
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

P. VERGILI MARONIS CARMINA.

P. VERGILI MARONIS

CARMINA

EDIDIT

GEORGIVS THILO.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAVCHNITZ.
LIPSIAE MDCCCLXXXVI.

DE VITA
CARMINIBUSQUE VERGILII PROLUSIO.

De rebus et consiliis Vergilii, quem propter valetudinis infirmitatem et naturalem quendam pudorem non solum rei publicae lucem, sed etiam urbem hominumque congressus fugisse constat, non multa narrari potuisse facile intellegitur, sunt tamen in eius vita, quae pluribus et certioribus veterum testimoniis inlustrata velimus, veluti quos praeceptores adulescens habuerit, cum amicis quo usu coniunctus fuerit, quae ei anno 713 acciderint, quo anno Mantuanorum agri divisi sunt, quibus locis et quam diu quoque moratus sit, quae itinera susceperit. de eius modi rebus quod nec satis plena nec satis certa accepimus, non est amicorum et familiarium, quos 'de ingenio moribusque' eius scripsisse Gellius (XVII 10, 2) testatur, incuriae imputandum. nam cum etiam de levioribus quibusdam rebus testimonia fide dignissima extent, illi de vita quoque poetae quicquid memorabile videbatur, diligenter collegisse putandi sunt. sed temporum iniquitate ipsi eorum commentarii perierunt, periit etiam Asconii Pediani contra obtrectatores Vergilii liber, quem acerrimo veri quaerendi studio scriptum fuisse Danielini interpretis (buc. IV 11) et Suetonii (p. 57, 5 Reifersch.) testimoniis ostenditur. nam vitam ab Aelio Donato commentariis in carmina Vergilii scriptis praemissam prope totam Suetonii esse et e libro de poetis sublatam, hodie consentiunt inter se viri docti[1]. Suetonius autem cum optimis auctoribus se usum esse profiteatur[2] et ipse propter fidem et diligentiam merito ab omnibus probetur, ab eius auctoritate nisi gravissimis dubitationibus coacti non debemus recedere. ad supplendam Suetonii narrationem, quae ad carminum memoriam magis quam ad res poetae pertinet, in primis adhibenda sunt ea scholia, quae Servianis adiuncta primus edidit Petrus Daniel. quorum cum magna pars ex antiquissimorum interpretum commentariis sumpta sit[3], ex illis quoque, quae ad carmina quibus suas res Vergilius tetigit, adscripta sunt, quaedam ad amicorum familiariumque commentationes et ad Asconii librum, qui non semel laudatur, referenda esse probabiliter conicitur. in georgicis ad Danielina scholia et vetustate et dignitate proxime illa accedunt, quae Fulvius Ursinus e codice Vaticano 3317 edidit et sine idonea causa Philargyrio tribuit[4]. contra Servianis cum magna cautione utendum est. in vitam quidem Aeneidos commentario praefixam pleraque ex Suetonii narratione, quam suam Donatus fecerat, translata esse apparet: sed et falsa admixta sunt (veluti Neapoli studuisse Vergilium; bello inter Antonium et Augustum orto effectum esse, ut agri Cremonensium veteranis distribuerentur; poetae agris spoliato una cum Polione Maecenatem succurrisse) et corrupta Suetonii testimonia, qui non dixit, proposuisse bucolica Polionem, Maecena-

1 cf. Ioh. Fr. Gronovii ad vitam P. Vergilii Maronis notae in Burmanniano Vergilii exemplari I, I sqq. editae et Reifferscheidii quaest. Suetonianae p. 400 sqq.

2 cf. p. 57, 5; p. 59, 12 sqq. conl. Quint. X 3, 8 et Gell. XVII 10, 2; p. 61, 5 sqq.; p. 62, 6; p. 64, 12; p. 66, 2.

3 cf. quae in praefatione ad Servium p. XIX sqq. et XXXII sqq. exposui.

4 cf. Rhein Mus. XV p. 135 sqq.

tem georgica, Augustum Aeneida, neque Varium et Tuccam a Caesare in edenda Aeneide superflua demere iussos esse tradidit. item in scholiis de rebus Vergilii et carminum fatis haud pauca inveniuntur, de quorum fide iure dubitetur: quamquam quaedam ita comparata sunt, ut iis veri aliquid subesse conicias, quod tamen ineptis inferioris aetatis inventis adeo obrutum sit, ut non possit certo recuperari. nimirum Servius quoque saeculi illius superstitione et vaniloquentia imbutus erat. accedit quod neque ipsas res gestas Romanorum neque annos earum satis cognoverat, veluti de civilium bellorum temporibus turpiter erravit. in Bernensibus ad bucolica et georgica scholiis de vita scriptisque Vergilii nihil fere extat quod non a Danielis interpretibus quoque aut a Servio commemoratum sit. quae in Probi qui vocatur commentario ad res poetae enarrandas spectant prope omnia abicienda sunt: nam infima aetate hominem imperitum multa a malis, paucissima a bonis auctoribus accepta memoriter litteris mandasse manifestum est: quae de agrorum divisione in bucolicorum praefatione prodidit propter temporum errores etiam Servianis deteriora sunt[5]. Phocae carmen totum a Suetonii vel Donati narratione pendet: neque Bernensis quae vocatur vita, aut illa quam nuper M. Petschenig (Wien. Stud. IV p. 168 sq.) e codice quodam S. Pauli in Karinthia edidit, quidquam propriae virtutis habet. inter recentiores Vergilianae vitae commentarios Ottonis Ribbeckii narrationem minori carminum editioni praemissam et Eugenii Benoist 'notice sur Virgile' (I^2 p. LXXXV sqq.) commemorasse satis est: ille enim veterum de rebus et scriptis Vergilii testimonia diligentissime persecutus est, alter artem poetae subtilissime descripsit.

Natus est P. Vergilius Maro Idibus Octobribus anni 684/70 Cn. Pompeio Magno M. Licinio Crasso consulibus Andibus, in pago Mantuano: unde 'Mantua me genuit' est in epitaphio quod ipse composuisse fertur, et Mantuani poetam suum vindicant. Vergilius Maro pater, 'quem', ut ait Suetonius (p. 54, 8 R.), 'quidam opificem figulum, plures Magi cuiusdam viatoris initio mercennarium, mox ob industriam generum fuisse tradunt,' pecuaria re et apiaria facta rem familiarem adeo auxit, ut haberet unde filium liberaliter educaret. mater fuit Magia[6]. anno aetatis duodecimo (696/58) Vergilius a patre Cremonam deductus est, ubi litterarum elementa disceret[7]. tribus annis post (699/55) natali die toga virili sumpta Mediolanum, inde Romam se contulit. ibi oratoriae arti[8] iisque litteris, quas grammatici profitebantur, operam dedit. sed rhetorum vanis artificiis, superba doctrinae ostentatione grammaticorum deterritus, at incensus philosophiae naturaliumque rerum studio ad Sironem Epicureum se ad-

5 Haec quae de vita Probi et de praefationis partibus quibusdam dixi cavendum est ne ad reliquam quoque praefationem aut ad ipsa scholia referantur: quae etsi nihil fere habent quod Berytii esse videatur, tamen ex antiquorum interpretum *libris deprompta* sunt.

6 Magiam Pollam appellant Probus (p. 1, 2 K.) et Phocas v. 11.

7 cf. Hieronymus Ol. 180, 3. (Suet. rel. Reiff. p. 43, 7).

8 Summis eloquentiae doctoribus vacasse Vergilium Probus (p. 1, 4 K.) narravit, studuisse eum apud Epidium oratorem cum Caesare Augusto, Bernensis vitae auctor testatus est. quod haud scio an inferiore aetate inventum sit, ut Vergilius iam adulescens cum Octaviano aliquo vinculo coniunctus fuisse videretur. nam Octavianus septem annis post Vergilium natus est. deinde Suetonius (p. 124, 9 sq. R.) inter discipulos Epidii M. Antonium et Augustum commemorat, non commemorat Vergilium. denique suspicionem movet quod posterioris aetatis grammatici alios quoque viros, qui Vergilio in discrimen adducto subvenerunt, eius condiscipulos fuisse prodiderunt. veluti Servius (buc. VI 13) Alfenum Varum una cum poeta Sironem docentem audivisse narrat, quod propter Epicureorum quaedam praecepta quae in sexta ecloga ad Varum missa proferuntur, fictum esse videtur. Cornelium Gallum Probus (p. 6, 1 K.) Vergilii condiscipulum appellat.

plicavit[9], cuius doctrinae magna tum erat apud Romanos opinio. in medicorum[10] quoque mathematicorumque disciplinis eum diligenter versatum esse Suetonius tradidit.

Poeticam facultatem iam puer ostendisse dicitur Vergilius; ea enim aetate in Balistam latronem epigramma factum esse Suetonius testatur. idem sedecim annos natum poetam Culicem carmen scripsisse narrat et Catalepton, Priapia, Epigrammata, Diras, Cirin ita commemorat, ut illius aetatis homines ea carmina sine dubitatione Vergilio tribuisse et putasse videantur, omnia ante Bucolicorum librum edita esse. hodie Catalepton IX(XI), Diras, Cirin Vergilii non esse consentiunt viri docti, neque dubitatur quin Epigrammata eadem sint quae Catalepton carmina[11]. de Culice sunt qui veterum testimonia vera esse sibi persuaserint, sed rectius iudicare videntur qui languidissimum omnisque poetici vigoris expers opusculum a Vergilii ingenio alienum esse dicunt[12]. Aetna cuius auctoris esset suis temporibus dubitatum esse refert Suetonius, nunc Lucilio, Senecae amico, tribui solet. Copa, quam unus Servius Vergilio adscripsit, in eum librum, quo minora quae poetae esse credebantur carmina comprehensa sunt, recepta est. in eodem invenitur Moretum, quod Vergilio non potest alio testimonio vindicari[13].

Epicum carmen, quo res Romanae narrarentur, a Vergilio iuvene inchoatum esse boni auctores prodiderunt, Suetonius (p. 58, 20 R.) et Danielinus interpres ad buc. VI 5. ac videtur profecto sextae eclogae versibus 3 sq. ipse poeta id consilium professus esse idemque indicasse, cur mutatum sit: scilicet, ut interpretis illius verbis utar, 'considerata aetatis et ingenii qualitate.' idem fortasse Suetonius voluit, cum eum materia offensum esse dixit, quod testimonium inferiore aetate eo detortum est, ut Servius ad buc. VI 3 haec adscripserit 'et significat aut Aeneidem aut gesta regum Albanorum, quae coepta omisit nominum asperitate deterritus.'

Ad pastoricia carmina scribenda Polionis auctoritate se accessisse Vergilius buc. VIII 11 sq. significavit, quibus ab eo petivit, ut carmina ipsius iussis coepta benigne acciperet. at idem VI 5 a Phoebo se monitum esse dicit, pastorem deductum carmen dicere oportere. itaque cum poeta et ingenii et studiorum ratione habita sua se sponte ad bucolicum genus convertisset, Polionis maxime consiliis et praeceptis videtur effectum esse, ut teneret institutum et Theocriti versus primus Latio ostenderet. sed ad edenda bucolica antequam aggrederetur, hominem accuratissima diligentia insignem Graecorum exemplis imitandis stilum exercuisse artisque specimina idoneorum iudicum existimationi subiecisse probabile est. ad ea studia haud scio an recte Ribbeckius nonae eclogae versus 22—25 et 39—43 rettulerit. ipsas illas eclogas quae hodie supersunt Asconius Pedianus a Probo laudatus Vergilium XXVIII annos natum, i. e. post Idus Octobres anni 712/42 edere coepisse testatur[14]. quod testimonium

9 cf. catal. V (VII), Serv. buc. VI 11 et 13. Aen. VI 264.

10 cf. Macrob. Sat. V 2, 15.

11 Parum severos versus se iuvenem fecisse Vergilius ipse fatetur catal. V (VII) 11—14. cf. Plinii epist. V 3, 6.

12 Qui Culicem scripsit Aeneida legisse videtur. cf. Cul. 332 et Aen. XI 263, Cul. 355 et Aen. XI 260.

13 De his carminibus in quarta Teuffelianae litterarum Latinarum historiae editione p. 464—470 plenissime et rectissime disputatum est.

14 cf. Probus p. 7, 6 K. 'nec mirandum, quod infra se senem dicit, cum certum sit eum, ut Asconius Pedianus dicit, XXVIII' (sic Monacensis quoque a me primum conlatus) 'annos natum Bucolica edidisse.' nihil invenio cur Asconio appellato fallere voluisse dicatur interpres: quamquam illud parum accurate fecit quod Asconium testatum esse dixit, edidisse ea aetate bucolica Vergilium; nam edi coepta esse ea carmina accepisse videtur. quod in vita Probi legitur (p. 1, 12) 'scripsit Bucolica annos natus VIII et XX' ad Servium referendum

cum temporum indiciis, quae in ipsis carminibus insunt, num congruat, iam video quaerendum esse.

Atque primam eclogam et nonam anni 713/41 esse constat: eo enim anno Cremonensium et Mantuanorum agri inter veteranos milites distributi sunt. ante nonam autem eclogam non potest non scripta esse quinta, cuius ad versum 40 aperte spectant nonae versus 19 et 20. accedit quod 'hordea' pluralem a Vergilio V 36 usurpatum vituperasse fertur Cornificius poeta[15], quem Hieronymus Ol. 184, 4 (anno 713) mortuum esse docet. quo tempore quinta scripta est, secundam et tertiam iam editas fuisse illius versibus 86 et 87 probatur. praeterea non est quod Suetonio aliisque fides denegetur, qui in secundo carmine sub Alexidis persona Alexandrum puerum latere narraverunt, quem a Polione Vergilius dono accepisset; atque tertiae eclogae versus 84—89 iam maiorem inter Polionem et Vergilium familiaritatem poeticorumque studiorum concentum ostendunt. itaque cum anno 711 exeunte Polionem a triumviris cispadanae Galliae praefectum esse constet, ante annum 712 duo illa carmina scripta esse non est veri simile. quartam eclogam non post annum 714, quo Polio consul fuit, editam esse, versibus 11—14 ostenditur[16]. sed cum Asconius Pedianus (schol. Dan. ad buc. IV 11) Asinium Gallum[17], Polionis filium, adfirmasse testatus sit, suum ortum a poeta celebratum esse, tempus carminis etiam certius definiri posse opinor. neque enim probabile est, Vergilium aut patrem tantis laudibus ornasse aut de filii rebus tam laeta auguratum esse ante factam Brundisinam pacem, quam Polio magnopere adiuverat, ut ipse quoque expectatae ex ea salutis auctor esse videretur. itaque altera anni 714 parte, postquam Polio consulatum anno 711, cum Antonius, Octavianus, Lepidus foedus inter se fecerunt, promissum iniit, Asinius Gallus natus[18] et quarta ecloga scripta esse videtur. at haud pauci sunt, qui de Asconii fide dubitent neque hanc eclogam ad Polionis filium aut ad ullum mortalem puerum referri posse concedant. verum est sane, Vergilium Polioni immoderate blanditum esse videri. sed antequam interpretatio et ipsius carminis versibus quibusdam (13 sq., 17, 26 sq.) et optimi auctoris testimonio commendata abiciatur, diligenter quaerendum esse puto, num quae sint quibus ad effusam illam laudationem poeta videatur deductus esse. atque ad illud quod modo de Brundisina pace dixi primum accedit quod ea tum fuit rei publicae condicio, ut Polionis amici facile sperare possent, eum in altiorem etiam locum perventurum esse[19]. deinde Vergilium mollioris animi fuisse scimus et amicorum patronorumque observantissimum. a nullo autem plura et maiora beneficia acceperat, quam a Polione, quo etiam poeticorum studiorum moderatore usus erat. intellegitur igitur qui fieri potuerit, ut in gaudio quo dilectissimi hominis rebus laetius efflorescentibus affectus erat, paulo audacius exultaret, cum filium eius tum ipsum natum olim principem in civitate locum obtenturum esse auguraretur[20]. quem quod deo-

est, qui in praefatione bucolicorum et ad I 29 idem narravit.

15 cf. Cledonii ars p. 43, 1 K.

16 Propter metricas rationes Polionis nomen non puto e quarta ecloga eiciendum esse: cuius versus 12 tertiae versibus 84, 86, 88 satis defenditur; neque eo offensus esse videtur Lucianus Muellerus. cf. de re metr. poet. Lat. p. 337.

17 Nequis veterum interpretum ad IV 1 et 10 erroribus decipiatur, Asinio Gallo Salonis a. 715 captis a patre Salonini cognomen datum esse moneo, ut Gallus idem *sit qui* Saloninus. cf. Tac. ann. III 75 et *Lipsii ad eum locum adnotatio.*

18 Neque enim dubito, quin Asinius Gallus quo tempore Vergilius hoc carmen meditatus est, iam natus fuerit, eaque res consulto obscurata sit, ut vaticinii species augeretur.

19 cf. Benoist P. Virg. Mar. op. I² p. 38. Octaviani et Agrippae virtutes tum parum spectatae, Antonii vitia omnibus cognita erant.

20 cf. Tac. ann. I 13 'quippe Augustus

rum vitam accepturum esse vaticinatur (v. 15) et caram deum subolem, magnum Iovis incrementum appellat (v. 49), Graecorum et Asianorum hominum morem ad Romanos propagatum sequitur [21]. magnificentia autem illa, quam novi saeculi descriptioni additam esse videmus, unde petita sit, Sibyllinis oraculis comparatis cognoscitur, quae in hac quaestione non videntur neglegenda esse (cf. v. 4): nam etiam ex oriente tum Sibyllina carmina in urbem translata esse certum est [22]. e tertio igitur oraculorum libro, quo satis multa contineri constat, quae ante Christum natum composita sunt [23], versus qui sunt 367—380, 619—623, 743—760, 784—794, apte cum Vergiliano carmine conferri puto. quae cum ita sint, ab eo quod Asconius de quartae eclogae consilio tradidit, non videtur discedendum esse. cum tamen Vergilius quem puerum intellegi vellet non aperte indicaverit, neque evenerint quae cecinerat, quod iam satis antiquo tempore de carminis ratione dubitatum est non potest mirum videri: eius dubitationis in Servianis commentariis satis multa exempla extant. octavum carmen anno 715 scriptum est, antequam Polio, qui ab Antonio missus Parthinos, Illyricam gentem, vicerat, in urbem rediit et a. d. VIII Kal. Nov. triumphum egit. nam interpretes Servio antiquiores (Dan. schol. et Philargyrius ad v. 10 et 12) audiendi sunt, qui versibus 6—12 Polionem a poeta appellatum esse prodiderunt. Servius ipse cum eos versus ad Augustum pertinere dixit, eorum studia secutus est, qui ut suo iure in georgicis et in Aeneide, ita in bucolicis iniuria principis laudes avide rimabantur. decimam eclogam ipse poeta v. 1 post ceteras ortam esse testatur. recentiores interpretes plerique annum 717/37 ei adsignant, quo Agrippa cum exercitu Rhenum transiisse fertur. sed cum v. 22 sq. (cf. 46—49) nihil dicatur, nisi Lycoridem cum novo amico per Alpinas nives perque horrida castra ad Rhenum profectam esse, quidni ad Gallicum aliquod praesidium tuendum eum missum esse putemus? ut non sit, cur hoc carmen anni 715 esse negetur. de duabus eclogis, quae ipsae nullum temporis indicium habent, septimam Ribbeckius (prol. p. 4) rectissime dicit propius ad initia quam ad ultima bucolicae artis specimina collocandam esse, sextam anni 714 ineuntis esse iis quae infra de agris Mantuanorum inter veteranos milites distributis disputabo, probatum iri spero. itaque in ipsis carminibus nihil inesse vidimus, quo aut Asconii de incepti bucolici operis tempore testimonium dilueretur, aut infringeretur Suetonii auctoritas, qui tribus annis bucolica a Vergilio perfecta esse prodidit.

De turbis illis, quas anno 713 in transpadana regione agris divisis effectas esse constat, paulo accuratius exponendum est. nam quo certius quid tum Vergilio evenerit exploratum erit, eo rectius de trium eclogarum, primae nonae sextae, temporibus et causis iudicabitur. Bruto et Cassio igitur Philippensi proelio victis Octavianus vere anni 713 Romam reversus XXXIV urbium Italicarum agros inter veteranos milites distribui iussit. inter urbes illas Cremona fuit. Cremonensium agri cum non sufficerent, Octavius Musa, limitator ab Octaviano constitutus, vicini Mantuanorum agri XV milia passuum ad-

---

supremis sermonibus cum tractaret, quinam adipisci principem locum suffecturi abnuerent aut impares vellent vel idem possent cuperentque, M'. Lepidum dixerat capacem, sed aspernantem, Gallum Asinium avidum et minorem, L. Arruntium non indignum et, si casus daretur, ausurum.'

21 cf. Preller Roem. Mythol. II^3 p. 426. — non dissimile est quod Vergilius Cornelium Gallum, amicum de rebus suis bene meritum, in sexta ecloga (v. 64 sqq.) ab ipsis musis in Helicona duci, in decima (v. 21 sqq.) Apollinis, Silvani, Panos consolatione leniri finxit.

22 cf. Preller Roem. Mythol. I^3 p. 307 et adnot. 1.

23 cf. Bernhardy Gesch. d. Griech. Litt. II^3 p. 446.

sumpsit[24]. in his fuit Vergiliorum praediolum, quod Arrio cuidam centurioni adsignatum est[25]. Asinio Polione et Cornelio Gallo, qui ab iis transpadanae Galliae municipiis, quorum agri non dividebantur, pecuniam exigere iussus erat[26], auctoribus Vergilius cum suis Romam se contulit, ut precibus Octavianum ad agros sibi reddendos moveret. devertit fortasse in Sironis magistri villulam, haud longe, ut videtur, ab urbe distantem, ubi expectaret quid Octavianus de patrio praedio decerneret[27]. atque Polionis maxime et Galli intercessione effectum est, ut agros redditum iri promitteretur[28]. Andes reversus et in praedii possessionem a Polione Octaviani iussu restitutus, huic poeta gratias egit ecloga prima. sed autumno anni 713 L. Antonius et Fulvia, M. Antonii uxor, bello lacessere Octavianum coeperunt. Polio, qui illorum partes sequebatur, potestate depulsus et in eius loco Alfenus Varus transpadanae provinciae et agris dividendis praefectus est[29]. ea opportunitate usus Arrius ille Vergilium, Octaviani fide et auctoritate fretum neque novas insidias timentem, iterum ex agris suis migrare iussit[30]. qui manibus irati militis fuga ereptus, ubi vilico praecepit, ut pecorum et agrorum fructus illi tamquam domino tribueret, ipse nona ecloga Varum legatum adiit[31], ut cohibita latro-

24 cf. schol. Dan. ad IX 7.

25 Hoc Donatus (praef. buc. vel vitae § 96) et Servius (praef. buc. et ad I 48, IX 1) testati sunt. cum Danielina scholia ad primam eclogam non iam extent, in eo testimonio acquiescendum est. Probi (p. 3, 6 K.) Milienum Toronem totum removeri velim. nam ea est inter Arrii centurionis et Milieni Toronis nomina similitudo, ut facile conicias, Probum qui vocatur, aut eius auctorem calami aliquo lapsu deceptum esse.

26 cf. schol. Dan. ad VI 64.

27 cf. catalepton VIII (X). nonam plerique eclogam in Sironis villa scriptam esse sibi persuaserunt. cur ab ea opinione discesserim infra exponam. hoc loco v. 4 'siquid de patria tristius audiero' poetae Octaviani responsum expectanti convenire moneo.

28 Asinium Polionem, Cornelium Gallum, Alfenum Varum triumviros agris dividendis ab Octaviano institutos esse Donatus et Servius (praef. buc.) prodiderunt. sed Donatus id inde finxisse videtur, quod Suetonius (p. 59, 1 sqq. R.) bucolica in honorem trium illorum virorum scripta esse narravit, quia in distributione agrorum indemnem praestitissent Vergilium.

29 cf. schol. Dan. ad VI 6 et IX 29. Alfenus Varus cum bello imminente provinciae praepositus sit et a Vergilio petiverit, ut res suas epico carmine celebraret — quod is ita denegavit, ut proeliis canendis se *imparem esse* diceret —, bellicis officiis Octaviani benevolentiam sibi comparasse videtur. musarum amorem eius animo primus, ni fallor, Vergilius iniecit, quippe qui IX 11—13 carmina inter arma nihil valere queratur, tum 17—55 poetarum poeticaeque artis dignitatem dedita opera inlustret. — Bernensis scholiastes ad VIII 6 Varum Mantuanis suscensuisse refert, quod Octavius Musa, civis Mantuanus idemque magistratus, cum tributum ab Augusto esset indictum, pecora Vari pignori capta tam diu clausa tenuisset, donec inedia morerentur. quod si verum esset, in agro Mantuano fundos habuisse Varum esset concedendum. sed Bernensi scholio quominus fidem habeamus obstat Danielini interpretis auctoritas, qui ad IX 7 Octavium Musam a Mantuanis offensum esse narrat, 'quod pecora eius in agro publico aliquando clausissent.' — quae Servius de Alfeno Varo prodidit omnia futtilia sunt.

30 cf. Verg. buc. IX 2—4. schol. Dan. ad IX 11 '*carmina* autem non nulli, quibus sibi Polionem intercessorem apud Augustum conciliaverat, accipiunt: quo fugato rursus de praediis suis fuerat Vergilius expulsus.' Servius nonae eclogae v. 2—4 non satis recte interpretatus est cum in praef. buc. haec scripsit 'perdito ergo agro Vergilius Romam venit et potentium favore meruit, ut agrum suum solus reciperet. ad quem accipiendum profectus ab Arrio centurione, qui eum tenebat, paene est interemptus, nisi se praecipitasset in Mincium: unde est allegoricos *ipse aries etiam nunc vellera siccat*. hinc est quod, cum in prima ecloga legimus eum recepisse agrum, postea eum querelantem invenimus, ut *audieras . . . columbas*.' dissentiunt a Vergilii versibus illis quae Danielino scholio ad IX 1 narrantur, de finibus lite exorta a Clodio quodam prope interfectum esse poetam (cf. Bern. schol. ad IX 1, 6, 14). itaque hac narratione rectius, quam interpres ille ad noni carminis causam explicandam, ipse ad Suetonii testimonium supplendum usus esse videor, qui (p. 59, 5 R.) Maecenatem Vergilio mediocriter sibi noto adversus veterani cuiusdam militis violentiam opem tulisse prodidit.

31 Quod unus Servius ad IX 1 commemoravit, Vergilium ab Arrii impetu servatum iterum Romam petisse, id multi probant et nonam eclogam ibi scriptam esse statuunt. sed dubito num verum sit quod Servius prodidit. nam Romam eundi vix alia causa Vergilio esse potuit, nisi ut Octaviani auxilium denuo imploraret: at is tum non fuit in urbe. accedit quod ea est carminis ratio,

num violentia agros sibi reddendos curaret[32]. atque effecit Varus[33], ut poeta sua recuperaret: qui sexta ecloga in illius honorem scripta debitas gratias persolvit. esse video inter recentiores interpretes qui id carmen vituperent: mirantur argumentum a bucolico genere alienum et fabularum levissime adumbratarum neque apte inter se iunctarum multitudinem. mitto quibus artificiis alii poetam defendere conati sint. mihi Vergilius quod nona ecloga eum incepisse conieci, sexta longius persecutus id egisse videtur, ut Varum, hominem ad illud tempus in bellicis maxime rebus versatum, Graecarum fabularum varietate et iucunditate monstrata ad poeticam artem magni aestimandam adduceret. eodem splendidas Galli poetae laudes huic carmini insertas spectare conicio. ex metamorphoseon autem genere, Romanis tum parum cognito, fabularum exempla pleraque ideo deprompta esse crediderim, ut novitatis gratia legentium animi caperentur. cum bucolicis huic carmini nihil fere commune esse iam veteres interpretes agnoverunt. neque eorum sententiam reiciendam opinor, qui ad Varum laudandum invito animo poetam accessisse et id unum curasse dixerunt, ne quod IX 29 promisisset omnino neglexisse videretur[34]. nam Polionem, hominem suarum rerum suaeque artis studiosissimum, loco depulsum esse dolebat neque aegre ferre non poterat, quod Mantuanis non tantum agri quantum decretum erat, redditum est[35].

Quo tempore Vergilius Andinum praedium reliquerit non est traditum, potest tamen haud inprobabili, ut opinor, coniectura reperiri. Suetonius enim (p. 59, 5 R.) haec scripsit 'georgica in honorem Maecenatis edidit, qui sibi mediocriter adhuc noto opem tulisset adversus veterani cuiusdam violentiam, a quo in altercatione litis agrariae paulum afuit quin occideretur.' cum Maecenas in bucolicis non sit appellatus et Suetonius georgicis missis Vergilium eius auxilio servatum gratiam rettulisse prodiderit, agraria illa lis non ante videtur facta esse, quam a bucolico genere recedere constituisset poeta[36]. ad inferius tempus non convenit quod 'mediocriter noto' Vergilio Maecenas succurrisse narratur, quippe cui anno 716 ineunte Horatium ab illo commendatum esse constet. probabiliter autem Ribbeckius (narr. p. XXII) eam poetae a potenti amico opem latam esse coniecit, ut tutior sedes quam Andina offerretur[37]. itaque anno 715 e Mantuana regione discessisse Vergilium veri simile est[38]. Andina

ut Vari magis quam Octaviani voluntatem sibi conciliare voluisse videatur poeta: illum enim ipsum alloquitur et carminibus suis inmortalem fore promittit. itaque non longe ab agris suis discessisse et in Vari provincia mansisse videtur.

32 Verg. IX 27 sqq.

33 cf. Dan. schol. ad VI 6 (Alfenus Varus) 'qui curavit ne ager, qui Vergilio restitutus fuerat, a veteranis auferretur.'

34 cf. Gustav Kettner 'die sechste Idylle Vergils' Zeitschr. f. Gymnasialwesen XXXII p. 389—390.

35 cf. schol. Dan. ad IX 10.

36 Erraverunt igitur Donatus (praef. buc. p. 743 Hag. vit. § 96) et Servius (praef. Aen.), qui Suetonii testimonium ita interpretati sunt, ut Maecenatem inter eos fuisse dicerent, a quibus poeta, ex agris suis Arrii violentia expulsus, Octaviano commendatus esset. immo ad eam litem Suetonius spectare videtur, quam Danielinus interpres ad buc. X 1 sic descripsit 'cum immunitatem agrorum Vergilius impetrasset' (i. e. postquam Alfeni Vari beneficio in agrorum possessionem restitutus est), 'lis est exorta de finibus inter eum et eos, qui in proximo agros acceperant: ex quibus Clodius quidam dixit, se omnem litem amputaturum interfecto Vergilio. quem poeta stricto gladio se insequentem fugit in tabernam carbonariam et, beneficio institoris ex alia parte emissus, servatus est.'

37 cf. Suet. vit. p. 57, 14 R. 'habuit domum Romae Esquiliis iuxta hortos Maecenatis.' Philargyrii autem (ad Georg. II 225) et Gellii (VI 20, 1 sqq.) testimoniis probatur, quo tempore georgica scriberet Vergilium prope Nolam praedium possedisse.

38 Augeretur, ni fallor, huius rationis fides, si Magiam matrem id matrimonium, ex quo Valerius Proculus natus est (cf. Suet. p. 63, 9 R.), non ante quam Vergilii patri nuberet, iniisse certum esset: quod si constaret, Maronis patrem, quem anno 713 in vivis fuisse catal. carmine octavo ostenditur, anno 714 vel 715 mortuum esse probaretur. patre autem amisso Vergilium

commoratione finita Vergilius decem eclogas uno libro comprehensas edidisse videtur. ei, qua Octaviano agris redditis gratias egerat, ab ipso primum locum adsignatum esse certum est[39]: quod haud scio an Maecenatis auctoritate effectum sit, quem facile concedas operam dedisse, ut cum illo poeta maiore necessitudine coniungeretur. ceterae eclogae non sunt eo, quo scriptae esse videntur, ordine collocatae. atque probandam puto Wagneri sententiam[40], qui poetam, ut varietate legentium animos delectaret, amoebaeis carminibus I III V VII IX non amoebaea II IV VI VIII interposuisse coniecit. addo Octaviani honoris causa posse institutum esse, ut nona ecloga quam longissime a prima removeretur: nimirum cavere volebat Vergilius, ne id carmen, quo infirmum fuisse illius beneficium questus esset, continuo post illud legeretur, quo agris recuperatis gratias egisset[41].

G e o r g i c a Suetonius (p. 59, 5) in honorem Maecenatis edita esse narravit, quod Servius in vita ita interpretatus est, ut propositum esse a Maecenate id carmen Vergilio diceret. sed sua potius voluntate ductus poeta hoc argumentum elegisse videtur: amabat enim rusticam vitam, suos in agris colendis et pecuaria re facienda occupatos viderat et fortasse ipse adiuverat, rusticarum rerum tractationem cum iis studiis, quae adulescens enixe coluerat, coniunctam esse intellegebat. probasse Maecenatem amici consilium et perficiendi operis monitorem extitisse georg. II 39—46 et III 40—43 ostenditur.

De temporibus georgicorum Suetonius duobus locis testatus est: p. 60, 5 R. 'georgica' inquit 'septem annis perfecit' et p. 61, 1 sqq. 'georgica reverso post Actiacam victoriam Augusto atque Atellae reficiendarum faucium causa commoranti per continuum quadriduum legit, suscipiente Maecenate legendi vicem quotiens interpellaretur ipse vocis offensione.' videtur igitur Suetonius apud auctores suos invenisse, per annos 718/36—724/30 georgica in manibus habuisse Vergilium. atque absolutum esse carmen anno 724 exeunte iis, quae in ipso insunt temporum notationibus confirmari videmus: neque enim ulla res commemorata est quam post eum annum factam esse certum sit, et poeta ipse (IV 559) extremam se operi manum imposuisse testatur[42] 'Caesar dum magnus ad altum fulminat Euphraten bello victorque volentis per populos dat iura viamque affectat Olympo.' sed inter editum carmen et inchoatum septem annos interfuisse, c e r t i s ipsius Vergilii indiciis non potest probari. nam primi libri v. 24—42, quos anno 718, postquam Octavianus Sexto Pompeio victo in urbem redierit, scribi potuisse concedendum est, non minus apte alii ad annum 723 exeuntem vel ad insequentem annum rettulerunt. item eiusdem libri versibus 498—514 utrum an-

lubentius e patria civitate demigraturum fuisse facile intellegitur.

39 cf. Georg. IV 565 sq.

40 edit. mai. I p. 50.

41 Notum est extitisse nuper, qui septem tantum eclogas, quas proprie bucolicas vocat Donatus (praef. buc. p. 744 Hag. vit. § 101), i. e. I II III V VII VIII IX, annis 712 et 713 fere scriptas, reliquas tres, i. e. IV VI X, annis 727—729 additas et primae v. 7 et 8, 42 et 43, octavae v. 6—13 insertos esse statuerent. in iis, quae supra de bucolicis dicta sunt, eius opinionis ratio habita est; restat ut Servii de carminum Vergilianorum temporibus testimonium, quo illi suam sententiam firmari putant, explicetur. grammaticus igitur cum in vita Aeneidos commentario praemissa bucolica tribus, georgica septem annis scripta et e m e n d a t a esse dixit, ea carmina illis temporibus non solum composita, sed ita perpolita esse testatus est, ut edi posse viderentur: quae emendata esse dixisset, eadem edita esse intellegi voluit. similiter in his quae p. 2, 12 leguntur 'Augustus vero, ne tantum opus periret, Tuccam et Varium hac lege iussit e m e n d a r e, ut superflua demerent, nihil adderent' emendandi verbum eam vim habet, ut idem edendi notionem contineat. quod Servius p. 2, 10 sqq. Aeneida undecim annis scriptam, sed nec emendatam nec editam esse tradidit, emendandi et edendi officia, quae illis locis uno emendandi verbo comprehendit, hoc loco seorsum significavit.

42 cf. Ribbeck lect. Verg. p. 1.

norum 718 et 719, an anni 723 difficultates et pericula describantur dubitari potest. libri secundi versibus 161—164, quibus Iulius portus anno 717 factus celebratur, nihil ostenditur, nisi Italiae laudationem post eum annum scriptam esse, quam non ante annum 724 absolvisse poetam v. 171 sq. probatur. 'coniurato descendens Dacus ab Histro' autem, qui II 497 commemoratus est, non solum anno 719, sed etiam insequentibus Romanos terrebat[43]. tertii libri v. 26—33 anni 724 exeuntis vel 725 ineuntis esse certum est. neque tamen propter haec quae dixi Suetonii testimonium abiciendum esse existimo, quippe quod ipsum idoneis argumentis firmari possit. nam ut mittam, Graecorum et Latinorum scriptorum de rustica re libris lectitatis ad scribenda georgica diligentissime se praeparasse poetam[44], in componendo carmine eum accuratissime elaborasse, ut lente opus processerit, boni auctores affirmant[45]. inter priores duos libros et tertium intervallum scribendi fuisse ipse Vergilius II 541 sq., III 41—43 professus est. denique carmen antequam ederetur magna cura emendatum esse Danielinis quibusdam et Philargyrii scholiis, de quibus alio loco accuratius disseram, ostenditur. neque veri dissimile est operis editionem consulto dilatam esse, dum Octavianus in Italiam rediret. his explicatur, ni fallor, qui fieri potuerit, ut inter conceptum georgica scribendi consilium et perfectum septem anni abirent. videtur autem poeta primum librum et secundum annis 719—720 scripsisse, scriptos amicis misisse, quorum iudicia experiretur; tum opere aliquamdiu intermisso posteriores duos libros addidisse. inter emendandum cum alios locos, tum tertii libri prooemium mutatum et suppletum, eadem opportunitate secundi v. 171 sq. insertos esse conicio[46].

Inter Vergilii carmina georgicis nullum perfectius esse aut proprias eius virtutes luculentius ostendere, omnes consentiunt, ac ne illud quidem dubitatur, quin in didactico genere nihil antiquitas tulerit, quo georgicorum praestantia superetur[47]. quae quidem praestantia quibus in rebus maxime cerneretur, optime exposuit Philippus Wagnerus[48], qui ubi didactico poetae non id agendum esse dixit, ut omnia complecteretur, quaecumque in ea quam explicaturus esset arte continerentur, 'ut autem' inquit 'in deligendis rebus elegantissimo iudicio usus est Vergilius, ita plane divinus est in exornandis. quod eo maioris fuit ingenii, quo tenuiora atque exiliora sunt pleraque ad rem rusticam pertinentia. id ipsum cum sentiret Vergilius, ne languescerent studia legentium, hoc instituit, ut praeclaris quibusdam episodiis distingueret hoc carmen eoque fessum legendo animum quasi reficeret. vultis optima quaeque et splendidissima hic a me percenseri? nihil non nitet in hoc carmine, omnia sunt summo ingenio digna.'

43 cf. Mommsen Roem. Gesch. V p. 9 sq.

44 cf. Serv. ad I 43 et II 215. Probus ad I 244 (p. 42, 13 K.) Quintil. X 1, 56. Macrob. Sat. V 2, 4 et 22, 9. Reitzenstein 'de scriptorum rei rusticae qui intercedunt inter Catonem et Columellam libris deperditis' (Berol. 1884) p. 18—27. K. Brandt 'de auctoribus quos in componendis Georgicon libris adumbraverit Vergilius' Salzwedel 1884.

45 Suet. p. 59 R. 'cum georgica scriberet, traditur cotidie meditatos mane plurimos versus dictare solitus ac per totum diem retractando ad paucissimos redigere, non absurde carmen se (informe) more ursae parere dicens et lambendo demum effingere.' cf. Gell. XVII 10, 2 et Quintil. X 3, 8.

46 In primi libri initio et exitu, excepto fortasse versu 509, equidem nihil invenio, quod non possit ante Actiacum bellum scriptum esse. versus 512—514 amici poetae iam anno 719 cognovisse videntur: nam imitatum eos esse Horatium primi libri saturae primae, illo anno scriptae, versibus 114 sq. viri docti consentiunt. qua re illud quoque ostenditur, quod Horatius (sat. I 10, 44) Vergilio gaudentes rure Camenas 'molle atque facetum' adnuisse dixerit, id non ad bucolica solum, sed ad georgica etiam referendum esse. 'facetum' autem Quintilianus VI 3, 20 'decoris et excultae cuiusdam elegantiae appellationem' esse docet.

47 cf. Bernhardy Grundr. d. Röm. Litt. ed. IV p. 476.

48 In prolegomenis de vita carminibusque Vergilii editioni a. 1861 praemissis p. XVII.

Quo tempore Vergilius rusticae vitae laudationem (georg. II 458—540) scripsit, de epico carmine georgicis perfectis condendo nondum cogitavisse videtur: immo cum versibus 475—482 musas, quarum sacra se ferre gloriatur, invocaverit, ut eorum quae in rerum natura fierent arcanas causas sibi aperirent, de his rebus eum carmine praeceptурum fuisse opinemur. sed quartum georgicorum librum easque partes, quas anno 724 aut scriptas aut suppletas videri dixi, ad epici generis similitudinem accedere videmus[49] et III 46 sqq. poeta, a Maecenate, ut videtur, excitatus, aperte profitetur, georgicis absolutis Octaviani victorias heroico carmine se celebraturum esse. quod quin sincero et prompto ad efficiendum animo promiserit, non est quod dubitemus. sed sive Vario amico Caesaris bella canenda concesserat[50], sive dilato illo consilio opus olim nimia fiducia temptatum corroborato ingenio redintegrare malebat, Aeneae in Italiam adventum et rei Romanae fundamenta ab eo iacta epico carmine inlustrare constituit. cum Iulii ab Iulo, Aeneae filio, gentis suae originem traherent, ea res Octaviano in familiam illam a C. Iulio Caesare adscito non poterat non exoptata esse, atque etiam civibus suis gratum facere videbatur Vergilius, quod imperii initia et incrementa ad certa deorum fata revocaret et potentiam omniumque rerum prosperitatem, quam Aeneae stirpi Iuppiter olim promisisset, Caesaris virtute Romanis paratam et firmatam esse ostenderet[51].

In praeparandum carmen et congerendam materiam plurimum operae conlatum esse ipse Vergilius testatus est, cum Augusto anno 728/26 fere ut 'sibi de Aeneide vel prima carminis ὑπογραφή vel quodlibet κῶλον' in Hispaniam mitteretur litteris efflagitanti[52] respondit, nihil se habere quod auribus eius dignum esset, cum praesertim alia quoque studia ad id opus multoque potiora impertiretur[53]. e Graecorum et Latinorum poetarum, Homeri maxime, Naevii, Ennii, libris quae in Aeneidem translata sunt Perellius Faustus et Q. Octavius Avitus primi collegerunt et eo quidem consilio, ut Vergilium aliena usurpasse exprobrarent[54]. horum apparatu e posterioris aetatis grammaticorum collectaneis fortasse aucto usus est Macrobius, qui in quinto et sexto Saturnaliorum libro exposuit, quanta diligentia ex antiquiorum carminibus poeta delibasset quae ad suum exornandum pertinere videret. magna autem illa ac subtilis doctrina, quam in Italorum originibus moribus institutis explicandis poeta exhibuit, unde petita sit, ex eiusdem Macrobii Saturnaliorum libro tertio et ex antiquiorum interpretum scholiis cognoscitur, qui Catonis Varronis aliorum Romanae antiquitatis indagatorum testimoniis Vergilianae narrationis fidem probare aut siquid obscurum videbatur inlustrare studuerunt.

49 cf. Benoist notice p. CVIII 'enfin, dans ce poëme, qui n'est pour son génie qu'une oeuvre de transition entre des essais juvéniles et un monument qu'il veut rendre sublime, l'épopée se fait jour de tous côtés et apparaît sous toutes ses formes, soit qu'il raconte avec un élan digne de plus grands objets les moeurs, les travaux, les combats des abeilles, soit qu'il chante la gloire de l'Italie ou les victoires d'Auguste, soit enfin qu'il s'essaie sur l'un de ces récits mythologiques, occupation favorite de quelques-uns des poëtes de son temps et de sa société littéraire, et qu'il le rattache habilement à son sujet, en le développant d'une façon nouvelle et touchante.'

50 cf. Hor. carm. I 6; epist. I 16, 25 sqq. *cum schol. Acronis et* Porphyrionis.

51 cf. Suet. p. 59, 8 R. 'novissime Aeneidem inchoavit, argumentum varium et multiplex et quasi amborum Homeri carminum instar, praeterea nominibus ac rebus Graecis Latinisque commune et in quo, quod maxime studebat, Romanae simul urbis et Augusti origo contineretur.'

52 Sueton. p. 61, 14 R.

53 Macrob. Saturn. I 24, 11.

54 cf. Sueton. p. 65, 21 R. 'Herennius tantum vitia eius, Perellius Faustus furta contraxit. sed et Q. Octavi Aviti ὁμοιοτήτων octo volumina quos et unde versus transtulerit continent.' (ὁμοιοτήτων Hagenus coniecit; ομοιοτελευτων vel *homoeotheleuton* libri exhibent; *homoeon elenchon* Reifferscheidius).

In scribendo carmine qua ratione Vergilius usus esset, his verbis Suetonius (p. 59, 16 R.) exposuit 'Aeneida prosa prius oratione formatam digestamque in XII libros particulatim componere instituit prout liberet quidque et nihil in ordinem arripiens. ut ne quid impetum moraretur quaedam inperfecta transmisit, alia levissimis verbis veluti fulsit, quae per iocum pro tibicinibus interponi aiebat ad sustinendum opus, donec solidae columnae advenirent.' in his quae de argumento Aeneidis prosa prius oratione descripto dicta sunt cavendum est ne ita intellegantur, quasi Suetonius omnia, quae in Aeneide qualem reliquit poeta narrata videmus, accurate exposita esse dixerit. immo summatim tantum ac leviter quid quoque libro contineri vellet adumbrasse Vergilium haud scio an eo ostendatur, quod Suetonius alio loco (p. 61, 18 R.) commemoravit, Octaviano tres libros 'perfecta demum materia' recitatos esse. quod cum appareat neque ad primam illam descriptionem neque ad totum carmen anno 735 compositum illud quidem, sed nondum emendatum referri posse[55], ita videtur intellegendum esse, ut Suetonius Vergilium tres illos libros Caesari non ante legisse tradiderit, quam ipsorum res vel argumenta plene pertexuisset, etsi singula nondum omnia perpolita essent. itaque poeta cum ipsum carmen componeret, illa quae ante descripserat supplevisse et sicubi aptum iudicaret ab iis discessisse videtur. cetera, quae verbis supra excriptis Suetonius testatus est, quin vera sint omnia, non est dubitandum. nam si argumenti ordine servato opus continuasset Vergilius, non esset profecto, unde mirae illae narrationis discrepantiae repeterentur quibus carmen deformatum est: quas sustulisset, nisi emendatio fato praecisa esset. idem hemistichia explesset, quibus relictis quam non perfectum sit carmen certius probatur quam aliis locis, qui quatenus limati sint numquam non dubitabitur.

Undecim annos in scribenda Aeneide consumptos esse Suetonius prodidit: ex quo efficitur, ut anno 725/29 statim post edita georgica ad hoc opus Vergilius adgressus sit. quod etiam indiciis quibusdam temporum, quae in ipso carmine insunt, comprobatur[56]. primus enim liber propter versum 293 inter anni 725 Sextilem mensem et annum 727, quo tempore Iani portas clausas fuisse constat, scriptus esse videtur; accedit quod Augusti nomine a. d. XVI Kal. Febr. a. 727 a patribus oblato in primo libro Caesar non est appellatus. tertius liber post annum 726, quo Actiaci ludi, qui v. 280 commemorantur, Romae primum editi sunt; sextus post annum 731, quo Marcellus mortuus est (cf. v. 868—886); septimus anno 734, quo Parthi signa capta Augusto reddiderunt (cf. v. 606); octavus post annum 727 compositus est (cf. v. 678). praeterea quartum librum ante sextum ortum esse, huius versibus 450—476, quibus Aeneas Didonem apud inferos vidisse narratur, probabile fit. contra post sextum scriptus videtur quintus, cuius v. 833—871 non conveniunt cum illius libri versibus 337—371. secundus liber, cuius versu 781 Creusa vaticinari fingitur, post longam navigationem in Italiam Aenean venturum esse, non potest ante tertium compositus esse, in quo vaticinium illud prorsus neglectum esse videmus (cf. III 7, 88, 146, 161 sqq., 182 sqq.)[57]. denique verum est noni libri v. 176—180 Nisum et Euryalum ita induci, quasi antea non sint commemorati; sunt tamen commemorati in quinto (v. 294 sqq.): ut hic liber post illius v. 176—500 quin scriptus sit non videatur dubitari posse. — tres

55 cf. quae infra de temporibus librorum Augusto recitatorum dicentur.

56 cf. Ribbeckii proleg. p. 56 sqq. et Friderici Conrads quaestiones Vergilianae Treveris a. 1863 editae.

57 cf. schol. Dan. ad A. II 783 'cur ergo Aeneas horum non meminit et considit in Thracia et aliis locis'?

omnino libros poetam Octaviano recitasse certum est, item quartum et sextum lectos esse consentiunt auctores[58]. praeter hos Caesarem Suetonius secundum, Servius tertium, is qui Servii commentarium supplevit primum audisse dixit. ex his testimoniis ei quod extremo loco protuli fides videtur habenda esse. nam primi libri versus 254—296 Caesari pronuntiare quantum poetae interfuerit facile intellegitur: contra valde ambiguum est, num secundus Vergilio dignus visus sit qui legeretur; unum certe locum ipsi adeo displicuisse videbimus, ut deleret quod primum scripserat, aptiora inter emendandum suppleturus: quo factum est, ut cum ederetur Aeneis secundi libri ne materia quidem perfecta esset. cum ei qui Servianum commentarium auxit Donati commenta ad manum fuisse probabile sit[59], haud scio an eius auctoritate nostri Suetonianae vitae libri corrigendi sint. — quo tempore fere Vergilius tres illos libros legerit, etsi non aperte traditum est, vix tamen potest dubitari. nam a Cantabrico bello anno 730 Augustus in urbem rediit, anno 732 exeunte in orientem se contulit, unde anno 735 demum mortuo poeta reversus est. ordinem autem legendi eum fuisse veri simile est, ut primum libri primus et quartus, post hos sextus recitaretur; id quod Servius etiam apud auctores suos invenisse videtur.

'Anno aetatis quinquagesimo secundo impositurus Aeneidi summam manum statuit in Graeciam et in Asiam secedere triennioque continuo nihil amplius quam emendare. egerat cum Vario, priusquam Italia decederet, ut si quid sibi accidisset Aeneida combureret; sed is facturum se pernegarat. igitur in extrema valetudine assidue scrinia desideravit crematurus ipse: verum nemine offerente nihil quidem nominatim de ea cavit, ceterum eidem Vario ac simul Tuccae scripta sua sub ea condicione legavit, ne quid ederent quod non a se editum esset. edidit autem auctore Augusto Varius[60] sed summatim emendata, ut qui versus etiam inperfectos sicut erant reliquerit.' ex his, quae cum omnia Suetonii esse videantur ad verbum descripsi, efficitur Vergilium, antequam ederet Aeneida, m u l t a emendaturum fuisse, Varium autem pauca mutasse[61] neque quidquam de suo addidisse. quae alii grammatici de rationibus eius prodiderunt pleraque vel futtilia sunt vel certe admodum dubia. veluti non est fide dignum quod Suetonius Nisum grammaticum a senioribus audivisse narravit, Varium secundum librum in primum, tertium in secundum, primum in tertium locum transtulisse[62] et primi libri initium

58 Sueton. p. 61, 17 R. 'cui (Augusto) tamen multo post perfectaque demum materia tres omnino libros recitavit, secundum quartum sextum, sed hunc notabili Octaviae adfectione, quae cum recitationi interesset, ad illos de filio suo versus "tu Marcellus eris" defecisse fertur atque aegre focillata est.' Serv. A. IV 323 'dicitur autem ingenti adfectu hos versus pronuntiasse, cum privatim paucis praesentibus recitaret Augusto: nam recitavit voce optima primum libros tertium et quartum' (n. r. v. o. IV. I. VI. *Flor. et Bern.* 167). A. VI 861 'et constat hunc librum tanta pronuntiatione Augusto et Octaviae recitatum, ut fletu nimio imperarent silentium, nisi Vergilius finem esse dixisset.' quanta autem arte Vergilius legerit, Suetonius his verbis exposuit (p. 61, 4): 'pronuntiabat autem cum suavitate tum lenociniis miris. et Seneca tradidit, Iulium Montanum poetam solitum dicere, involaturum se Vergilio quaedam, si et vocem posset et os et hypocrisin: eosdem enim versus ipso pronuntiante bene sonare, sine illo inanes esse mutosque.'

59 cf. praefatio mea ad Servium p. XXI sq. addo decimo etiam saeculo in iis locis, ubi nostri plenioris commentarii libri scripti sunt, Donati commentarium extitisse videri. *cf. p.* XV adnot. 1.

60 cf. Plin. n. h. VII 114 'Divus Augustus carmina Vergilii cremari contra testamenti eius verecundiam vetuit, maiusque ita vati testimonium contigit, quam si ipse sua probavisset.'

61 Hoc voluisse Suetonium, cum Varium Aeneida s u m m a t i m emendasse diceret, Div. Aug. 85 ostenditur, quo loco Caesarem multa prosa oratione composuisse, poeticam s u m m a t i m attigisse Suetonius narravit: nam unum librum extare hexametris versibus scriptum et alterum aeque modicum Epigrammatum.

62 de Suetonii verbis (p. 64, 14 R.) constituendis recte iudicasse videtur Reiffer-

demptis quattuor illis versibus 'ille ego qui quondam' e. q. s. correxisse[63]: quod in Servianis quoque (p. 2, 16 et 3, 17) invenitur, omissa tamen Nisi auctoritate. quae Servius solus de Varii et Tuccae consiliis rettulit ita comparata sunt, ut operae pretium sit vera a falsis discernere. falsum enim est quod in secundo libro inter versus 566 et 589 a Vario ea deleta esse dixit quae nunc illo loco edi solent, contra verum videtur Varium et Tuccam sublatis post v. 566 versibus quibusdam, quos Vergilius tollendos esse significaverat, lacunam relinquere maluisse, quam edere quod ipse poeta abiecisset. A. IV 436 'dederis' a Vario et Tucca probatum esse, a bonis auctoribus accepisse potest, cum praesertim idem legerint Danielini interpretes. in sexti libri initio constituendo quod amicos a Vergilii voluntate discessisse testatur[64] contrarium est illis quae apud Pomponium Sabinum de Tuccae sententia Probus rettulit[65]. VII 464 'aquai' diaeresin Tuccam et Varium fecisse, Vergilium 'aquae amnis' scripsisse, non est credibile, quamquam Servius ab antiquiore interprete fortasse adnotatum vidit, 'aquai' scripturam ad exemplaris a Vario editi fidem redire. neque Suetonii igitur neque Servii testimonia ea sunt, quibus Varium et Tuccam in edenda Aeneide suo arbitrio nimium indulsisse probetur: immo ea illi lege emendationem circumscripsisse videntur, ut sicubi duplicem scripturam poeta reliquisset, eam quam aptiorem iudicarent, aut ubi incertum esset quid ille voluisset, id ponerent quod voluisse ipsis videretur, in ceteris nihil mutarent[66]. cum Horatius in saeculari carmine et in quarti libri carminibus quibusdam ad Aeneidem respexerit, anno 737/17 fere eam editam esse probabile est[67].

Quoniam de carminibus Vergilii veterum testimonia exposita sunt, quae Andino praedio relicto poetae evenisse accepimus paucis comprehendam. atque 'parentes,' ut ait Suetonius (p. 57, 16 R.) 'iam grandis amisit, ex quibus patrem captum oculis, et duos fratres germanos, Silonem inpuberem, Flaccum iam adultum.' anno 717/37 Brundisino illi Maecenatis itineri interfuit, quod Horatius quinta primi libri satura lepidissime descripsit. cum Maecenati et Horatio Roma venientibus occurrerit Sinuessae Vergilius cum Plotio et Vario comitibus (sat. I 5, 40 sq.), e Campania hi profecti esse videntur, neque illud prorsus repudiandum quod Landinus suspicatus est, in Nolano agro iam tum

---

scheidius, qui locum in eam sententiam, quam supra exhibui, e Servii praefatione supplevit. 'Nisus . . . aiebat, Varium duorum librorum ordinem commutasse et qui tunc secundus esset in tertium locum transtulisse' edidit Hagenus.

63 Wagnerus Niso fidem habendam esse putavit: nam in ipsis verbis nihil inveniri, quod non posset Vergilianum videri: iure tamen Varium et Tuccam versus illos delevisse, cum tam tenue atque exile principium neque cum argumento carminis gravissimo neque cum stilo tam grandi ac nervoso congrueret. probabilius Conrads quaest. Verg. p. XXV recitando primo libro a poeta eos praemissos esse coniecit. illud quoque suspicari possis, Vergilium cum primi libri exemplar amico nescio cui legendum mitteret, huic uni exemplari versus illos addidisse.

64 A. V 871 'sciendum sane Tuccam et Varium hunc finem quinti esse voluisse; nam a Vergilio duo versus sequentes huic iuncti fuerunt.' A. VI 1 'sane sciendum, licet primos duos versus Probus et alii in quinti reliquerint fine, prudenter ad initium sexti esse translatos; nam et coniunctio poematis melior est, et Homerus etiam sic inchoavit ὣς φάτο δάκρυ χέων.'

65 A. VI 1 'Probus "his duobus versibus" inquit "finitur hic liber in Tuccae et Cornelianis commentariis."'

66 Quae Danielinus interpres ad A. VI 289, III 204 et 226 adnotavit huc non pertinent. nam versus quos e sexto libro ille a poetae emendatoribus sublatos esse dicit, ne posse quidem Vergilii esse Ribbeckius ostendit (proleg. p. 91). versibus qui III 204 'circumducti inventi dicuntur et extra paginam in mundo' Vergilius fortasse sententiam leviter adumbraverat, qua in emendando carmine ad augendam periculorum Aeneadis imminentium descriptionem uteretur. III 226 'resonant magnis stridoribus alae' prior scriptura fuisse videtur, quam ipse poeta delevit.

67 cf. Gaston Boissier publication de l'Enéide Revue de philologie. VIII p. 1 sqq. et P. Deuticke Jahresber. d. philol. Vereins. XI p. 239.

poetam habitasse. quo tempore Brundisium advenit Maecenas, Antonius iam Tarentum inde abierat. eodem cum illum se contulisse constet, tunc fortasse Vergilius 'sub Oebaliae turribus altis' Corycium senem vidit, cuius in hortis colendis diligentiam in quarto georgicorum libro (v. 125 sqq.) laudavit. Suetonius (p. 57, 14 R.) poetam, quamquam Romae Esquiliis iuxta hortos Maecenatis domum haberet, secessu Campaniae Siciliaeque plurimum usum esse prodidit. Siciliensis mansio ab aliis non est commemorata. sed georgica dum emendaret, Neapoli, Aeneida dum scriberet, in Surrentino litore aliquamdiu poetam moratum esse, ipsius testimoniis (georg. IV 563 sq. et catal. XIV) scimus. Athenas videndi cupiditate incensus post inchoatam Aeneidem Graeciam aut petivit aut fuit certe petiturus: probanda enim eorum sententia, qui tertium primi libri carmen ad poetam Vergilium ab Horatio missum esse statuerunt[68]. de itinere anno 735/19 in Graeciam facto et de morte poetae haec quae infra scripsi narravit Suetonius (p. 62, 13 R.): 'anno aetatis quinquagesimo secundo impositurus Aeneidi summam manum statuit in Graeciam et in Asiam secedere trienniòque continuo nihil amplius quam emendare, ut reliqua vita tantum philosophiae vacaret: sed cum ingressus iter Athenis occurrisset Augusto ab oriente Romam revertenti destinaretque non absistere atque etiam una redire, dum Megara vicinum oppidum ferventissimo sole cognoscit, languorem nactus est eumque non intermissa navigatione auxit, ita ut gravior aliquanto Brundisium appelleret, ubi diebus paucis obiit XI Kal. Octobr. Cn. Sentio Q. Lucretio coss. ossa eius Neapolim translata sunt tumuloque condita, qui est via Puteolana intra lapidem secundum, in quo distichon fecit tale

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope: cecini pascua rura duces.

heredes fecit ex dimidia parte Valerium Proculum fratrem alio patre, ex quarta Augustum, ex duodecima Maecenatem, ex reliqua L. Varium et Plotium Tuccam: qui eius Aeneida post obitum iussu Caesaris emendarunt.'

Corpore et statura grandem fuisse Vergilium, aquilo colore, facie rusticana, Suetonius (p. 56, 1 R.) tradidit: indecorum corpus et habitum apud Acronem Horatii interpres quidam commemoravit, ut tertiae primi libri saturae versus 29 sqq.[69] ad Vergilium pertinere ostenderet. ac videtur sane ea morum facilitas et elegantia, quae frequenti cum multis consuetudine paratur, poetae defuisse: qui cum magnam aetatis partem ruri habitasset et varia uteretur valetudine — 'nam plerumque a stomacho et a faucibus ac dolore capitis laborabat, sanguinem etiam saepe reiecit' —, et sua voluntate ductus et necessitate quadam coactus lucem conventumque hominum vitavit[70]. cum paucis tantum interiore amicitia coniunctus erat, veluti iuvenis cum Asinio Polione et Cornelio Gallo, tum cum Maecenate, Horatio, L. Vario, Plotio Tucca: qui quanto eum amore quantaque benevolentia prosecuti sint cum iis quae supra narrata sunt probetur[71], tum Horatii maxime

68 cf. Kiessling philologische Untersuchungen. II p. 52 sq.

69 'Iracundior est paulo, minus aptus acutis Naribus horum hominum; rideri possit eo quod Rusticius tonso toga defluit et male laxus In pede calceus haeret: at est bonus, ut melior vir Non alius quisquam, at tibi amicus, at ingenium ingens Inculto latet hoc sub corpore.' ad haec interpres 'hic dicitur pulsare Vergilium, qui indecori et corporis et habitus fuit,' quod Heindorfio, Kirchnero aliis persuasit.

70 Suet. p. 58, 4 'egit et causam apud iudices unam omnino nec amplius quam semel; nam et in sermone tardissimum ac paene indocto similem fuisse Melissus tradidit.' p. 57, 9 idem narrat, poetam, si quando Romae, quo rarissime commeasset, visus esset in publico, sectantes demonstrantesque ipsum suffugisse in proximum tectum.

71 Adde quod Suetonius (p. 57, 13 R.)

testimonio confirmatur, qui (sat. I 5, 39) 'postera' inquit 'lux oritur multo gratissima: namque Plotius et Varius Sinuessae Vergiliusque occurrunt, animae quales neque candidiores terra tulit neque quis me sit devinctior alter'. itaque non solum propter poeticorum studiorum communionem, quam idem Horatius in decima primi libri satura testatus est, illis viris carus fuisse videtur, sed etiam magis propter morum suavitatem et egregiam animi probitatem[72]: erat enim in eo mira erga amicos patronosque fides et observantia, alienae virtutis sincera admiratio[73], suae laudis suaeque utilitatis nulla cupiditas[74]: quas virtutes ut ipsum data occasione re praestitisse scimus, ita ab aliis merita laude celebratas esse videmus. populo autem Romano quam gratus fuerit Vergilius, Tacitus docet apud quem (dial. d. orat. 13) Maternus 'malo' inquit 'securum et quietum Vergilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit neque apud populum Romanum notitia. testes Augusti epistolae, testis ipse populus, qui auditis in theatro Vergilii versibus surrexit universus et forte praesentem spectantemque Vergilium veneratus est sic quasi Augustum.' bucolica tum populum audivisse probabile est, quippe quae Suetonius (p. 60, 6 R.) eo successu edita esse tradiderit, ut in scaena quoque per cantores crebro pronuntiarentur: sed publicam illam venerationem Maternus commemorasse videtur, ut quantam omnino carminibus suis apud populum gratiam poeta sibi parasset, eo exemplo ostenderet[75]. quodsi quaerimus quaenam maxime virtutes in Vergilii poematis popularibus eius tantopere placuerint, in primis respicienda sunt orationis copia ornatus elegantia, mira in versibus componendis ars, summa in rebus narrandis et describendis venustas. accedit in georgicis et in Aeneide argumentum ad Italorum studia et rationes atque ad illius aetatis spes et desideria aptissime electum et magna sollertia inlustratum. denique fieri non poterat quin ad magnas cogitationes excitarentur Romani intuentes incredibilem quam poeta prae se ferebat patriae caritatem, splendidas eorum qui rem Romanam condiderunt rebusque fortiter et praeclare gestis auxerunt laudationes, virtutum vere Romanarum admirationem, morum atque institutorum antiquitus traditorum piam venerationem.

Sed, ut fieri solet, hac tanta Vergilii apud suos gloria obtrectatorum invidia excitata est. exempla eius Suetonius (p. 65, 7 sqq. R.) protulit. bucolicis editis Numitorius quidam scripsit antibucolica, 'duas modo eclogas, sed insulsissime παρῳδήσας.' a georgicis inridendis se abstinuisse videntur malevoli; nihil certe de iis Suetonius commemorat, nisi recitante poeta (I 299) 'nudus ara, sere nudus' supplevisse aliquem 'habebis frigore febrem.' sed in Aeneidem acerbissime invecti sunt inimici. edidit adversus eam Carbilius Pictor librum, cuius inscriptio fuit Aeneomastix. M. Vipsanius Agrippa a Maecenate Vergilium 'suppositum appellabat novae cacozeliae repertorem, non tumidae nec exilis, sed ex communibus verbis atque ideo latentis'[76]. Herennius

narravit 'possedit prope centies sestertium ex liberalitatibus amicorum.'

72 Suet. p. 57, 7 'cetera sane vitae et ore' ('more' coni. Ribbeckius) et animo tam probum constat, ut Neapoli Parthenias vulgo appellatus sit.'

73 cf. Bucol. VI 64 sqq.; VIII 9 sq.; IX 35.

74 Suet. p. 57, 11 'bona autem cuiusdam exulantis offerente Augusto non sustinuit accipere.'

75 cf. Ovid. amor. I 15, 25 'Tityrus et fruges Aeneiaque arma legentur, Roma triumphati dum caput orbis erit' et ars amat. III 337 'et profugum Aenean, altae primordia Romae, quo nullum Latio clarius extat opus.'

76 cf. Quintil. VIII 3, 56 'κακόζηλον, id est mala adfectatio, per omne dicendi genus peccat: nam et tumida et pusilla et praedulcia et abundantia et arcessita et exultantia sub idem nomen cadunt. denique cacozelon vocatur, quidquid est ultra virtutem, quotiens ingenium iudicio caret et specie boni fallitur, omnium in eloquen-

vitia Vergilii notavit, Perellius Faustus et Q. Octavius Avitus furta collegerunt. ipse Asconius Pedianus, qui contra obtrectatores poetae scripsit, 'circa historiam' quosdam errores et quod pleraque ex Homero sumpsisset ei obiecit, quamquam addidit, hoc ipsum crimen sic eum defendere solitum esse: 'cur non illi quoque eadem furta temptarent? verum intellecturos, facilius esse Herculi clavam quam Homero versum subripere'[77].

Obtrectatores, qui in singulis locis exagitandis maxime versati esse videntur, doctorum interpretum studia excitaverunt, apud ceteros nulla fere fuerunt auctoritate. etenim dum Romanum imperium stabat maximam fuisse Vergilii admirationem, non solum testimoniorum vi[78], sed magis etiam eo ostenditur, quod inferioris aetatis poetae quo diligentius illum imitati essent, eo propius se ad summa accessisse credebant, atque scriptores etiam ad Vergilii orationem suam conformabant. ac ne medio quidem aevo aut proxime insecutis saeculis eam admirationem magnopere imminutam esse videmus. sed Homericorum carminum rationibus perspectis Aeneidos laus obscurari coepta est. ac primum prudentes viri, quamvis doctrinam et diligentiam poetae admirarentur, dubitarunt tamen, num ea quae de Aeneae in Italiam adventu atque de rebus ibi ab eo gestis et institutis ferebantur, cum a doctis hominibus inventa, non popularibus carminibus ex antiquitate propagata essent, tot saeculis post rem Romanam conditam ita potuerint expleri et describi, ut res vetustissimis temporibus vere factae, personae autem vere heroicae esse viderentur: Vergilium certe id non esse adsecutum[79]. haec sive dubitatio sive reprehensio postea ab hominibus minus caute iudicantibus excepta et novis criminibus aucta est, quasi nihil prope in Aeneide inveniretur, quod aliqua laude dignum esset. sed cum ne in tanta quidem iudiciorum acerbitate defuerint qui Aeneidos praestantiam agnoscerent, tum his ipsis annis extiterunt[80], quorum

tia vitiorum pessimum: nam cetera parum vitantur, hoc petitur. est autem totum in elocutione.' dixit de Agrippae sententia Ribbeckius prol. p. 100. mihi hoc ille voluisse videtur: Vergilium etsi tumorem in dicendo vitasset et communibus verbis usus esset, contendisse tamen mala quadam adfectatione orationem, quasi rebus narratis gravius animo commoveretur, cum re vera non esset illis vehementius affectus. quod iudicium quam iniquum sit, quisquis libero animo ad Aeneida legendam accesserit facile sentiet.

77 Quod nolim ita intellegi, ut intellexisse videtur Hieronymus, (praef. hebr. quaest. in Genesim tom. III p. 301 Vall.) quasi gloriatus sit Vergilius, surripuisse se Homero versus, perfecisse igitur rem maximam: immo hoc voluit proverbio illo usus ostendere, Homeri exemplum in multis se quidem rebus imitatum esse et ad leges ab eo constitutas opus suum direxisse, sed noluisse cum eo de palma certare, ac ne posse quidem ab ullo suae aetatis poeta epicum carmen condi, quod cum Homerico recte compararetur. Romani quod neglecta hac sententia cum Homero Vergilium contulerunt (Prop. III 33, 65; Domitius Afer ap. Quintil. X 1, 86; Plinius n. h. praef. 22), videri volebant ipsi poetam habere Homero si non parem, at certe similem: a nobis eius modi comparatio, quam poeta ipse vetuit, non debet institui. — ceterum quod ex Asconii libro, ut videtur, Suetonius addidit 'et tamen destinasse secedere, ut omnia ad satietatem malevolorum decideret,' non puto omnino repudiandum esse: neque enim veri dissimile est, poetam in emendando carmine id quoque spectaturum fuisse, ut quosdam locos nimia imitatione ex Homeri libris translatos mutaret.

78 Veluti Plinius epist. III 7, 8 de Silii Italici villis haec refert 'multum ubique librorum, multum statuarum, multum imaginum, quas non habebat modo verum etiam venerabatur, Vergilii ante omnes, cuius natalem religiosius quam suum celebrabat, Neapoli maxime, ubi monimentum eius adire ut templum solebat.'

79 Muniri videbatur id iudicium ipsius Vergilii auctoritate, qui paene mentis vitio tantum se opus inchoasse plurimaque studia ei impertire adfirmasset atque moriens Aeneida comburi iussisset. at de amplitudine et copia argumenti, quam vix posset mente complecti, questus esse videtur; studia autem illa ad antiquissimas Italiae res cognoscendas maxime pertinere voluit, quibus quam verissime descriptis vetustatis opinio in legentium animis suscitaretur; denique quod carmen edi vetuit, non damnavit opus tamquam nimia fiducia et frustra inceptum, sed si ipsi editio concessa esset, multa ante se emendaturum fuisse significavit.

80 Nomino Theodorum Pluess, qui anno 1884 librum edidit, qui inscribitur

opera effectum iri speremus, ut de consiliis et arte Vergilii rectius iudicetur et intellegatur, non hac una re eius laudem contineri, quod quicquid ad carmen explendum usui esse posset operose congesserit, congesta verborum et versuum elegantia decoraverit.

'Vergil und die epische Kunst.' quae extremo eius libri capite de epica Vergilii arte recte aestimanda exposita sunt mihi quidem maximam partem probanda videntur.

ADNOTATIO CRITICA.

Vergilii carmina videntur nobis integriora servata esse quam ceterorum poetarum vel scriptorum latinorum libri. nam paulo post mortem poetae docti homines de illis commentari coeperunt, inter quos Hyginum Gellius (I 21, 3) 'ex domo atque ex familia' Vergilii libro usum esse testatur. idem (XIII 21, 4) Valerium Probum, quem carmina recensuisse scimus, exemplar 'manu ipsius correctum' inspexisse adfirmat, Plinius (n. h. XIII 83) Vergilianae manus monimenta se saepenumero videre narrat, Quintilianus (I 7, 20) 'caussae' et 'cassus' Vergilium scripsisse ipsius manum docere prodit. etiam altero post Christum natum saeculo autographa Vergilii extare credebantur[1], ut ne tertio quidem satis integros libros, quibus conlatis librariorum errores tollerentur, defuisse conicias, et ex codicibus, qui hodie supersunt, illi, qui quarto et quinto p. Chr. saeculo scripti sunt, a poetae manu haud longe discedere videantur. accedit quod, cum Vergilii carmina plurimum lectitarentur et plerisque cognita essent, scriptores saepissime versus ex eis depromptos protulerunt, quibus sua vel firmarent vel inlustrarent. etiam artium scriptores praeceptorum exempla e Vergilii libris in scholis multum tractatis maxime petebant. concedendum tamen est, haec studia, ut accurate et prudenter exercitata integritati carminum utilia fuerint, ita neglegenter instituta haud mediocre eis detrimentum inferre potuisse. nam qui ipsius poetae manu vel scripta vel correcta exemplaria perscrutati sunt si priores quoque scripturas inde enotaverunt — id quod factum esse Danielinis et Philargyrii scholiis confirmatur —, posterioris aetatis hominibus dubitationes moverunt, quibus memoriae fides potest imminuta esse. scriptores autem, qui Vergilii versus exempli causa laudaverunt, non semper exemplaria ante inspexerant, ut memoria decepti non numquam aliena poetae tribuerint: quod cum in Senecae et Quintiliani aetatem cadat[2], tum multo magis ad quarti et quinti saeculi magistros pertinet, e quibus ipsum Servium in ea re neglegentissimum fuisse constat[3]. denique inter doctos superioris aetatis grammaticos fuisse videntur, qui, cum Aeneidi extrema manus non accessisset, ipsi temptantes quod poetae non erat concessum, quae minus apta esse iudicarent, corrigerent et lacunas quas Vergilius aut reliquerat aut reliquisse videbatur, explerent. ne illud quidem inprobabile, magistros, qui in scholis carmina interpretarentur, si quid non facile intellegeretur, minus impedita et quae ad vulgarem orationem propius accederent substituisse. similibus etiam locis adscriptis genuina scriptura non numquam expulsa est. denique quamvis diligenter carminum exemplaria olim correcta sint, tantam tamen fuisse scimus librariorum inertiam, ut vel sollertissimum correctorem unus et item alter eorum error facile potuerit fugere. his rebus effectum est ut non nullis

1 cf. Gellius IX 14, 7; II 3, 5; XIII 21, 10.

2 cf. Ribbeck prol. p. 200 sqq.

3 cf. praefatio mea p. XXX.

locis et in libris nostris et in scriptorum testimoniis haud exigua scripturae discrepantia appareat, aut non satis certa sit eorum quae eduntur fides et auctoritas. simul tamen illud intellegitur in tradita scriptura, etiamsi Vergilio non omnino digna videatur, plerumque acquiescendum esse. nam ut ea, quae librariorum erroribus inquinata esse veri simile sit, probabiliter emendari possint: sicubi grammaticorum studiis aut scriptorum, qui quidem carmina laudaverint, incuria id quod Vergilius scripsit obscuratum est, difficillimum esse apparet et eam ipsam rem cognoscere et in poetae manu restituenda eam quam artis severitas flagitat veritatis speciem adsequi. accedit quod in bucolicis siquid parum apte aut perspicue aut eleganter dictum videatur, ut emendatione opus esse tibi persuadeas, dubitatio movetur, an id quod displiceat iuveni poetae condonandum sit, quippe qui ipse audacem iuventa se ea carmina temptasse non dissimulaverit (georg. IV 565). in Aeneide autem multa cum emendaturum fuisse certo scimus. quae cum ita sint, a coniecturis recipiendis plerumque abstinui neque nisi paucos versus et librorum et testimoniorum auctoritate munitos tamquam subditicios seclusi. in locis, quorum scriptura adhuc incerta videtur, librorum memoriam scriptorumque testimonia indicavi, etiam recentiorum de codicum discrepantiis iudicia[4] et coniecturas, quantum utile videbatur, addidi. librorum scripturas ex Ottonis Ribbeckii apparatu locupletissimo petivi iisdemque, quibus ille, notis codices significavi:

F schedae Vaticanae
G schedae Sangallenses rescriptae
M codex Mediceus
P codex Palatinus
R codex Romanus
V schedae Veronenses rescriptae
Augusteus Pertzii
γ codex Gudianus
a codex Bernensis 172
b codex Bernensis 165
c codex Bernensis 184
m codex Minoraugiensis

1 et 2 numeris ad has notas supra versum adscriptis priores scripturae et correctiones distinguuntur.

De rationibus horum codicum Ribbeckius (prol. p. 265—362) copiosissime et prudentissime disputavit: quamquam illud mihi non persuasit, de Medicei libri praestantia, quae, dum Nicolai Heinsii et P. F. Fogginii opera is solus ex vetustissimis plene cognitus erat, a nullo addubitata est, Palatini scripturis accurate editis multum detractum esse.

De Serviani in Aeneida commentarii codicibus in exemplari meo dictum est; in bucolicis et georgicis hi praesto fuerunt: L e m o v i c e n s i s saec. X, nunc Leidensis, olim Petri Danielis; P a r i s i n u s 7959 saec. IX—X; V a t i c a n u s 3317 saec. X, Servii et Philargyrii in georgicorum libros scholia continens; R e g i n e n s i s 1495 saec. X—XI; H a m b u r g e n s i s 52 saec. XI; M o n a c e n s i s 6394 saec. XI.

In orthographia etsi plerumque Medicei libri vestigia pressi, in exemplari tamen discipulorum usui maxime destinato vulgari consuetudini non nulla concedenda esse putavi. in distinguenda oratione eorum rationes secutus sum, quibus cavendum esse visum est, ne nimia interpunctione legentes obruerentur.

buc. I 59 *aethere* Verg. libri (praet. Moret. IV), Servius, Probi ars, Priscianus, Probi comment. (p. 5, 13 K.) codd. Mon. Paris. et ed. princ., ut idem in Bobiensi fuisse videatur: *aequore* Probi comment.

---

4 Bentleii de emendandis Vergilii carminibus iudicia Edmundi Hedickii opera cognovimus, qui editionis Valkenierianae (Amstelod. a. 1646) exemplar a Bentleio correctum, quod hodie Londini in museo Britannico adservatur, diligentissime perscrutatus est et quae inde exscripserat in programmate gymnasii Quedlinburgensis anno 1879 edito publici iuris fecit. enotavi Bentleii sententias, ubi scriptura ab eo *probata* non est in hoc exemplar recepta.

cod. Vat., qui codex commentarium a Pomponio Sabino non nullis locis emendatum exhibet. probavit 'aequore' H. Keil (Philol. II p. 166), ut iusta antithesi terrestre animal in mari, marinum in terra vivere diceretur. sed displicet quod 'nudos' (v. 60) *κατὰ πρόληψιν* dictum est, cum 'leves' (v. 59) attributum sit: quae inaequalitas non cadit in librorum scripturam. cf. Wagneri lect. Verg. (Philol. suppl. I) p. 311. ceterum damnat v. 59—64 Peerlkamp Mnemos. X p. 9 ‖ 65 *et rapidum Cretae veniemus Oaxen*] cf. Servianum scholium, quo ostenditur, iam veteres interpretes dubitasse, utrum *Cretae*, an *cretae* scribendum esset. illud, quod doctiores grammatici Philisthenis et Varronis Atacini verbis laudatis defendisse videntur, receperunt Wagner (cf. lect. Verg. p. 395) et Haupt, alterum Ribbeck (cf. Kappes Eos I p. 152 sqq.). *et rapidum certe veniemus ad Oxum* Schaper (*ad Oxum* iam Ladewig). ‖ II 27 *fallit* P^1 *fallat* $RP^2\gamma b^2$. *iudice me metuam, sic numquam fallit imago* Peerlkamp ‖ 56 *est* P^1Ra^1 et inscriptio Pompeiana, v. 57 *certet* R. cf. Buecheler Rhein. Mus. XII p. 251 ‖ III 3 *oves* a^1, prob. Bentley ‖ 102 *hi certe (neque amor causa est) vix ossibus haerent* Henricus Stephanus et N. Heinsius. cf. Donat. ad Ter. Eun. II 2, 38 ‖ 109 *et quisquis amores aut metuet dulcis aut experietur amaros* libri et Servius. cf. Neue Formenl. II^2 p. 249, Naegelsbach lat. Stil. ed. V p. 450 et Kolster Verg. Ekl. p. 56. *et quisquis amores haud metuet, dulcis aut experietur amaros* Wagner; *et q. a. haud metuet dulcis, haud e. a.* Graser, rec. Schaper; *et q. a. hau temnet dulcis, haud e. a.* Ribbeck ‖ IV 12 *Polio*] *orbis* Schaper ‖ 26 *parentum* $R\gamma^2$ ‖ 33 *tellurem infindere sulco* R ‖ 52 *laetantur* R: *laetentur* reliqui libri ‖ 53 *tum* PR γabc Servii Bern. Lem. Hamb.: *tam* Servii Par. Regin., Vergilii deteriores ‖ V 3 *considimus* γ^2, rec. Wagner et Haupt ‖ 19 Mopso plerumque tribuitur. librorum ordinem prob. Bentley ‖ 58 *et cetera rura*] *secretaque* vel *securaque rura* Schrader, *ecce et per rura* Peerlkamp ‖ 63 *carmine* idem ‖ VI 24 *videri*] *vieri* idem ‖ 32 *terraique* idem ‖ 33 *ex omnia* P, idem Peerlkamp coniecerat: *exordia* reliqui libri, Lem. et Regin. ap. Servium ‖ 45 sq. *te fortunatam, si n. a. f., Pasiphae, in nivei miseratur a. i.* Peerlkamp, prob. Ladewig ‖ 51 *quaesissent* P, rec. Ribbeck ‖ 80 *ante*] *alte* Ribbeck ‖ VII 25 *nascentem* Servius *nascente* M^1: *crescentem* $PM^2\gamma$acm ‖ 27 *aut si*] *sin* coni. Kolster Vergils Ekl. p. 147 ‖ 54 *sua quaeque* MP Nonius Columella, cf. Lachmann in Lucr. comm. p. 94 sq. *sua quaque* bc^2 Bentley ad Manil. II 253, cf. Wagner lect. Verg. p. 368 sqq. *sua quaeque* prob. Vossius, ut *sua* ablativus esset et *μονοσυλλάβως* pronuntiaretur. cf. buc. I 37 ‖ VIII 4 *mutata* Peerlkamp et Ribbeck ‖ 11 *desinet* Mac Servii libri: *desinam* $P\gamma^2$, ut videtur ‖ post v. 28 unus Gudianus codex habet intercalarem versum, quem aut hoc loco addendum aut post v. 75 delendum esse vidit G. Hermann adnot. ad Bion. p. 46 ‖ 50 seclusit Peerlkamp, quem secutus sum. *commaculare manus: puer, ah puer improbus ille: improbus ille puer, crudelis tu quoque, mater* coni. G. Hermann, rec. Haupt; *commacolare manus, crudelis! tu quoque, mater, crudelis mater, magis at puer inprobus ille* Ribbeck. versus 47—58 hoc ordine edidit Schaper: 52—57 47—49 51 50 58 ‖ 58 *fiant* γ^1b^1 ac Prisciani libri: *fiat* $MPb^1\gamma^2$ Lemov. et Regin. ap. Serv. post hunc versum unum intercidisse vidit G. Hermann ‖ 66 *insanos vertere* Schrader, *sanos a! vertere* Ribbeck ‖ 74 *terque hanc* Wagner, cf. lect. Verg. p. 371 sq. ‖ 76 cf. ad v. 28 ‖ v. 95—100 post v. 104 collocandos esse censet G. Hermann ‖ v. 105—109] v. 108 ante v. 105 colloc. G. Hermann. v. 106 sq. *bonum fit nescio quid. certest, et Hylax in l. l.* coni. idem; *bonum sit. credimus, an qui amant ipsi sibi somnia fingunt? nescio quid certe est: et H. in l. l.* Haupt ‖ IX 17 *cadit*] *cadere* Peerlkamp ‖ 42 *et*] *en* Ribbeck ‖

X 19 *subulci* libri Vergilii, Terent. Maur. 1191, Servius. cf. Wagner lect. Verg. p. 312: *bubulci* Pierius coll. Theocr. I 80. cf. etiam Apul. Flor. I 3 et apol. 10; rec. plerique ‖ 46 cf. Servius. *nunc insanus amor duri Mavortis in armis te procul a patria* (*nec sit mihi credere quantum!*) *tela inter media* e. q. s. Peerlkamp ‖ 53 *malle*] *velle* idem ‖ 74 *se subrigit* e codice Pragensi Kuíčala Vergil-Stud. p. 208 sqq.

In georgicorum textu constituendo illud non est neglegendum, quod olim non nulli viri docti suspicati sunt, nostra aetate plerique probant, poetam ea carmina, etiam postquam anno 725 edita essent, retractasse. quae ad eam quaestionem pertinent hoc loco comprehendere visum est. ac primum quidem veterum testimonia, quibus illa opinio confirmari putatur, excutiam.

A Servio igitur ad buc. X 1 haec adnotata sunt 'hic' (Corn. Gallus) 'primo in amicitiis Augusti Caesaris fuit. postea cum venisset in suspitionem, quod contra eum coniuraret, occisus est. fuit autem amicus Vergilii adeo, ut quartus georgicorum a medio usque ad finem eius laudes teneret: quas postea iubente Augusto in Aristaei fabulam commutavit.' eadem ad georg. IV 1 sic narrantur 'sane sciendum, ut supra diximus, ultimam partem huius libri esse mutatam: nam laudes Galli habuit locus ille, qui nunc Orphei (*aristei et orfei* Paris. 7959, ut *et* supra versum sit) continet fabulam, quae inserta est, postquam irato Augusto Gallus occisus est.' fidem habuerunt Servio haud pauci. at neque Suetonius neque Philargyrius qui vocatur eam rem commemoraverunt, quae neutri profecto commemoratione non poterat dignissima videri: nam carminum Vergilianorum memoriam diligentissime persecutus est Suetonius, Philargyrius autem etiam leviores quasdam georgicorum mutationes prodidit. accedunt alia satis multa, quibus adducamur, ut in apertam Galli laudationem georgica olim exiisse negemus. nam ne Maecenati quidem, viro de rebus suis optime merito, cui pietatis significandae causa carmen misit, tantum honoris poeta tribuit, quantum Octaviano, cuius virtutes inlustrandi cupide arripuerit occasionem. Galli igitur laudibus si tanta tamque conspicua carminis pars data esset, fieri non potuit, quin principis laudes ea re mirifice imminui viderentur. etiam artis praecepta Vergilius videtur neglecturus fuisse, si Galli laudationi, a rebus reliquo carmine tractatis prorsus alienae, tantum spatii dedisset. denique Servii narratio, quae si vera esset, et de principis et de poetae fama multum detraheretur, vide quam non consentiat cum his quae Suetonius (Aug. 66) prodidit, Augustum Gallo ad necem compulso illacrimasse et vicem suam conquestum esse, quod sibi soli non liceret amicis quatenus vellet irasci. an publicae salutis ratione eum putas adactum esse, ut Vergilium eius hominis, quem ipse olim dilexerat et honoribus ornaverat, laudes e georgicis tollere iuberet? itaque de mutata altera quarti libri parte quod Servius testatus est abiciendum videtur. contra quod Gallum eo loco laudatum esse dixit, id haud scio an ad bonos auctores referendum sit. neque enim abhorret a probabilitate, in Orphei et Eurydices amore celebrando Galli carmina Vergilium imitatum esse eaque imitatione amicissimi poetae gloriae servire voluisse[5]. id aequales, qui legebant Galli carmina, non fugit, sed inferiore aetate nemo nisi qui admonitus erat poetae con-

[5] Fortasse huius rei apertum testimonium olim fuit in scholio ad georg. IV 468 adscripto, quod et breviatoris inperitia et librariorum erroribus obscuratum inter Bernensia extat 'Lvcvm propter Gallum luciscum poetam (poeta *cod., em. Hagen*), qui novis studere volens ab Augusto occisus est.' frustra quaesivi quid pro corrupto 'luciscum' sine dubitatione reponerem: illud tamen certum videtur, interpretem cum propter Gallum luci mentionem inlatam esse diceret, ad carmina Galli spectasse.

silium agnoscere potuit. itaque si hoc unum manserat, Galli laudem in altera quarti libri parte inesse, neque item qua re ea laus contineretur obtinebat, facile intellegitur, quo modo inter homines novarum rerum cupidos Servianum illud commentum natum sit: scilicet quod non iam superesse videbatur id olim fuisse sibi persuaserunt et eius iussu sublatum, a quo ipsum Gallum pessum datum esse audiverant. ceterum si probabitur quod Galli vestigia Vergilium persecutum esse conieci, illud quoque facilius explicari poterit quod Schaperus observavit, aliam esse versuum rationem in exitu carminis, aliam in iis quae praecedunt: qua in re etiam argumenti diversitatem spectandam esse non est quod moneam.

Transeo ad enarranda ea quae veteres interpretes de singulis versibus et vocibus ab ipso poeta emendatis testati sunt. atque ad II 225 Philargyrius qui vocatur haec adscripsit 'et hoc emendavit ipse, quia Nolam posuerat: nam postea offensus a Nolanis, qui eidem aquam negaverant (*fort.* qui ei aquam denegaverant), *ora* pro *Nola* posuit.' eadem fere apud Gellium leguntur, qui VI 20, 1 'scriptum' inquit 'in quodam commentario repperi, versus istos a Vergilio ita primum esse recitatos atque editos *Talem dives arat Capua et vicina Vesaevo Nola iugo;* postea Vergilium petisse a Nolanis, aquam uti duceret in propinquum rus, Nolanos beneficium petitum non fecisse, poetam offensum nomen urbis eorum, quasi ex hominum memoria, sic ex carmine suo derasisse, oramque pro Nola mutasse atque ita reliquisse *et vicina Vesaevo ora iugo.*' de fide huius narratiunculae dissentiunt inter se viri docti: Hauptius enim (ind. lect. aest. Berol. 1857 p. 4; opusc. II p. 121) 'ad commenta et fabulas' eam rettulit, 'quibus Vergilii nomen tempore satis antiquo cumulari coeptum est;' Ribbeckius contra (prol. p. 24) quin *Nola* mutaverit poeta non dubitat. neque videtur de ea re iure dubitari, modo antequam ederetur carmen et per iocum magis quam ut serio ulcisceretur Nolanorum inliberalitatem Vergilium urbis eorum nomen delevisse concedatur, atque brevi Philargyrii testimonio plus tribuatur quam inani hoc loco Gellii loquacitati. famam autem mutationis ex amicorum poetae commentariis interpretes recepisse videntur. cetera quae Danielinis quibusdam et Philargyrii scholiis de ipsius poetae emendationibus continentur unde petita sint, Gellius docet qui non uno loco (I 21, 2; II 3, 5; IX 14, 4; XIII 21, 3) prodidit, exemplaria quae ipsius Vergilii manu scripta et correcta crederentur, ab antiquis grammaticis, Hygino, Fido Optato, Probo, aliis, inspecta esse. sed scholia illa cum non ab eodem homine ac ne eadem quidem aetate scripta sint, non eiusdem omnia sunt auctoritatis. nam quis est, qui verum esse sibi persuadeat, quod ad I 6 adnotatum est '*numina* fuit, sed emendavit ipse, quia postea ait *et vos agrestum praesentia numina fauni.*' immo propter deos v. 7 nominatos *numina* e coniectura inlatum videtur. neque veri similius est v. 13 primum *aquam* poetam scripsisse, quippe quod a consilio eius longissime abhorreat: quamquam eam scripturam satis antiquo tempore inventam et a doctis hominibus probatam esse his ostenditur, quae in Lemovicensi extant 'antiquissimi libri *fudit aquam* plerique habuerunt, quoniam Neptunus fluminibus et fontibus et aquis omnibus praeest, ut ipse docet (georg. IV 29) *aut praeceps Neptuno immerserit eurus*, sed melius *equum* propter armenta' et 'non nulli vero ob hoc *cui prima frementem fudit aquam* legunt, quod veteres murmura aquae fremitum dicebant.' itaque eum qui ad hunc locum adscripsit 'in authentico (euthentico *cod.*) *aquam*, ipsius manu *equm*'[6]

6 His quod praemissum est 'in corn. *equm*' videtur esse 'in Corneliani *equm*.' Corneliani enim exemplar aliquotiens in Bernensibus scholiis laudatur. quod et anti-

(i. e. in libro a poeta scripto 'aquam' extat, sed ipse 'equm' pro 'aqua' posuit), aeque atque illum qui v. 6 'numina' fuisse testatus est, deceptum esse suspicor, ut antiquum sane aliquod et correctum exemplar falso Vergilii esse putaret. alia eorum est ratio quae de versibus 64 66 69 sq. a Vergilio mutatis tradita sunt '*extemplo* induxit et reposuit;' 'ipsius manu adiectum *maturis solibus;*' 'manu (*lege* ipsius manu) adiecti sunt deletis duobus, quorum alter totus legi potuit *ipsis officiant segetes ne frugibus illic*, ex altero hoc tantum *ne deserat umor harenam.*'[7] haec enim omnia nisi de exemplari ipsius poetae manu emendato non potuerunt dici. accedit quod in versu illo, qui deletus esse traditur, nihil est, quod non videatur a Vergilio scribi potuisse: 'segetes' enim herbarum luxuriem esse voluit (cf. I 112). Philargyrii quoque testimonia ad II 344 'fuit autem prior lectio *frigusque calorque*, ut Plautus "neque frigus neque calor metuo neque ventum neque grandinem." aliter hypermetrus versus erit,' ad IV 141 'ipsius manu duplex fuit scriptura *tinus* et *pinus*,' ad IV 231 '*flores* emendatum fuit. et bene *gravidos flores*, quod ex his omnia generant' quominus ad librum a poeta ipso scriptum pertinere concedatur, nihil video quod impediat. 'flores' umquam placuisse Vergilio aegre sane credimus; sed ne prior quidem scriptura, quae est 'fetus,' non habet quo displiceat, et Philargyrius cum fuisse emendatum 'flores' dicit, 'fetus' a poeta repositum esse docet. ceterum cum 'calorque' et 'flores' in Palatinum Vergilii codicem transierint, qui aliis locis, veluti A. VII 773, X 303 et 539, scripturas, quas a Probo probatas esse scimus, solus habet, dubitare possis, an scholia illa Berytio tribuenda sint, cuius ab ratione non videntur aliena esse.

Ostendisse videor quae interpretes de prioribus et emendatis poetae scripturis tradiderint non esse omnia abicienda. neque tamen quisquam praeter Gellium, cui in ea re fidem derogandam esse demonstravi, editum exemplar mutatum esse testatus est: immo quae grammatici narraverunt ad adsiduum studium, quo Vergilius georgica antequam ederentur perpoliverit, videntur referenda esse. sed aliis etiam argumentis ex ipsius carminis, quale in libris nostris est, ratione petitis viri docti moti sunt, ut in priore editione poetam acquievisse negarent. invenisse enim sibi visi sunt locos, qui, ut Ribbeckii vocibus utar, vel cum sententiarum nexu et ordine satis conciliari non possent vel sine causa repeterent mutatis verbis quae in eandem sententiam paulo ante dicta essent. videri igitur Vergilium etiam edito carmini in marginibus vel in schedulis versus quosdam addidisse, neque tamen accurate significasse quibus locis inserendi essent. morte adventante ut cetera scripta sua ita emendata georgica Vario et Tuccae eum legasse (cf. Suet. p. 64, 5 R.). eos alteram carminis editionem curantes non omnibus locis quid voluisset poeta intellexisse: nam ex additamentis illis non nulla falsis locis inserta esse, neque omnia deleta quae poeta abiecisset. at primum Suetonii verba, quibus eam coniecturam firmari putant, ad unam Aeneida pertinere videntur. sed fac eorum vim latius patere — si georgicorum emendationes ab ipso poeta non editas edidissent amici, nonne fecissent quod is fieri noluerat, ne excusati illi quidem Augusti voluntate, qui Aeneida

quissimum et magnae auctoritatis fuisse Probi scholio apud Pomponium Sabinum ad Aen. VI 1 probatur, quo cum Tuccae commentariis Corneliani commentarii commemorantur.

7 Nicolai Du Rieu, viri egregii, liberalitate mihi concessum est, ut Lemovicensem codicem, quem a. 1857 Lugduni primum contuli, Heidelbergae iterum excuterem. ea re contigit, ut nunc spondere possim, ea quae supra e Danielis exemplari excripsi, de quibus legendis olim prope desperaveram, esse in codice, nisi quod v. 69 'alter totus legi' hodie evanuerint, neque '*illic* ex altero hoc' verborum lectio omnino certa sit. praeterea 'desperat' pro 'deserat' codex.

servari iusserat. accedit quod viri docti aliis locis sine idonea causa sententiarum ordinem turbatum esse statuerunt, aliis nimis severe de carmine iudicaverunt, ut neque argumenti naturam neque consuetudinem Vergilii spectarent. qui cum multa praecepta, multa quae de arvorum arborum pecorum natura observaverat exponenda haberet et ad singula exornanda et perpolienda maxime animum intenderet (cf. Suet. 59, 14 R.), facile fieri potuit, ut ipsum fugeret, siquid in rebus digerendis minus recte administraret. adde illud quod Suetonius septem annis georgica perfecta esse tradidit: quod si supra recte interpretatus sum, poeta ne singulos quidem libros uno quasi tenore scripsisse sed adumbrato argumento minores partes seorsum elaborasse putandus est. inde haud scio an in primo maxime libro eiusdem admonitionis satis frequens iteratio (204—207; 252—256; 257 sq.; 335—337; 351—354) explicari possit. sed licet hae excusationes admittantur, aliquot tamen loci extant, quos merito dicas a vituperatione illa nullo modo posse defendi. quibus in constituendis ea via ingrediendum esse opinor quam Danielini interpretis de georg. I 69 sq. testimonium monstrat. nimirum eos versus quibus aut res ante dictae inepte repetuntur aut ordo sententiarum moleste interrumpitur, grammatici, quicquid Vergilius scripsisset servari cupientes, e commentariis eorum, qui libros a Vergilio ipso antequam ederentur emendatos inspexerant et priorem quoque scripturam descripserant, deprompsisse et carmini inseruisse videntur. sed remedio hac ratione parato parce utendum est. nam etsi Lemovicensium scholiorum longe maxima pars amissa est, ut haud pauca de emendationibus poetae testimonia periisse facile conicias, tenendum tamen, ad v. I 80—279, ad quos extat plenior commentarius, prorsus nihil, in Philargyrii scholiis admodum pauca eius modi adnotata esse. equidem secundi libri v. 373–375 solos, tamquam a poeta ipso non editos sine dubitatione seclusi, neque tamen adversabor si quis III 120—122 et IV 203—208 abici quam transponi maluerit. IV 290—293 quoque quod intactos reliqui nunc me paenitet.

Georg. I 35 *reliquit* MRγ. cf. Wagner lect. Verg. p. 312 ‖ 50 *at* γ: *ac* Verg. reliqui et Servii libri, defendit Wagner l. l. ‖ 103 *iactet* Probus et schol. Dan. ap. Serv. Aen. I 140 ‖ *mirentur* Probus, rec. Ribbeck ‖ 135 *ut*] *et* Augusteus Pertzii; idem coni. Wagner. v. 135 ut ex Aen. I 174 et VI 7 fictum secl. Ribbeck, fortasse recte ‖ 142 *alta petens, alius pelago trahit u. l.* coni. Hanow ‖ 155 *herbam*] *terram* Aug. Pertz. R, Servii Lem. Paris. ‖ v. 173 et 174 transposuit Schrader quem Ribbeck secutus est. *altaque fagus stivae, quae* e. q. s. coni. Martyn, rec. Schaper. post *fagus* distinxit Benoist. ‖ 181 *inludunt* M^2P^2 Servius, *ludunt* Aug. Pertz. ‖ 195 *felicibus* coni. Klouček ‖ 218 *adverso* M ‖ 226 *aristis* MR Aug. Pertz. Nonius p. 301, 24 et 416, 25 et fortasse Quintilianus I 3, 5. idem Probus legisse videtur, etsi in lemmate est *avenis*. Vergilius buc. V 36 sq. et Plinius n. h. XVIII § 149 hordeum, non triticum, de quo hoc loco agitur, in avenam degenerare dicunt. etiam iis quae Plinius l. l. § 150 exponit *aristis* commendatur: *avenis* Pγbc. cf. Keil Philol. II 164 sq. et Wagner lect. Verg. p. 313 ‖ 251 *illis* Seneca epist. 122, 2, rec. Ribbeck ‖ 320 *ita*] *ut* coni. Heyne, prob. Madvig advers. crit. II p. 47 ‖ 321 *ferret*] *verrit* coni. Meiser Fleck. Jahrb. 1872 p. 119 ‖ 332 *Atho* Heinsius conl. Theocr. VII 77 ‖ 360 *a* om. Mγ et Servii libri, del. Ribbeck ‖ 383 *varias* Servius et γ^2c^2b ‖ *et quae* Servius et γbc, *adque* R, *at que* M. *quaeque* coni. Wagner lect. Verg. p. 387 ‖ 418 *mutavere vices* Markland ad Stat. silv. V 2, 125, rec. Ribbeck ‖ 457 *moveat* M^1, *moneat* reliqui, quod praefert Wagner ‖ 461 *vehat*] *ferat* M^1R ‖ 491 *superi!* Markland ad Stat. silv.

III 5, 68. Servii libros *superis* exhibere moneo ‖ 513 *addunt in spatia* $M^2\gamma^2$ Quintil. (VIII 3, 78) Ambros., Servii Paris. Hamb.: *addunt spatio* M^1 *addunt spatia* R *addunt in spatio* Quintil. Bamb. Bern. Mon., Servii Vat.

II 22 *sunt alie quas ipse via* M^1 *sunt aliae quas ipse via* M^2, inde *sunt aliae quas ipse vias* coni. Scaliger, rec. Ribbeck ‖ v. 39—46 post v. 8 collocandos esse coni. Hanow, sine idonea causa ‖ v. 41 42 transposuit et v. 41 *dare* pro *da* coni. Peerlkamp. sed offendit, quod *Maecenas* a v. 40 seiungitur et translatio *pelagoque v. d. e. p.* verbis incepta v. 43 deseritur ‖ 41 *volens* deteriores Verg. libri et Diomedis Paris., prob. Voss ‖ 52 *voces* γ^1abc, rec. Haupt ‖ 54 *faciet* $M^2\gamma$ac, rec. idem ‖ 65 *edurae*, scripturam a Servio commemoratam, rec. idem. *ecdurae* Ribbeck ‖ 69 *et nucis arbutus horrida fetu* M^2 *et* (vel *ex*) *fetu nucis arbutus horrida* reliqui libri, Servius, Maximus Victorinus VI p. 222, 17 K. ‖ 71 *fagus* Prisciani (I p. 438, 8 H.) libri: *fagos* Verg. libri, interpretatur Servius ‖ 81 *exit* Lachmann in Lucr. comm. p. 209: *exiit* libri (cf. Wagner lect. Verg. p. 316 sqq.) praeter Gudianum, qui cum Nonio p. 302, 4 *exilit* exhibet, quod recepit Ribbeck ‖ 82 *miraturque* M^2: *miratasque* M^1abc, Servii Paris. Hamb. Mon. in lemmate et in scholio, Vatic. in scholio, Porphyr. ad Hor. epod. 16, 46 cod. Mon. *mirata estque* γ et Servii Vatic. in lemmate *mirataque* Serv. georg. I 103 libri plerique *mirata usque* coni. Schaper ‖ 187 *dispicere* γ cf. Lachmann in Lucr. comm. p. 236 sq. *despicere* MPabc. cf. Wagner lect. Verg. p. 313 ‖ 228 *Baccho*] *vino* vel *viti* coni. Klouček Krit. u. Exeget. zu Vergil p. 2 ‖ 247 *amaro* PRc^1, defendit Madvig advers. crit. p. 48 adnot. 1 ‖ 256 *quis cui color* Mentelianus I a m. pr.: *quis cuique color* M^1, commemorat Servius *quiscui cine color* R *quisquis color* P$M^2b^2c^2$ Servius, rec. Ribbeck ‖ 267 *et*] *ei* coni. Madvig advers. crit. II p. 47 ‖ 271 *quae* libri, nisi quod *que* P^1, *qua* Servii Vatic. et Paris. cui testimonio non multum tribuendum est, cum Mon. et Hamb. in lemmate nihil nisi *axi* habeant. ‖ 296 *pandens* γ, rec. Ribbeck ‖ 302 *olea* Wagner: *oleas* M *oleae* reliqui Verg. et Servii libri, defendi posse putat Ribbeck, rec. Benoist ‖ 316 *moveri* PR Nonius p. 380, 21, rec. Ribbeck ‖ 318 *concretum* M^1, rec. Ribbeck ‖ 327 *agit* coni. Peerlkamp ‖ 332 *germina* Celsus ap. Philargyrium: *gramina* Verg. libri, nisi quod *gramine* P ‖ 341 *ferrea* M^1PRγbc Servius, Lactantii (instit. II 10) Sangall., ut videtur, Bononiensis Palatinus 161 Parisin. 1663: *terrea* M^2 Lactantii Valentianensis 140 *terrae* Lact. Parisin. 1662. cf. Samuel Brandt der St. Galler Palimps. des Lact. pag. 50 (Sitzungsber. der phil. hist. Kl. der kaiserl. Acad. z. Wien VIII Bd. I). Philargyrius quid legerit, incertum est; nam scholium eius, quod in codice sine lemmate Serviano scholio adiunctum est, potest ad *duris c. e. a.* adscriptum fuisse. *terrea*, quod Bentley ad Hor. epod. II 18 defendit, ab omnibus fere editoribus receptum est. *ferrea* videtur esse firma, duratura. *aurea* coni. Peerlkamp ‖ 344 *calorque* P. cf. Philarg. ‖ 353 *hiulca*] *victa* coni. Schaper ‖ 373—375 cum Ribbeckio seclusi ‖ 379 *admorso* γb^2c Servius: *admorsum* P *admorsu* Rb^1 Symmachus epist. I 31, 2 ut videtur, *a morso* M^1 *a morsu* M^2 *ad morsum* Ribbeck ‖ 382 *ingeniis* R: *ingentis* reliqui libri. cf. Philarg. *in gentis* Ribbeck ‖ 433 om. M, non interpretatur Servius, secl. Ribbeck ‖ 454—457 Hanovium et Peerlkampum secutus seclusi. versus 454 sententia cum argumento libri, cuius magna pars culturae vitium data est, non concinit. in iis quae sequuntur displicet, quod Bacchus Centauros, quos ipse in furorem impulerit, domuisse leto dicitur ‖ 464 *inlusas* $M^2\gamma^2$cb Servius. cf. Wagner lect. Verg. p. 314: *inclusas* PR, rec. Ribbeck ‖ 469 *at* P, rec. Wagner et Haupt ‖ 514 *hinc* ante

anni] *hic* Markland ad Stat. silv. I 2, 145, rec. Ribbeck ‖ *parvosque*] *patriosque* Peerlkamp. ‖

III 3 *carmina* MRγb, rec. Wagner. cf. Philarg. ‖ 77 *minaces* Mγbc *minacis* R, rec. Wagner ‖ 85 *premens* γ *primens* P *praemens* Rc^1. *premens* rec. Ribbeck ‖ 96 post hunc v. 120—122 primus collocavit Bentley, quem cum Ribbeckio et Hauptio secutus sum ‖ 114 *vector* Bentley ‖ 135 *obtunsius usu sit genitale arvum*, ut *usu* dativus sit, coni. Klouček ‖ 168 *ipsos* coni. Wagner Fleckeis. Jahrb. 1868 p. 148 ‖ 188 *gaudeat* coni. Ladewig ‖ 190 *accesserit*] *acceperit* P, rec. Ribbeck, *occeperit* F^1 ‖ 194 *tum vocet*] *provocet* P, rec. Ribbeck ‖ 202 *hic* M^{1}Pbc: *hinc* FRM^2, rec. Ribbeck ‖ 230 *pernox* scripturam a Philargyrio commemoratam (cf. schol. Iuven. VIII 10) defendit Scaliger proleg. in Manil. p. 9, prob. Bentley, rec. Wagner et Haupt ‖ 305 *hae* Pγ^1 cf. Fleckeisen Rhein. Mus. VII p. 271 sqq. et Neue Formenl. II^2 p. 207 sq. ‖ 323 *mittet* M^1: *mittes* reliqui Verg. libri, rec. Ribbeck. cf. Servius ‖ 329 *iubebo* P, rec. Ribbeck ‖ 347 *hosti* M^{2}FRb c^{2}γ^2: *hostem* M^{1}c^1 *hostis* P ‖ 348 *in agmina* P, rec. Ribbeck, sed cf. proleg. p. 310 ‖ 363 *volgo*] *ultro* coni. Schaper ‖ 364 *inductae* coni. idem ‖ 391 *munere sub niveo* coni. Madvig advers. crit. II p. 48 ‖ 398 *etiam* Pb, rec. Ribbeck: *iam* MRγc ‖ 402 *exportans* Scaliger: *exportant* libri ‖ 430 *stagna colit ripasque, inhians ubi piscibus atram* e. q. s. coni. Peerlkamp ‖ 437—439 Peerlkampum secutus seclusi. v. 439 secl. Haupt, *aut catulos — arduus* dubitanter Ribbeck. defendit v. 437—439 Albrecht Herm. XVI p. 404 cf. Aen. II 473 sqq. ‖ 456 *et* Pγ^2: *aut* reliqui libri, rec. Wagner et Haupt ‖ *omina* c et deteriores quidam, rec. Wagner et Haupt ‖ 481 et 557 *tabe* coni. Ribbeck. proleg. praef. p. XII ‖

IV 21 *novi*] *sui* Peerlkamp, rec. Ladewig et Schaper ‖ 22 *suo*] *novo* Peerlkamp, rec. iidem ‖ 39 *sucoque* Madvig advers. crit. II p. 49 ‖ v. 47—50 Schrader post v. 32, Ribbeck multo aptius post v. 17 collocavit: quamquam versibus hoc modo transpositis id quod oppositis inter se *absint* (v. 13) et *adsint* (v. 19) poeta efficere voluisse videtur, imminuitur ‖ 58 *hic* P, rec. Ribbeck ‖ 62 *huc tu iussos*] *huc tu tunsos* Reiske *huc tu tussos* Ribbeck *tu iucundos* Peerlkamp ‖ 75 *et circa reges ipsa* e. q. s. Schaper ‖ 82 *acies*] *reges* Peerlkamp ‖ 129 *pecori*] *Cereri* egregie Salmasius, prob. Ribbeck Haupt Madvig; sed non satis constat *nec fertilis illa iuvencis* verba falso interpretatum esse Wagnerum: 'i. e. nec is erat ager, qui proferret ea, quae ut proveniant, per iuvencorum laborem efficitur.' *pecori* tuetur schol. Dan. ad I 47 ‖ 132 *animo* deteriores quidam Verg. libri, rec. Haupt. cf. Wagner lect. Verg. p. 309 ‖ 177 *habendi*] *agendi* Peerlkamp ‖ post v 183 v. 203—205 colloc. Wagner ‖ 200 *et suavibus* γbc, rec. Wagner et Haupt: *e* MP, rec. Ribbeck ‖ 202 *refingunt* Rb, rec. Wagner (cf. lect. Verg. p. 375) et Haupt: *refigunt* Mγc Servius, nisi quod 'refingunt : fingunt' Paris. man. 2, Philargyrius. *relingunt* P ‖ 221 *omnia* Peerlkamp in Aen. vol. II p. 21: *omnis* libri ‖ 222 *terrarum tractusque* M^2 ‖ 229 *thensauri* P, rec. Ribbeck ‖ 230 *ora* M^{2}cb^2 Servii Hamburg: *ore* PRM^{1}γ^2 Servii Par. Vat. Mon. ‖ *fove* libri, nisi quod *fave* M^1 Servii Vat. et Mon. m. pr. *ore fave* interpretatur Philarg. et commemorat Servius. cf. georg. II 135 ‖ post v. 230 Schrader, quem Duebner et Ribbeck secuti sunt, v. 236—238 collocavit ‖ v. 248—250 ante 239 collocavit Ribbeck, quod necessarium videtur, ut *sin* habeat quo referatur ‖ 243 Voss, Ribbeck alii post *blattis* distingunt, ut v. 244 cum iis quae sequuntur coniungatur ‖ v. 276 damnaverunt Weichert et Jahn, secundis curis additum esse censent Wagner et Ribbeck, tuetur Peerlkamp, sed ita ut scribatur *ornat de torquibus aras* ‖ 290—293 hoc ordine Pbc, 290 292 291 293 Mγ 290 292 293 291 R. damnavit hos versus Peerlkamp (cf. Ribb.

[illegible]

... Burmann, prob. Voss et Schaper ... 547 capessit M ||

Aen. I 11 *compulerit* coni. Baehrens Fleckeis. Jahrb. 1874 p. 391 sq. cf. Probus ap. Servium || 41 *pectore*] *tempore* Probus legit, rec. Baldamus, defendit F. Schoell Rhein. Mus. 1876 p. 18 sqq. || 48 post *adoret* dist. Baehrens, *adoret et imponat* cod. Prag., prob. Kuićala. *adoret* testantur Quintiliani (IX 2, 10) A R, schol. Dan. ad Aen. II 79 et X 826 || 69 *venti* coni. Vsener Fleckeis. Jahrb. 1865 p. 227 || 100 *sub undas* commemorat Servius, defendit Schoell l. l. p. 22 || 104 *proram* M γ || v. 109 cum aliis damnat F. Schoell l. l. p. 20 sqq. || 135 *vos ego* Schrader, prob. Baehrens || 159 *est in conspectu longe* Baehrens conl.

[illegible]

... portum teneant, comparentur cum cygnis qui terras capiant, naves, quae portum plenis velis subeant, cum cygnis, qui terras captas iam despectent || v. 426 secl. Heyne || 427 *hic* ante ... Nonius || ... *lata* F ... M ... reliqui || 428 *locant*] *petunt* F ... *fundamenta petunt* ... Ribbeck || 429 *alta*] *apta* Bentley || 431 *cum gentis . . . fragrantia mella* (v. 436) secl. Kuićala, defendit Albrecht l. l. p. 405 sq. || 448 *nixaeque* b^1 Probus, commemorat Servius, rec. Wagner et Haupt || 455 *intra se* c^1, prob. Madvig adv. crit. II p. 33: *inter se* reliqui Verg. libri et grammatici || 488 *agnoscit* F R c, prob. Bentley || 505 *sub foribus divae* Gebhardi || *media e testudine* Ribbeck || 518 *cunctis* $P\gamma^1 b^2 c^1$: *cuncti* reliqui libri et Servius || *lectis* $RP^2\gamma^1$, com-

memorat Servius. *quid veniant cuncti: nam lecti* e. q. s. Wagner ‖ 548 *non metus, officio ne te* e. q. s. Hamburg. II m. sec., prob. Heinsius, Wagner, Haupt ‖ 550 *arvaque* M, rec. Wagner et Haupt ‖ 557 *at*] *ut* Baehrens, fortasse recte ‖ 599 *exhaustis* F^1, legisse videtur schol. Dan. ap. Serv., rec. Ribbeck ‖ 604 *iustitiae* M^2bc Servii libri ‖ 612 *fortemque Gyan fortemque Cloanthum* = I 222 secl. Albrecht l. l. p. 426 ‖ 636 *dei* MRγbc Servius, *die* commemorat Servius. cf. Gellius IX 14, 8 ‖ 642 *antiquae* M P^2c^2, rec. Wagner et Schaper ‖ 668 *iniquae*] *acerbae* $P^1\gamma^1F^1$, rec. Ribbeck ‖ 670 *nunc* F^1c, ut videtur, rec. Haupt et Ribbeck: *hunc* reliqui libri ‖ 703 *longam* Charisius p. 74, 30 K.: *longo* Verg. libri. cf. Gellius IV I, 15 sqq. ‖ v. 711 Heynium secutus secl. Ribbeck ‖ 719 *insideat* RGc, commemorat Servius ‖ 725 *it* Servius, rec. Ribbeck ‖ v. 744 = III 516 secl. Albrecht l. l. p. 426. ‖

II. 12 *remugit* coni. F. Schoell Acta soc. phil. Lips. VI p. 352 sq. ‖ 30 *acies* Servius et bcmγ^2 ‖ 45 sqq. poetam in edendo carmine aut v. 45 aut v. 46 sq. omissurum fuisse censet Ribbeck, 46 sq. damnat Gebhardi ‖ 56 *stares* γbc et grammatici: *staret* MPR, rec. Wagner (cf. lect. Verg. p. 315) et Ribbeck ‖ *maneret* M^2 ‖ 75 *quive fuat, memores quae sit fiducia capto* coni. Ribbeck *quidve ferat; memor et, quae sit fiducia coepto, 'cuncta . . . vera' inquit* F. Schoell l. l. p. 353 sq. ‖ v. 76 = III 612 om. boni libri ‖ 105 *casus* P^1, rec. Ribbeck ‖ 107 *persequitur* Kuíčala ‖ 121 *paret* coni. vir doctus, a Burmanno laudatus, prob. Madvig advers. crit. II p. 34: *parent* libri ‖ 138 *dulcis*] *duplicis* P^1, commemorat schol. Dan., rec. Ribbeck ‖ v. 179 damnaverunt Dietsch Gossrau Kuíčala (Neue Beitr. p. 13 sqq.) alii, post v. 183 coll. Buechner ‖ 226 *diffugiunt* M, rec. Wagner ‖ 256 *flammans cum regia puppis* (acc. plur.) coni. F. Schoell l. l. p. 354, *flammas cum regia turris* Baehrens l. l. p. 392 ‖ 258 *et pinea furtim . . . illos* secl. Baehrens ‖ 260 *produnt* cod. Prag., prob. Kuíčala ‖ v. 272 sq. damnat, v. 274—276 ut παρένθεσιν separat Gebhardi ‖ 290 *alta* coni. Dorvillius, legisse videtur Dan. schol. cf. Wagner lect. Verg. p. 376: *alto* libri, rec. Ribbeck ‖ 306 *hominumque labores* cod. Prag. ‖ 307 *inscius*] *anxius* coni. Baehrens l. l. p. 394 ‖ 322 *qua prendimus arcem* coni. Schenkl, Zeitschr. f. österr. Gymn. 1870 ‖ v. 332 cum Kloučekio damnat Gebhardi, in v. 333 *oppositi* cum *ferri* coniungens. *obsedere arti telis a. v. oppositis* (sic Med.) coni. Baehrens l. l. p. 393 ‖ 341 *et*] *se* coni. Peerlkamp, prob. Baehrens ‖ 349 *audentem* Servius: *audendi* M. *iuvenes, f. f. p., ni vobis audendi e. c. c. sedet* coni. Baehrens l. l. p. 396 ‖ 360 *nox . . . umbra* damnant Ortuinus, Peerlkamp, Gossrau. *Nex* pro *nox* coni. Baehrens l. l. ‖ post v. 412 v. 420—423 collocat L. Mueller Rhein. Mus. XXXI p. 305 sqq., prob. Baehrens ‖ 445 *tecta*] *tota* $P^1\gamma^1$, commemorat schol. Dan., rec. Ribbeck ‖ 448 *illa* $PF^1\gamma^1$, ut videtur: *alta* Ma^2bc ‖ 454 *inter se . . . a tergo* cum Kloučekio damn. Gebhardi, *postesque . . . tergo* verba corrupta esse censet Baehrens l. l. ‖ 465 *ea lapsa*] *elapsa* $P\gamma^1$a, rec. Ribbeck ‖ 471 *in lucis* Schrader, *in luco* Peerlkamp ‖ 503 *tanta*] *ampla* Pγ, rec. Ribbeck ‖ 532 *fundit* Bentley ‖ 546 *ec summo* Ribbeck, *ex summo* Ladewig ‖ 552 *coma laevam* P, rec. Ribbeck ‖ 554 *hic*] *hac* coni. Heinsius, prob. Baehrens l. l. *hic finis Priami, fatorum hic exitus. illum sors tulit incensam Troiam* (*sors tetulit T. i.* Weidner) *et prolapsa . . . Asiae* Gebhardi, *iacet . . . corpus* damnans ‖ v. 567—588, quorum memoria apud unum Servium extat[8], cum Gruppio

---

8 Praef. Aeneidos p. 2, 12 'Augustus vero, ne tantum opus periret, Tuccam et Varium hac lege iussit emendare, ut superflua demerent, nihil adderent tamen: unde et semiplenos eius invenimus versiculos, ut *hic currus fuit*, et aliquos detractos, ut in principio; nam ab armis non coepit, sed sic *Ille ego . . . at nunc horrentia Martis arma virumque cano*, et in secundo hos versus constat esse detractos *aut ignibus aegra dedere. iamque adeo super unus eram . . . talia iactabam et furiata mente ferebar, cum mihi*

(Minos p. 173 sqq.), Ribbeckio (prol. p. 92 sq.), Hauptio (ed. II) seclusi: nam absunt a bonis Vergilii libris omnibus, non commemorantur a Suetonio, qui (p. 65, 2 R.) quattuor illos versus, qui in Aeneidos initio a Vario et Tucca deleti esse feruntur, commemoravit, incogniti fuerunt Tiberio Donato et Danielino interpreti qui ad II 595 haec adscripsit '*quid furis*, cum extinctos socios videas, velle pugnare. et bono verbo usus est virum fortem a proelio revocans;' denique nullus grammaticus aut alius scriptor quidquam ex illis protulit. accedit quod a consilio poetae alieni sunt, qui v. 619 sq., 632 sq., 664 sq. aperte ostendit, eam ob rem se Veneris interventum addidisse, ut Aeneas a pugnando retineretur atque periculis undique imminentibus divina ope liberaretur. id consilium subditiciis illis versibus obscuratur: quos qui composuit, Venerem ideo maxime se filio obtulisse finxit, ut Helenam ab ira eius defenderet. illud quoque Vergilianae narrationi repugnat quod v. 568 sqq. Aeneas Helenam 'secreta in sede latentem' adspexisse et errasse dicitur: nam ipse poeta eum de culmine regiae domus, in quod evaserat, non ante descendisse narravit, quam deorum in evertenda urbe operam vidisset (v. 632 sq.). — in singulis sententiis et locutionibus iudicandis verum est Peerlkampum nimia severitate usum esse, inveniuntur tamen quae Vergilio indigna sint aut ab eius consuetudine recedant. veluti Vergilius limina servare eum dicit, qui certam aliquam et diuturnam sedem habeat (cf. VI 402, 575 et 507, 556), at v. 568 Helena, quae in Vestae aedem fugerit, ut breve tempus in ea lateret, deae limina servare dicitur. de verbis quae sunt 'sceleratas sumere poenas' (v. 576) etsi concedo, poenas ipsas, quas ab Helena sumpturus fuerit, Aenean ira sedata sceleratas apte dicere potuisse, tamen tale iudicium neque cum iis quae proxime antecedunt neque cum illis quae versibus 584 sqq. continentur, convenit. versum 579 multi, in quibus Wagnerum nomino, Vergilio abiudicaverunt cum alias ob causas tum quia a fabulis, quae vulgo de Helena ferebantur, recedit. v. 584 'habet haec victoria laudem' libri, 'nec habet v. l.' impressa exemplaria exhibent. alterum et orationis perspicuitate et sententiae decore praestat. sed vereor ne ea scriptura recepta nativa magis orationis deformitas, quam librarii alicuius error tollatur. nam possunt intellegi quae in libris extant, ut 'habet haec victoria laudem' apodosis sit, cuius sententia iis quae sequuntur explicetur. ceterum poenam ab Helena sumptam inepte victoriam dictam esse nemo non videt. — in verbis quae sunt 'et sumpsisse merentis laudabor poenas' iis adsentior, qui 'merentis' genetivum esse censent. at 'poenas alicuius sumere' latinum esse iure negavit Peerlkampus. v. 587 'ultricis famam' librorum scriptura corrupta est. quod edita exemplaria occupavit 'ultricis flammae' quid sibi velit non potest intellegi. haud scio an ei, qui hos versus composuit, non fiat iniuria, si 'animumque explesse iuvabit ultoris fama' scripsisse dicatur, i. e. laetabor, si bene audiam, quod Helena interfecta patriam ultus sim. venerat id mihi in mentem quo tempore Servium edebam, sed cum dubitarem tum, an v. 567 sqq. Vergilii essent, elegantiori Schoellii coniecturae 'ultricique manu cineres s. m.' locum dedi. — probanda igitur eorum ratio, qui Servio hos versus a Vario detractos esse prodenti fidem derogaverunt. quibus sublatis de versibus 559—566 et 589 sqq. alios aliter iudicasse videmus. Danielinus interpres, cuius scholium supra excripsi, et Tiberius Donatus et orationem et sententiam plenam esse putaverunt: nam v. 594 'nate, quis in-

se non ante alias.' ad v. 592 Servius cur versus illi sublati esse viderentur exposuit. — quae in Cassellano ad v. 566 adnotata sunt e Serviana praefatione petivit is qui Servii commentarium explevit.

domitas tantus dolor excitat iras? quid furis' ad Aeneae pugnas inde a versu 381 narratas rettulerunt, v. 601 sq. Helenam et Paridem urbis dirutae crimine liberatos esse statuerunt, ut ipsa Venus ea culpa purgaretur. Servianum testimonium supra dixi inde natum videri quod antiquiores grammatici tradiderint, post v. 566 Varium versus non nullos ab ipso poeta inductos suppressisse. Peerlkampus v. 589—623 seclusit. Gruppius et Ribbeckius, inter v. 566 et 589 hiare narrationem intellegentes, a Vergilio locum inperfectum relictum esse sibi persuaserunt. sed cum deesse appareat versus, quibus Aeneas dolorem suum et iram aperuerit, parum credibile est, illos ipsos non composuisse poetam, perfecisse Veneris sermonem, quo filii animum placaverit. mihi illi, quos Servium secutum esse conieci, verum tradidisse videntur. nam e Veneris oratione satis certo suppleri possunt quae poeta primo conamine Aeneae tribuerit. miratur Venus filii animum ira excitatum, hortatur eum ne suorum salutem neglegat, deorum inclementia non hominum scelere Troiam perire ostendit, finem labori imponi iubet. videtur igitur Aeneas, a sociis desertus et ad summam omnium rerum desperationem adductus, pronuntiasse, omissa patris coniugis filii cura in proelium se rediturum esse, non ut patriam servaret, sed ut ulciscens illos, qui eam pessum dedissent, et fortiter pugnans interiret[9]. haec quam similia essent illis quae v. 348 sqq. et v. 661 sqq. Aeneae tribuisset, non potuit non videre poeta. illud quoque eum intellexisse probabile est, pium Aenean minime decere, suos hostium crudelitati relinquere, ne periculo quidem eos servandi facto. his rebus effectum esse suspicor, ut Vergilius quae primo scripsisset abiceret, inter emendandum carmen aptiora substituturus, etiam in Veneris oratione quaedam mutaturus. ‖ 602 *culpandusve* Gebhardi ‖ 616 *limbo* commemorat Servius: *nimbo* libri ‖ 632 *deo*] *dea* $M^1 V^1 \gamma^1$ ‖ 691 *augurium* Probus p. 14, 10 K.: *auxilium* libri ‖ 738 *fato mi* coni. Ribbeck ‖ v. 749 damn. Peerlkamp, Ribbeck, Haupt ‖ 771 *ruenti* $P \gamma^1 c$, rec. Ribbeck ‖ 775 'hic versus in plerisque dicitur non fuisse' schol. Dan. ap. Serv.; secl. versum Ribbeck, Haupt alii ‖ 778 *nec te comitem hinc portare C.* M: *n. t. comitem portare C.* Moretani duo, rec. Haupt; *n. t. c. hinc asportare C.* P et Servius; *n. te hinc c. asportare C.* commemorat Servius, rec. Ribbeck ‖ 792 sqq. = VI 700 sqq. damnat L. Müller d. re metr. p. 370.

III 75 *prius* commemorat Servius, prob. Bentley ‖ 76 *Mycono celsa* Ladewig et Haupt. *Gyaro celsa Myconoque* prob. Bentley ‖ 82 *adgnovit* PF, rec. Ribbeck ‖ 87 *relliquias .... Achilli* = I 30 damnat Albrecht l. l. p. 427 ‖ 108 *ad oras* M: *in oras* reliqui, rec. Ribbeck ‖ 111 *Cybele* MFP, commemorat Servius, inde *Cybelae* Heinsius: *Cybeli* Servius et Nonius, rec. Ribbeck ‖ 123 *domum* $F P \gamma^1$, rec. Ribbeck ‖ 127 *consita* libri det., prob. Bentley ‖ v. 128 et 129 post v. 123 collocavit Peerlkamp, prob. Ladewig et Ribbeck. Wagnerus v. 128—130 post v. 123 collocandos esse censet. ‖ v. 135 sq. damnat Peerlkamp, prob. Gossrau. *sicco ... puppes* secl. Ribbeck ‖ 204 '*hinc Pelopis gentes Maleaeque sonantia saxa circumstant pariterque undae terraeque minantur. pulsamur saevis et circumsistimur undis.* hi versus circumducti inventi dicuntur et extra paginam in mundo' schol. Dan. ap. Serv. ‖ 210 *accipiunt* M, rec. Wagner et Haupt ‖ v. 230 secl. Ribbeck Ladewig Haupt, defendit Albrecht l. l. p. 410, ut *clausi* scribatur. *clausam* boni libri, *clausa* vel *clausi* de-

9 cf. quae Ribbeckius prol. p. 93 exposuit 'nam prostratae regiae aspectu poterat (Aeneas) abripi, ut de ulciscenda patriae ruina suorumque caede cogitans dira inprecaretur quamvis absenti Helenae et Paridi ut malorum auctoribus, poteratque etiam in eo esse ut ad sumendas poenas properaret, cum visa mater contineret currentem et resuscitata parentum filiique quae iam antea v. 562 subierat cura meliora de veris ruinae auctoribus doceret.'

teriores ‖ 253 post comitis distinxit Kvíčala. cf. Servius ‖ 267 *fugimus*] *ferimur* $P^2\gamma$, rec. Ribbeck ed. min. ‖ 318 *aut q. d. s. f. r. H. Andromachen?* commemorat Servius, rec. Ladewig; *aut q. d. s. f. revisit, H. Andromache?* Ribbeck ‖ 330 *flammatus* PF, rec. Ribbeck ‖ 339—343 damn. Peerlkamp ‖ 340 *quae* M: *quem* reliqui libri et grammatici, etiam Suetonius in vita p. 64, 12 Reifferscheid., unde *superatne et vescitur aura? quem tibi iam Troia* ante Wagnerum edebatur. *et vescitur aura* cum iis quae praecedunt coniunxit, *quae tibi iam Troia* post v. 336 collocavit Madvig advers. crit. II p. 34 ‖ v. 348 secl. Ribbeck ‖ 360 *qui tripodas Clarii et laurus* coni. Madvig l. l. p. 35 ‖ 362 *omnis* $P\gamma^1$, rec. Ribbeck, prob. Kvíčala N. B. p. 58. cf. Servius ‖ v. 386 damn. Gebhardi ‖ 419 *litore*] *aequore* Seneca nat. quaest. VI 30, 1 ‖ v. 428 damn. Gebhardi ‖ 449 *ianua*] *flumine* coni. Schrader ‖ 460 *secundos*] *sacerdos* m, prob. Bentley ‖ 464 *gravia a sectoque e.* Lachmann comm. in Lucr. p. 76, *gravia ac secto e.* Schaper ‖ 484 *honore* $P\gamma^1$a, rec. Ribbeck. cf. Servius ‖ 499 *fuerint* libri praeter G et schol. Dan ap. Serv.: *fuerit* Servius ipse, rec. plerique ‖ 510 *remos*] *somnos* coni. Klouček ‖ 535 *dimittunt* P, rec. Ribbeck ‖ 558 *hec* γ^1c: *hic* MPb^1 ‖ 561 *rudentem*] *tridentem* coni. Heinsius ad V 143, prob. Bentley, *ruentem* Hofmann ‖ 600 *numen* M^1, rec. Ribbeck ‖ 614 *nomen* ab^2c^2, prob. Bentley, rec. Wagner et Haupt. cf. lect. Verg. p. 378 ‖ 625 *expersa* Servius, prob. Wagner lect. Verg. p. 378, Ribbeck prol. p. 308. cf. Georges Fleck. Jahrb. 1884 p. 368 ‖ 627 *tepidi* P^1 et Servius: *trepidi* M ‖ 632 *immensum* P et Servius, fortasse recte. cf. Quintil. VIII 3, 84 ‖ 652 *prospexi* M ‖ 659 *manum* M^2 et Quintil. VIII 4, 24 ‖ 668 *verrimus* F, *vertimus* reliqui ‖ 670 *dextra* P^1 et schol. Dan. ap. Serv.: *dextram* P^2 $M^2F\gamma ab$ et Servius, *dextrum* M^1 ‖ 674 *Italiae*] *Trinacriae* Bentley ‖ v. 684—686, etsi in omnibus libris leguntur et a grammaticis tam quam Vergiliani enarrantur et commemorantur, tamen cum Wagnero (adnot. crit. ed. maior. et lect. Verg. p. 379 sq.) seclusi. nam nemo adhuc ita eos aut interpretatus est aut emendavit, ut Vergilio tribui possint. videtur autem is, a quo compositi sunt, hoc voluisse: contra iussa Heleni Aeneae socios de periculis admonent, quae a Scylla et Charybdi immineant, nisi quis inter utramque 'leti discrimine parvo' naviget; ideo eo unde venerunt redire constituunt. inter argumenta, quibus Wagnerus versus Vergilii non esse ostendit, plurimum tribuo illi, quod a 'teneant' verbo tertia persona posito petivit. nam Vergilius Aenean aut de se uno aut de se et sociis loquentem facit, itaque verba prima aut singularis aut pluralis numeri persona effert. addo poetam ita videri narrationem instituturum fuisse, ut Aeneadas, qui iam ipsi vidissent Charybdim (v. 555 sqq.), non Heleni monitis, sed suis periculis ad redeundum motos esse diceret. denique Helenus non dixerat, posse inter Charybdim et Scyllam cursum teneri, sed eam maris partem omnino vitari iusserat. v. 684—686 sublatis integram esse orationem recte Wagnerus statuit: terrentur enim Aeneadae Cyclopum adspectu adeo, ut, quoquo ferantur, secundis i. e. agentibus ventis naves committere malint, quam in illorum regione manere; tum praeter spem ventus se vertit, ut borea flante eo quo tendant agantur. ‖ v. 690 sq. cum Wagnero, Peerlkampo, Ribbeckio (ed. min.) seclusi. Cornuti de 'comes infelicis Ulixi' verbis dubitatio et Aspri responsum (cf. schol. Veron.) haud scio an versu 613 excitata et per errorem ad versum 691 translata sint. ‖ v. 702 cum Wagnero et aliis seclusi. ‖ 705 *velis* coni. Ribb. prol. p. 275 ‖ 708 *actis* $PR\gamma b^1c$ et schol. Dan. ap. Serv.: *actus* M, rec. Wagn. et Haupt.

IV v. 21 damn. Peerlkamp et Gebhardi ‖ 25 *abigat* F, rec. Ribbeck ‖ 26 *Erebi* MP^2c, commemo-

rat Servius: *Erebo* reliqui et Servius ‖ v. 52 sq. num Vergilii sint dubitat, *dum . . . caelum* secl. Ribbeck. cf. F. Schoell Rhein. Mus. 1886 p. 25 ‖ 54 *incensum* MRγbc et Servius: *penso* P¹, *impenso* F¹, commem. schol. Dan. ap. Serv., rec. Ribbeck. *inflammavit* MγbP² Servius: *flammavit* reliqui, rec. Ribbeck ‖ 94 *nomen* Ovidius legisse videtur (cf. metam. X 608) et is qui Aen. II 567—588 composuit: *numen* libri ‖ 98 *certamina tanta* coni. Heinsius: *certamine tanto* libri et Servius ‖ v. 126 = I 73 damn. Peerlkamp, Ribbeck, Haupt; tuetur Albrecht l. l. p. 419 ‖ v. 130—132 post v. 150 colloc. Klouček, secl. Gebhardi ‖ 164 *ruunt de montibus amnes* secludenda videntur ‖ in v. 181 sqq. distinguendis Nauckium secutus sum. cf. ZGW 1874 p. 709 ‖ 204 *numina*] *munera* commemorat schol. Dan. ap. Serv., probat Kuíčala N. Beitr. p. 85 sqq. ‖ 217 *subnexus* cod. Leidens. a Burmanno laudatus: *subnixus* reliqui libri et Servius ‖ 228 *Graiumque . . . armis* secl. Gebhardi ‖ v. 236 secl. Ribbeck ‖ 244 malim *et lumina nocte resignat* quod Heynio in mentem venit et placuit Weicherto de vers. aliquot P. V. M. ini. susp. p. 79. cf. Aen. IV 530. *resignat* autem est 'reddit.' cf. schol. Dan. ap. Serv., Fest. s. v. resignare, Serv. ad Aen. VII 422. ceterum *et . . . resignat* damn. Peerlkamp et Gebhardi ‖ v. 256—258 cum Heynio Wagnero Ribbeckio aliis seclusi. cf. lect. Verg. p. 382 sq. v. 256 *legebat* pro *volabat* Bentley ‖ 269 *ac* Pγa, rec. Ribbeck ‖ v. 273 omittunt boni libri, defendit Wagner lect. Verg. p. 383 ‖ v. 280 hoc loco minus aptum esse quam XII 868 recte censent Ribbeck et Albrecht l. l. p. 418 ‖ v. 285 sq. = VIII 20 sq. Heynium et Hauptium secutus seclusi: nam dubitari non potest quin in octavo libro, post quartum composito, multo aptiores sint. accedit quod in quarto Serviani commentarii libro ad versus illos nihil, in octavo ad v. 20 scholium adscriptum est. Ribbeckius unum v. 286, quem PFγ omittunt, seclusit; utrumque versum tuentur Wagner lect. Verg. p. 339 et Albrecht l. l. p. 399 ‖ 288 *Serestum*] *Cloanthum* Tiberius Donatus et cod. Pragensis (cf. Kuíčala V. St. p. 186), rec. Schaper ‖ 312 *et*] *sed* P¹, rec. Ribbeck ‖ 343 *Priami . . . manerent* damn. Peerlk., Ribbeck, Haupt ‖ v. 375 cum Bryantio secl. Ribbeck ‖ *amissam*] *a flammis* coni. Peerlkamp ‖ 390 *parantem*] *volentem* Mc ‖ 415 *ne quid inexpertum (frustra moritura!) relinquat* coni. Kuíčala N. B. p. 417 ‖ 427 *cinerem* M ‖ 428 *neget* P¹M², commemorat, ut videtur, schol. Dan. ap. Serv. ‖ 436 *cum dederis*, quod a Vario et Tucca editum esse Servius narrat, veteres interpretes plerique probasse videntur: *cum dederit* MPγ¹. *cumulata* M. pro *remittam*, quae bonorum librorum scriptura est, *relinquam* legisse videtur Servius. eorum quae dedi sententiam a Wagnero recte expositam esse puto, conferantur etiam quae schol. Dan. adnotavit 'hoc sorori quoque potest dicere, quae credit eam ex amore concitatam id loqui, nec tamen facere.' qui *dederit* receperunt, in iis quae sequuntur librorum scripturam mutaverunt, veluti Klouček Zeitschr. f. österr. Gymn. XXXII p. 588 proposuit *cumulatum munere mittam*. (quae ipse olim conieci *cunctatum sponte remittam* non iam probo.) Peerlkamp v. 435 et 436, Gossrau v. 436 damnavit ‖ 446 *radice* FP²: *radicem* MP¹γ et Servii NLM ‖ 464 *piorum* M, commemorat Servius: *priorum* reliqui libri et Servius. cf. Wagner lect. Verg. p. 340 ‖ 471 *agitatur* Klouček Zeitschr. f. österr. Gymn. XXXII p. 588 sq. ‖ v. 486 cum Hauptio seclusi. cf. Kuíčala N. Beitr. p. 136 sqq. ‖ 517 *mola* Fab et Servius: *molam* MPγ¹ Floriac. Servii, rec. Ribbeck, post hunc versum v. 486 collocans ‖ v. 528 (cf. IX 223) om. boni libri ‖ v. 548 sq. post v. 418 colloc. Ribbeck, secl. Gebhardi ‖ 552 *Sychaei* MP¹, sed cf. Servius ‖ 559 *iuventae* Pγa et Servius: *iuventa* MFc ‖ 564 *variosque irarum concitat aestus*

PFγ (nisi quod *aestu* F), rec. Ribbeck ‖ v. 583 (= III 208) num hoc loco genuinus sit iure dubitat Ribbeck, tuetur versum Albrecht l. l. p. 396 ‖ 586 *primam* Pγ, rec. Ribbeck ‖ 587 *arquatis* coni. C. F. Hermann Rhein. Mus. V p. 621 ‖ 593 *deripientque* Heinsius: *diripientque* libri. cf. Wagner l. V. p. 342 ‖ 641 *celebrabat* P M²γ, commemorat schol. Dan. ap. Serv., rec. Ribbeck ‖ *anili* M et Servius, rec. Ribbeck ‖ 651 *sinebant* P²γac et Servius, rec. Ribbeck ‖ v. 655 sq. libri quidam deteriores inverso ordine exhibent, quod prob. Ribbeck et Ladewig. ‖

V 29 *dimittere* libri, rec. Ribbeck ‖ v. 52 secl. Gebhardi ‖ v. 86 post v. 90 coll. Klouček ‖ 97 *totque*] *atque* coni. idem ‖ 107 *complerant* Pγ, rec. Ribbeck ‖ 112 *talentum* MPγ, rec. Wagner et Haupt ‖ 120 *terno... remi* secl. Ribbeck et Gebhardi ‖ 163 *laeva* MPγ¹, rec. Ribbeck ‖ 235 *est pelagi* PM¹γb, prob. Bentley: *pelagi est* RM²c, rec. Wagner et Haupt ‖ 238 *porriciam* Macrob. Sat. III 2, 2: *proiciam* libri praeter M² (qui *poriciam* exhibet), rec. Ribbeck ‖ 247 *aptare* γ²bcm, prob. Bentley ‖ 254 *ab Ida*] *ab alto* coni. Burmann, *ab aethra* Schrader ‖ 274 *transit* R: *transiit* MPγbc. cf. Lachmann comm. in Lucr. p. 209 et Wagner lect. Verg. p. 316 sqq. ‖ v. 281 secl. Gebhardi. *velis subit ostia plenis* libri plerique, prob. Bentley ‖ ad v. 290 Servius haec adnotavit 'ordo est: quo se Aeneas medium tulit cum multis milibus, et extructo consessu resedit.' *consessu* dativum esse finem motus significantem, inchoatam autem orationem poetam sic absoluturum fuisse, ut ad *extructoque* ablativum 'toro' adiungeretur, putat Ribbeck. Nauck ZGW. XXIX p. 76 *consessum* (i. e. 'ut consideret') coniecit, *extructo* pro substantivo esse voluit: recte, ut videtur. cf. Draeger hist. Synt. I¹ p. 42 sqq. possis et *consessum medius tulit* ‖ 312 *circumplectitur* M ‖ 326 *ambiguumve* Heinsiani codices, prob. Bentley: *ambiguumque* Ribbeckii libri et Servius ‖ 347 *reddentur* Pγ¹, rec. Ribbeck ‖ 350 *misereri* RP¹b. cf. Ribbeck proleg. p. 290 ‖ 359 *artis* M² *artes* M¹bc et Servius: *artem* PRγ, rec. Ribbeck ‖ 434 *pectora* Hamburg. alter, rec. Schaper et Gebhardi: *pectore* libri ab Ribbeckio collati ‖ 480 *in* om. R ‖ 486 *ponit*] *dicit* Pγ, rec. Ribbeck, prob. Albrecht l. l. p. 444 ‖ 487 *ingentemque* coni. Bothe, prob. Peerlkamp ‖ 512 *alta* Pγ¹, rec. Ribbeck ‖ 520 *contendit* M¹Rc¹, prob. Bentley, rec. Wagner ‖ 534 *honorem* M²γ²bc, rec. Wagner et Haupt (*honores* prob. Bentley) ‖ 541 *honore* P¹, rec. Ribbeck ‖ 551 *discedere* P, rec. Ribbeck ‖ 564 *cara* P¹, rec. idem ‖ post v. 569 lacunam indicavit Ribbeck. cf. Serv. ‖ 573 *Trinacriis* vulgo editur: *trinacrii* vel *trinacriae* Vergilii et Servii libri, illud rec. Ribbeck ‖ 591 *falleret* Mc: *frangeret* reliqui et Servius, rec. Ribbeck ‖ 595 *luduntque per undas* om. PMγ (man. rec. add. in Mγ), hab. Rc ‖ 604 *Hic* Mc et Servius: *Hinc* PRγb, rec. Ribbeck ‖ 631 *quid* Rc, rec. Haupt ‖ 640 *animamque* R, rec. Ribbeck ‖ 649 *qui* Mγ²c: *quis* reliqui, rec. Wagner (cf. quaest. Verg. XXII 5), Haupt, Ribbeck ‖ 666 *atro* coni. Klouček, rec. Schaper, sed cf. Gebhardii adnot. ‖ 680 *flammae* RM²γ²bc: *flammam* M¹P²γ¹, *flamma* P¹, rec. Ribbeck ‖ 706 *haec* (i. e. Pallas) libri plerique et Servius, ut videtur: *hac* c¹, prob. Dietsch theol. Verg. p. 28, rec. Ribbeck et Ladewig ‖ 720 *animum* Servius, rec. Haupt ‖ 734 *tristesve* M²b²: *tristes* reliqui, prob. Bentley, rec. Ribbeck ‖ 768 *nomen* PM¹: *numen* reliqui, defendit Wagner lect. Verg. p. 344 ‖ 776 *proicit* libri; cf. ad v. 238 ‖ v. 777 sq. transposuit Ribbeck, prob. Ladewig; seclusit versus (777 = III 130, 778 = III 290) Gebhardi ZGW. 1878 p. 213. sed cf. Albrecht l. l. p. 423 ‖ 782 *ad omnes* Servii libri, rec. Gebhardi ‖ 796 *libeat* coni. Paldamus ‖ 797 *tibi*] *tuas* coni. Heyne, *mihi* Peerlkamp, *illis* van Gent ‖ 812 *timorem* Mc: *timores* reliqui ‖ 814 *quaeret* libri aliquot deteriores: *quaeres* boni libri et Servius, prob.

Bentley ‖ 817 *auro*] *curru* libri deteriores. *Aura genitos* coni. Wagner ‖ 821 *equis* M^1b, rec. Gebhardi ‖ *fugiuntque ex aethere nimbi* M^2, rec. Wagner. cf. lect Verg. p. 344 ‖ 850 *austris* $P^2\gamma c^2$, Prisciani libri, Tib. Donatus ‖ 851 *caelo* $P^1\gamma^1 c^1 b^2$ et Servius: *caeli* reliqui. *Aenean credam quid enim fallacibus auris, et caeli totiens . . . sereni?* Wagner, Haupt, alii. fortasse *A. c.* (*quid enim fallacius?*) *auris et caelo, t. d. f. s.?* 'fallacius' testatur Tib. Donatus ‖ 858 *cum puppis . . . gubernaclo* damn. Peerlkamp et Gebhardi ‖ 860 *saepe*] *voce* M, rec. Gebhardi ‖ v. 865 damn. Peerlkamp, Hertzberg, Gebhardi ‖ 866 *tum*] *iam* schol. Hor. carm. II 14, 14, rec. ii, qui v. 865 damnant. ‖

VI. 53 *ut . . . conticuit, gelidus e. q. s.* coni. Heinsius, rec. Gebhardi ‖ 91 *usquam aberit. quam tu e. q. s.* coni. Peerlkamp ‖ 96 *qua* Seneca epist. 82, 18 (XI 3), rec. Haupt et Ribbeck, prob. Bentley et Henry Fleckeisen Jahrb. 73 p. 457 sqq. et Philol. 17 p. 630 ‖ 122 *quid Thesea, magnum quid m. A.?* Haupt. cf. Servius ‖ 126 *Averni* $RP^2\gamma c$ et Servius, rec. Gebhardi ‖ 132 *Cocytosque* M ‖ 141 *qui* M: *quis* $PR\gamma bc$ ‖ 144 *alter, aurea set simili e. q. s.* coni. Klouček ‖ 177 *sepulchro* $P\gamma$, rec. Ribbeck ‖ 200 *sequentem* coni. Paldamus, rec. Gebhardi ‖ 203 *geminae* R, rec. Haupt, prob. Henry Philol. 17 p. 630 ‖ 241 *super* RM^1P^1, rec. Ribbeck ‖ v. 242 om. FMPc, hab. $R\gamma b$, sed ante 241 γ ‖ 254 *superne* coni. Wagner quaest. Verg. XII 13, rec. Haupt: *superque* libri, rec. Ribbeck, post v. 254 unum vel plures versus poetam additurum fuisse censens; *super* libri deteriores ‖ *infundens* M: *fundens* reliqui, rec. Ribbeck. *pingue superfundens oleum candentibus extis* coni. Schaper ‖ 273 *primis* $P\gamma c$, rec. Ribbeck ‖ 293 *cavae* coni. Bentley ‖ 294 *umbras*] *auras* idem ‖ v. 329 om. cod. Prag., damn. Kuíčala V. St. p. 194 sq. v. 325 post v. 328 coll. Klouček, fortasse recte ‖ 332 *animi* M, rec. Waguer et Ladewig conl. X 686 ‖ 352 *illum* M^1, prob. Peerlkamp, Paldamus, Gebhardi ‖ 383 *cognomine terra* Servius, rec. Wagner et Haupt (cf. Neue Formenl. II^2 p. 31 sq.): *cognomine terrae* libri ‖ 407 *adgnoscas, tumida ex ira tum corda resident.*' Gebhardi, non male ‖ 427 post *flentes* distinguit Ribbeck. cf. Servius ‖ 438 *fata obstant* Servius, ut videtur ‖ *tristisque* $PR\gamma$, rec. Ribbeck ‖ *undae* $PM^1\gamma^1$, rec. idem ‖ 442 *peremit* M^1 ‖ 448 *Caenis* coni. Heinsius ‖ 452 *umbram* Mbc, rec. Wagner et Haupt ‖ 476 *lacrimans* M^2c et Floriac. Servii: *lacrimas* M^1 *lacrimis* reliqui et Servius, rec. Ribbeck ‖ 495 *videt et* Heinsius, prob. Wagner (cf. lect. Verg. p. 346): *vidit et* M (sed *et* post deletum) *videt* reliqui praeter b^2c, qui *vidit* habent, quod plerique receperunt ‖ 496 *ora*] *crura* Gebhardi ‖ 505 *in litore* $MP^2\gamma^2$b et Servius: *litore* P^1TR, prob. Lachmann comm. in Lucr. p. 160, rec. Haupt et Ribbeck ‖ 520 *curis*] *choreis* coni. Schrader, rec. Ribbeck. cod. Paris 7929 ab Aemilio Thomas conlatus *coris* a m. pr. exhibet ‖ 528 *additus* $PR\gamma^1$b, rec. Ribbeck ‖ 533 *an* ante *quae* del. Madvig advers. crit. II p. 38 adnot. 1 ‖ 534 *loca lurida* coni. Nauck, prob. Schaper ZGW XXXI p. 84 ‖ 547 *torsit* libri praeter MR, qui *pressit* exhibent ‖ 553 *bello* libri praeter $M\gamma^2$c, qui *ferro* praebent, quod Haupt recepit ‖ 559 *strepituque e. haesit* MP^2: *strepitumque e. haesit* F^1R Flor. Servii, *strepitumque e. hausit* $P^1F^2\gamma$bc et Servius, rec. Ribbeck. cf. Wagner lect. Verg. p. 347 ‖ 561 *qui* R, rec. Ribbeck ‖ *clangor* $P\gamma$ et Servii (ad v. 554) libri praeter SM, rec. Ribbeck ‖ *auris* P, rec. Ribbeck ‖ v. 586 ut v. 590 sq. dittographiam secl. Ribbeck. *flammam* $P\gamma^1$, rec. idem ‖ v. 601 secluso ante v. 602 lacunam indicavit Ribbeck. cf. proleg. p. 62 sq. ‖ 602 *quo super* R, rec. Ribbeck. *et quo super* coni. Madvig advers. crit. II p. 38; *cuique usque* Schaper ZGW XXXI p. 92. Servius *quos super . . . adsimilis* ad Ixiona et Pirithoum, ea quae sequuntur ad Tantalum rettulit ‖ 615 *merset* quod Schrader coni., prob. Madvig advers. crit. II

p. 39 ‖ 664 *aliquos* boni Verg. libri et Servius: *alios* Macrob. (comm. in s. Sc. I 8, 6) Paris. et Bamberg., Servii Hamb. et Mon., deteriores Verg. libri, rec. Wagner et Haupt ‖ 687 *spectata* Bentley ‖ v. 702 in textu om. Pb, secl. Ribbeck. sed cf. Albrecht l. l. p. 420 ‖ v. 716 secl. Ribbeck ‖ 724 *terras* MGF^2c et Servius: *terram* PR$F^1\gamma b^1$ et Probus p. 13, 29 K, rec. Ribbeck ‖ 734 *dispiciunt* γ^1 *despiciunt* reliqui libri: *respiciunt* Servius, rec. Haupt ‖ v. 743 sq. aut post v. 747 collocandos aut delendos esse censuit Heyne: post v. 747 transposuit Ribbeck, seclusit Gebhardi. Peerlkamp et Gossrau *exinde . . . tenemus* damnaverunt, nam *quisque . . . manis* legit Ausonius. cf. ephem. orat. 57 ‖ 754 *possint* Bentley ‖ 764 sq. secl. Gebhardi. sed 'postuma proles' (v. 763) recte interpretatus est Caesellius Vindex ap. Gellium II 16. cf. Neue Formenl. II^2 p. 107 sqq. ‖ 780 *superum*] *puerum* (i. e. filium) coni. Peerlkamp ‖ *honorem* coni. Pluess Verg. p. 199 ‖ 787 *super alta* PRM^1, rec. Ribbeck ‖ 791 *vir* del. Bentley ‖ v. 802 sq. secl. Peerlkamp, Gossrau, Gebhardi; *aut . . . arcu* Vergilium si licuisset emendaturum fuisse olim statuit Wagner ‖ 806 *virtutem e. factis* Mb et Servius: *virtutem e. vires* γ et Diomedis (p. 417, 14 K.) libri; *virtute e. vires* PRc, prob. Bentley, rec. Ribbeck ‖ 809 *crinis*] *barbas* Isid. diff. verb. 76 ‖ 827 *prementur* RP^1b^2, prob. Bentley ‖ 846 *restitues* Rb^1c^1, prob. idem ‖ 852 *pacisque* Servius et Verg. libri deteriores: *pacique* boni libri, prob. Bentley, rec. Ribbeck ‖ 862 *lumina*] *nubila* coni. Bentley ‖ 865 *qui* Pbc, prob. Bentley, rec. Ribbeck ‖ v. 893—896 damnat, v. 897 *his ubi* legit, v. 898 *portaque e. averna* coni. A. Nauck ‖ 897 *his ubi* Mc^1: *his ibi* FRP, prob. Bentley, rec. Ribbeck; *hic ubi* coni. Peerlkamp, rec. Haupt ‖ v. 900 sq. Peerlkampum secuti secl. Hertzberg, Gossrau, alii; v. 901 = III 277 secl. Bentley et Ribbeck. sed cf. Albrecht l. l. p. 421 sq. ‖ 900 *litore*] *limite* libri det. prob. Bentley. ‖

VII 4 *signant* MPγ^1: *signat* reliqui libri, rec. Ribbeck. v. 3 *signat* pro *servat*, v. 4 *servant* pro *signant* conl. Aen. VI 234 sq. coni. Schaper ‖ 18 *saevire*] *mugire* coni. Ribbeck ‖ 26 *croceis* coni. Bentley ad Lucan. IV 125, rec. Haupt ‖ 51 *prima moriens* Bentley ‖ 72 *et*] *ut* e libris deterioribus rec. Schaper ‖ v. 74 deleturum fuisse poetam censet Ribbeck ‖ 92 *hinc* Bentley ‖ 95 *subito* M, rec. Haupt. sed cf. Wagner lect. Verg. p. 386 ‖ 98 *veniunt* commemorat Servius, rec. Haupt ‖ 104 *et* Peerlkamp ‖ 110 *ipse*] *ille* M^2 Servius et Priscianus, prob. Bentley, rec. Wagner et Haupt ‖ 129 *exiliis* ex uno Gothano rec. Ribbeck; idem coniecerat Burmannus ‖ 179 sq. *Saturnusque senex, curvam sub tegmine falcem vitisator servans* e. q. s. van Gent annot. crit. in Verg. Aen. p. 37 sq. ‖ v. 182 (cf. VI 660) damnant Heyne et Peerlkamp, sed cf. Albrecht l. l. p. 422 ‖ *Martia qui* F^1Mc, sed cf. Wagner lect. Verg. p. 386 ‖ 207 *penetrarit* R, prob. Bentley, rec. plerique ‖ 209 *hunc olim* coni. Peerlkamp ‖ 211 *numerom* P^1 *numero* $P^2\gamma^1$ ‖ *auget* FMPR et Servius: *addit* γ^1bc et Servii Flor., rec. Wagner et Ladewig ‖ post v. 242 lacunam indicavit Ribbeck ‖ 264 *sociusve* FRVbc, prob. Bentley ‖ 307 *Lapithis t. a. Calydone merente* R, commendavit Servius, rec. Ribbeck ‖ 324 *dearum* Mγ: *sororum* Rbc, rec. Gossrau ‖ 337 *numina* Bentley ‖ 351 *spirans* MV, rec. Ribbeck ed. min. et Gossrau ‖ 361 *miserae* Bentley ‖ 363 *an non* M: *at non* Rγ et Servius, rec. Haupt ‖ 377 *incensam* coni. Burmann, *immensum* Heyne, rec. Ribbeck ‖ 392 *pectora* b^2c^1, prob. Bentley ‖ 396 et 395 transposuit Peerlkamp, prob. Ribbeck ‖ 412 *tenet* RM^2 et Servius: *manet* M^1Vγbc, rec. Ribbeck ‖ 416 *in cultus* Arusianus p. 513, 18 K., rec. Ribbeck ‖ 430 *arva* coni. Peerlkamp, rec. Ribbeck ‖ *iube* M et schol. Dan. ap. Serv. Aen. I 35: *para* reliqui ‖ 444 *gerant* M et schol. Veron. ad Aen. I 1; rec. Wagner (cf. lect. Verg. p. 348) et Gossrau ‖

459 *perfudit* M: *perfundit* reliqui, prob. Bentley, rec. Ribbeck ‖ 514 *incendit* M[1], rec. Wagner et Haupt ‖ 528 *vento*] *ponto* MR. cf. Wagner lect. Verg. p. 387 ‖ 543 *convexa*] cf. Servius ad Aen. I 607 'alii tamen "convexa sidera" volunt, id est pendentia, ut "et caeli convexa per auras," id est suspensa, planetasque intellegunt, quia non sunt fixi, sed in aere feruntur.' *conversa* M[1], rec. plerique. *et caeli convexa peragrans* Canterus nov. lect. VII 18, cf. v. 657; *caelique evecta per auras* Heyne; *et caeli conixa p. a.* Bothe; *et caelo conversa p. a.* Schaper. omissum esse aliquid, velut 'adpetit' videtur Ribbeckio ‖ 565 *Ampsancti*] cf. Plin. nat. hist. II § 208 ‖ v. 624—627 post v. 637 collocatos ut dittographiam versuum 638—640 secl. Ribbeck. *hic p. i. parat, campis ille arduus altis p. e. f.* vel *campis pars altus apertis p. eques f.* coni. Peerlkamp, *campis pars ardua latis p. eques f.* van Gent ‖ 642 *acciti* M, rec. plerique ‖ post v. 663 lacunam indicavit Ribbeck, desiderat enim 'militum, quos Aventinus ducit, mentionem aliquam.' v. 664 sq. *pila manus . . . Sabellae* coni. Peerlkamp ‖ v. 669 post v. 666 collocato in v. 667 *terribili inpexum os saeta* coni. Ribbeck. v. 666 *tergusque* pro *torquens* coni. Schaper, v. 668 *indutum* Heyne ‖ 681 *late legio* M: *legio late* reliqui, rec. plerique ‖ 684 *pascis* Pieriani nonnulli, prob. Bentley ‖ post v. 695 excidisse quaedam videntur Ribbeckio. *hi Fescenninos colles aequorque Faliscum* coni. Peerlkamp. *aequosque Faliscos* Ribbeck, sed cf. Bergk opusc. I p. 215 sq. ‖ 699 *nubila*] *flumina* P, rec. Ribbeck ‖ v. 703—705 post v. 697 coll. Ribbeck ‖ 728 *omnisque* Bentley ‖ 737 *tenebat*] *premebat* R, rec. Wagner et Ribbeck ‖ 740 *Abellae* commemorat Servius et interpretatus est schol. Dan. ap. Serv.: *Bellae* libri et Servius ‖ 750 *Marrula* R, inde *Marruia* L. Mueller d. r. m. p. 252 ‖ 757 *volnera* PM[2]γbc[2], rec. Ribbeck ‖ 773 *Phoebigenam* P et Probus: *poenigenam* reliqui libri et Servius ‖ 811 *ferret iter*] *ferretur* coni. Klouček. ‖

VIII. 3 damn. Ribbeck proleg. p. 83 ‖ 13 sq. *multasque . . . nomen* Peerlkampum secutus secl. Ribbeck ‖ 42 sqq. *iamque tibi . . . haud incerta cano* fortasse ab ipsis poetae amicis ex III 390 sqq. huc translata esse cum Heynio censet Ribbeck. v. 46, quem MPγ[1] omittunt, seclusi. cf. Albrecht l. l. p. 414 ‖ 57 *ripis et certo flumine* Peerlkamp, *rivis, retracto flumine*, van Gent *ripis, adstricto flumine*, Schaper; sed cf. Servius ‖ 65 *h. m. m. domus, c. c. u., escit* coni. Tan. Faber et O. Mueller Herm. XII p. 302, *h. m. m. d., Tuscis caput amnibus exit* Bentley. *domus, celsis c. urbibus, exit* cum Heinsio dist. Haupt et Ribbeck; sed cf. Servius ‖ 74 *qui te cumque locus* coni. Madvig advers. crit. II p. 39; sed cf. Servius et schol. Dan. ad v. 66 ‖ 98 *procul per rara domorum* coni. Schaper ‖ 108 *tacitis* Servius et γ[2]c[2], rec. Haupt et Ribbeck ‖ v. 149 (cf. georg. II 158) secl. Peerlkamp et Ribbeck; sed cf. Albrecht l. l. p. 404 ‖ 197 *squallida* M[1] teste Heinsio, coni. Bentley ad Lucan. II 165, rec. Ribbeck in edit. min. ‖ 205 *furis* Servius, prob. Henry Fleckeisen Jahrb. 95 p. 725. *at furis C. manus effera* coni. Peerlkamp ‖ 211 *raptor* coni. Wakefield, rec. Ribbeck ‖ 212 *quaerentes* Rγ[2]c[2] *quaerentis* b, prob. Bentley ‖ 223 *oculi* commemorat Servius: *oculis* libri et Servius, rec. Wagner (cf. lect. Verg. p. 350) et Ribbeck ‖ 237 *aversum* coni. Bentley ‖ 246 *trepidantque* R, *trepidentque* Wagner (cf. quaest. Verg. XXXIII, 11) et Haupt ‖ 247 *in* om. PM[1]γ[1], del. Ribbeck ‖ 277 *inmissa* Probus p. 46, 18 K., prob. H. Keil Philol. II p. 167 ‖ v. 283 sq. (cf. VII 146 sq. XII 215) cum Heynio secl. Ribbeck. sed cf. Albrecht l. l. p. 411 ‖ 301 *deus* Bentley ‖ 357 *arcem*] *urbem* RM[2], rec. Haupt. sed cf. Wagn. lect. Verg. p. 350 ‖ 364 *et te quoque dignam finge domum* coni. P. Cauer Rhein. Mus. 38 p. 470 sq. *decus* pro *deo* dubitanter proponit P. Deuticke Jahresb. d. philol. Vereins XI p. 302 ‖

382 *nomen γ. et (sanctum mihi nomen) arma rogo g. n.* Ribbeck ‖ 408 sqq. *cum femina, cui mos est t. c. v. t. Minerva, impositum cinerem* e. q. s. Bentley ‖ 420 *gemitum* Rbc^1, rec. Haupt et Wagner ‖ 519 *tuo sibi* M^1 *suo sibi* $P^2\gamma^1$, rec. Ribbeck ‖ *nomine* Mc: *munere* PRγb̄, rec. Ribbeck; sed cf. Servius ‖ 528 *in* om. Nonius p. 31, 15 M., del. Ribbeck ‖ 532 sq. sic distinxit Ladewig: *ne vero, hospes, ne quaere, profecto . . . ferant; ego poscor. Olympo* e. q. s. sed cf. Wagner lect. Verg. p. 421 ‖ 555 *limina* Pγ^1c, prob. Bentley, rec. Haupt ‖ 559 *inexpletum* P^1c ‖ *lacrimis* M ‖ 569 *finitimos* P, rec. Ribbeck. cf. proleg. p. 317 "non finitimos tot saeva funera dedisset" sententia est.' Burmannus sic distinxit: *neque . . . umquam, huic c. insultans, tot ferro s. d.*, ut 'finitimo' ad 'ferro' referretur ‖ 579 *nunc o nunc* R^1, rec. Ribbeck ‖ 581 *sera et sola* Pb, rec. idem ‖ 582 *complexus* RM^2b: *complexu* P$M^1\gamma$c, rec. Ribbeck ‖ 610 *egelido* M^1c et Servius: *et gelido* PRγ, rec. Wagner (cf. lect. Verg. p. 350) et Haupt ‖ 620 *vomentem*] *minantem* Pγ^1, rec. Ribbeck. cf. proleg. p. 322 ‖ 633 *reflexam* M^1c, rec. Wagner ‖ 694 *telique* Ladewig.

IX. 11 *collectosque* Parrhas. cod., olim prob. Wagner (cf. lect. Verg. p. 351 sq.), rec. Haupt ‖ 17 *ac* P: et MR ‖ 22 *et*] *ea* Bentley ‖ post v. 28 deteriores libri hab. VII 784 *vertitur arma tenens et toto vertice supra est* ‖ 53 *clamore* RFγ^2, commemorat Servius: *clamorem* reliqui Verg. libri et Servius, rec. Ribbeck ‖ 65 *durus* Pγ^1, rec. Haupt; sed cf. Wagner lect. Verg. p. 352 ‖ 66 *et*] *aut* coni. Peerlkamp ‖ *quae via* P^1R, commemorat Servius: *qua via* reliqui Verg. libri et Servius, prob. Bentley. *qua vi* coni. Ribbeck ‖ 67 *aequor* $P^1\gamma$bc, rec. Ribbeck ‖ v. 84 ut dittographiam v. 85 sq. secl. Ribbeck, fortasse recte ‖ 90 *ne cursu* Pγ^1c, rec. Ribbeck ‖ post v. 119 deteriores libri habent X 223 *quot prius aeratae steterant ad litora prorae* ‖ 121 *animis Rutuli* FR et Servius: *animi Rutulis* MPγ^1 et schol. Dan. ap. Serv. cf. Asper quaest. Verg. p. 112, 16 K. ‖ 128 *exspectans* M^1, rec. Wagner et Ribbeck ‖ 139 *modo nunc* ed. Veneta anni 1472, idem coni. Markland ad Stat. silv. V 3, 35: *modo non* Verg. libri (nisi quod *non modo* R) et grammatici, prob. Wagner lect. Verg. p. 352 sqq. et Madvig advers. crit. II p. 31 adnot. 1 ‖ v. 144 sq. post v. 72 colloc. Ribbeck, *sic* pro *sed* scribens et *qui scindere*, librorum scripturam, illi quod vulgo editur *quis scindere* praeferens ‖ v. 149 (cf. II 166) vulgo secluditur ‖ 153 *putent* MR: *ferant* FPγ^1, rec. Ribbeck ‖ 159 *Rutulo* M, rec. Paldamus ‖ 177 *it iuxta* e Moretano pr. rec. Ribbeck ‖ 212 *solita* (i. e. ea quae solita sunt) *aut siqua Fortuna vetabit* Hoffmann spicil. p. 16 ‖ 224 *et* om. libri, sed cf. Wagn. lect. Verg. p. 389 ‖ 227 *encut. atq. entes* P^1, inde *in scuta tuentes* coni. Ribbeck ‖ 234 *soluti*] *sepulti* schol. Dan. ap. Serv., prob. Ribbeck ‖ 241 *fallet* M: *fallit* reliqui libri et Servius, rec. Ribbeck ‖ 272 *insuper is* M, *quin super his* coni. Schaper; sed cf. Wagn. lect. Verg. p. 389 ‖ 280 *d. arguerit; tantum: f. s.* Servium secutus dist. Ribbeck ‖ *aut* γ^2bc et Servius, rec. Ribbeck. *tantum f. s. aut a. cadet* Madvig advers. crit. II p. 39 ‖ v. 292 (cf. X 824) damn. Peerlkamp et Albrecht l. l. p. 424; sed cf. Deuticke l. l. p. 241 sq. ‖ 346 *multa a morte* coni. Kvíčala N. B. p. 402 ‖ v. 361 secl. Ribbeck et Haupt, sed cf. Serv. ad v. 358 ‖ 367 *regis* commemorat schol. Dan. ap. Serv. et Probus legisse videtur (cf. schol. Veron.): *regi* libri Verg. ‖ 369 *murosque* Pγb^1c^1 et schol. Dan. ap. Serv., rec. Ribbeck ‖ 385 *atque locos*] *ac lucos* cod. Minoraugiensis ab Hasslero conlatus, rec. Ladewig et Haupt. *iamque . . . hostis, atque locis, qui . . . habebat, ut stetit . . . amicum: 'Euryale* e. q. s. coni. Geertz, prob. Madvig. advers. crit. II p. 40. v. 385 sq. an non sint Vergilii dubitat Ribbeck; sed cf. Wagn. lect. Verg. p. 410 sqq. ‖ 398 *in enses* commemorat schol. Dan. ap. Serv., rec. Wagner et Ribbeck; cf. lect. Verg. p. 389 ‖ 401 *altum, Lunam*

coni. Bergk ind. lect. Hal. aest. 1860 p. 8, prob. Wagner Philol. XVI p. 510, rec. Ribbeck: *s. altam lunam et* MP, *s. altam ad lunam et* RV ‖ *aversi* Rottend. sec.: *adversi* libri et grammatici ‖ 416 *iit* Pγ, prob. Bentley, rec. Wagner ‖ 447 *imperiumque patrum* coni. Kuíčala N. B. p. 448 ‖ 462 *suas* M: *suos* reliqui libri et Servius, qui post *acies* distinguit ‖ 483 *date* Mentel. alt. et deteriores, prob. Bentley, rec. Wagner ‖ 484 *funere* coni. Petrus Bembus, rec. Haupt: *funera* libri et grammatici, rec. Wagner (cf. lect. Verg. p. 355) et Ribbeck ‖ 511 *cum*] *quam* coni. Schrader, *num* Ribbeck, *quos* Schaper ‖ 512 *iuvat*] *iubet* P^1 *libet* RM^2. fuisse videntur qui *iuvet* legerent ‖ post v. 526 VII 645 *et meministis enim, divae, et memorare potestis* deteriores libri habent ‖ 576 *adfixa* Pγ et Servius ‖ 581 *matris* γ et Macrobius Sat. V 19, 15: *Martis* reliqui Verg. libri et schol. Dan. ap. Servium. *matris* pro *Matris* Wagner coll. Ovid. met. XIII 750. cf. lect. Verg. p. 413 ‖ 604 *at*] *et* cod. Prag. ‖ 607 *tarda*] *sera* Servius ‖ 620 *intendit* Pγc, rec. Ribbeck ‖ 631 *transigit* P^1, rec. idem. *transiit* P^2 *trans adigit* R ‖ 642 *se misit* Pγ^1, rec. Ribbeck ‖ 643 *formam* M$^1\gamma$: *forma* reliqui libri ‖ 664 *adflictu* R *atflictu* M, inde *ad flictum* Paldamus. cf. Servius ‖ 673 *animis* coni. Bentley et Peerlkamp, rec. Ribbeck: *armis* libri ‖ 680 sqq. *inrumpunt... patentis continuo . . . agminibus totis: at versi* e. q. s. coni. Ribbeck, nam *aversi* P^1 *aut versi* R, sed ut 'aut' in rasura duarum litterarum scriptum sit ‖ 682 *Tmaros* R, inde *Tmarus* Ribbeck ‖ 758 *aversos* Bentley ‖ 761 *tergus* RP^1, tuentur Charisius p. 71, 25 et 146, 7 K., schol. Dan. ap. Serv. ad Aen. I 211: *tergum* MP$^2\gamma$bc, rec. Wagner et Haupt ‖ 767 *desectum* γ^1, rec. Ribbeck ‖ v. 774 secl. Ribbeck ‖ 811 *aeger*] *acer* commemorat schol. Dan. ap. Serv., prob. Bentley. ‖

X. 20 *feratur . . . tumidusque* secl. Ribbeck ‖ 24 *fossas* PVγb et Servius: *fossae* MRc, rec. Wagner et Haupt ‖ 27 *nec . . . alter* secl. Ribbeck ‖ 28 *surget* Mγb, rec. Wagner et Haupt ‖ 49 *quacumque* P, prob. Bentley ‖ 51 *mihi* om. Menag. pr. *atque alta Cythera* RP (in marg.) γ^1. *est celsa Paphus atque alta Cythera* Wagner et Haupt ‖ 67 *fatis petiit* Haupt, cf. Lachmann comm. in Lucr. p. 208 ‖ 72 *nostri* M^1, rec. Wagner ‖ 79 *gremiis*] *generis* coni. O. Mueller Herm. XII p. 303, prob. Baehrens ‖ 83 *tu potes* coni. Markland ad Stat. silv. III 2, 81, rec. Ribbeck ‖ 108 *Rutulusve* γcb^2, rec. Wagner et Haupt: *Rutulusne* MPR, rec. Ribbeck ‖ v. 109—112 damn. Peerlk., v. 109 sq. secl. Ribbeck, v. 111 e Nonio p. 390, 33 *populos* pro *Rutulos* recipiens ‖ 138 *subnectit* M: *subnectens* reliqui libri, rec. Ribbeck ‖ 179 *ab* delet Lachmann comm. in Lucr. p. 160, sed cf. Wagn. lect. Verg. p. 356 et L. Mueller d. r. m. p. 278 ‖ 186 *Cinyre* b^2 Mentel. pr.: *Cinire* Vb^{1}c^2 (cf. Macrob. Sat. V 15, 5) *Cinyrae* M *Cinera* P *Cumarre* R *Cunare* schol. Dan. ap. Serv. *Cygne* Tib. Donatus; *sine re* coni. Madvig advers. crit II p. 40 *transierim ignarus, paucis c. C.* Schaper. 'non ego te transierim' haud scio an ad 'et p. c. C.' quoque pertinere voluerit poeta ‖ 188 *crimen, Amor, vestrum* Sprengelius, prob. Ribbeck et Madvig l. l. sed pinnas alloquitur poeta; 'crimen' causam interpretatur Asper ap. Serv. cf. Aen. VII 339 cum schol. Serviano ‖ 237 *ardentis* Pγ^1: *horrentis* MR, defendit Wagner lect. Verg. p. 357 ‖ 238 *tenet* PRγbc: *tenent* M et Serv. libri praeter MF, rec. Ribbeck ‖ 256 *rubebat* P^2, rec. Ribbeck ‖ post v. 277 deteriores libri hab. IX 125 *ultro animos tollit dictis atque increpat ultro* ‖ 279 *viri* R: *viris* reliqui libri, rec. Ribbeck. *in manibus Mars; ipse, viri, nunc c. e.* e. q. s. Madvig advers. crit. II p. 42. *perfringere dextra* (*in manibus Mars ipse* vel *iste*) *viros* Klouček ‖ 280 *referto* MRγ^2bc et Servius: *referte* Pγ^1, rec. Ribbeck ‖ 283 cf. Sen. ep. XV 2 (94), 28 et Buecheler Rhein. Mus. XXXIV p. 623 sq. ‖ 290 *spirant* M et lemma Servii: *sperat* reliqui Verg. libri,

praefert Servius, rec. Ribbeck ‖ 292 *proram* M^2: *proras* reliqui libri, defendit Wagner lect. Verg. p. 357 ‖ 302 *vadi* P^1 et Probus ap. Serv.: *vadis* reliqui Verg. libri, def. Wagn. lect. Verg. p. 357 ‖ 315 *et t. P. sacrum: c. e. f. quo licuit parvo?* coni. Markland ad Stat. silv. I 2, 88, rec. Ribbeck ‖ 333 *steteruntque* $M^2R\gamma b$, commemorat Servius, defend. Wagner lect. Verg. p. 387 ‖ 361 *quo* Haupt ‖ 365 *aspera aquis n. l. d. q. s. e.* coni. Madvig advers. crit. II p. 42. *aspera equos n. l. d. q. suaserat, unum q. r. restabat egenis* coni. Klouček ‖ 368 *et*] *ego* coni. Peerlk. ‖ 385 *dum furit incautus c. m. s.* Bentley ‖ 389 *agris* $P\gamma^1$, rec. Ribbeck ‖ 416 *cavens* commemorat Servius: *canens* boni Verg. libri, def. Wagner lect. Verg. p. 358 ‖ 457 *ire prior Pallas, siqua fors adiuvet, ausus v. i.* coni. Madvig adv. crit. II p. 43 ‖ 477 *magno tinxit se corpore T.* coni. Madvig l. l. ‖ 482 *quem* $M\gamma$: *cum* Rbc, rec. Haupt ‖ 485 *de corpore* γ, rec. Ribbeck ‖ 501 *nec servare* schol. Dan. ap. Serv. ‖ 511 *versis tempus* $P\gamma$, rec. Ribbeck ‖ 521 *ac* $M^2b\gamma^2$, rec. idem ‖ 525 *deposta* coni. Klouček ‖ 535 *oranti* P^1b, rec. Ribbeck ‖ 538 *insignibus albis* Probum legisse Servius testatur, rec. Ribbeck, sed cf. Wagner lect. Verg. p. 358 ‖ 544 *ense*] *ecce* coni. Axt ‖ 545 *tortum* pro *totum* coni. Wagner ‖ *ferro*] *terrae* coni. Iasper ZGW 1879 p. 564 ‖ 557 *humo* M^2, rec. Wagner (cf. lect. Verg. p. 358) et Haupt: *humi* reliqui libri, rec. Ribbeck ‖ 563 *tacitis*] *Latiis* coni. Klouček ‖ 584 *contra . . . hostem* damnat Wagner ‖ *hostis* P^1R *hostes* $P^2\gamma c$, prob. Bentley ‖ 587 *aptet* P, rec. Ribbeck ‖ 620 *fatur* $PM^1\gamma^1$, rec. Ribbeck ‖ v. 662 sq. ante v. 660 colloc. Brunck ‖ 672 *quosne* Asprum legisse schol. Dan. ap. Serv. refert: *quosve* $P\gamma c$ *quosque* MR, fortasse recte ‖ 703 *genitore* coni. Bentley ad Hor. epod. V 28 ‖ 704 *Paris* coni. Bentley l. l.: *creat* libri et grammatici ‖ 708 *multosve* P, rec. Ribbeck. *defendit, multosque p. L. s. pascit* vel *pavit h.* coni. Bentley l. l. ‖ 711 *propiusque* $P\gamma$, rec. Ribbeck ‖ v. 716 sq. ante v. 713 colloc. Scaliger praef. ad Manil. ‖ 741 *ad quem* R *at quem* Mc: *atquae* $VP^1\gamma$ *ad quae* libri deteriores, rec. Ribbeck ‖ 753 *insignis* M^1, rec. Wagner ‖ 768 *longe* coni. Madvig advers. crit. II p. 44 ‖ 795 *prorupit* PR, rec. Ribbeck *prorumpit* Bentley ‖ 804 *arce* Moret. pr. et libri deteriores: *arte* $MPR\gamma c$, interpretatur schol. Dan. ap. Serv.; in lemmate *arce* exhibent FG ‖ 816 *transit* R: *transiit* $MR\gamma b$, rec. Wagner; *transilit* c et deteriores libri, rec. Ribbeck ‖ 823 *strinxit* M: *subiit* reliqui, rec. Wagner et Ribbeck. cf. Albrecht l. l. p. 423 ‖ 837 *in pectora* coni. Madvig l. l. ‖ 856 *quamvis dolor alto vulnere tardet* coni. Peerlkamp, rec. Ribbeck ‖ 861 *cruenti* P^1 commemorat Serv., rec. Ribbeck ‖ post v. 870 deteriores libri habent XII 668 *et furiis agitatus amor et conscia virtus* ‖ 879 *nam*] *iam* γ, rec. Wagner. cf. lect. Verg. p. 390. ‖

XI. 24 *ait*] *agite* coni. Peerlkamp. cf. schol. Dan. ap. Serv. ‖ v. 80 secl. Ribbeck ‖ 82 *flammam* $R\gamma$, rec. Wagner et Haupt ‖ post v. 87 lacunam statuit Ribbeck ‖ 94 *praecesserat* libri (nisi quod in Gudiano supr. vers. 'al. *processerat*'), rec. Ribbeck ‖ 136 *pinos* M: *pinus* reliqui libri, rec. Ribbeck ‖ 152 *non . . . parenti, cautius . . . Marti: haud* e. q. s. Ribbeck. *parenti*] *petenti* commemorat schol. Dan. ap. Serv., probat Madvig advers. crit. II p. 30. prior ipsius Servii expositio haud scio an non sit spernenda ‖ 168 *iuvaret* M, rec. Wagner ‖ 171 *Tyrrhenum*] *equitumque* Bentley ‖ 173 *in arvis* idem ‖ 193 *hinc* Wagner. cf. lect. Verg. p. 391 ‖ 230 *petendum* M^2bc et grammatici: *petendam* $M^1PR\gamma$ ‖ 236 *ruunt* M, interpretari videtur Servius (etsi in lemmate libri praeter AS *fluunt* habent), rec. Haupt; sed cf. Wagn. lect. Verg. p. 391 ‖ 243 *Diomede* Wagner et Ribbeck. cf. Servius ‖ 247 *arvis* Servius, Mentel. pr. et deteriores Verg. libri: *agris* boni libri, rec. Ribbeck ‖ v. 266—268 post v. 263 colloc. Ribbeck ‖ 267 *inter* $P\gamma^1c$, rec. Ribbeck ‖ 268 *devicta Asia*

probat Servius ‖ 272 *amissis* P, *admissis* commemorat Servius, prob. Bentley ‖ 295 *quae sit magni s. belli* coni. Ladewig, *quae de magno s. bello* dubitanter Madvig advers. crit. II p. 44 ‖ 319 *atque horum*] *nemorumque* coni. van Gent, *tesquorum* Madvig l. l. p. 45 ‖ 356 *firmes* RM² et Servius: *iungas* reliqui Verg. libri, rec. Wagner (cf. lect. Verg. p. 360) et Ribbeck ‖ 373 *et iam tu* Heinsius, rec. Haupt; sed cf. Servius ‖ 393 *J. t. qui sanguine Thybrim crescere* schol. Dan. ad v. 378 ‖ v. 404 (cf. II 197) damnat Albrecht l. l. p. 425, non legisse videtur Servius, qui 'Myrmidonum proceres' Patroclum et Achillem intellegit ‖ 418 *semel* M² γbc et Servius: *semul* P, *simul* M¹R, rec. Ribbeck ‖ 425 *variique* M¹P¹R schol. Dan.: *variusque* M²P²γc, rec. Ribbeck ‖ 455 *ad auras* M: *in auras* reliqui libri, rec. idem; sed cf. Wagner quaest. Verg. X 1 ‖ 461 *ruant* libri deteriores, prob. Bentley ‖ 463 *maniplos* Pγ¹, rec. Ribbeck ‖ 469 *consilium* M¹γ², rec. idem ‖ 471 *adsciverit ultro* et 472 *acceperit urbi* coni. Peerlkamp, prob. Ribbeck ‖ 487 *rutilum* Rb¹: *Rutulum* MPγ, rec. Wagner. cf. lect. Verg. p. 359 ‖ 495 *aut, adsuetus aqua perfundi, fl. n. emicat* coni. Madvig l. l. p. 45 ‖ 527 *receptus* M¹Pγbc et Servius: *recessus* RM², rec. plerique ‖ 534 *tristi* R, prob. Bentley ‖ 537 *neque enim . . . intemerata colit* (v. 584) parum convenire Dianae sermoni putant Peerlk. et Ribb. ‖ 552 *ferebat* M², rec. Ladewig et Schaper; sed cf. Wagner lect. Verg. p. 360 ‖ 567 *ullae*] *villae* coni. Peerlkamp ‖ 574 *oneravit* Servius ‖ 592 *Italusve* Servius et schol. Dan. ad v. 591: *Italusque* MPγR, rec. Ribb. ‖ v. 607 secl. Ribbeck ‖ 609 *constituerant* M¹, *constiterat* Wagner et Haupt ‖ 613 *ruina dant sonitum ingenti* Ribbeck; nam *ruina* P², *sonitum* MPγ¹ ‖ 653 *in tergum, siquando* Ribbeck e Bernensi 165 ‖ 654 *derigit* boni libri ‖ 665 *deicit* et *fundit* Bentley ‖ 671 *suffosso* M, commemorat Servius, rec. Wagner; sed cf. Servius et Vegetius ars veterin. I, 53 ‖ 708 *laudem* M²P²γ, rec. Wagner et Haupt ‖ 728 *inicit* R: *incitat* MPγb, *incutit* coni. Heinsius, rec. Ribbeck ‖ 738 *expectare* libri deteriores, prob. Wagner et Haupt: *expectate* boni libri et Servius, rec. Ribbeck ‖ 742 *offert* Rγ, rec. Haupt; sed cf. Wagner lect. Verg. p. 361 ‖ 768 *Cybelae* Macrobii libri, *cybele* γ: *Cybelo* reliqui Verg. libri et Servius ‖ 774 *umero* γ, prob. Wagner ‖ *erat* Mb: *sonat* γc, rec. plerique. sed voluit, ni fallor, poeta aureum arcum ornatui fuisse Chloreo, usui corneum ‖ 799 *ubi* M: *ut* reliqui libri, rec. Ribbeck ‖ v. 818 sq. damnat Kvíčala V. St. p. 263 sq. ‖ 821 *fida* M¹Rc: *fidam* PM²γ¹ *fidam ante alias, quae sola Camillae, quicum p. c.* Ribbeck ‖ 830 *relinquunt* Probum legisse schol. Dan. ap. Serv. testatur, rec. Ribbeck ‖ 839 *mulcatam* libri et schol. Dan., prob. Bentley, rec. Ribbeck ‖ 841 *subisti* cod. Prag. ‖ 854 *ut vidit laetantem animis* M¹, rec. Wagner (cf. lect. Verg. p. 362) et Ribbeck ‖ 882 *intra* MR: *inter* reliqui libri, rec. Wagner et Ribbeck ‖ 891 sqq. *ipsae . . . matres* (*monstrat amor patriae, versam ut v. C.*) *tela* e. q. s. coni. Schaper. mihi in mentem venit (*monstrat amor vires patriae*) i. e. efficit amor patriae ut suarum virium sibi consciae fiant ‖ 895 *audent* M²γ²bc, rec. Haupt. Servius ita locum interpretatur ut 'ardent' legisse videatur: quamquam AVDENT in lemmate RF, A. reliqui ‖ 901 *pellunt* R, rec. Ribbeck ‖ 911 *pedum*] *virum* cod. Prag. cf. Kvíčala V. St. p. 264 sq. ‖

XII. 24 *arvis* M: *agris* reliqui libri, rec. Wagner ‖ 26 *simul . . . hauri* secl. Schaper ‖ 35 *Thybrina* MPRγ¹, rec. Ribbeck ‖ 55 *monitura* coni. Ribbeck ‖ 74 *Martis* coni. Peerlk. ‖ 92 *columna* γb¹, testatur Arusianus VII p. 455, 19 K., rec. Ribbeck ‖ 120 *limo* Vergilium reliquisse ap. Serv. testantur Caper et Hyginus: *lino* Vergilii libri et Servius ‖ 130 *telluri* Rb²c et Servius ad v. 563: *tellure* reliqui libri et Arusianus p. 467, 11 K., rec. Ribbeck ‖ 132 *ac tecta* PRγb¹, rec. idem ‖ 170 *saetigerae* Wagner et Ladewig ‖ 173 *ter-*

gora Servium legisse suspicatur Dorvillius ‖ 176 *vocanti*] *precanti* M cb^2 (cf. Servius et schol. Dan.), rec. Ladewig ‖ 178 *Saturnia Iuno* Mc, ut Servius ad v. 176 ‖ 201 *mediosque* Fabricius, rec. Haupt; sed cf. Wagn. lect. Verg. p. 362 ‖ 208 *ima* Haupt ‖ 218 *aequos* coni. Schrader. *non viribus aequis* damn. Brunck et Peerlkamp, sententiam a poeta non perfectam esse censet Ribbeck ‖ 221 *tabentesque* c et deteriores libri, prob. Bentley: *pubentesque* boni libri. *pallentesque* g. e. i. i. c. *languor* vel *torpor* Schrader ‖ 232 *fatalesque* MRb, rec. Ribbeck ‖ 237 *lentis* γ^1; *armis* $M^1\gamma$, prob. Bentley ‖ 264 *densete* Rbc, prob. Bentley ‖ 273 *ad medium*] *medio* esse qui legant testatur interpres Turonensis ap. Serv. ‖ *alvo*] *auro* M, rec. Wagner et Ladewig ‖ 287 *aut*] *et* M, rec. Haupt ‖ 310 *conduntur* P, rec. Ribbeck, prob. Albrecht l. l. p. 396 coll. XI 187 ‖ 332 *intonat* MR, rec. Haupt et Ladewig; sed cf. Wagner lect. Verg. p. 394 ‖ 389 *latebras* M: *latebram* $PR\gamma$, rec. Ribbeck ‖ 391 et hoc loco et in v. 420 et 425 e libris deterioribus *Iapis* edidit Wagner ‖ 394 *citharamve* et *celerisve* Bentley ‖ 401 *Paeonum* P, rec. Schaper ‖ 408 *subeuntque* Rc: *subeunt* $P\gamma b$, rec. Ribbeck, post 'vident' gravius distinguens ‖ 458 *Osinim* coni. Bergk opusc. I p. 311 et 527: *Osirim* vel *Osyrim* libri ‖ 459 *Tarchetium* coni. Bergk l. l. p. 311 coll. Plut. Rom. 2: *Archetium* M *Arcetium* PR ‖ 470 *relinquit* VM^2: *reliquit* reliqui libri, rec. Ribbeck ‖ 495 *sentit* M: *sensit* reliqui libri, rec. idem ‖ 506 *moratum* schol. Dan. in lemmate, *moratus* Servii ipsius libri ad v. 507, ubi *morantem* Flor. *moratum* prob. Bentley ‖ 514 *maestum*] *vastum* coni. Iasper ZGW. 1879 p. 570 ‖ v. 515 et 516 transposuit Peerlkamp, prob. Ribbeck ‖ 520 *limina* M: *munera* reliqui libri et Serv., rec. Wagner et Ribbeck ‖ 561 *Serestum*] cf. ad IV 288 ‖ 573 *properi* Pieriani plerique, prob. Bentley ‖ 582 *haec iam altera* M^2, rec. Wagn. et Haupt ‖ 605 *floros* Probus: *flavos* libri Vergiliani, rec. Wagner. cf. lect. Verg. p. 362 sqq. ‖ 609 *it*] *et* coni. Peerlkamp, rec. Haupt, significans, ni fallor, ea re, post v. 611 hiatum esse, qui XI 471 sq. addictis inepte expletus sit ‖ v. 612 sq. om. $MPR\gamma b$, secl. Haupt, Ribbeck, Albrecht l. l. p. 426, def. Wagner exc. IV ed. mai. p. 850 sqq. ‖ 617 *huc* coni. Madvig advers. crit. II p. 45: *hunc* libri ‖ 641 *nostrum ne* P, rec. Ribbeck ‖ 647 *adversa* $M\gamma b$: *aversa* reliqui libri, rec. Ribbeck ‖ 648 *nescia* Menag. alter et Goth. tertius, rec. Ribbeck, Haupt, Ladewig; sed cf. Wagn. lect. Verg. p. 364 et Bergk opusc. I p. 256 adnot. 15 ‖ 661 *Asilas* cod. Prag., prob. Ribbeck et Kvíčala V. St. p. 265 ‖ 662 *acies* $M\gamma$: *aciem* reliqui libri, rec. Ribbeck ‖ 709 *cernere* P^1, testantur Seneca epist. 58, 3 et Servius: *decernere* reliqui libri Vergilii ‖ post v. 732 lacunam indicavit Ribbeck, Madvig advers. crit. II p. 46 sic locum distinguit *frangitur . . . ictu. ni fuga subsidio, subeat. fugit ocior Euro* e. q. s. 'ictum, quem inferre non potuit, ipse subeat, ni fugae subsidio utatur.' ‖ 741 *resplendent fragmina* $M^1P\gamma$: *resplendet fragmen* M^2R, rec. Wagner et Haupt ‖ 744 *Teucri densa* M, rec. iidem ‖ 746 *tardante* M^2c: *tardata* reliqui libri, rec. Ribbeck ‖ 784 *conversa* PM^2, rec. Haupt et Ladewig ‖ 790 *certamine* Servius commemorat ‖ 801 *nec* bc et Servii libri: *ne* $MP^2\gamma$ Diomedes p. 362, 24 K. *ni* P^1. *edit* $P^1\gamma^1$ Diomedes. *ni te tantus edit t. d.* edidit Ribbeck et v. 801 sq. post v. 832 collocavit ‖ 830 *es*] *et* Bentley ‖ 835 *sanguine tanto* R, *corpore tanto* Menag. pr., Mentel. tert., Goth. tert., prob. Bentley ‖ 873 an *aut quid iam curae superat mihi?* cf. georg. III 286 ‖ 883 *alta* c et non nulli Pierii et Heinsii libri, prob. Bentley, rec. Wagner et Haupt: *ima* $MRP\gamma$, rec. Ribbeck ‖ *dehiscet* P, rec. Ribbeck ‖ 884 *demittit* P^1, *demittet* Ribbeck ‖ 893 *clausumve* P, rec. Ribbeck ‖ 904 *tollentemque* $M\gamma^1c$ ‖ *manu* Pbc: *manus* $MR\gamma^1$, rec. Ribbeck ‖ *saxumque* γc: *saxumve* reliqui libri, rec. Ribbeck ‖ 916 *letumque* P, rec. idem

‖ 918 *aurigamque* Rγ: *aurigamve* MPc, rec. idem ‖ 930 *supplex oculos* PRγ^2, rec. idem. ‖

Catalepton carmina ut in hoc exemplari multo integriora quam in superioribus ederentur, Francisci Buecheleri opera effectum est, qui commentatione musei Rhenani volumini XXXVIII inserta de his carminibus interpretandis et emendandis admirabili ingenii acumine et doctrina praecepit. in Culice Ciri Copa Moreto edendis Mauricii Hauptii recensionem secutus sum: ab ea ubi discedendum esse putavi, id quo auctore factum sit in adnotatione indicatum est. Ribbeckii et Baehrensii emendationes exemplaria eorum suppeditaverunt. de Ciri emendanda Robertus Unger commentatione programmati gymnasii Halensis a. 1885 addita doctissime exposuit. ad idem carmen et ad Culicem memorabiles quasdam coniecturas amice mecum communicavit Hugo Stadtmueller.

Librorum scripturas, quae quidem proferendae esse videbantur, e Baehrensii apparatu plerumque deprompsi: cui praesto fuerunt in Catalepton carminibus recensendis libri Bruxellensis saec. XII (B) et Italorum (I) saec. XV Helmstadiensis (H), Monacensis (M), Arundelianus (A), Rehdigeranus (R); in Culice Vossianus L. O. 81 saec. XV (V), Bembinus saec. IX (B), Cantabrigiensis saec. X—XI (C), Helmstadiensis (H); in Ciri Bruxellensis (B) a versu 454, Helmstadiensis (H), Arundelianus (A), Rehdigeranus (R), Vaticanus Pomponii Laeti saec. XV (L); in Copa Vossianus L. O. 81 (V), fragmentum Stabulense saec. XI (S), Bembinus (B), Parisinus 7927 saec. X (P), Monacenses 305 saec. XI 18059 saec. XI 21562 saec. XII ex uno fonte derivati (M), Helmstadiensis (H); in Moreto Bembinus, Stabulensis, Monacenses, Parisinus 16236, Vindobonensis 134, Helmstadiensis, Vossianus.

Catalepton carm. II emendavit et interpretatus est Buecheler l. l. p. 507 sqq., Hauptius ut in libris scriptum est edidit. III (XII) 5 *tibi iam Romane* Buecheler p. 513: *tibi iam Roma* B *tibi iam tibi Roma* Itali, rec. Haupt ‖ 9 *nutu* et 10 *dedit* libri, quod defendit Buecheler p. 512: *ritu* et *ruit* Haupt ‖ IV (XIII) 10 *tam* Casaubonus: *nam* libri. *Clio nam per te candida nunc loquitur* Baehrens ‖ 12 *nam* libri ‖ *causa* Baehrens: *contra* libri ‖ *unde* libri. *non contra ut sit amor mutuus inde mihi* vulgo ‖ V (VII) 2 *rhoṙso* B *roso* HM: *rore* vulgo. *rhoso* defendit Buecheler p. 514 ‖ 3 *Stiloque* Haupt ‖ 6 *cura*] *causa* Haupt ‖ 11 *ite iam sane* Haupt: *iam ite sane* B. post 'sane' distinguendum esse docuit Buecheler p. 513 ‖ 12 *fatebitur* B, mutari vetat Buecheler p. 513 sq. ‖ VI (III) 3 *et tuo* libri: *heu tuo* Scaliger *ah tuo* Oudendorp *ei tuo* Haupt ‖ VII (IX) 2 *putus* Scaliger: *pothus* BHM, defendit ita ut graecis litteris exaretur F. Spiro sentent. controv. X dissertationi de Eurip. Phoeniss. Berol. 1884 addita, *potus* AR, *nothus* Baehrens ‖ IX (XI) 7 *vestros* libri: *nostros* vulgo ‖ 15 *Phrygium* Heinsius et Markland ad Stat. silv. III 4, 103: *preciū* B (man. sec.) *pilium* AR, *Pylium* Wagner et Haupt ‖ 21 *divi* I. Dousa (*diuei* Baehrens): *diue//* B *diue* vel *diuae* Italorum libri, *divae* Haupt ‖ 22 *quoque* B (cf. Buecheler l. l. p. 515): *quaeque* Italorum libri, prob. Haupt ‖ 23 *o te* B: *tot* HM *tanto* AR, prob. Haupt ‖ 29 *volucrum* vulgo: *multum* libri ‖ *certamine equorum* AR *certamine quorum* BHM ‖ 30 *Graiae* vulgo: *gravide* libri (nisi quod *grauidae* R) ‖ *quam* vulgo: *quid* B *quod* Italorum libri. *non defensa diu* (*multum certamen equorum optabant gravidae quid sibi quaeque manus?*) Buecheler p. 515 sq. ‖ 32 *similis* libri def. Buecheler p. 516: *Eleis* vulgo ‖ 43 *te castra* Buecheler p. 517: *castra* B, *solitos* Italor. libri ‖ 44 *hoc gnato* B, def. Buecheler p. 516: *hoc nato* AR *ac irato* HM *hoc Latio* Wernicke, rec. Haupt ‖ 46 *sternere* libri, def. Buecheler p. 517: *stertere*

vulgo ‖ 47 *perlabi* vulgo: *perlabens* libri ‖ 51 *periure* B²HM: *periuria* AR *per niri* B¹, inde *pernici milite agendos* Baehrens ‖ 57 *ferent* Italor. libri: *ferunt* B, *eibunt* Baehrens ‖ 61 post *humilis* distinguit Buecheler p. 517 ‖ *Cyrenas*] *camenas* Haupt ‖ X (VIII) 9 *attondisse* B cf. Buecheler mus. Rhen. XXXVII p. 528: *atondisse* H *a tondisse* M *attendisse* AR, *attotonse* Livineius, prob. Haupt ‖ 10 *nequod horridum* Haupt: *nequid orion* B, *nequis torion* Italor. libri, *ne Cytorio* Maehly, rec. Baehrens ‖ 19 *utrimque* Heinsius, prob. Haupt. *coeperat*] *simul reducere error a via pecus* suppl. Buecheler (l. l. p. 525), 'simul' pro certo, ludicra cetera habens ‖ XIII (V.) 6 *adsignem* Buecheler p. 522: *adsim* libri, *adsiem* Wagner, rec. Haupt ‖ 7 *et prostitutae* (*turpe*) *contubernio* Haupt ‖ 19 *pulchra*] *spurca* Haupt; sed cf. Buecheler p. 522 ‖ 21 *in stola* Buecheler p. 522: *in ratulam* B *rotulam* Italor. libri. *nec te movere lumbulos in caltula* Ribbeck, rec. Haupt ‖ 29 *et* Baehrens: *ut* libri ‖ 31 *dote* AHM: *docte* BR, *nocte* Scaliger, rec. Haupt ‖ 32 *osusque* HM: *hossusque* AR *osiculisque* B *os usque* Scaliger, rec. Haupt. de v. 31 sq. conferenda sunt quae Buecheler l. l. p. 522 disputavit ‖ 35 *cinaede Luciene* Buecheler p. 520: *cine delucci iam te* B *cinae dulcissimam et* HM *cune dulcissima* AR *cinaede Luci, an te* vulgo ‖ *liquerunt* B: *liquere* HM *reliquerunt* vulgo ‖ 39 *herniosi* Scaliger; cf. Buecheler p. 520 sq. ‖ XIV (VI) 9 *aut*] *dea* Heinsius, rec. Haupt ‖ 12 *ara* BHM: *ora* AR; cf. Buecheler l. l. p. 523 sq. ‖

Culex 3 *sunt* CV, rec. Baehrens ‖ 4 *omnis at historicae p. l. c. o. notitiae* coni. Baehrens ‖ 19 *ludente* libri praeter C, qui *laudente* exhibet: inde *plaudente* Bembus, rec. plerique ‖ 20 *bona turba* Heinsius: *ventura* libri; *votiva*, alteram Heinsii coniecturam, rec. Haupt ‖ 21 *voti secura tuere* Baehrens: *bona secura* (*fetura V*) *sit cura* BCV; *agrestum bona gens secure rura tenentum* Haupt ‖ *canentem* Heinsius: *tenentes* BCV, *tenentem* Baehrens. *et te, sancta Pales, ad quam cum ture recurrit agrestum bona gens, oro sit cura canentis* Stadtmueller ‖ 22 *tractus* Bembus: *cultus* libri, *saltus* vulgo ‖ 24 *et, cuius monitis o. f. c. O. v. meis, a. c.* Baehrens ‖ 26 *sancte pater* Baehrens ‖ *tibi namque canit non pagina bellum* libri: *t. n. humilis conamine primo* Ribbeck, *t. n. sonant nunc carmina; quamquam* Baehrens ‖ 35 *currens c. versus* Baehrens: *currere c. versu* libri; *molli sed tenuis decurrens carmine versus* Haupt ‖ 37 sqq. *Haec tibi sancte, fero; memorabilis et tibi certest Gloria . . . aevum. Serum sede pia maneat locus, et tibi sospes Debita felicis remoretur vita per annos Fata, bonis lucens* Baehrens ‖ 59 *mente secus docta* Stadtmueller ‖ 66 *movet* Schrader: *manet* libri, *utilitate, manum nec pocula Graiam* Haupt ‖ *Graium* Heinsius: *gratum* libri ‖ 74 *viridi iam* Baehrens: *viridi cum* libri. *viridanti palmite ludens* Haupt (*ludens* Scaliger e membrana Pithoei) ‖ 80 *lucro* coni. Maehly: *procul* libri ‖ *censuque probato* Baehrens (*censuque* iam Heinsius): *sensuque probando* libri ‖ 81 *adposcit* Baehrens: *agnoscit* V *agnovit* BCH. v. 80 sq. librorum scripturas retinuit Haupt ‖ 105 *repebant* Scaliger, rec. Haupt; sed cf. Baehrensii adnot. ‖ 109 *et* exemplaria olim impressa: *ut* libri. *haut procul accessit* Ribbeck (*accessit* iam Barthius); *nec procul ipse exit* Baehr. 'procul' est 'prope' cf. Serv. ad Aen. VI 10 et buc. VI 16 ‖ 137 *addita* Heinsius: *adita* V *edita* BCH, rec. Haupt ‖ 138 *proceros* Heinsius: *proceras* libri, prob. Haupt ‖ 139 *motibus* Scaliger, rec. Ribbeck et Baehrens, fortasse recte ‖ 140 *nec* Heinsius: *et* libri. *ilicis et nigrae et s. Lethaea c.* Haupt (alterum *et* add. Heyne, *Lethaea* coni. Gifanius) ‖ 143 *escendunt* Heyne, rec. Baehrens ‖ 168 *tendebant acres* Baehrens: *tollebant arte* V *tollebant aurae* BCH. *pallebant aura vementis gramina viri* Haupt ‖ 172 *cumulatur* coni. Maehly, rec. Baehrens ‖ 185 fortasse *qua diducta genas pandebant lumina ri-*

mam ut 'genas' accusativo, quem graecum vocant grammatici, dictum et sententia sit: qua lumina diductis genis rimam pandebant ‖ 186 *mature* Bothe, rec. Ribbeck et Baehrens recte, ut videtur ‖ 189 *sensim* V, rec. Baehrens ‖ 193 *quam* Schrader: *qui* libri, *cui* Scaliger, rec. Haupt ‖ 214 *tetris* BCH *cetris* V, inde *certis* Baehrens ‖ 226 *rure* Bembus: *iure* BCH *vita* V, unde *victa* Baehrens ‖ 230 *tum* Sillig: *dum* libri, *tua* Hertzberg ‖ 248 *supero*] *super* libri, *sequor* Birt ‖ 259 *flumina* exempl. olim impr.: *numina* BCH *nomina* V *limina* Heyne, rec. Haupt. *a. u. in d. m.* (*distantia flumine cerno*), *E. t.* Stadtmueller ‖ 265 *decus*] *ducis* Bothe, rec. Baehrens ‖ 266 *incorrupta* Bembus: *concepta* libri, *conspecta* Birt, non male ‖ 281 *humo steterant amnes silvaeque* libri: *h. sequiturque comes s.* Heinsius, *h. steteratque comes s.* Hertzberg ‖ 283 *Lunae*] *Phoebus* Ribbeck, *carmen* Schenkl ‖ 286 sqq. *haec . . . coniunx Eurydicenque ultro ducebas reddere: non fas, non erat in vitam ius exorabile mortis* Baehrens, post v. 288 aliquot versus intercidisse statuens ‖ v. 295 post v. 292 collocavit Ribb.; *tuum grave* idem ‖ 294 *veniam* Baehrens: *gratum* libri. *dignus amor venia; gratum, si Tartara nollent peccatum meminisse. at nos* (*grave*) *sede piorum, nos m. h. c. m.* cum Silligo Haupt ‖ 296 *has* Ribbeck: *uos* libri, *nos* Haupt ‖ 300 *hoc caluit Periboea* Stadtmueller ‖ 318 *fluminibus* BCV: *fulminibus* H ‖ *est aturbine nise* V, *aedibus in se* BC, *fulminibus caelo veluti fragor editus ingens* Scaliger, *fulminibus veluti fragor editus . . .* Haupt, *fulminibus veluti fragor atro et turbine nisus* Ribbeck, *flaminibus veluti fragor est a turbine mixtis* Baehrens. fortasse poeta Vergilii Aen. XII 523 sq. imitatus scripsit *fluminibus veluti fragor est torrentibus imbre* vel *ingens*, non cogitans eam comparationem huic loco parum convenire. cf. etiam Aen. X 603 ‖ 319 *taedisque* Heinsius, rec. Baehrens ‖ *si classibus Argos* Bembus: *sigeaque praeter* e v. 307 libri ‖ 322 *erat*] *sedet* Ribbeck ‖ *vultu*] *alter* Bembus ‖ 330 *Laestrygone natos* Ribbeck ed. min. ‖ 334 *generamen prolis* Ribbeck ed. mai., rec. Haupt et Baehrens: *generam probis* V, *gener amplis* BC, *genus iam plisten* H. *hic et Tantalei generis decus, amplus Atrida* Ribbeck ed. min. *h. e. Tantalei generis Pelopeus Atrida* Stadtmueller ‖ 357 *omnis . . . fluctu* V: *fluctuat omnis in aequoreo naufragia luctu* BCH (nisi quod *aequore naufraga* H), *fluctuat omnis in aequoreo navifraga tractu* Haupt (*navifraga* Scaliger, *tractu* Bembus) ‖ 366 sqq. *legitime cessit cui fracta potentia regis hic Curius . . . ille Flaminius, deuota dedit qui corpora flammae* libri, quos Haupt ita secutus est, ut v. 366 cum Ribbeckio *limitibus* pro *legitime*, v. 368 *Caecilius* pro *Flaminius* cum Nicolao Loensi scriberet. Baehrens cum Heynio sic hos versus constituit *hic Curius . . . ille Fabricius, cessit cui fracta potentia regis.* v. 366 *Clusini* pro *legitime* Stadtmueller ‖ 380 *et lamenta vagis* Birt: *et tamen ut uadis* libri, *et tamen etsi audis* Haupt ‖ 400 *violae genus omne* exempl. olim impr., rec. Baehr. ‖ *Spartica* BCH, rec. Haupt. ‖

Ciris v. 5 *tum mens curet eo* H. Keil observ. crit. in Prop. p. 13, parenthesin ab hoc versu incipere cum Silligio statuens; *ut m. c.* ego: *tum ea* (*tum mea* H, *tu mea* L) *quaeret eo* libri, *nec mea quit Erato* Scaliger, *nunc mea fert Erato* Heinsius, *nec mea quit ratio* Haupt, *tum mens quaerit eo d. s. promere carmen* Baehrens ‖ 10 *iure meas*] an *Parthenias?* ‖ 12 sq. *quod si mirificum saeclis proferre valerem, mirificum mundi genus omne* (*o bella libido!*), Ribbeck, *quod si mirificum caelum omne sonare valerem* (*mirificum . . . libido*), Baehrens (*sonare valerem* Birt) ‖ 14 *si mihi iam summas Sapienta panderet arces* Frisemannus, rec. Baehrens ‖ 15 *quae heredibus* vulgo: *quae* om. libri. mihi *quae regibus* pro *heredibus* in mentem venit. *consors* haud scio an Silligius recte interpretatus sit, ut sit 'communis.' cf. georg. IV 153. *q. a. h. edita* (*addita* Heinsius) *consors* Baehrens; sed

sententia flagitare videtur, ut v. 15 ad arcem referatur ‖ 17 *dispicere* H: *despicere* reliqui libri, rec. Haupt ‖ 20 *libeat* Heyne: *liceat* libri, rec. Haupt ‖ 45 *iuvenes* AH: *primos* La, rec. Haupt ‖ 47 *promissa . . . tandem* AHR: *et promissa tuis non magna exordia rebus* La, *promissaeque diu i. t. exordia opellae* Ribbeck, *promissa atque d. i. t. exordia curae* Baehrens. *p. a. d.* (*iam tandem exordia prodo*) R. Unger ‖ 53 *proque patris solvens e. f. u.* L ‖ 72 *vacua* Baehrens: *seua* HL, *sena* A, *scaevam* R, *sicca* Haupt ‖ 73 *castae* Schwabe et Baehrens: *carte* HR, *care* ex *carce* A, *carae* L, rec. Haupt. cf. Verg. Aen. I 646 et XI 215 cum scholio Danielis ‖ 74 *quae tamen* Baehrens ‖ 85 *quam, male multiplici i. q. s. c. dira erat atque a.* e. q. s. Stadtmueller ‖ 90 *somnia sunt* Heinsius: *omnia sunt* AL, *omnia sim* H, *omne suam* R, *Mnemosyne* Haupt ‖ 92 *certos* exempl. olim impr.: *cetos* A, *caecos* R, *cocos* H, *laetos* L, rec. Haupt ‖ 94 *alabastria* Bergk Rhein. Mus. VII p. 160: *altaria* libri, *calparia* Haupt ‖ 125 *firmarant* Heyne: *firmarunt* libri ‖ 130 *nec fuerat*] *profuerat* Haupt ‖ 137 *longum est* Haupt ‖ 139 *fera iurgia* Heinsius: *periuria* libri, rec. Haupt ‖ 140 *ipsae* Baehrens: *se* libri, *si* Sillig, rec. Haupt ‖ *eheu peritura puella* Baehrens: *diu periura puellae* libri (nisi quod *peritura* L) *diu perferre puellae* Haupt ‖ 141 *non ulli* vulgo: *non nulli* AHR, *nulli* L ‖ *licitam* R. Unger: *lictam* L, *liceat* AHR, rec. Haupt. *nulli non sanctam* Baehrens. *nulli neclectam v. i. legem* Stadtmueller ‖ 149 *quoque* R. Unger: *cumque* libri ‖ *ea lapsa est* Maehly: *relapsae* AHR, *relapsa est* Heinsius, *cumque relapsa* Haupt ‖ 153 *tua tegmina haberes* Stadtmueller ‖ 155 *urendo* Sillig, rec. Haupt ‖ *iure* Heinsius: *iura* libri, *tura* Sillig, rec. Haupt ‖ 161 (*heu nimium terret nimium Tirynthius usu*) Baehrens. *heu nimium forti nimium vibrantia nisu* Stadtmueller. possis et ex H. Keilii et Heinsii coniecturis *heu nimium certa et nimium* (malim *nimio*) *penetrantia nisu* ‖ 219 *piis*] *aspris* Stadtmueller ‖ 227 *subedit* Markland ad Stat. silv. V 3, 258: *subegit* libri, rec. Haupt. *nec levis* (*haud fugit; neque enim pote*) *cura subedit* Stadtmueller ‖ 236 *remorare* Haupt ‖ 239 *ne* Schenkl: *nec* libri, rec. Haupt ‖ 266 *quoniam tu me non* Baehrens: *quoniam tum non* A, *quoniam tunc non* H, *quoniam tu non* R, *quoniam quid non tibi* L, *quoniamque tibi non* Haupt ‖ 279 *in* Drakenborch ad Sil. II 31: *hinc* vel *huic* H, *hunc* ALR, rec. Haupt ‖ 284 *incanos* Schenkl: *intonsos* libri, rec. Haupt ‖ 290 *captiva avecta* Baehrens ‖ 294 *a!* Baehrens: *ut* libri, rec. Haupt ‖ 295 *meae spes una senectae* Heinrich, rec. Baehr. ‖ 311 *manebat* Heinsius, rec. Baehr. ‖ 484 *aeternam* B: *eximiam* Haupt ‖ 521 *omnia qui imperio, terras mare sidera versat* Ribbeck ‖ 531 *natique* (i. e. Cupidinis, cf. v. 133 sqq.) libri: *patrisque* Heyne, rec. Haupt.

Copa 6 *bibulo* libri, nisi quod *uiduo* Gudianus, quod plerique receperunt. *vivo* Schenkl, prob. Baehr. ‖ 7 *obbae* Ilgen: *topia et* BMS, *copia et* HP, *cuppe et* V, *obba et* Heinsius ‖ *calices* V: *kalibes* B, *kalybes* P, *calibes* HS, *chalibes* vel *chalybes* M, *calybae* Scaliger. *topia et calybae* Haupt ‖ *umbriferis* Haupt ‖ v. 11 ante v. 9 colloc. Ribbeck ‖ *diffusa* HV, prob. Haupt ‖ 13 *coronae* V, prob. Haupt ‖ 15 *et quae* libri meliores: *sunt quae* V, *sunt et* Gudianus et Vossianus 849, rec. plerique ‖ 16 *vimineis*] *quae niveis* ex iisdem libris receperunt plerique ‖ v. 20 et 22 cum Baehrensio inter se traieci; v. 21 sq. ante v. 19 sq. colloc. Ilgen, prob. Haupt ‖ 25 *calybita*] *cybelista* Sillig, *caligate* Baehrens ‖ 28 *viridis* Burmann (cf. Verg. buc. II 9): *uere in* vel *uaria in* libri meliores *etiam in* V, *veprum* Haupt ‖ 36 *ossa* Ilgen: *ista* libri, *ipse* Haupt. ‖

Moretum 15 *cellae* Heyne, prob. Haupt: *clauis* libri plerique. *casulae quae p. o. clavi* Ribbeck, *clausum qua p. o. clavi* Baehrens ‖ v. 60 secl. Ribbeck ‖ *heros*] *herbis* Ribbeck, *escis* Baehrens.

P. VERGILI MARONIS

BUCOLICON LIBER.

ECLOGA I.

MELIBOEUS. TITYRUS.

Me. Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
silvestrem tenui musam meditaris avena:
nos patriae finis et dulcia linquimus arva;
nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida silvas.
Ti. O Meliboee, deus nobis haec otia fecit.
namque erit ille mihi semper deus, illius aram
saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
ludere quae vellem calamo permisit agresti.
Me. Non equidem invideo; miror magis: undique totis
usque adeo turbatur agris. en, ipse capellas
protenus aeger ago; hanc etiam vix, Tityre, duco.
hic inter densas corylos modo namque gemellos,
spem gregis, ah! silice in nuda conixa reliquit.
saepe malum hoc nobis, si mens non laeva fuisset,
de caelo tactas memini praedicere quercus.
sed tamen, iste deus qui sit, da, Tityre, nobis.
Ti. Urbem, quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
pastores ovium teneros depellere fetus.
sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
noram, sic parvis componere magna solebam.
verum haec tantum alias inter caput extulit urbes,
quantum lenta solent inter viburna cupressi.
Me. Et quae tanta fuit Romam tibi causa videndi?
Ti. Libertas, quae sera tamen respexit inertem,

candidior postquam tondenti barba cadebat,
respexit tamen et longo post tempore venit,
postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
namque, fatebor enim, dum me Galatea tenebat,
nec spes libertatis erat, nec cura peculi.
quamvis multa meis exiret victima saeptis,
pinguis et ingratae premeretur caseus urbi,
non umquam gravis aere domum mihi dextra redibat.
ME. Mirabar, quid maesta deos, Amarylli, vocares,
cui pendere sua patereris in arbore poma:
Tityrus hinc aberat. ipsae te, Tityre, pinus,
ipsi te fontes, ipsa haec arbusta vocabant.
TI. Quid facerem? neque servitio me exire licebat
nec tam praesentis alibi cognoscere divos.
hic illum vidi iuvenem, Meliboee, quotannis
bis senos cui nostra dies altaria fumant.
hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
'pascite, ut ante, boves, pueri; submittite tauros.'
ME. Fortunate senex, ergo tua rura manebunt.
et tibi magna satis, quamvis lapis omnia nudus
limosoque palus obducat pascua iunco.
non insueta gravis temptabunt pabula fetas,
nec mala vicini pecoris contagia laedent.
fortunate senex, hic inter flumina nota
et fontis sacros frigus captabis opacum.
hinc tibi, quae semper, vicino ab limite saepes
Hyblaeis apibus florem depasta salicti
saepe levi somnum suadebit inire susurro;
hinc alta sub rupe canet frondator ad auras:
nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes,
nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo.
TI. Ante leves ergo pascentur in aethere cervi,
et freta destituent nudos in litore pisces,
ante pererratis amborum finibus exul
aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim,
quam nostro illius labatur pectore voltus.
ME. At nos hinc alii sitientis ibimus Afros,
pars Scythiam et rapidum Cretae veniemus Oaxen
et penitus toto divisos orbe Britannos.

en umquam patrios longo post tempore finis,
pauperis et tuguri congestum caespite culmen
post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas?
impius haec tam culta novalia miles habebit,
barbarus has segetes. en quo discordia civis
produxit miseros: his nos consevimus agros.
insere nunc, Meliboee, piros, pone ordine vites.
ite meae, quondam felix pecus, ite capellae.
non ego vos posthac viridi proiectus in antro
dumosa pendere procul de rupe videbo;
carmina nulla canam; non me pascente, capellae,
florentem cytisum et salices carpetis amaras.
TI. Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
fronde super viridi: sunt nobis mitia poma,
castaneae molles et pressi copia lactis;
et iam summa procul villarum culmina fumant
maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

ECLOGA II.

ALEXIS.

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
delicias domini, nec, quid speraret, habebat.
tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
adsidue veniebat. ibi haec incondita solus
montibus et silvis studio iactabat inani.
'O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
nil nostri miserere? mori me denique coges.
nunc etiam pecudes umbras et frigora captant,
nunc viridis etiam occultant spineta lacertos,
Thestylis et rapido fessis messoribus aestu
alia serpullumque herbas contundit olentis.
at mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
nonne fuit satius, tristis Amaryllidis iras
atque superba pati fastidia? nonne Menalcan,
quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses?

o formose puer, nimium ne crede colori:
alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.
despectus tibi sum nec, qui sim, quaeris, Alexi,
quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans:
mille meae Siculis errant in montibus agnae;
lac mihi non aestate novum, non frigore defit.
canto, quae solitus, siquando armenta vocabat,
Amphion Dircaeus in Actaeo Aracyntho.
nec sum adeo informis: nuper me in litore vidi,
cum placidum ventis staret mare; non ego Daphnim
iudice te metuam, si numquam fallit imago.
o tantum libeat mecum tibi sordida rura
atque humilis habitare casas et figere cervos
haedorumque gregem viridi compellere hibisco!
mecum una in silvis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cera coniungere pluris
instituit, Pan curat ovis oviumque magistros.
nec te paeniteat calamo trivisse labellum:
haec eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas?
est mihi disparibus septem compacta cicutis
fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim
et dixit moriens "te nunc habet ista secundum."
dixit Damoetas, invidit stultus Amyntas.
praeterea duo, nec tuta mihi valle reperti,
capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo;
bina die siccant ovis ubera; quos tibi servo.
iam pridem a me illos abducere Thestylis orat;
et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.
huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis
ecce ferunt nymphae calathis, tibi candida nais,
pallentis violas et summa papavera carpens,
narcissum et florem iungit bene olentis anethi;
tum, casia atque aliis intexens suavibus herbis,
mollia luteola pingit vaccinia caltha.
ipse ego cana legam tenera lanugine mala
castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat;
addam cerea pruna: honos erit huic quoque pomo;
et vos, o lauri, carpam et te, proxima myrte,
sic positae quoniam suavis miscetis odores.

rusticus es, Corydon; nec munera curat Alexis,
nec, si muneribus certes, concedat Iollas.
heu heu, quid volui misero mihi? floribus austrum
perditus et liquidis inmisi fontibus apros.
quem fugis, ah, demens? habitarunt di quoque silvas
Dardaniusque Paris. Pallas, quas condidit arces,
ipsa colat: nobis placeant ante omnia silvae.
torva leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam,
florentem cytisum sequitur lasciva capella,
te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque voluptas.
aspice, aratra iugo referunt suspensa iuvenci,
et sol crescentis decedens duplicat umbras:
me tamen urit amor; quis enim modus adsit amori?
ah, Corydon, Corydon, quae te dementia cepit?
semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.
quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
viminibus mollique paras detexere iunco?
invenies alium, si te hic fastidit, Alexim.'

ECLOGA III.

MENALCAS. DAMOETAS. PALAEMON.

ME. Dic mihi, Damoeta, cuium pecus? an Meliboei?
DA. Non, verum Aegonis; nuper mihi tradidit Aegon.
ME. Infelix o semper, ovis, pecus! ipse Neaeram
dum fovet ac, ne me sibi praeferat illa, veretur,
hic alienus ovis custos bis mulget in hora,
et sucus pecori et lac subducitur agnis.
DA. Parcius ista viris tamen obicienda memento.
novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
et quo (sed faciles nymphae risere) sacello.
ME. Tum, credo, cum me arbustum videre Miconis
atque mala vitis incidere falce novellas.
DA. Aut hic ad veteris fagos cum Daphnidis arcum
fregisti et calamos: quae tu, perverse Menalca,
et cum vidisti puero donata, dolebas,
et si non aliqua nocuisses, mortuus esses.

ME. Quid domini faciant, audent cum talia fures?
non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
et cum clamarem 'quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus,' tu post carecta latebas.
DA. An mihi cantando victus non redderet ille,
quem mea carminibus meruisset fistula caprum?
si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.
ME. Cantando tu illum? aut umquam tibi fistula cera
iuncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
stridenti miserum stipula disperdere carmen?
DA. Vis ergo, inter nos, quid possit uterque, vicissim
experiamur? ego hanc vitulam (ne forte recuses,
bis venit ad mulctram, binos alit ubere fetus)
depono: tu dic, mecum quo pignore certes.
ME. De grege non ausim quicquam deponere tecum:
est mihi namque domi pater, est iniusta noverca,
bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.
verum, id quod multo tute ipse fatebere maius,
(insanire libet quoniam tibi) pocula ponam
fagina, caelatum divini opus Alcimedontis;
lenta quibus torno facili superaddita vitis
diffusos hedera vestit pallente corymbos.
in medio duo signa, Conon et — quis fuit alter,
descripsit radio totum qui gentibus orbem,
tempora quae messor, quae curvus arator haberet?
necdum illis labra admovi, sed condita servo.
DA. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
et molli circum est ansas amplexus acantho,
Orpheaque in medio posuit silvasque sequentis;
necdum illis labra admovi, sed condita servo:
si ad vitulam spectas, nihil est, quod pocula laudes.
ME. Numquam hodie effugies; veniam, quocumque vocaris.
audiat haec tantum — vel qui venit ecce Palaemon.
efficiam, posthac ne quemquam voce lacessas.
DA. Quin age, siquid habes; in me mora non erit ulla,
nec quemquam fugio: tantum, vicine Palaemon,
sensibus haec imis (res est non parva) reponas.

PA. Dicite, quandoquidem in molli consedimus herba.
et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
nunc frondent silvae, nunc formosissimus annus.
incipe, Damoeta; tu deinde sequere, Menalca:
alternis dicetis; amant alterna camenae.
DA. Ab Iove principium musae: Iovis omnia plena;
ille colit terras, illi mea carmina curae.
ME. Et me Phoebus amat; Phoebo sua semper apud me
munera sunt, lauri et suave rubens hyacinthus.
DA. Malo me Galatea petit, lasciva puella,
et fugit ad salices, et se cupit ante videri.
ME. At mihi sese offert ultro, meus ignis, Amyntas,
notior ut iam sit canibus non Delia nostris.
DA. Parta meae Veneri sunt munera: namque notavi
ipse locum, aeriae quo congessere palumbes.
ME. Quod potui, puero silvestri ex arbore lecta
aurea mala decem misi: cras altera mittam.
DA. O quotiens et quae nobis Galatea locuta est!
partem aliquam, venti, divom referatis ad auris.
ME. Quid prodest, quod me ipse animo non spernis, Amynta,
si, dum tu sectaris apros, ego retia servo?
DA. Phyllida mitte mihi: meus est natalis, Iolla;
cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.
ME. Phyllida amo ante alias: nam me discedere flevit,
et longum 'formose, vale, vale' inquit, 'Iolla.'
DA. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
arboribus venti, nobis Amaryllidis irae.
ME. Dulce satis umor, depulsis arbutus haedis,
lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.
DA. Polio amat nostram, quamvis est rustica, musam:
Pierides, vitulam lectori pascite vestro.
ME. Polio et ipse facit nova carmina: pascite taurum,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.
DA. Qui te, Polio, amat, veniat, quo te quoque gaudet;
mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.
ME. Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Maevi,
atque idem iungat vulpes et mulgeat hircos.
DA. Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

ME. Parcite, oves, nimium procedere: non bene ripae
creditur; ipse aries etiam nunc vellera siccat.
DA. Tityre, pascentis a flumine reice capellas:
ipse, ubi tempus erit, omnis in fonte lavabo.
ME. Cogite ovis, pueri: si lac praeceperit aestus,
ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
DA. Heu heu, quam pingui macer est mihi taurus in ervo!
idem amor exitium pecori pecorisque magistro.
ME. His certe neque amor causa est; vix ossibus haerent.
nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
DA. Dic, quibus in terris (et eris mihi magnus Apollo)
tris pateat caeli spatium non amplius ulnas.
ME. Dic, quibus in terris inscripti nomina regum
nascantur flores, et Phyllida solus habeto.
PA. Non nostrum inter vos tantas componere lites:
et vitula tu dignus et hic. et quisquis amores
aut metuet dulcis aut experietur amaros.
claudite iam rivos, pueri: sat prata biberunt.

ECLOGA IV.

POLIO.

Sicelides musae, paulo maiora canamus.
non omnis arbusta iuvant humilesque myricae;
si canimus silvas, silvae sint consule dignae.
Ultima Cumaei venit iam carminis aetas;
magnus ab integro saeclorum nascitur ordo.
iam redit et virgo, redeunt Saturnia regna;
iam nova progenies caelo demittitur alto.
tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
desinet ac toto surget gens aurea mundo,
casta fave Lucina: tuus iam regnat Apollo.
teque adeo decus hoc aevi, te consule, inibit,
Polio, et incipient magni procedere menses;
te duce, siqua manent sceleris vestigia nostri,
inrita perpetua solvent formidine terras.
ille deum vitam accipiet divisque videbit

permixtos heroas et ipse videbitur illis
pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
at tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
errantis hederas passim cum baccare tellus
mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
ipsae lacte domum referent distenta capellae
ubera nec magnos metuent armenta leones.
ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
occidet et serpens, et fallax herba veneni
occidet; Assyrium volgo nascetur amomum.
at simul heroum laudes et facta parentis
iam legere et quae sit poteris cognoscere virtus,
molli paulatim flavescet campus arista
incultisque rubens pendebit sentibus uva
et durae quercus sudabunt roscida mella.
pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis,
quae temptare Thetim ratibus, quae cingere muris
oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos.
alter erit tum Tiphys et altera quae vehat Argo
delectos heroas, erunt etiam altera bella
atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.
hinc ubi iam firmata virum te fecerit aetas,
cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
non rastros patietur humus, non vinea falcem;
robustus quoque iam tauris iuga solvet arator;
nec varios discet mentiri lana colores,
ipse sed in pratis aries iam suave rubenti
murice, iam croceo mutabit vellera luto;
sponte sua sandyx pascentis vestiet agnos.
'talia saecla' suis dixerunt 'currite' fusis
concordes stabili fatorum numine parcae.
adgredere o magnos (aderit iam tempus) honores,
cara deum suboles, magnum Iovis incrementum!
aspice convexo nutantem pondere mundum
terrasque tractusque maris caelumque profundum;
aspice, venturo laetantur ut omnia saeclo.
o mihi tum longae maneat pars ultima vitae,
spiritus et, quantum sat erit tua dicere facta:

non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
nec Linus, huic mater quamvis atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam, Arcadia mecum si iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.
incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:
matri longa decem tulerunt fastidia menses.
incipe, parve puer: cui non risere parentes,
nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

ECLOGA V.

MENALCAS. MOPSUS.

ME. Cur non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
tu calamos inflare levis, ego dicere versus,
hic corylis mixtas inter consedimus ulmos?
MO. Tu maior; tibi me est aequum parere, Menalca,
sive sub incertas zephyris motantibus umbras,
sive antro potius succedimus. aspice, ut antrum
silvestris raris sparsit labrusca racemis.
ME. Montibus in nostris solus tibi certat Amyntas.
MO. Quid, si idem certet Phoebum superare canendo?
ME. Incipe, Mopse, prior, siquos aut Phyllidis ignes
aut Alconis habes laudes aut iurgia Codri.
incipe; pascentis servabit Tityrus haedos.
MO. Immo haec, in viridi nuper quae cortice fagi
carmina descripsi et modulans alterna notavi,
experiar. tu deinde iubeto ut certet Amyntas.
ME. Lenta salix quantum pallenti cedit olivae,
puniceis humilis quantum saliunca rosetis,
iudicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
sed tu desine plura, puer: successimus antro.
MO. Extinctum nymphae crudeli funere Daphnim
flebant (vos coryli testes et flumina nymphis),
cum complexa sui corpus miserabile nati
atque deos atque astra vocat crudelia mater.
non ulli pastos illis egere diebus

frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla neque amnem
libavit quadrupes nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Poenos etiam ingemuisse leones
interitum montesque feri silvaeque loquuntur.
Daphnis et Armenias curru subiungere tigris
instituit, Daphnis thiasos inducere Bacchi
et foliis lentas intexere mollibus hastas.
vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvae,
ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis,
tu decus omne tuis. postquam te fata tulerunt,
ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo.
grandia saepe quibus mandavimus hordea sulcis,
infelix lolium et steriles nascuntur avenae;
pro molli viola, pro purpureo narcisso
carduus et spinis surgit paliurus acutis.
spargite humum foliis, inducite fontibus umbras,
pastores (mandat fieri sibi talia Daphnis),
et tumulum facite et tumulo superaddite carmen:
'Daphnis ego in silvis, hinc usque ad sidera notus,
formosi pecoris custos, formosior ipse.'
  ME. Tale tuum carmen nobis, divine poeta,
quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.
nec calamis solum aequiperas, sed voce magistrum.
fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
nos tamen haec quocumque modo tibi nostra vicissim
dicemus Daphnimque tuum tollemus ad astra,
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.
Mo. An quicquam nobis tali sit munere maius?
et puer ipse fuit cantari dignus et ista
iam pridem Stimichon laudavit carmina nobis.
  ME. Candidus insuetum miratur limen Olympi
sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
ergo alacris silvas et cetera rura voluptas
Panaque pastoresque tenet dryadasque puellas.
nec lupus insidias pecori nec retia cervis
ulla dolum meditantur; amat bonus otia Daphnis.
ipsi laetitia voces ad sidera iactant
intonsi montes, ipsae iam carmina rupes,

ipsa sonant arbusta: deus, deus ille, Menalca!
sis bonus o felixque tuis! en quattuor aras:
ecce duas tibi, Daphni, duas altaria Phoebo.
pocula bina novo spumantia lacte quotannis
craterasque duos statuam tibi pinguis olivi,
et multo in primis hilarans convivia Baccho,
ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra
vina novum fundam calathis Ariusia nectar.
cantabunt mihi Damoetas et Lyctius Aegon,
saltantis satyros imitabitur Alphesiboeus.
haec tibi semper erunt, et cum sollemnia vota
reddemus nymphis, et cum lustrabimus agros.
dum iuga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis
agricolae facient; damnabis tu quoque votis.
Mo. Quae tibi, quae tali reddam pro carmine dona?
nam neque me tantum venientis sibilus austri
nec percussa iuvant fluctu tam litora nec quae
saxosas inter decurrunt flumina valles.
Me. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta.
haec nos 'formosum Corydon ardebat Alexim,'
haec eadem docuit 'cuium pecus? an Meliboei?'
Mo. At tu sume pedum, quod, me cum saepe rogaret,
non tulit Antigenes (et erat tum dignus amari),
formosum paribus nodis atque aere, Menalca.

ECLOGA VI.

VARVS.

Prima Syracosio dignata est ludere versu
nostra nec erubuit silvas habitare Thalia.
cum canerem reges et proelia, Cynthius aurem
vellit et admonuit: 'pastorem, Tityre, pinguis
pascere oportet ovis, deductum dicere carmen.'
nunc ego (namque super tibi erunt, qui dicere laudes,

Vare, tuas cupiant et tristia condere bella)
agrestem tenui meditabor harundine musam.
non iniussa cano. siquis tamen haec quoque, siquis
captus amore leget, te nostrae, Vare, myricae,
te nemus omne canet; nec Phoebo gratior ulla est,
quam sibi quae Vari praescripsit pagina nomen.
  Pergite, Pierides. Chromis et Mnasylos in antro
Silenum pueri somno videre iacentem,
inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho;
serta procul, tantum capiti delapsa, iacebant
et gravis attrita pendebat cantharus ansa.
adgressi (nam saepe senex spe carminis ambo
luserat) iniciunt ipsis ex vincula sertis.
addit se sociam timidisque supervenit Aegle,
Aegle, naiadum pulcherrima, iamque videnti
sanguineis frontem moris et tempora pingit.
ille dolum ridens 'quo vincula nectitis?' inquit.
'solvite me, pueri: satis est potuisse videri.
carmina, quae voltis, cognoscite; carmina vobis,
huic aliud mercedis erit.' simul incipit ipse.
tum vero in numerum faunosque ferasque videres
ludere, tum rigidas motare cacumina quercus;
nec tantum Phoebo gaudet Parnasia rupes,
nec tantum Rhodope miratur et Ismarus Orphea.
namque canebat, uti magnum per inane coacta
semina terrarumque animaeque marisque fuissent
et liquidi simul ignis; ut his ex omnia primis,
omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
tum durare solum et discludere Nerea ponto
coeperit et rerum paulatim sumere formas;
iamque novum terrae stupeant lucescere solem,
altius atque cadant submotis nubibus imbres,
incipiant silvae cum primum surgere, cumque
rara per ignaros errent animalia montis.
hinc lapides Pyrrhae iactos, Saturnia regna,
Caucasiasque refert volucres furtumque Promethei.
his adiungit, Hylan nautae quo fonte relictum
clamassent, ut litus 'Hyla, Hyla' omne sonaret.
et fortunatam, si numquam armenta fuissent,

Pasiphaen nivei solatur amore iuvenci.
ah, virgo infelix, quae te dementia cepit!
Proetides inplerunt falsis mugitibus agros:
at non tam turpis pecudum tamen ulla secuta est
concubitus, quamvis collo timuisset aratrum
et saepe in levi quaesisset cornua fronte.
ah, virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
ille, latus niveum molli fultus hyacintho,
ilice sub nigra pallentis ruminat herbas,
aut aliquam in magno sequitur grege. 'claudite, nymphae,
Dictaeae nymphae, nemorum iam claudite saltus,
siqua forte ferant oculis sese obvia nostris
errabunda bovis vestigia; forsitan illum
aut herba captum viridi aut armenta secutum
perducant aliquae stabula ad Gortynia vaccae.'
tum canit Hesperidum miratam mala puellam;
tum Phaethontiadas musco circumdat amarae
corticis atque solo proceras erigit alnos.
tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montis ut duxerit una sororum
utque viro Phoebi chorus adsurrexerit omnis;
ut Linus haec illi divino carmine pastor,
floribus atque apio crinis ornatus amaro,
dixerit: 'hos tibi dant calamos, en accipe, musae,
Ascraeo quos ante seni, quibus ille solebat
cantando rigidas deducere montibus ornos.
his tibi Grynei nemoris dicatur origo,
nequis sit lucus, quo se plus iactet Apollo.'
quid loquar, aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est
candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates et gurgite in alto
ah! timidos nautas canibus lacerasse marinis;
aut ut mutatos Terei narraverit artus,
quas illi Philomela dapes, quae dona pararit,
quo cursu deserta petiverit et quibus ante
infelix sua tecta supervolitaverit alis?
omnia quae Phoebo quondam meditante beatus
audiit Eurotas iussitque ediscere laurus,
ille canit (pulsae referunt ad sidera valles),

cogere donec oves stabulis numerumque referri
iussit et invito processit Vesper Olympo.

ECLOGA VII.

MELIBOEUS. CORYDON. THYRSIS.

Me. Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis ovis, Corydon distentas lacte capellas,
ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
et cantare pares et respondere parati.
huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
vir gregis ipse caper deerraverat, atque ego Daphnim
aspicio. ille ubi me contra videt, 'ocius' inquit
'huc ades, o Meliboee: caper tibi salvus et haedi:
et siquid cessare potes, requiesce sub umbra.
huc ipsi potum venient per prata iuvenci,
hic viridis tenera praetexit harundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.'
quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida habebam,
depulsos a lacte domi quae clauderet agnos;
et certamen erat Corydon cum Thyrside magnum.
posthabui tamen illorum mea seria ludo.
alternis igitur contendere versibus ambo
coepere, alternos musae meminisse volebant.
hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.
Co. Nymphae, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
quale meo Codro, concedite (proxima Phoebi
versibus ille facit); aut, si non possumus omnes,
hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
Th. Pastores, hedera nascentem ornate poetam,
Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro;
aut, si ultra placitum laudarit, baccare frontem
cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
Co. Saetosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
et ramosa Micon vivacis cornua cervi.
si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota

puniceo stabis suras evincta cothurno.
Th. Sinum lactis et haec te liba, Priape, quotannis
expectare sat est: custos es pauperis horti.
nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
si fetura gregem suppleverit, aureus esto.
Co. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblae,
candidior cycnis, hedera formosior alba,
cum primum pasti repetent praesepia tauri,
siqua tui Corydonis habet te cura, venito.
Th. Immo ego Sardoniis videar tibi amarior herbis,
horridior rusco, proiecta vilior alga,
si mihi non haec lux toto iam longior anno est.
ite domum pasti, siquis pudor, ite iuvenci.
Co. Muscosi fontes et somno mollior herba,
et quae vos rara viridis tegit arbutus umbra,
solstitium pecori defendite: iam venit aestas
torrida, iam lento turgent in palmite gemmae.
Th. Hic focus et taedae pingues, hic plurimus ignis
semper et adsidua postes fuligine nigri:
hic tantum Boreae curamus frigora, quantum
aut numerum lupus aut torrentia flumina ripas.
Co. Stant et iuniperi et castaneae hirsutae,
strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma,
omnia nunc rident: at si formosus Alexis
montibus his abeat, videas et flumina sicca.
Th. Aret ager, vitio moriens sitit aeris herba,
Liber pampineas invidit collibus umbras:
Phyllidis adventu nostrae nemus omne virebit,
Iuppiter et laeto descendet plurimus imbri.
Co. Populus Alcidae gratissima, vitis Iaccho,
formosae myrtus Veneri, sua laurea Phoebo:
Phyllis amat corylos; illas dum Phyllis amabit,
nec myrtus vincet corylos nec laurea Phoebi.
Th. Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
populus in fluviis, abies in montibus altis:
saepius at si me, Lycida formose, revisas,
fraxinus in silvis cedat tibi, pinus in hortis.
Me. Haec memini, et victum frustra contendere Thyrsim.
ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.

ECLOGA VIII.

DAMON. ALPHESIBOEUS.

Pastorum musam Damonis et Alphesiboei,
inmemor herbarum quos est mirata iuvenca
certantis, quorum stupefactae carmine lynces,
et mutata suos requierunt flumina cursus,
Damonis musam dicemus et Alphesiboei.
Tu mihi, seu magni superas iam saxa Timavi,
sive oram Illyrici legis aequoris, — en erit umquam
ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
en erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
a te principium, tibi desinet. accipe iussis
carmina coepta tuis atque hanc sine tempora circum
inter victrices hederam tibi serpere laurus.
Frigida vix caelo noctis decesserat umbra,
cum ros in tenera pecori gratissimus herba,
incumbens tereti Damon sic coepit olivae.
'Nascere, praeque diem veniens age, Lucifer, almum,
coniugis indigno Nisae deceptus amore
dum queror et divos, quamquam nil testibus illis
profeci, extrema moriens tamen adloquor hora.
incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Maenalus argutumque nemus pinosque loquentis
semper habet, semper pastorum ille audit amores
Panaque, qui primus calamos non passus inertis.
incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
iungentur iam grypes equis aevoque sequenti
cum canibus timidi venient ad pocula dammae.
Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor;
sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus Oetam.
incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
o digno coniuncta viro, dum despicis omnes
dumque tibi est odio mea fistula dumque capellae
hirsutumque supercilium promissaque barba

nec curare deum credis mortalia quemquam.
    incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
saepibus in nostris parvam te roscida mala
(dux ego vester eram) vidi cum matre legentem.
alter ab undecimo tum me iam acceperat annus,
iam fragilis poteram ab terra contingere ramos.
ut vidi, ut perii! ut me malus abstulit error!
    incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
nunc scio, quid sit Amor. duris in cotibus illum
aut Tmaros aut Rhodope aut extremi Garamantes
nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt.
    incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
saevus Amor docuit natorum sanguine matrem
commaculare manus: crudelis tu quoque, mater.
crudelis mater magis, an puer inprobus ille?
[inprobus ille puer: crudelis tu quoque, mater.]
    incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
nunc et ovis ultro fugiat lupus, aurea durae
mala ferant quercus, narcisso floreat alnus,
pinguia corticibus sudent electra myricae,
certent et cycnis ululae, sit Tityrus Orpheus,
Orpheus in silvis, inter delphinas Arion.
    incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
omnia vel medium fiant mare. vivite silvae;
. . . .
praeceps aerii specula de montis in undas
deferar; extremum hoc munus morientis habeto.
desine Maenalios, iam desine, tibia, versus.'
    Haec Damon: vos, quae responderit Alphesiboeus,
dicite, Pierides; non omnia possumus omnes.
    'Effer aquam et molli cinge haec altaria vitta
verbenasque adole pinguis et mascula tura,
coniugis ut magicis sanos avertere sacris
experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt.
    ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
carmina vel caelo possunt deducere lunam,
carminibus Circe socios mutavit Vlixi,
frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
    ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim

terna tibi haec primum triplici diversa colore
licia circumdo terque haec altaria circum
effigiem duco; numero deus inpare gaudet.
[ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.]
necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores,
necte, Amarylli, modo et 'Veneris' dic 'vincula necto.'
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
limus ut hic durescit et haec ut cera liquescit
uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore.
sparge molam et fragilis incende bitumine laurus.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
talis amor Daphnim, qualis cum fessa iuvencum
per nemora atque altos quaerendo bucula lucos
propter aquae rivum viridi procumbit in ulva,
perdita, nec serae meminit decedere nocti,
talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
pignora cara sui: quae nunc ego limine in ipso,
terra, tibi mando; debent haec pignora Daphnim.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
has herbas atque haec Ponto mihi lecta venena
ipse dedit Moeris (nascuntur plurima Ponto),
his ego saepe lupum fieri et se condere silvis
Moerim, saepe animas imis excire sepulchris
atque satas alio vidi traducere messis.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
fer cineres, Amarylli, foras rivoque fluenti
transque caput iace, nec respexeris. his ego Daphnim
adgrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
aspice, corripuit tremulis altaria flammis
sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. bonum sit!
nescio quid certe est, et Hylax in limine latrat.
credimus? an qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
parcite, ab urbe venit, iam parcite, carmina, Daphnis.'

ECLOGA IX.

LYCIDAS. MOERIS.

Ly. Quo te, Moeri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?
Mo. O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri
(quod numquam veriti sumus) ut possessor agelli
diceret 'haec mea sunt; veteres migrate coloni.'
nunc victi, tristes, quoniam Fors omnia versat,
hos illi (quod nec vertat bene) mittimus haedos.
Ly. Certe equidem audieram, qua se subducere colles
incipiunt mollique iugum demittere clivo,
usque ad aquam et veteres, iam fracta cacumina, fagos
omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.
Mo. Audieras, et fama fuit; sed carmina tantum
nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt aquila veniente columbas.
quod nisi me quacumque novas incidere lites
ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,
nec tuus hic Moeris, nec viveret ipse Menalcas.
Ly. Heu, cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua nobis
paene simul tecum solacia rapta, Menalca?
quis caneret nymphas? quis humum florentibus herbis
spargeret aut viridi fontes induceret umbra?
vel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper,
cum te ad delicias ferres, Amaryllida, nostras?
'Tityre, dum redeo (brevis est via) pasce capellas,
et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
occursare capro (cornu ferit ille) caveto.'
Mo. Immo haec, quae Varo necdum perfecta canebat:
'Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae,
cantantes sublime ferent ad sidera cycni.'
Ly. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
sic cytiso pastae distendant ubera vaccae:
incipe, siquid habes. et me fecere poetam
Pierides, sunt et mihi carmina, me quoque dicunt
vatem pastores; sed non ego credulus illis.

nam neque adhuc Vario videor nec dicere Cinna
digna, sed argutos inter strepere anser olores.
Mo. Id quidem ago et tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
si valeam meminisse; neque est ignobile carmen.
'huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?
hic ver purpureum, varios hic flumina circum
fundit humus flores, hic candida populus antro
imminet et lentae texunt umbracula vites:
huc ades; insani feriant sine litora fluctus.'
Ly. Quid, quae te pura solum sub nocte canentem
audieram? numeros memini, si verba tenerem.
Mo. 'Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
ecce Dionaei processit Caesaris astrum,
astrum, quo segetes gauderent frugibus et quo
duceret apricis in collibus uva colorem.
insere, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes.'
omnia fert aetas, animum quoque; saepe ego longos
cantando puerum memini me condere soles:
nunc oblita mihi tot carmina: vox quoque Moerim
iam fugit ipsa; lupi Moerim videre priores.
sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas.
Ly. Causando nostros in longum ducis amores.
et nunc omne tibi stratum silet aequor et omnes,
aspice, ventosi ceciderunt murmuris aurae.
hinc adeo media est nobis via; namque sepulchrum
incipit apparere Bianoris: hic, ubi densas
agricolae stringunt frondes, hic, Moeri, canamus;
hic haedos depone, tamen veniemus in urbem.
aut si, nox pluviam ne colligat ante, veremur,
cantantes licet usque (minus via laedit) eamus;
cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.
Mo. Desine plura, puer, et quod nunc instat agamus;
carmina tum melius, cum venerit ipse, canemus.

ECLOGA X.

GALLUS.

Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem:
pauca meo Gallo, sed quae legat ipsa Lycoris,
carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
sic tibi, cum fluctus subterlabere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam:
incipe; sollicitos Galli dicamus amores,
dum tenera attondent simae virgulta capellae.
non canimus surdis, respondent omnia silvae.
Quae nemora aut qui vos saltus habuere, puellae
naides, indigno cum Gallus amore peribat?
nam neque Parnasi vobis iuga, nam neque Pindi
ulla moram fecere, neque Aonie Aganippe.
illum etiam lauri, etiam flevere myricae,
pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem
Maenalus et gelidi fleverunt saxa Lycaei.
stant et oves circum (nostri nec paenitet illas,
nec te paeniteat pecoris, divine poeta:
et formosus ovis ad flumina pavit Adonis);
venit et upilio, tardi venere subulci,
uvidus hiberna venit de glande Menalcas.
omnes 'unde amor iste' rogant 'tibi?' venit Apollo:
'Galle, quid insanis?' inquit. 'tua cura Lycoris
perque nives alium perque horrida castra secuta est.'
venit et agresti capitis Silvanus honore,
florentis ferulas et grandia lilia quassans.
Pan deus Arcadiae venit, quem vidimus ipsi
sanguineis ebuli bacis minioque rubentem:
'ecquis erit modus?' inquit. 'Amor non talia curat:
nec lacrimis crudelis Amor nec gramina rivis
nec cytiso saturantur apes nec fronde capellae.'
tristis at ille 'tamen cantabitis, Arcades' inquit,
'montibus haec vestris, soli cantare periti
Arcades. o mihi tum quam molliter ossa quiescant,
vestra meos olim si fistula dicat amores!

atque utinam ex vobis unus vestrique fuissem
aut custos gregis aut maturae vinitor uvae.
certe sive mihi Phyllis sive esset Amyntas
seu quicumque furor (quid tum, si fuscus Amyntas?
et nigrae violae sunt et vaccinia nigra),
mecum inter salices lenta sub vite iaceret;
serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori,
hic nemus; hic ipso tecum consumerer aevo.
nunc insanus amor duri me Martis in armis
tela inter media atque adversos detinet hostes:
tu procul a patria (nec sit mihi credere) tantum
Alpinas ah, dura, nives et frigora Rheni
me sine sola vides. ah, te ne frigora laedant!
ah, tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
ibo et Chalcidico quae sunt mihi condita versu
carmina pastoris Siculi modulabor avena.
certum est in silvis, inter spelaea ferarum
malle pati tenerisque meos incidere amores
arboribus: crescent illae, crescetis amores.
interea mixtis lustrabo Maenala nymphis
aut acris venabor apros. non me ulla vetabunt
frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
iam mihi per rupes videor lucosque sonantis
ire; libet Partho torquere Cydonia cornu
spicula. tamquam haec sit nostri medicina furoris,
aut deus ille malis hominum mitescere discat.
iam neque hamadryades rursus neque carmina nobis
ipsa placent; ipsae rursus concedite silvae.
non illum nostri possunt mutare labores,
nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus
Sithoniasque nives hiemis subeamus aquosae,
nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,
Aethiopum versemus ovis sub sidere cancri.
omnia vincit Amor: et nos cedamus Amori.'
  Haec sat erit, divae, vestrum cecinisse poetam,
dum sedet et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides; vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas,

quantum vere novo viridis se subicit alnus.
surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra,
iuniperi gravis umbra, nocent et frugibus umbrae.
ite domum saturae, venit Hesperus, ite capellae.

P. VERGILI MARONIS

GEORGICON

LIBRI IV.

GEORGICON

LIBER I.

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vites
conveniat, quae cura boum, qui cultus habendo
sit pecori, apibus quanta experientia parcis,
hinc canere incipiam. vos, o clarissima mundi
lumina, labentem caelo quae ducitis annum,
Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
poculaque inventis Acheloia miscuit uvis;
et vos, agrestum praesentia numina, fauni,
ferte simul faunique pedem dryadesque puellae:
munera vestra cano. tuque o, cui prima frementem
fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pinguia Ceae
ter centum nivei tondent dumeta iuvenci;
ipse, nemus linquens patrium saltusque Lycaei,
Pan, ovium custos, tua si tibi Maenala curae,
adsis, o Tegeaee, favens, oleaeque Minerva
inventrix, uncique puer monstrator aratri,
et teneram ab radice ferens, Silvane, cupressum,
dique deaeque omnes, studium quibus arva tueri,
quique novas alitis non ullo semine fruges,
quique satis largum caelo demittitis imbrem;
tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
concilia, incertum est, urbisne invisere, Caesar,
terrarumque velis curam et te maximus orbis
auctorem frugum tempestatumque potentem
accipiat, cingens materna tempora myrto,
an deus inmensi venias maris ac tua nautae

numina sola colant, tibi serviat ultima Thule,
teque sibi generum Tethys emat omnibus undis,
anne novum tardis sidus te mensibus addas,
qua locus Erigonen inter chelasque sequentis
panditur (ipse tibi iam bracchia contrahit ardens
scorpios et caeli iusta plus parte relinquit):
quidquid eris (nam te nec sperant Tartara regem
nec tibi regnandi veniat tam dira cupido,
quamvis Elysios miretur Graecia campos
nec repetita sequi curet Proserpina matrem),
da facilem cursum atque audacibus adnue coeptis
ignarosque viae mecum miseratus agrestis
ingredere et votis iam nunc adsuesce vocari.
  Vere novo, gelidus canis cum montibus umor
liquitur et Zephyro putris se glaeba resolvit,
depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro
ingemere et sulco attritus splendescere vomer.
illa seges demum votis respondet avari
agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit;
illius inmensae ruperunt horrea messes.
at prius ignotum ferro quam scindimus aequor,
ventos et varium caeli praediscere morem
cura sit ac patrios cultusque habitusque locorum
et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset.
hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
arborei fetus alibi, atque iniussa virescunt
gramina. nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei,
at Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
continuo has leges aeternaque foedera certis
imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides iactavit in orbem,
unde homines nati, durum genus. ergo age, terrae
pingue solum primis extemplo a mensibus anni
fortes invertant tauri glaebasque iacentis
pulverulenta coquat maturis solibus aestas;
at si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
arcturum tenui sat erit suspendere sulco:

illic, officiant laetis ne frugibus herbae,
hic, sterilem exiguus ne deserat umor harenam.
Alternis idem tonsas cessare novalis
et segnem patiere situ durescere campum;
aut ibi flava seres mutato sidere farra,
unde prius laetum siliqua quassante legumen
aut tenuis fetus viciae tristisque lupini
sustuleris fragilis calamos silvamque sonantem.
urit enim lini campum seges, urit avenae,
urunt Lethaeo perfusa papavera somno:
sed tamen alternis facilis labor, arida tantum
ne saturare fimo pingui pudeat sola neve
effetos cinerem immundum iactare per agros.
sic quoque mutatis requiescunt fetibus arva,
nec nulla interea est inaratae gratia terrae.
saepe etiam steriles incendere profuit agros
atque levem stipulam crepitantibus urere flammis;
sive inde occultas vires et pabula terrae
pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
excoquitur vitium atque exudat inutilis umor,
seu pluris calor ille vias et caeca relaxat
spiramenta, novas veniat qua sucus in herbas,
seu durat magis et venas adstringit hiantis,
ne tenues pluviae rapidive potentia solis
acrior aut Boreae penetrabile frigus adurat.
Multum adeo, rastris glaebas qui frangit inertis
vimineasque trahit crates, iuvat arva, neque illum
flava Ceres alto nequiquam spectat Olympo;
et qui, proscisso quae suscitat aequore terga,
rursus in obliquum verso perrumpit aratro,
exercetque frequens tellurem atque imperat arvis.
Umida solstitia atque hiemes orate serenas,
agricolae: hiberno laetissima pulvere farra,
laetus ager; nullo tantum se Mysia cultu
iactat et ipsa suas mirantur Gargara messes.
quid dicam, iacto qui semine comminus arva
insequitur cumulosque ruit male pinguis harenae,
deinde satis fluvium inducit rivosque sequentis
et, cum exustus ager morientibus aestuat herbis,

ecce supercilio clivosi tramitis undam
elicit? illa cadens raucum per levia murmur
saxa ciet scatebrisque arentia temperat arva.
quid qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
luxuriem segetum tenera depascit in herba,
cum primum sulcos aequant sata? quique paludis
collectum umorem bibula deducit harena?
praesertim incertis si mensibus amnis abundans
exit et obducto late tenet omnia limo,
unde cavae tepido sudant umore lacunae.
  Nec tamen, haec cum sint hominumque boumque labores
versando terram experti, nihil inprobus anser
Strymoniaeque grues et amaris intiba fibris
officiunt aut umbra nocet. pater ipse colendi
haud facilem esse viam voluit, primusque per artem
movit agros, curis acuens mortalia corda,
nec torpere gravi passus sua regna veterno.
ante Iovem nulli subigebant arva coloni;
ne signare quidem aut partiri limite campum
fas erat: in medium quaerebant, ipsaque tellus
omnia liberius, nullo poscente, ferebat.
ille malum virus serpentibus addidit atris,
praedarique lupos iussit pontumque moveri,
mellaque decussit foliis, ignemque removit,
et passim rivis currentia vina repressit,
ut varias usus meditando extunderet artes
paulatim et sulcis frumenti quaereret herbam,
ut silicis venis abstrusum excuderet ignem.
tunc alnos primum fluvii sensere cavatas,
navita tum stellis numeros et nomina fecit,
pleiadas, hyadas, claramque Lycaonis arcton;
tum laqueis captare feras et fallere visco
inventum et magnos canibus circumdare saltus;
atque alius latum funda iam verberat amnem
alta petens, pelagoque alius trahit umida lina;
tum ferri rigor atque argutae lammina serrae
(nam primi cuneis scindebant fissile lignum),
tum variae venere artes. labor omnia vicit
improbus et duris urgens in rebus egestas.

prima Ceres ferro mortalis vertere terram
instituit, cum iam glandes atque arbuta sacrae
deficerent silvae et victum Dodona negaret.
mox et frumentis labor additus, ut mala culmos
esset robigo segnisque horreret in arvis
carduus; intereunt segetes, subit aspera silva,
lappaeque tribolique, interque nitentia culta
infelix lolium et steriles dominantur avenae.
quod nisi et adsiduis herbam insectabere rastris
et sonitu terrebis aves et ruris opaci
falce premes umbram votisque vocaveris imbrem,
heu magnum alterius frustra spectabis acervum
concussaque famem in silvis solabere quercu.

Dicendum et quae sint duris agrestibus arma,
quis sine nec potuere seri nec surgere messes:
vomis et inflexi primum grave robur aratri
tardaque Eleusinae matris volventia plaustra
tribulaque traheaeque et iniquo pondere rastri,
virgea praeterea Celei vilisque supellex,
arbuteae crates et mystica vannus Iacchi.
omnia quae multo ante memor provisa repones,
si te digna manet divini gloria ruris.
continuo in silvis magna vi flexa domatur
in burim et curvi formam accipit ulmus aratri.
huic a stirpe pedes temo protentus in octo,
binae aures, duplici aptantur dentalia dorso.
caeditur et tilia ante iugo levis altaque fagus
stivaque, quae currus a tergo torqueat imos,
et suspensa focis explorat robora fumus.

Possum multa tibi veterum praecepta referre,
ni refugis tenuisque piget cognoscere curas.
area cum primis ingenti aequanda cylindro
et vertenda manu et creta solidanda tenaci,
ne subeant herbae neu pulvere victa fatiscat,
tum variae inludant pestes: saepe exiguus mus
sub terris posuitque domos atque horrea fecit,
aut oculis capti fodere cubilia talpae,
inventusque cavis bufo et quae plurima terrae
monstra ferunt, populatque ingentem farris acervum

curculio atque inopi metuens formica senectae.
contemplator item, cum se nux plurima silvis
induet in florem et ramos curvabit olentis:
si superant fetus, pariter frumenta sequentur
magnaque cum magno veniet tritura calore;
at si luxuria foliorum exuberat umbra,
nequiquam pinguis palea teret area culmos.
semina vidi equidem multos medicare serentes
et nitro prius et nigra perfundere amurca,
grandior ut fetus siliquis fallacibus esset,
et, quamvis igni exiguo, properata maderent.
vidi lecta diu et multo spectata labore
degenerare tamen, ni vis humana quotannis
maxima quaeque manu legeret. sic omnia fatis
in peius ruere ac retro sublapsa referri,
non aliter, quam qui adverso vix flumine lembum
remigiis subigit, si bracchia forte remisit
atque illum in praeceps prono rapit alveus amni.
Praeterea tam sunt arcturi sidera nobis
haedorumque dies servandi et lucidus anguis,
quam quibus in patriam ventosa per aequora vectis
Pontus et ostriferi fauces temptantur Abydi.
libra die somnique pares ubi fecerit horas
et medium luci atque umbris iam dividit orbem,
exercete, viri, tauros, serite hordea campis
usque sub extremum brumae intractabilis imbrem;
nec non et lini segetem et Cereale papaver
tempus humo tegere et iamdudum incumbere aratris,
dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
vere fabis satio; tum te quoque, Medica, putres
accipiunt sulci et milio venit annua cura,
candidus auratis aperit cum cornibus annum
taurus et averso cedens canis occidit astro.
at si triticeam in messem robustaque farra
exercebis humum solisque instabis aristis,
ante tibi Eoae Atlantides abscondantur
Gnosiaque ardentis decedat stella coronae,
debita quam sulcis committas semina quamque
invitae properes anni spem credere terrae.

multi ante occasum Maiae coepere; sed illos
expectata seges vanis elusit aristis.
si vero viciamque seres vilemque phaselum
nec Pelusiacae curam aspernabere lentis,
haud obscura cadens mittet tibi signa bootes;
incipe et ad medias sementem extende pruinas.
Idcirco certis dimensum partibus orbem
per duodena regit mundi sol aureus astra.
quinque tenent caelum zonae: quarum una corusco
semper sole rubens et torrida semper ab igni;
quam circum extremae dextra laevaque trahuntur
caeruleae, glacie concretae atque imbribus atris;
has inter mediamque duae mortalibus aegris
munere concessae divom, et via secta per ambas,
obliquus qua se signorum verteret ordo.
mundus ut ad Scythiam Rhipaeasque arduus arces
consurgit, premitur Libyae devexus in austros.
hic vertex nobis semper sublimis; at illum
sub pedibus Styx atra videt manesque profundi.
maxumus hic flexu sinuoso elabitur anguis
circum perque duas in morem fluminis arctos,
arctos Oceani metuentes aequore tingui.
illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
semper et obtenta densantur nocte tenebrae,
aut redit a nobis Aurora diemque reducit;
nosque ubi primus equis Oriens adflavit anhelis,
illic sera rubens accendit lumina Vesper.
hinc tempestates dubio praediscere caelo
possumus, hinc messisque diem tempusque serendi,
et quando infidum remis impellere marmor
conveniat, quando armatas deducere classis,
aut tempestivam silvis evertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus
temporibusque parem diversis quattuor annum.
frigidus agricolam siquando continet imber,
multa, forent quae post caelo properanda sereno,
maturare datur: durum procudit arator
vomeris obtunsi dentem, cavat arbore lintres,
aut pecori signum aut numeros inpressit acervis.

exacuunt alii vallos furcasque bicornis
atque Amerina parant lentae retinacula viti.
nunc facilis rubea texatur fiscina virga,
nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
quippe etiam festis quaedam exercere diebus
fas et iura sinunt: rivos deducere nulla
relligio vetuit, segeti praetendere saepem,
insidias avibus moliri, incendere vepres,
balantumque gregem fluvio mersare salubri.
saepe oleo tardi costas agitator aselli
vilibus aut onerat pomis, lapidemque revertens
incusum aut atrae massam picis urbe reportat.
Ipsa dies alios alio dedit ordine luna
felicis operum. quintam fuge: pallidus Orcus
eumenidesque satae; tum partu Terra nefando
Coeumque Iapetumque creat saevumque Typhoea
et coniuratos caelum rescindere fratres.
ter sunt conati imponere Pelio Ossam
scilicet atque Ossae frondosum involvere Olympum;
ter pater extructos disiecit fulmine montis.
septima post decimam felix et ponere vitem
et prensos domitare boves et licia telae
addere. nona fugae melior, contraria furtis.
Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
aut cum sole novo terras inrorat eous.
nocte leves melius stipulae, nocte arida prata
tondentur, noctis lentus non deficit umor.
et quidam seros hiberni ad luminis ignes
pervigilat ferroque faces inspicat acuto;
interea longum cantu solata laborem
arguto coniunx percurrit pectine telas,
aut dulcis musti Volcano decoquit umorem
et foliis undam trepidi despumat aeni.
at rubicunda Ceres medio succiditur aestu
et medio tostas aestu terit area fruges.
nudus ara, sere nudus; hiems ignava colono.
frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur
mutuaque inter se laeti convivia curant.
invitat genialis hiems curasque resolvit,

ceu pressae cum iam portum tetigere carinae,
puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus
et lauri bacas oleamque cruentaque myrta,
tum gruibus pedicas et retia ponere cervis
auritosque sequi lepores, tum figere dammas
stuppea torquentem Balearis verbera fundae,
cum nix alta iacet, glaciem cum flumina trudunt.
  Quid tempestates autumni et sidera dicam,
atque, ubi iam breviorque dies et mollior aestas,
quae vigilanda viris, vel cum ruit imbriferum ver,
spicea iam campis cum messis inhorruit et cum
frumenta in viridi stipula lactentia turgent?
saepe ego, cum flavis messorem induceret arvis
agricola et fragili iam stringeret hordea culmo,
omnia ventorum concurrere proelia vidi,
quae gravidam late segetem ab radicibus imis
sublimem expulsam eruerent; ita turbine nigro
ferret hiems culmumque levem stipulasque volantis.
saepe etiam immensum caelo venit agmen aquarum
et foedam glomerant tempestatem imbribus atris
collectae ex alto nubes; ruit arduus aether
et pluvia ingenti sata laeta boumque labores
diluit; implentur fossae et cava flumina crescunt
cum sonitu fervetque fretis spirantibus aequor.
ipse pater media nimborum in nocte corusca
fulmina molitur dextra: quo maxuma motu
terra tremit; fugere ferae et mortalia corda
per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
aut Athon aut Rhodopen aut alta Ceraunia telo
deicit; ingeminant austri et densissimus imber,
nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
hoc metuens caeli menses et sidera serva,
frigida Saturni sese quo stella receptet,
quos ignis caelo Cyllenius erret in orbis.
in primis venerare deos atque annua magnae
sacra refer Cereri laetis operatus in herbis
extremae sub casum hiemis, iam vere sereno.
tum pingues agni et tum mollissima vina,

tum somni dulces densaeque in montibus umbrae.
cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
cui tu lacte favos et miti dilue Baccho,
terque novas circum felix eat hostia fruges,
omnis quam chorus et socii comitentur ovantes,
et Cererem clamore vocent in tecta; neque ante
falcem maturis quisquam supponat aristis,
quam Cereri torta redimitus tempora quercu
det motus incompositos et carmina dicat.
Atque haec ut certis possemus discere signis,
aestusque pluviasque et agentis frigora ventos,
ipse pater statuit, quid menstrua luna moneret,
quo signo caderent austri, quid saepe videntes
agricolae propius stabulis armenta tenerent.
continuo ventis surgentibus aut freta ponti
incipiunt agitata tumescere et aridus altis
montibus audiri fragor aut resonantia longe
litora misceri et nemorum increbrescere murmur.
iam sibi tum a curvis male temperat unda carinis,
cum medio celeres revolant ex aequore mergi
clamoremque ferunt ad litora cumque marinae
in sicco ludunt fulicae notasque paludis
deserit atque altam supra volat ardea nubem.
saepe etiam stellas vento inpendente videbis
praecipites caelo labi noctisque per umbram
flammarum longos a tergo albescere tractus,
saepe levem paleam et frondes volitare caducas
aut summa nantis in aqua colludere plumas.
at Boreae de parte trucis cum fulminat et cum
Eurique Zephyrique tonat domus, omnia plenis
rura natant fossis atque omnis navita ponto
umida vela legit. numquam inprudentibus imber
obfuit: aut illum surgentem vallibus imis
aeriae fugere grues, aut bucula caelum
suspiciens patulis captavit naribus auras,
aut arguta lacus circumvolitavit hirundo
et veterem in limo ranae cecinere querellam.
saepius et tectis penetralibus extulit ova
angustum formica terens iter et bibit ingens

arcus et e pastu decedens agmine magno
corvorum increpuit densis exercitus alis.
iam variae pelagi volucres et quae Asia circum
dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
certatim largos umeris infundere rores:
nunc caput obiectare fretis, nunc currere in undas
et studio incassum videas gestire lavandi.
tum cornix plena pluviam vocat improba voce
et sola in sicca secum spatiatur harena.
ne nocturna quidem carpentes pensa puellae
nescivere hiemem, testa cum ardente viderent
scintillare oleum et putris concrescere fungos.
Nec minus ex imbri soles et aperta serena
prospicere et certis poteris cognoscere signis:
nam neque tum stellis acies obtunsa videtur
nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,
tenuia nec lanae per caelum vellera ferri;
non tepidum ad solem pinnas in litore pandunt
dilectae Thetidi alcyones, non ore solutos
immundi meminere sues iactare maniplos.
at nebulae magis ima petunt campoque recumbunt,
solis et occasum servans de culmine summo
nequiquam seros exercet noctua cantus.
apparet liquido sublimis in aere Nisus
et pro purpureo poenas dat Scylla capillo:
quacumque illa levem fugiens secat aethera pinnis,
ecce inimicus, atrox, magno stridore per auras
insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
illa levem fugiens raptim secat aethera pinnis.
tum liquidas corvi presso ter gutture voces
aut quater ingeminant, et saepe cubilibus altis
nescio qua praeter solitum dulcedine laeti
inter se in foliis strepitant; iuvat imbribus actis
progeniem parvam dulcisque revisere nidos;
haud equidem credo, quia sit divinitus illis
ingenium aut rerum fato prudentia maior;
verum ubi tempestas et caeli mobilis umor
mutavere vias et Iuppiter uvidus austris
denset, erant quae rara modo, et, quae densa, relaxat,

vertuntur species animorum et pectora motus
nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
concipiunt: hinc ille avium concentus in agris
et laetae pecudes et ovantes gutture corvi.
Si vero solem ad rapidum lunasque sequentes
ordine respicies, numquam te crastina fallet
hora neque insidiis noctis capiere serenae.
luna, revertentes cum primum colligit ignis,
si nigrum obscuro comprenderit aera cornu,
maxumus agricolis pelagoque parabitur imber:
at si virgineum suffuderit ore ruborem,
ventus erit; vento semper rubet aurea Phoebe.
sin ortu quarto (namque is certissimus auctor)
pura neque obtunsis per caelum cornibus ibit,
totus et ille dies et qui nascentur ab illo
exactum ad mensem pluvia ventisque carebunt
votaque servati solvent in litore nautae
Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae.
sol quoque et exoriens et cum se condet in undas,
signa dabit; solem certissima signa sequuntur,
et quae mane refert et quae surgentibus astris.
ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
conditus in nubem medioque refugerit orbe,
suspecti tibi sint imbres; namque urget ab alto
arboribusque satisque notus pecorique sinister.
aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
diversi rumpent radii aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
heu male tum mitis defendet pampinus uvas:
tum multa in tectis crepitans salit horrida grando.
hoc etiam, emenso cum iam decedit Olympo,
profuerit meminisse magis; nam saepe videmus
ipsius in voltu varios errare colores:
caeruleus pluviam denuntiat, igneus euros;
sin maculae incipient rutilo inmiscerier igni,
omnia tum pariter vento nimbisque videbis
fervere: non illa quisquam me nocte per altum
ire neque ab terra moveat convellere funem.
at si, cum referetque diem condetque relatum,

lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis
et claro silvas cernes aquilone moveri.
denique quid vesper serus vehat, unde serenas
ventus agat nubes, quid cogitet umidus auster,
sol tibi signa dabit. solem quis dicere falsum
audeat? ille etiam caecos instare tumultus
saepe monet fraudemque et operta tumescere bella.
ille etiam extincto miseratus Caesare Romam,
cum caput obscura nitidum ferrugine texit
impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.
tempore quamquam illo tellus quoque et aequora ponti
obscenaeque canes importunaeque volucres
signa dabant. quotiens Cyclopum effervere in agros
vidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam
flammarumque globos liquefactaque volvere saxa!
armorum sonitum toto Germania caelo
audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes.
vox quoque per lucos volgo exaudita silentis
ingens, et simulacra modis pallentia miris
visa sub obscurum noctis, pecudesque locutae
(infandum). sistunt amnes terraeque dehiscunt,
et maestum inlacrimat templis ebur aeraque sudant.
proluit insano contorquens vertice silvas
fluviorum rex Eridanus camposque per omnes
cum stabulis armenta tulit. nec tempore eodem
tristibus aut extis fibrae apparere minaces
aut puteis manare cruor cessavit et altae
per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
non alias caelo ceciderunt plura sereno
fulgura nec diri totiens arsere cometae.
ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi;
nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam et latos Haemi pinguescere campos.
scilicet et tempus veniet, cum finibus illis
agricola incurvo terram molitus aratro
exesa inveniet scabra robigine pila
aut gravibus rastris galeas pulsabit inanis
grandiaque effossis mirabitur ossa sepulchris.

di patrii, indigetes, et Romule Vestaque mater,
quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia servas,
hunc saltem everso iuvenem succurrere saeclo
ne prohibete! satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteae luimus periuria Troiae;
iam pridem nobis caeli te regia, Caesar,
invidet atque hominum queritur curare triumphos;
quippe ubi fas versum atque nefas: tot bella per orbem,
tam multae scelerum facies; non ullus aratro
dignus honos, squalent abductis arva colonis
et curvae rigidum falces conflantur in ensem.
hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum;
vicinae ruptis inter se legibus urbes
arma ferunt; saevit toto Mars impius orbe:
ut cum carceribus sese effudere quadrigae,
addunt in spatia et frustra retinacula tendens
fertur equis auriga neque audit currus habenas.

GEORGICON

LIBER II.

Hactenus arvorum cultus et sidera caeli:
nunc te, Bacche, canam, nec non silvestria tecum
virgulta et prolem tarde crescentis olivae.
huc, pater o Lenaee (tuis hic omnia plena
muneribus, tibi pampineo gravidus autumno
floret ager, spumat plenis vindemia labris),
huc, pater o Lenaee, veni nudataque musto
tingue novo mecum dereptis crura cothurnis.
Principio arboribus varia est natura creandis.
namque aliae nullis hominum cogentibus ipsae
sponte sua veniunt camposque et flumina late
curva tenent, ut molle siler lentaeque genistae,
populus et glauca canentia fronde salicta;
pars autem posito surgunt de semine, ut altae
castaneae nemorumque Iovi quae maxima frondet
aesculus atque habitae Grais oracula quercus.
pullulat ab radice aliis densissima silva,
ut cerasis ulmisque; etiam Parnasia laurus
parva sub ingenti matris se subicit umbra.
hos natura modos primum dedit, his genus omne
silvarum fruticumque viret nemorumque sacrorum.
Sunt alii, quos ipse via sibi repperit usus.
hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
deposuit sulcis, hic stirpes obruit arvo
quadrifidasque sudes et acuto robore vallos;
silvarumque aliae pressos propaginis arcus
expectant et viva sua plantaria terra,
nil radicis egent aliae summumque putator
haud dubitat terrae referens mandare cacumen.

quin et caudicibus sectis (mirabile dictu)
truditur e sicco radix oleagina ligno,
et saepe alterius ramos impune videmus
vertere in alterius mutatamque insita mala
ferre pirum et prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite o proprios generatim discite cultus,
agricolae, fructusque feros mollite colendo,
neu segnes iaceant terrae. iuvat Ismara Baccho
conserere atque olea magnum vestire Taburnum.
tuque ades inceptumque una decurre laborem,
o decus, o famae merito pars maxima nostrae,
Maecenas, pelagoque volans da vela patenti.
non ego cuncta meis amplecti versibus opto,
non mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea vox. ades et primi lege litoris oram;
in manibus terrae: non hic te carmine ficto
atque per ambages et longa exorsa tenebo.
Sponte sua quae se tollunt in luminis oras,
infecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt;
quippe solo natura subest. tamen haec quoque, siquis
inserat aut scrobibus mandet mutata subactis,
exuerint silvestrem animum cultuque frequenti
in quascumque voles artes haud tarda sequentur.
nec non et sterilis, quae stirpibus exit ab imis,
hoc faciat, vacuos si sit digesta per agros:
nunc altae frondes et rami matris opacant
crescentique adimunt fetus uruntque ferentem.
iam quae seminibus iactis se sustulit arbos,
tarda venit, seris factura nepotibus umbram,
pomaque degenerant sucos oblita priores
et turpis avibus praedam fert uva racemos.
Scilicet omnibus est labor inpendendus et omnes
cogendae in sulcum ac multa mercede domandae.
sed truncis oleae melius, propagine vites
respondent, solido Paphiae de robore myrtus;
plantis et durae coryli nascuntur et ingens
fraxinus Herculeaeque arbos umbrosa coronae
Chaoniique patris glandes, etiam ardua palma
nascitur et casus abies visura marinos.

inseritur vero et nucis arbutus horrida fetu,
et steriles platani malos gessere valentes;
castaneae fagus ornusque incanuit albo
flore piri glandemque sues fregere sub ulmis.
Nec modus inserere atque oculos inponere simplex.
nam qua se medio trudunt de cortice gemmae
et tenuis rumpunt tunicas, angustus in ipso
fit nodo sinus; huc aliena ex arbore germen
includunt udoque docent inolescere libro.
aut rursum enodes trunci resecantur et alte
finditur in solidum cuneis via, deinde feraces
plantae immittuntur: nec longum tempus, et ingens
exit ad caelum ramis felicibus arbos,
miraturque novas frondes et non sua poma.
Praeterea genus haud unum nec fortibus ulmis
nec salici lotoque neque Idaeis cyparissis,
nec pingues unam in faciem nascuntur olivae,
orchades et radii et amara pausia baca
pomaque et Alcinoi silvae, nec surculus idem
Crustumiis Syriisque piris gravibusque volemis.
non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
quam Methymnaeo carpit de palmite Lesbos;
sunt Thasiae vites, sunt et Mareotides albae,
pinguibus hae terris habiles, levioribus illae,
et passo psithia utilior tenuisque lageos,
temptatura pedes olim vincturaque linguam,
purpureae preciaeque, et quo te carmine dicam
Rhaetica? nec cellis ideo contende Falernis.
sunt et Aminneae vites, firmissima vina,
Tmolius adsurgit quibus et rex ipse Phanaeus;
Argitisque minor, cui non certaverit ulla
aut tantum fluere aut totidem durare per annos.
non ego te, dis et mensis accepta secundis,
transierim, Rhodia, et tumidis, bumaste, racemis.
sed neque quam multae species nec nomina quae sint,
est numerus: neque enim numero comprendere refert;
quem qui scire velit, Libyci velit aequoris idem
discere quam multae zephyro turbentur harenae,
aut ubi navigiis violentior incidit eurus,

nosse, quot Ionii veniant ad litora fluctus.
  Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt.
fluminibus salices crassisque paludibus alni
nascuntur, steriles saxosis montibus orni;
litora myrtetis laetissima; denique apertos
Bacchus amat colles, aquilonem et frigora taxi.
aspice et extremis domitum cultoribus orbem
eoasque domos Arabum pictosque Gelonos:
divisae arboribus patriae. sola India nigrum
fert hebenum, solis est turea virga Sabaeis.
quid tibi odorato referam sudantia ligno
balsamaque et bacas semper frondentis acanthi?
quid nemora Aethiopum molli canentia lana?
velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?
aut quos Oceano propior gerit India lucos,
extremi sinus orbis, ubi aera vincere summum
arboris haud ullae iactu potuere sagittae?
et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris.
Media fert tristis sucos tardumque saporem
felicis mali, quo non praesentius ullum,
pocula siquando saevae infecere novercae
[miscueruntque herbas et non innoxia verba,]
auxilium venit ac membris agit atra venena.
ipsa ingens arbos faciemque simillima lauro
(et, si non alium late iactaret odorem,
laurus erat); folia haud ullis labentia ventis;
flos ad prima tenax; animas et olentia Medi
ora fovent illo et senibus medicantur anhelis.
  Sed neque Medorum silvae ditissima terra
nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus
laudibus Italiae certent, non Bactra neque Indi
totaque turiferis Panchaia pinguis harenis.
haec loca non tauri spirantes naribus ignem
invertere satis immanis dentibus hydri
nec galeis densisque virum seges horruit hastis,
sed gravidae fruges et Bacchi Massicus umor
implevere, tenent oleae armentaque laeta.
hinc bellator equus campo sese arduus infert,
hinc albi, Clitumne, greges et maxima taurus

victima, saepe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deum duxere triumphos.
hic ver adsiduum atque alienis mensibus aestas,
bis gravidae pecudes, bis pomis utilis arbos.
at rabidae tigres absunt et saeva leonum
semina, nec miseros fallunt aconita legentis,
nec rapit immensos orbes per humum neque tanto
squameus in spiram tractu se colligit anguis.
adde tot egregias urbes operumque laborem,
tot congesta manu praeruptis oppida saxis
fluminaque antiquos subterlabentia muros.
an mare, quod supra, memorem, quodque adluit infra?
anne lacus tantos? te, Lari maxime, teque,
fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino?
an memorem portus Lucrinoque addita claustra
atque indignatum magnis stridoribus aequor,
Iulia qua ponto longe sonat unda refuso
Tyrrhenusque fretis immittitur aestus Avernis?
haec eadem argenti rivos aerisque metalla
ostendit venis atque auro plurima fluxit.
haec genus acre virum, Marsos pubemque Sabellam
adsuetumque malo Ligurem Volscosque verutos
extulit, haec Decios, Marios magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello et te, maxime Caesar,
qui nunc extremis Asiae iam victor in oris
inbellem avertis Romanis arcibus Indum.
salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
magna virum: tibi res antiquae laudis et artis
ingredior, sanctos ausus recludere fontis,
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.
  Nunc locus arvorum ingeniis, quae robora cuique,
quis color et quae sit rebus natura ferendis.
difficiles primum terrae collesque maligni,
tenuis ubi argilla et dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent silva vivacis olivae.
indicio est tractu surgens oleaster eodem
plurimus et strati bacis silvestribus agri.
at quae pinguis humus dulcique uligine laeta,
quique frequens herbis et fertilis ubere campus

(qualem saepe cava montis convalle solemus
dispicere; huc summis liquuntur rupibus amnes
felicemque trahunt limum) quique editus austro
et filicem curvis invisam pascit aratris:
hic tibi praevalidas olim multoque fluentis
sufficiet Baccho vitis, hic fertilis uvae,
hic laticis qualem pateris libamus et auro,
inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
sin armenta magis studium vitulosque tueri
aut ovium fetum aut urentis culta capellas,
saltus et saturi petito longinqua Tarenti
et qualem infelix amisit Mantua campum,
pascentem niveos herboso flumine cycnos:
non liquidi gregibus fontes, non gramina derunt,
et quantum longis carpent armenta diebus,
exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
nigra fere et presso pinguis sub vomere terra
et cui putre solum (namque hoc imitamur arando),
optima frumentis: non ullo ex aequore cernes
plura domum tardis decedere plaustra iuvencis:
aut unde iratus silvam devexit arator
et nemora evertit multos ignava per annos
antiquasque domos avium cum stirpibus imis
eruit; illae altum nidis petiere relictis,
at rudis enituit inpulso vomere campus.
nam ieiuna quidem clivosi glarea ruris
vix humilis apibus casias roremque ministrat,
et tofus scaber et nigris exesa chelydris
creta negant alios aeque serpentibus agros
dulcem ferre cibum et curvas praebere latebras.
quae tenuem exhalat nebulam fumosque volucres
et bibit umorem et, cum volt, ex se ipsa remittit
quaeque suo semper viridis se gramine vestit
nec scabie et salsa laedit robigine ferrum,
illa tibi laetis intexet vitibus ulmos,
illa ferax oleo est, illam experiere colendo
et facilem pecori et patientem vomeris unci.
talem dives arat Capua et vicina Vesaevo

ora iugo et vacuis Clanius non aequus Acerris.
Nunc quo quamque modo possis cognoscere dicam.
rara sit an supra morem si densa requires
(altera frumentis quoniam favet, altera Baccho,
densa magis Cereri, rarissima quaeque Lyaeo),
ante locum capies oculis alteque iubebis
in solido puteum demitti omnemque repones
rursus humum et pedibus summas aequabis harenas.
si derunt, rarum pecorique et vitibus almis
aptius uber erit; sin in sua posse negabunt
ire loca et scrobibus superabit terra repletis,
spissus ager: glaebas cunctantis crassaque terga
expecta et validis terram proscinde iuvencis.
salsa autem tellus et quae perhibetur amara,
frugibus infelix (ea nec mansuescit arando
nec Baccho genus aut pomis sua nomina servat),
tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos
colaque prelorum fumosis deripe tectis;
huc ager ille malus dulcesque a fontibus undae
ad plenum calcentur; aqua eluctabitur omnis
scilicet et grandes ibunt per vimina guttae;
at sapor indicium faciet, manifestus et ora
tristia temptantum sensu torquebit amaror.
pinguis item quae sit tellus, hoc denique pacto
discimus: haud umquam manibus iactata fatiscit,
sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
umida maiores herbas alit, ipsaque iusto
laetior. ah nimium ne sit mihi fertilis illa
neu se praevalidam primis ostendat aristis!
quae gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,
quaeque levis. promptum est oculis praediscere nigram,
et quis cui color. at sceleratum exquirere frigus
difficile est: piceae tantum taxique nocentes
interdum aut hederae pandunt vestigia nigrae.
His animadversis terram multo ante memento
excoquere et magnos scrobibus concidere montis,
ante supinatas aquiloni ostendere glaebas,
quam laetum infodias vitis genus. optima putri
arva solo: id venti curant gelidaeque pruinae

et labefacta movens robustus iugera fossor.
ac siquos haud ulla viros vigilantia fugit,
ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
arboribus seges et quo mox digesta feratur,
mutatam ignorent subito ne semina matrem.
quin etiam caeli regionem in cortice signant,
ut quo quaeque modo steterit, qua parte calores
austrinos tulerit, quae terga obverterit axi,
restituant: adeo in teneris consuescere multum est.
collibus an plano melius sit ponere vitem,
quaere prius. si pinguis agros metabere campi,
densa sere; in denso non segnior ubere Bacchus:
sin tumulis adclive solum collisque supinos,
indulge ordinibus, nec setius omnis in unguem
arboribus positis secto via limite quadret,
ut saepe ingenti bello cum longa cohortis
explicuit legio et campo stetit agmen aperto,
directaeque acies, ac late fluctuat omnis
aere renidenti tellus, necdum horrida miscent
proelia, sed dubius mediis Mars errat in armis.
omnia sint paribus numeris dimensa viarum;
non animum modo uti pascat prospectus inanem,
sed quia non aliter viris dabit omnibus aequas
terra neque in vacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras.
ausim vel tenui vitem committere sulco.
altior ac penitus terrae defigitur arbos,
aesculus in primis, quae quantum vertice ad auras
aetherias, tantum radice in Tartara tendit.
ergo non hiemes illam, non flabra neque imbres
convellunt; immota manet, multosque nepotes,
multa virum volvens durando saecula vincit.
tum fortis late ramos et bracchia tendens
huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem,
neve inter vites corylum sere, neve flagella
summa pete aut summa defringe ex arbore plantas
(tantus amor terrae), neu ferro laede retunso
semina, neve olea silvestris insere truncos:

nam saepe incautis pastoribus excidit ignis,
qui furtim pingui primum sub cortice tectus
robora comprendit frondesque elapsus in altas
ingentem caelo sonitum dedit; inde secutus
per ramos victor perque alta cacumina regnat
et totum involvit flammis nemus et ruit atram
ad caelum picea crassus caligine nubem,
praesertim si tempestas a vertice silvis
incubuit glomeratque ferens incendia ventus.
hoc ubi, non a stirpe valent caesaeque reverti
possunt atque ima similes revirescere terra;
infelix superat foliis oleaster amaris.
  Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
tellurem borea rigidam spirante movere.
rura gelu tunc claudit hiems nec semine iacto
concretam patitur radicem adfigere terrae.
optima vinetis satio, cum vere rubenti
candida venit avis longis invisa colubris,
prima vel autumni sub frigora, cum rapidus Sol
nondum hiemem contingit equis, iam praeterit aestas.
ver adeo frondi nemorum, ver utile silvis;
vere tument terrae et genitalia semina poscunt.
tum pater omnipotens fecundis imbribus Aether
coniugis in gremium laetae descendit et omnes
magnus alit magno commixtus corpore fetus.
avia tum resonant avibus virgulta canoris
et Venerem certis repetunt armenta diebus;
parturit almus ager zephyrique tepentibus auris
laxant arva sinus; superat tener omnibus umor,
inque novos soles audent se germina tuto
credere, nec metuit surgentis pampinus austros
aut actum caelo magnis aquilonibus imbrem,
sed trudit gemmas et frondes explicat omnis.
non alios prima nascentis origine mundi
inluxisse dies aliumve habuisse tenorem
crediderim: ver illud erat, ver magnus agebat
orbis et hibernis parcebant flatibus euri,
cum primae lucem pecudes hausere virumque
ferrea progenies duris caput extulit arvis

immissaeque ferae silvis et sidera caelo.
nec res hunc tenerae possent perferre laborem,
si non tanta quies iret frigusque caloremque
inter et exciperet caeli indulgentia terras.
Quod superest, quaecumque premes virgulta per agros,
sparge fimo pingui et multa memor occule terra,
aut lapidem bibulum aut squalentis infode conchas:
inter enim labentur aquae tenuisque subibit
halitus atque animos tollent sata. iamque reperti,
qui saxo super atque ingentis pondere testae
urgerent: hoc effusos munimen ad imbres,
hoc, ubi hiulca siti findit canis aestifer arva.
Seminibus positis superest diducere terram
saepius ad capita et duros iactare bidentis,
aut presso exercere solum sub vomere et ipsa
flectere luctantis inter vineta iuvencos;
tum levis calamos et rasae hastilia virgae
fraxineasque aptare sudes furcasque valentis,
viribus eniti quarum et contemnere ventos
adsuescant summasque sequi tabulata per ulmos.
Ac dum prima novis adolescit frondibus aetas,
parcendum teneris, et dum se laetus ad auras
palmes agit laxis per purum immissus habenis,
ipsa acie nondum falcis temptanda, sed uncis
carpendae manibus frondes interque legendae.
inde ubi iam validis amplexae stirpibus ulmos
exierint, tum stringe comas, tum bracchia tonde
(ante reformidant ferrum), tum denique dura
exerce imperia et ramos compesce fluentis.
Texendae saepes etiam et pecus omne tenendum,
praecipue dum frons tenera imprudensque laborum;
[cui super indignas hiemes solemque potentem
silvestres uri adsidue capraeque sequaces
inludunt, pascuntur oves avidaeque iuvencae]
frigora nec tantum cana concreta pruina
aut gravis incumbens scopulis arentibus aestas,
quantum illi nocuere greges durique venenum
dentis et admorso signata in stirpe cicatrix.
non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris

caeditur et veteres ineunt proscaenia ludi
praemiaque ingeniis pagos et compita circum
Thesidae posuere atque inter pocula laeti
mollibus in pratis unctos saluere per utres.
nec non Ausonii, Troia gens missa, coloni
versibus incomptis ludunt risuque soluto
oraque corticibus sumunt horrenda cavatis
et te, Bacche, vocant per carmina laeta tibique
oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
hinc omnis largo pubescit vinea fetu,
complentur vallesque cavae saltusque profundi
et quocumque deus circum caput egit honestum.
ergo rite suum Baccho dicemus honorem
carminibus patriis lancesque et liba feremus
et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram
pinguiaque in veribus torrebimus exta colurnis.
  Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
cui numquam exhausti satis est: namque omne quotannis
terque quaterque solum scindendum glaebaque versis
aeternum frangenda bidentibus, omne levandum
fronde nemus. redit agricolis labor actus in orbem
atque in se sua per vestigia volvitur annus.
ac iam olim, seras posuit cum vinea frondes,
frigidus et silvis aquilo decussit honorem,
iam tum acer curas venientem extendit in annum
rusticus et curvo Saturni dente relictam
persequitur vitem attondens fingitque putando.
primus humum fodito, primus devecta cremato
sarmenta et vallos primus sub tecta referto;
postremus metito. bis vitibus ingruit umbra,
bis segetem densis obducunt sentibus herbae;
durus uterque labor: laudato ingentia rura,
exiguum colito. nec non etiam aspera rusci
vimina per silvam et ripis fluvialis harundo
caeditur, incultique exercet cura salicti.
iam vinctae vites, iam falcem arbusta reponunt,
iam canit effectos extremus vinitor antes:
sollicitanda tamen tellus pulvisque movendus
et iam maturis metuendus Iuppiter uvis.

Contra non ulla est oleis cultura, neque illae
procurvam expectant falcem rastrosque tenacis,
cum semel haeserunt arvis aurasque tulerunt;
ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
sufficit umorem et gravidas, cum vomere, fruges.
hoc pinguem et placitam Paci nutritor olivam.
Poma quoque, ut primum truncos sensere valentis
et viris habuere suas, ad sidera raptim
vi propria nituntur opisque haud indiga nostrae.
nec minus interea fetu nemus omne gravescit
sanguineisque inculta rubent aviaria bacis.
tondentur cytisi, taedas silva alta ministrat,
pascunturque ignes nocturni et lumina fundunt.
et dubitant homines serere atque inpendere curam?
quid maiora sequar? salices humilesque genistae
aut illae pecori frondem aut pastoribus umbram
sufficiunt saepemque satis et pabula melli.
et iuvat undantem buxo spectare Cytorum
Naryciaeque picis lucos, iuvat arva videre
non rastris, hominum non ulli obnoxia curae.
ipsae Caucasio steriles in vertice silvae,
quas animosi euri adsidue franguntque feruntque,
dant alios aliae fetus, dant utile lignum
navigiis pinos, domibus cedrumque cupressosque;
hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris
agricolae, et pandas ratibus posuere carinas.
viminibus salices fecundae, frondibus ulmi,
at myrtus validis hastilibus et bona bello
cornus, Ituraeos taxi torquentur in arcus.
nec tiliae leves aut torno rasile buxum
non formam accipiunt ferroque cavantur acuto.
nec non et torrentem undam levis innatat alnus
missa Pado. nec non et apes examina condunt
corticibusque cavis vitiosaeque ilicis alveo.
[quid memorandum aeque Baccheia dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam causas dedit; ille furentis
Centauros leto domuit, Rhoetumque Pholumque
et magno Hylaeum Lapithis cratere minantem.]
O fortunatos nimium, sua si bona norint,

agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,
fundit humo facilem victum iustissima tellus.
si non ingentem foribus domus alta superbis
mane salutantum totis vomit aedibus undam,
nec varios inhiant pulchra testudine postes
inlusasque auro vestes Ephyreiaque aera,
alba neque Assyrio fucatur lana veneno
nec casia liquidi corrumpitur usus olivi:
at secura quies et nescia fallere vita,
dives opum variarum, at latis otia fundis
(speluncae vivique lacus et frigida tempe
mugitusque boum mollesque sub arbore somni)
non absunt; illic saltus ac lustra ferarum
et patiens operum exiguoque adsueta iuventus,
sacra deum sanctique patres: extrema per illos
Iustitia excedens terris vestigia fecit.
  Me vero primum dulces ante omnia musae,
quarum sacra fero ingenti percussus amore,
accipiant caelique vias et sidera monstrent,
defectus solis varios lunaeque labores;
unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant
obicibus ruptis rursusque in se ipsa residant,
quid tantum Oceano properent se tinguere soles
hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
sin, has ne possim naturae accedere partis,
frigidus obstiterit circum praecordia sanguis,
rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes,
flumina amem silvasque inglorius. o ubi campi
Spercheosque et virginibus bacchata Lacaenis
Taygeta, o qui me gelidis convallibus Haemi
sistat et ingenti ramorum protegat umbra!
felix, qui potuit rerum cognoscere causas
atque metus omnis et inexorabile fatum
subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari.
fortunatus et ille, deos qui novit agrestis,
Panaque Silvanumque senem nymphasque sorores.
illum non populi fasces, non purpura regum
flexit et infidos agitans discordia fratres
aut coniurato descendens Dacus ab Histro,

non res Romanae perituraque regna, neque ille
aut doluit miserans inopem aut invidit habenti.
quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
sponte tulere sua, carpsit, nec ferrea iura
insanumque forum aut populi tabularia vidit.
sollicitant alii remis freta caeca ruuntque
in ferrum, penetrant aulas et limina regum;
hic petit excidiis urbem miserosque penates,
ut gemma bibat et Sarrano dormiat ostro;
condit opes alius defossoque incubat auro;
hic stupet attonitus rostris; hunc plausus hiantem
per cuneos geminatus enim plebisque patrumque
corripuit; gaudent perfusi sanguine fratrum
exilioque domos et dulcia limina mutant
atque alio patriam quaerunt sub sole iacentem.
agricola incurvo terram dimovit aratro:
hinc anni labor, hinc patriam parvosque penates
sustinet, hinc armenta boum meritosque iuvencos.
nec requies, quin aut pomis exuberet annus
aut fetu pecorum aut Cerealis mergite culmi
proventuque oneret sulcos atque horrea vincat.
venit hiems: teritur Sicyonia baca trapetis,
glande sues laeti redeunt, dant arbuta silvae;
et varios ponit fetus autumnus et alte
mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
interea dulces pendent circum oscula nati,
casta pudicitiam servat domus, ubera vaccae
lactea demittunt pinguesque in gramine laeto
inter se adversis luctantur cornibus haedi.
ipse dies agitat festos fususque per herbam,
ignis ubi in medio et socii cratera coronant,
te libans, Lenaee, vocat pecorisque magistris
velocis iaculi certamina ponit in ulmo,
corporaque agresti nudant praedura palaestrae.
hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
hanc Remus et frater, sic fortis Etruria crevit
scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma
septemque una sibi muro circumdedit arces.
ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante

impia quam caesis gens est epulata iuvencis,
aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat;
necdum etiam audierant inflari classica, necdum
impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos inmensum spatiis confecimus aequor,
et iam tempus equum fumantia solvere colla.

GEORGICON

LIBER III.

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
pastor ab Amphryso, vos, silvae amnesque Lycaei.
cetera quae vacuas tenuissent carmine mentes,
omnia iam volgata: quis aut Eurysthea durum
aut inlaudati nescit Busiridis aras?
cui non dictus Hylas puer et Latonia Delos
Hippodameque umeroque Pelops insignis eburno,
acer equis? temptanda via est, qua me quoque possim
tollere humo victorque virum volitare per ora.
primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice musas,
primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas
et viridi in campo templum de marmore ponam
propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius et tenera praetexit harundine ripas.
in medio mihi Caesar erit templumque tenebit.
illi victor ego et Tyrio conspectus in ostro
centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.
cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
cursibus et crudo decernet Graecia caestu.
ipse caput tonsae foliis ornatus olivae
dona feram. iam nunc sollemnis ducere pompas
ad delubra iuvat caesosque videre iuvencos,
vel scaena ut versis discedat frontibus utque
purpurea intexti tollant aulaea Britanni.

in foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam victorisque arma Quirini,
atque hic undantem bello magnumque fluentem
Nilum ac navali surgentis aere columnas.
addam urbes Asiae domitas pulsumque Niphaten
fidentemque fuga Parthum versisque sagittis
et duo rapta manu diverso ex hoste tropaea
bisque triumphatas utroque ab litore gentes.
stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles demissaeque ab Iove gentis
nomina Trosque parens et Troiae Cynthius auctor.
Invidia infelix furias amnemque severum
Cocyti metuet tortosque Ixionis anguis
immanemque rotam et non exuperabile saxum.
interea dryadum silvas saltusque sequamur
intactos, tua, Maecenas, haud mollia iussa.
te sine nil altum mens incohat: en age, segnis
rumpe moras; vocat ingenti clamore Cithaeron
Taygetique canes domitrixque Epidaurus equorum
et vox adsensu nemorum ingeminata remugit.
mox tamen ardentis accingar dicere pugnas
Caesaris et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.
Seu quis Olympiacae miratus praemia palmae
pascit equos seu quis fortis ad aratra iuvencos,
corpora praecipue matrum legat. optima torvae
forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
et crurum tenus a mento palearia pendent;
tum longo nullus lateri modus; omnia magna,
pes etiam; et camuris hirtae sub cornibus aures.
nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
aut iuga detractans interdumque aspera cornu
et faciem tauro propior, quaeque ardua tota
et gradiens ima verrit vestigia cauda.
aetas Lucinam iustosque pati hymenaeos
desinit ante decem, post quattuor incipit annos;
cetera nec feturae habilis nec fortis aratris.
interea, superat gregibus dum laeta iuventas,
solve mares, mitte in Venerem pecuaria primus

atque aliam ex alia generando suffice prolem.
optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus
et labor, et durae rapit inclementia mortis.
semper erunt, quarum mutari corpora malis:
semper enim refice ac, ne post amissa requiras,
anteveni et subolem armento sortire quotannis.
  Nec non et pecori est idem delectus equino.
tu modo, quos in spem statues submittere gentis,
praecipuum iam inde a teneris inpende laborem.
continuo pecoris generosi pullus in arvis
altius ingreditur et mollia crura reponit;
primus et ire viam et fluvios temptare minantis
audet et ignoto sese committere ponti,
nec vanos horret strepitus. illi ardua cervix
argutumque caput, brevis alvus obesaque terga,
luxuriatque toris animosum pectus. honesti
spadices glaucique, color deterrimus albis
et gilvo. tum, siqua sonum procul arma dedere,
stare loco nescit, micat auribus et tremit artus
collectumque fremens volvit sub naribus ignem.
densa iuba, et dextro iactata recumbit in armo;
at duplex agitur per lumbos spina, cavatque
tellurem et solido graviter sonat ungula cornu.
talis Amyclaei domitus Pollucis habenis
Cyllarus et, quorum Grai meminere poetae,
Martis equi biiuges et magni currus Achilli;
talis et ipse iubam cervice effudit equina
coniugis adventu pernix Saturnus et altum
Pelion hinnitu fugiens implevit acuto.
  Hunc quoque, ubi aut morbo gravis aut iam segnior annis
deficit, abde domo nec turpi ignosce senectae,
quamvis saepe fuga versos ille egerit hostes
et patriam Epirum referat fortisque Mycenas
Neptunique ipsa deducat origine gentem.
frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
ingratum trahit, et siquando ad proelia ventum est,
ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
incassum furit. ergo animos aevumque notabis

praecipue; hinc alias artis prolemque parentum,
et quis cuique dolor victo, quae gloria palmae.
nonne vides, cum praecipiti certamine campum
corripuere ruuntque effusi carcere currus,
cum spes arrectae iuvenum, exultantiaque haurit
corda pavor pulsans? illi instant verbere torto
et proni dant lora, volat vi fervidus axis;
iamque humiles, iamque elati sublime videntur
aera per vacuum ferri atque adsurgere in auras;
nec mora nec requies; at fulvae nimbus harenae
tollitur, umescunt spumis flatuque sequentum:
tantus amor laudum, tantae est victoria curae.
primus Erichthonius currus et quattuor ausus
iungere equos rapidusque rotis insistere victor.
frena Pelethronii Lapithae gyrosque dedere
impositi dorso atque equitem docuere sub armis
insultare solo et gressus glomerare superbos.
aequus uterque labor, aeque iuvenemque magistri
exquirunt calidumque animis et cursibus acrem.
His animadversis instant sub tempus et omnis
impendunt curas denso distendere pingui
quem legere ducem et pecori dixere maritum,
florentisque secant herbas fluviosque ministrant
farraque, ne blando nequeat superesse labori
invalidique patrum referant ieiunia nati.
ipsa autem macie tenuant armenta volentes,
atque ubi concubitus primos iam nota voluptas
sollicitat, frondesque negant et fontibus arcent.
saepe etiam cursu quatiunt et sole fatigant,
cum graviter tunsis gemit area frugibus et cum
surgentem ad zephyrum paleae iactantur inanes.
hoc faciunt, nimio ne luxu obtunsior usus
sit genitali arvo et sulcos oblimet inertis,
sed rapiat sitiens Venerem interiusque recondat.
Rursus cura patrum cadere et succedere matrum
incipit. exactis gravidae cum mensibus errant,
non illas gravibus quisquam iuga ducere plaustris,
non saltu superare viam sit passus et acri
carpere prata fuga fluviosque innare rapacis.

saltibus in vacuis pascunt et plena secundum
flumina, muscus ubi et viridissima gramine ripa,
speluncaeque tegant et saxea procubet umbra.
est lucos Silari circa ilicibusque virentem
plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, oestrum Grai vertere vocantes,
asper, acerba sonans, quo tota exterrita silvis
diffugiunt armenta, furit mugitibus aether
concussus silvaeque et sicci ripa Tanagri.
hoc quondam monstro horribilis exercuit iras
Inachiae Iuno pestem meditata iuvencae.
hunc quoque (nam mediis fervoribus acrior instat)
arcebis gravido pecori, armentaque pasces
sole recens orto aut noctem ducentibus astris.
  Post partum cura in vitulos traducitur omnis,
continuoque notas et nomina gentis inurunt
et quos aut pecori malint submittere habendo
aut aris servare sacros aut scindere terram
et campum horrentem fractis invertere glaebis.
cetera pascuntur viridis armenta per herbas.
tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
iam vitulos hortare viamque insiste domandi,
dum faciles animi iuvenum, dum mobilis aetas.
ac primum laxos tenui de vimine circlos
cervici subnecte; dehinc, ubi libera colla
servitio adsuerint, ipsis e torquibus aptos
iunge pares et coge gradum conferre iuvencos;
atque illis iam saepe rotae ducantur inanes
per terram et summo vestigia pulvere signent;
post valido nitens sub pondere faginus axis
instrepat et iunctos temo trahat aereus orbis.
interea pubi indomitae non gramina tantum
nec vescas salicum frondes ulvamque palustrem,
sed frumenta manu carpes sata; nec tibi fetae
more patrum nivea inplebunt mulctraria vaccae,
sed tota in dulcis consument ubera natos.
  Sin ad bella magis studium turmasque ferocis,
aut Alphea rotis praelabi flumina Pisae
et Iovis in luco currus agitare volantis,

primus equi labor est animos atque arma videre
bellantum lituosque pati tractuque gementem
ferre rotam et stabulo frenos audire sonantis;
tum magis atque magis blandis gaudere magistri
laudibus et plausae sonitum cervicis amare.
atque haec iam primo depulsus ab ubere matris
audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
invalidus etiamque tremens, etiam inscius aevi.
at tribus exactis ubi quarta accesserit aestas,
carpere mox gyrum incipiat gradibusque sonare
compositis sinuetque alterna volumina crurum
sitque laboranti similis; tum cursibus auras,
tum vocet, ac per aperta volans ceu liber habenis
aequora vix summa vestigia ponat harena:
qualis Hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
incubuit, Scythiaeque hiemes atque arida differt
nubila; tum segetes altae campique natantes
lenibus horrescunt flabris summaeque sonorem
dant silvae longique urgent ad litora fluctus;
ille volat simul arva fuga, simul aequora verrens.
hic vel ad Elei metas et maxima campi
sudabit spatia et spumas aget ore cruentas,
Belgica vel molli melius feret esseda collo.
tum demum crassa magnum farragine corpus
crescere iam domitis sinito: namque ante domandum
ingentis tollent animos prensique negabunt
verbera lenta pati et duris parere lupatis.
   Sed non ulla magis viris industria firmat,
quam Venerem et caeci stimulos avertere amoris,
sive boum sive est cui gratior usus equorum.
atque ideo tauros procul atque in sola relegant
pascua, post montem oppositum et trans flumina lata,
aut intus clausos satura ad praesepia servant.
carpit enim viris paulatim uritque videndo
femina nec nemorum patitur meminisse nec herbae
dulcibus illa quidem inlecebris, et saepe superbos
cornibus inter se subigit decernere amantis.
pascitur in magna Sila formosa iuvenca:
illi alternantes multa vi proelia miscent

volneribus crebris, lavit ater corpora sanguis,
versaque in obnixos urgentur cornua vasto
cum gemitu, reboant silvaeque et longus Olympus.
nec mos bellantis una stabulare, sed alter
victus abit longeque ignotis exulat oris,
multa gemens ignominiam plagasque superbi
victoris, tum quos amisit inultus amores,
et stabula aspectans regnis excessit avitis.
ergo omni cura viris exercet et inter
dura iacet pernix instrato saxa cubili,
frondibus hirsutis et carice pastus acuta,
et temptat sese atque irasci in cornua discit
arboris obnixus trunco ventosque lacessit
ictibus et sparsa ad pugnam proludit harena.
post ubi collectum robur viresque refectae,
signa movet praecepsque oblitum fertur in hostem:
fluctus uti medio coepit cum albescere ponto,
longius ex altoque sinum trahit, utque volutus
ad terras immane sonat per saxa, neque ipso
monte minor procumbit; at ima exaestuat unda
verticibus nigramque alte subiectat harenam.
  Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
et genus aequoreum, pecudes pictaeque volucres
in furias ignemque ruunt: amor omnibus idem.
tempore non alio catulorum oblita leaena
saevior erravit campis, nec funera volgo
tam multa informes ursi stragemque dedere
per silvas; tum saevus aper, tum pessima tigris;
heu male tum Libyae solis erratur in agris.
nonne vides, ut tota tremor pertemptet equorum
corpora, si tantum notas odor attulit auras?
ac neque eos iam frena virum neque verbera saeva,
non scopuli rupesque cavae atque obiecta retardant
flumina correptosque unda torquentia montes.
ipse ruit dentesque Sabellicus exacuit sus,
et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
atque hinc atque illinc umeros ad volnera durat.
quid iuvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
durus amor? nempe abruptis turbata procellis

nocte natat caeca serus freta; quem super ingens
porta tonat caeli et scopulis inlisa reclamant
aequora, nec miseri possunt revocare parentes
nec moritura super crudeli funere virgo.
quid lynces Bacchi variae et genus acre luporum
atque canum? quid quae inbelles dant proelia cervi?
scilicet ante omnis furor est insignis equarum;
et mentem Venus ipsa dedit quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigae.
illas ducit amor trans Gargara transque sonantem
Ascanium; superant montis et flumina tranant.
continuoque avidis ubi subdita flamma medullis
(vere magis, quia vere calor redit ossibus), illae
ore omnes versae in zephyrum stant rupibus altis
exceptantque levis auras et saepe sine ullis
coniugiis vento gravidae (mirabile dictu)
saxa per et scopulos et depressas convallis
diffugiunt, non, Eure, tuos, neque solis ad ortus,
in borean caurumque aut unde nigerrimus auster
nascitur et pluvio contristat frigore caelum.
hic demum, hippomanes vero quod nomine dicunt
pastores, lentum destillat ab inguine virus,
hippomanes, quod saepe malae legere novercae
miscueruntque herbas et non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit inreparabile tempus,
singula dum capti circumvectamur amore.
hoc satis armentis: superat pars altera curae,
lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
hic labor, hinc laudem fortes sperate coloni.
nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
quam sit et angustis hunc addere rebus honorem:
sed me Parnasi deserta per ardua dulcis
raptat amor; iuvat ire iugis, qua nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.
Incipiens stabulis edico in mollibus herbam
carpere ovis, dum mox frondosa reducitur aestas,
et multa duram stipula filicumque maniplis
sternere subter humum, glacies ne frigida laedat

molle pecus scabiemque ferat turpisque podagras.
post hinc digressus iubeo frondentia capris
arbuta sufficere et fluvios praebere recentis
et stabula a ventis hiberno opponere soli
ad medium conversa diem, cum frigidus olim
iam cadit extremoque inrorat aquarius anno.
haec quoque non cura nobis leviore tuendae,
nec minor usus erit, quamvis Milesia magno
vellera mutentur Tyrios incocta rubores:
densior hinc suboles, hinc largi copia lactis;
quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra,
laeta magis pressis manabunt flumina mammis.
nec minus interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci saetasque comantis
usum in castrorum et miseris velamina nautis.
pascuntur vero silvas et summa Lycaei
horrentisque rubos et amantis ardua dumos;
atque ipsae memores redeunt in tecta suosque
ducunt et gravido superant vix ubere limen.
ergo omni studio glaciem ventosque nivalis,
quo minor est illis curae mortalis egestas,
avertes victumque feres et virgea laetus
pabula, nec tota claudes faenilia bruma.
at vero zephyris cum laeta vocantibus aestas
in saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi primo cum sidere frigida rura
carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
et ros in tenera pecori gratissimus herba.
inde ubi quarta sitim caeli collegerit hora
et cantu querulae rumpent arbusta cicadae,
ad puteos aut alta greges ad stagna iubeto
currentem ilignis potare canalibus undam;
aestibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
sicubi magna Iovis antiquo robore quercus
ingentis tendat ramos aut sicubi nigrum
ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra;
tum tenuis dare rursus aquas et pascere rursus
solis ad occasum, cum frigidus aera vesper
temperat et saltus reficit iam roscida luna

litoraque alcyonem resonant, acalanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyae, quid pascua versu
prosequar et raris habitata mapalia tectis?
saepe diem noctemque et totum ex ordine mensem
pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
hospitiis: tantum campi iacet. omnia secum
armentarius Afer agit, tectumque laremque
armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram;
non secus ac patriis acer Romanus in armis
iniusto sub fasce viam cum carpit et hosti
ante expectatum positis stat in agmine castris.
At non, qua Scythiae gentes Maeotiaque unda,
turbidus et torquens flaventis Hister harenas,
quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
illic clausa tenent stabulis armenta, neque ullae
aut herbae campo apparent aut arbore frondes,
sed iacet aggeribus niveis informis et alto
terra gelu late septemque adsurgit in ulnas.
semper hiems, semper spirantes frigora cauri.
tum Sol pallentis haud umquam discutit umbras,
nec cum invectus equis altum petit aethera, nec cum
praecipitem Oceani rubro lavit aequore currum.
concrescunt subitae currenti in flumine crustae
undaque iam tergo ferratos sustinet orbis,
puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustris;
aeraque dissiliunt volgo, vestesque rigescunt
indutae, caeduntque securibus umida vina,
et totae solidam in glaciem vertere lacunae,
stiriaque inpexis induruit horrida barbis.
interea toto non setius aere ninguit:
intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis
corpora magna boum, confertoque agmine cervi
torpent mole nova et summis vix cornibus extant.
hos non inmissis canibus, non cassibus ullis
puniceaeve agitant pavidos formidine pinnae,
sed frustra oppositum trudentes pectore montem
comminus obtruncant ferro graviterque rudentes
caedunt et magno laeti clamore reportant.
ipsi in defossis specubus secura sub alta

otia agunt terra congestaque robora totasque
advolvere focis ulmos ignique dedere.
hic noctem ludo ducunt et pocula laeti
fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.
talis Hyperboreo septem subiecta trioni
gens effrena virum Rhipaeo tunditur euro
et pecudum fulvis velatur corpora saetis.

Si tibi lanitium curae, primum aspera silva,
lappaeque tribolique, absint; fuge pabula laeta,
continuoque greges villis lege mollibus albos.
illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
nigra subest udo tantum cui lingua palato,
reice, ne maculis infuscet vellera pullis
nascentum, plenoque alium circumspice campo.
munere sic niveo lanae, si credere dignum est,
Pan deus Arcadiae captam te, Luna, fefellit,
in nemora alta vocans; nec tu aspernata vocantem.

At cui lactis amor, cytisum lotosque frequentis
ipse manu salsasque ferat praesepibus herbas.
hinc et amant fluvios magis et magis ubera tendunt
et salis occultum referunt in lacte saporem.
multi etiam excretos prohibent a matribus haedos,
primaque ferratis praefigunt ora capistris.
quod surgente die mulsere horisque diurnis,
nocte premunt; quod iam tenebris et sole cadente,
sub lucem exportans calathis adit oppida pastor;
aut parco sale contingunt hiemique reponunt.

Nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
velocis Spartae catulos acremque Molossum
pasce sero pingui. numquam custodibus illis
nocturnum stabulis furem incursusque luporum
aut inpacatos a tergo horrebis Hiberos.
saepe etiam cursu timidos agitabis onagros
et canibus leporem, canibus venabere dammas,
saepe volutabris pulsos silvestribus apros
latratu turbabis agens montisque per altos
ingentem clamore premes ad retia cervum.

Disce et odoratam stabulis accendere cedrum
galbaneoque agitare gravis nidore chelydros.

saepe sub inmotis praesepibus aut mala tactu
vipera delituit caelumque exterrita fugit,
aut tecto adsuetus coluber succedere et umbrae
(pestis acerba boum) pecorique adspergere virus
fovit humum. cape saxa manu, cape robora, pastor,
tollentemque minas et sibila colla tumentem
deice: iamque fuga timidum caput abdidit alte,
cum medii nexus extremaeque agmina caudae
solvuntur tardosque trahit sinus ultimus orbis.
est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
squamea convolvens sublato pectore terga
atque notis longam maculosus grandibus alvum,
qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus et dum
vere madent udo terrae ac pluvialibus austris,
stagna colit, ripisque habitans hic piscibus atram
improbus ingluviem ranisque loquacibus explet;
postquam exusta palus, terraeque ardore dehiscunt,
exilit in siccum et flammantia lumina torquens
saevit agris asperque siti atque exterritus aestu.
nec mihi tum mollis sub divo carpere somnos
neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas,
[cum positis novus exuviis nitidusque iuventa
volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,
arduus ad solem et linguis micat ore trisulcis.]
Morborum quoque te causas et signa docebo.
turpis ovis temptat scabies, ubi frigidus imber
altius ad vivum persedit et horrida cano
bruma gelu, vel cum tonsis inlotus adhaesit
sudor et hirsuti secuerunt corpora vepres.
dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
perfundunt, udisque aries in gurgite villis
mersatur missusque secundo defluit amni;
aut tonsum tristi contingunt corpus amurca
et spumas miscent argenti et sulpura viva
Idaeasque pices et pinguis unguine ceras
scillamque elleborosque gravis nigrumque bitumen.
non tamen ulla magis praesens fortuna laborum est,
quam siquis ferro potuit rescindere summum
ulceris os: alitur vitium vivitque tegendo,

dum medicas adhibere manus ad volnera pastor
abnegat et meliora deos sedet omnia poscens.
quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa
cum furit atque artus depascitur arida febris,
profuit incensos aestus avertere et inter
ima ferire pedis salientem sanguine venam,
Bisaltae quo more solent acerque Gelonus,
cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum
et lac concretum cum sanguine potat equino.
quam procul aut molli succedere saepius umbrae
videris aut summas carpentem ignavius herbas
extremamque sequi aut medio procumbere campo
pascentem et serae solam decedere nocti,
continuo culpam ferro compesce, prius quam
dira per incautum serpant contagia volgus.
non tam creber agens hiemem ruit aequore turbo,
quam multae pecudum pestes. nec singula morbi
corpora corripiunt, sed tota aestiva repente,
spemque gregemque simul cunctamque ab origine gentem.
tum sciat, aerias Alpes et Norica siquis
castella in tumulis et Iapydis arva Timavi
nunc quoque post tanto videat desertaque regna
pastorum et longe saltus lateque vacantis.
  Hic quondam morbo caeli miseranda coorta est
tempestas totoque autumni incanduit aestu
et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
corrupitque lacus, infecit pabula tabo.
nec via mortis erat simplex, sed ubi ignea venis
omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
rursus abundabat fluidus liquor omniaque in se
ossa minutatim morbo conlapsa trahebat.
saepe in honore deum medio stans hostia ad aram,
lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
inter cunctantis cecidit moribunda ministros.
aut siquam ferro mactaverat ante sacerdos,
inde neque impositis ardent altaria fibris
nec responsa potest consultus reddere vates
ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri
summaque ieiuna sanie infuscatur harena.

hinc laetis vituli volgo moriuntur in herbis
et dulcis animas plena ad praesepia reddunt,
hinc canibus blandis rabies venit et quatit aegros
tussis anhela sues ac faucibus angit obesis.
labitur infelix studiorum atque immemor herbae
victor equus fontisque avertitur et pede terram
crebra ferit; demissae aures, incertus ibidem
sudor et ille quidem morituris frigidus, aret
pellis et ad tactum tractanti dura resistit.
haec ante exitium primis dant signa diebus;
sin in processu coepit crudescere morbus,
tum vero ardentes oculi atque attractus ab alto
spiritus, interdum gemitu gravis, imaque longo
ilia singultu tendunt, it naribus ater
sanguis et obsessas fauces premit aspera lingua.
profuit inserto latices infundere cornu
Lenaeos; ea visa salus morientibus una:
mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
ardebant ipsique suos iam morte sub aegra
(di meliora piis erroremque hostibus illum!)
discissos nudis laniabant dentibus artus.
ecce autem duro fumans sub vomere taurus
concidit et mixtum spumis vomit ore cruorem
extremosque ciet gemitus. it tristis arator,
maerentem abiungens fraterna morte iuvencum,
atque opere in medio defixa relinquit aratra.
non umbrae altorum nemorum, non mollia possunt
prata movere animum, non qui per saxa volutus
purior electro campum petit amnis; at ima
solvuntur latera atque oculos stupor urget inertis
ad terramque fluit devexo pondere cervix.
quid labor aut benefacta iuvant? quid vomere terras
invertisse gravis? atqui non Massica Bacchi
munera, non illis epulae nocuere repostae:
frondibus et victu pascuntur simplicis herbae,
pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
flumina, nec somnos abrumpit cura salubris.
tempore non alio dicunt regionibus illis
quaesitas ad sacra boves Iunonis et uris

inparibus ductos alta ad donaria currus.
ergo aegre rastris terram rimantur et ipsis
unguibus infodiunt fruges montisque per altos
contenta cervice trahunt stridentia plaustra.
non lupus insidias explorat ovilia circum
nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
cura domat. timidi dammae cervique fugaces
nunc interque canes et circum tecta vagantur.
iam maris immensi prolem et genus omne natantum
litore in extremo ceu naufraga corpora fluctus
proluit; insolitae fugiunt in flumina phocae.
interit et curvis frustra defensa latebris
vipera et attoniti squamis adstantibus hydri.
ipsis est aer avibus non aequus et illae
praecipites alta vitam sub nube relinquunt.
praeterea iam nec mutari pabula refert,
quaesitaeque nocent artes; cessere magistri,
Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus.
saevit et in lucem Stygiis emissa tenebris
pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque
inque dies avidum surgens caput altius effert.
balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
arentesque sonant ripae collesque supini.
iamque catervatim dat stragem atque aggerat ipsis
in stabulis turpi dilapsa cadavera tabo,
donec humo tegere ac foveis abscondere discunt.
nam neque erat coriis usus nec viscera quisquam
aut undis abolere potest aut vincere flamma.
ne tondere quidem morbo inluvieque peresa
vellera nec telas possunt attingere putris;
verum etiam invisos siquis temptarat amictus,
ardentes papulae atque immundus olentia sudor
membra sequebatur, nec longo deinde moranti
tempore contactos artus sacer ignis edebat.

GEORGICON

LIBER IV.

Protinus aerii mellis caelestia dona
exequar. hanc etiam, Maecenas, aspice partem.
admiranda tibi levium spectacula rerum
magnanimosque duces totiusque ordine gentis
mores et studia et populos et proelia dicam.
in tenui labor; at tenuis non gloria, siquem
numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
ferre domum probibent) neque oves haedique petulci
floribus insultent aut errans bucula campo
decutiat rorem et surgentis atterat herbas.
absint et picti squalentia terga lacerti
pinguibus a stabulis meropesque aliaeque volucres
et manibus Procne pectus signata cruentis:
omnia nam late vastant ipsasque volantis
ore ferunt dulcem nidis inmitibus escam.
at liquidi fontes et stagna virentia musco
adsint et tenuis fugiens per gramina rivus,
palmaque vestibulum aut ingens oleaster inumbret,
ut, cum prima novi ducent examina reges
vere suo ludetque favis emissa iuventus,
vicina invitet decedere ripa calori
obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
in medium, seu stabit iners seu profluet umor,
transversas salices et grandia conice saxa,
pontibus ut crebris possint consistere et alas
pandere ad aestivum solem, si forte morantis
sparserit aut praeceps Neptuno inmerserit eurus.

haec circum casiae virides et olentia late
serpulla et graviter spirantis copia thymbrae
floreat inriguumque bibant violaria fontem.
ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis
seu lento fuerint alvaria vimine texta,
angustos habeant aditus: nam frigore mella
cogit hiems, eademque calor liquefacta remittit.
utraque vis apibus pariter metuenda; neque illae
nequiquam in tectis certatim tenuia cera
spiramenta linunt fucoque et floribus oras
explent collectumque haec ipsa ad munera gluten
et visco et Phrygiae servant pice lentius Idae.
saepe etiam effossis, si vera est fama, latebris
sub terra fovere larem, penitusque repertae
pumicibusque cavis exesaeque arboris antro.
tu tamen et levi rimosa cubilia limo
ungue fovens circum et raras superinice frondes.
neu propius tectis taxum sine, neve rubentis
ure foco cancros, altae neu crede paludi,
aut ubi odor caeni gravis aut ubi concava pulsu
saxa sonant vocisque offensa resultat imago.

Quod superest, ubi pulsam hiemem sol aureus egit
sub terras caelumque aestiva luce reclusit,
illae continuo saltus silvasque peragrant
purpureosque metunt flores et flumina libant
summa leves. hinc nescio qua dulcedine laetae
progeniem nidosque fovent, hinc arte recentes
excudunt ceras et mella tenacia fingunt.
hinc ubi iam emissum caveis ad sidera caeli
nare per aestatem liquidam suspexeris agmen
obscuramque trahi vento mirabere nubem,
contemplator: aquas dulcis et frondea semper
tecta petunt. huc tu iussos adsperge sapores,
trita melisphylla et cerinthae ignobile gramen,
tinnitusque cie et Matris quate cymbala circum:
ipsae consident medicatis sedibus, ipsae
intima more suo sese in cunabula condent.

Sin autem ad pugnam exierint (nam saepe duobus
regibus incessit magno discordia motu;

continuoque animos volgi et trepidantia bello
corda licet longe praesciscere; namque morantis
Martius ille aeris rauci canor increpat et vox
auditur fractos sonitus imitata tubarum;
tum trepidae inter se coeunt pinnisque coruscant
spiculaque exacuunt rostris aptantque lacertos
et circa regem atque ipsa ad praetoria densae
miscentur magnisque vocant clamoribus hostem):
ergo ubi ver nactae sudum camposque patentis,
erumpunt portis: concurritur, aethere in alto
fit sonitus, magnum mixtae glomerantur in orbem
praecipitesque cadunt; non densior aere grando,
nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
ipsi per medias acies insignibus alis
ingentis animos angusto in pectore versant,
usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos
aut hos versa fuga victor dare terga subegit.
hi motus animorum atque haec certamina tanta
pulveris exigui iactu compressa quiescunt.
  Verum ubi ductores acie revocaveris ambo,
deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
dede neci; melior vacua sine regnet in aula.
alter erit maculis auro squalentibus ardens.
nam duo sunt genera: hic melior, insignis et ore
et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
desidia latamque trahens inglorius alvum.
ut binae regum facies, ita corpora plebis.
namque aliae turpes horrent, ceu pulvere ab alto
cum venit et sicco terram spuit ore viator
aridus; elucent aliae et fulgore coruscant
ardentes auro et paribus lita corpora guttis.
haec potior suboles, hinc caeli tempore certo
dulcia mella premes, nec tantum dulcia, quantum
et liquida et durum Bacchi domitura saporem.
  At cum incerta volant caeloque examina ludunt
contemnuntque favos et frigida tecta relinquunt,
instabilis animos ludo prohibebis inani.
nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
eripe; non illis quisquam cunctantibus altum

ire iter aut castris audebit vellere signa.
invitent croceis halantes floribus horti
et custos furum atque avium cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
ipse thymum pinosque ferens de montibus altis
tecta serat late circum, cui talia curae;
ipse labore manum duro terat, ipse feracis
figat humo plantas et amicos inriget imbris.
  Atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum
vela traham et terris festinem advertere proram,
forsitan et, pinguis hortos quae cura colendi
ornaret, canerem, biferique rosaria Paesti,
quoque modo potis gauderent intiba rivis
et virides apio ripae, tortusque per herbam
cresceret in ventrem cucumis; nec sera comantem
narcissum aut flexi tacuissem vimen acanthi
pallentisque hederas et amantis litora myrtos.
namque sub Oebaliae memini me turribus arcis,
qua niger umectat flaventia culta Galaesus,
Corycium vidisse senem, cui pauca relicti
iugera ruris erant, nec fertilis illa iuvencis
nec pecori opportuna seges nec commoda Baccho:
hic rarum tamen in dumis holus albaque circum
lilia verbenasque premens vescumque papaver
regum aequabat opes animis seraque revertens
nocte domum dapibus mensas onerabat inemptis.
primus vere rosam atque autumno carpere poma,
et cum tristis hiems etiamnum frigore saxa
rumperet et glacie cursus frenaret aquarum,
ille comam mollis iam tondebat hyacinthi
aestatem increpitans seram zephyrosque morantis.
ergo apibus fetis idem atque examine multo
primus abundare et spumantia cogere pressis
mella favis; illi tiliae atque uberrima pinus,
quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
induerat, totidem autumno matura tenebat.
ille etiam seras in versum distulit ulmos
eduramque pirum et spinos iam pruna ferentis
iamque ministrantem platanum potantibus umbras.

verum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis
praetereo atque aliis post me memoranda relinquo.
  Nunc age, naturas apibus quas Iuppiter ipse
addidit expediam, pro qua mercede canoros
Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae
Dictaeo caeli regem pavere sub antro.
solae communis natos, consortia tecta
urbis habent, magnisque agitant sub legibus aevum,
et patriam solae et certos novere penatis,
venturaeque hiemis memores aestate laborem
experiuntur et in medium quaesita reponunt.
namque aliae victu invigilant et foedere pacto
exercentur agris; pars intra saepta domorum
narcissi lacrimam et lentum de cortice gluten
prima favis ponunt fundamina, deinde tenacis
suspendunt ceras; aliae spem gentis adultos
educunt fetus; aliae purissima mella
stipant et liquido distendunt nectare cellas;
sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti,
inque vicem speculantur aquas et nubila caeli
aut onera accipiunt venientum aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent.
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
cum properant, alii taurinis follibus auras
accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
aera lacu; gemit inpositis incudibus Aetna;
illi inter sese magna vi bracchia tollunt
in numerum versantque tenaci forcipe ferrum:
non aliter, si parva licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urget habendi
munere quamque suo. grandaevis oppida curae
et munire favos et daedala fingere tecta.
at fessae multa referunt se nocte minores,
crura thymo plenae; pascuntur et arbuta passim
et glaucas salices casiamque crocumque rubentem
et pinguem tiliam et ferrugineos hyacinthos.
203 saepe etiam duris errando in cotibus alas
204 attrivere ultroque animam sub fasce dedere;

tantus amor florum et generandi gloria mellis.
omnibus una quies operum, labor omnibus unus:
mane ruunt portis; nusquam mora; rursus easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant;
fit sonitus mussantque oras et limina circum.
post ubi iam thalamis se composuere, siletur
in noctem fessosque sopor suus occupat artus.
nec vero a stabulis pluvia inpendente recedunt
longius aut credunt caelo adventantibus euris,
sed circum tutae sub moenibus urbis aquantur
excursusque brevis temptant et saepe lapillos,
ut cumbae instabiles fluctu iactante saburram,
tollunt, his sese per inania nubila librant.
illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
quod neque concubitu indulgent nec corpora segnes
in Venerem solvunt aut fetus nixibus edunt,
verum ipsae e foliis natos et suavibus herbis
ore legunt, ipsae regem parvosque Quirites
sufficiunt aulasque et cerea regna refingunt.
ergo ipsas quamvis angusti terminus aevi
excipiat (neque enim plus septima ducitur aestas),
at genus inmortale manet multosque per annos
stat fortuna domus et avi numerantur avorum.
praeterea regem non sic Aegyptos et ingens
Lydia nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
observant. rege incolumi mens omnibus una est;
amisso rupere fidem constructaque mella
diripuere ipsae et crates solvere favorum.
ille operum custos, illum admirantur et omnes
circumstant fremitu denso stipantque frequentes
et saepe attollunt umeris et corpora bello
obiectant pulchramque petunt per volnera mortem.
His quidam signis atque haec exempla secuti
esse apibus partem divinae mentis et haustus
aetherios dixere; deum namque ire per omnia,
terrasque tractusque maris caelumque profundum;
hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
quemque sibi tenuis nascentem arcessere vitas;

scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
omnia nec morti esse locum, sed viva volare
sideris in numerum atque alto succedere caelo.
Siquando sedem augustam servataque mella
thesauris relines, prius haustu sparsus aquarum
ora fove fumosque manu praetende sequacis.
bis gravidos cogunt fetus, duo tempora messis,
Taygete simul os terris ostendit honestum
plias et Oceani spretos pede reppulit amnis,
aut eadem sidus fugiens ubi piscis aquosi
tristior hibernas caelo descendit in undas.
illis ira modum supra est, laesaeque venenum
morsibus inspirant et spicula caeca relinquunt
adfixae venis animasque in volnere ponunt.
248 quo magis exhaustae fuerint, hoc acrius omnes
249 incumbent generis lapsi sarcire ruinas
250 complebuntque foros et floribus horrea texent.
sin duram metues hiemem parcesque futuro
contusosque animos et res miserabere fractas,
at suffire thymo cerasque recidere inanis
quis dubitet? nam saepe favos ignotus adedit
stelio et lucifugis congesta cubilia blattis
immunisque sedens aliena ad pabula fucus;
aut asper crabro inparibus se inmiscuit armis,
aut dirum tiniae genus, aut invisa Minervae
laxos in foribus suspendit aranea casses.
251 Si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
vita tulit, tristi languebunt corpora morbo —
quod iam non dubiis poteris cognoscere signis:
continuo est aegris alius color; horrida voltum
deformat macies; tum corpora luce carentum
exportant tectis et tristia funera ducunt;
aut illae pedibus conexae ad limina pendent,
aut intus clausis cunctantur in aedibus, omnes
ignavaeque fame et contracto frigore pigrae
(tum sonus auditur gravior tractimque susurrant,
frigidus ut quondam silvis inmurmurat auster,
ut mare sollicitum stridit refluentibus undis,
aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis):

hic iam galbaneos suadebo incendere odores
mellaque harundineis inferre canalibus, ultro
hortantem et fessas ad pabula nota vocantem.
proderit et tunsum gallae admiscere saporem
arentisque rosas aut igni pinguia multo
defruta vel psithia passos de vite racemos
Cecropiumque thymum et grave olentia centaurea.
est etiam flos in pratis, cui nomen amello
fecere agricolae, facilis quaerentibus herba;
namque uno ingentem tollit de caespite silvam,
aureus ipse, sed in foliis, quae plurima circum
funduntur, violae sublucet purpura nigrae;
saepe deum nexis ornatae torquibus arae;
asper in ore sapor; tonsis in vallibus illum
pastores et curva legunt prope flumina Mellae:
huius odorato radices incoque Baccho
pabulaque in foribus plenis adpone canistris.
  Sed siquem proles subito defecerit omnis
nec, genus unde novae stirpis revocetur, habebit,
tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
pandere, quoque modo caesis iam saepe iuvencis
insincerus apes tulerit cruor. altius omnem
expediam prima repetens ab origine famam.
nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
accolit effuso stagnantem flumine Nilum
et circum pictis vehitur sua rura phaselis,
quaque pharetratae vicinia Persidis urget
et viridem Aegyptum nigra fecundat harena
et diversa ruens septem discurrit in ora
usque coloratis amnis devexus ab Indis,
omnis in hac certam regio iacit arte salutem.
exiguus primum atque ipsos contractus in usus
eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti
parietibusque premunt artis et quattuor addunt,
quattuor a ventis obliqua luce fenestras.
tum vitulus bima curvans iam cornua fronte
quaeritur: huic geminae nares et spiritus oris
multa reluctanti obstruitur plagisque perempto
tunsa per integram solvuntur viscera pellem.

sic positum in clauso linquunt et ramea costis
subiciunt fragmenta, thymum casiasque recentis.
hoc geritur zephyris primum impellentibus undas,
ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
interea teneris tepefactus in ossibus umor
aestuat et visenda modis animalia miris,
trunca pedum primo, mox et stridentia pinnis,
miscentur tenuemque magis magis aera carpunt,
donec ut aestivis effusus nubibus imber
erupere aut ut nervo pulsante sagittae,
prima leves ineunt siquando proelia Parthi.
  Quis deus hanc, musae, quis nobis extudit artem?
unde nova ingressus hominum experientia cepit?
pastor Aristaeus fugiens Peneia Tempe,
amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis,
multa querens atque hac adfatus voce parentem:
'mater, Cyrene mater, quae gurgitis huius
ima tenes, quid me praeclara stirpe deorum
(si modo, quem perhibes, pater est Thymbraeus Apollo)
invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
pulsus amor? quid me caelum sperare iubebas?
en etiam hunc ipsum vitae mortalis honorem,
quem mihi vix frugum et pecudum custodia sollers
omnia temptanti extuderat, te matre relinquo.
quin age et ipsa manu felicis erue silvas,
fer stabulis inimicum ignem atque interfice messes,
ure sata et validam in vitis molire bipennem,
tanta meae si te ceperunt taedia laudis.'
at mater sonitum thalamo sub fluminis alti
sensit. eam circum Milesia vellera nymphae
carpebant, hyali saturo fucata colore,
Drymoque Xanthoque Ligeaque Phyllodoceque,
caesariem effusae nitidam per candida colla,
Cydippeque et flava Lycorias, altera virgo,
altera tum primos Lucinae experta labores,
Clioque et Beroe soror, Oceanitides ambae,
ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae,

atque Ephyre atque Opis et Asia Deiopea
et tandem positis velox Arethusa sagittis.
inter quas curam Clymene narrabat inanem
Volcani Martisque dolos et dulcia furta,
aque Chao densos divom numerabat amores.
carmine quo captae dum fusis mollia pensa
devolvunt, iterum maternas impulit auris
luctus Aristaei, vitreisque sedilibus omnes
obstipuere; sed ante alias Arethusa sorores
prospiciens summa flavum caput extulit unda
et procul: 'o gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,
tristis Aristaeus Penei genitoris ad undam
stat lacrimans et te crudelem nomine dicit.'
huic percussa nova mentem formidine mater
'duc, age, duc ad nos; fas illi limina divom
tangere' ait: simul alta iubet discedere late
flumina, qua iuvenis gressus inferret. at illum
curvata in montis faciem circumstetit unda
accepitque sinu vasto misitque sub amnem.
iamque domum mirans genetricis et umida regna
speluncisque lacus clausos lucosque sonantis
ibat et ingenti motu stupefactus aquarum
omnia sub magna labentia flumina terra
spectabat diversa locis, Phasimque Lycumque
et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus
saxosusque sonans Hypanis Mysusque Caicus, 369
unde pater Tiberinus et unde Aniena fluenta 368
et gemina auratus taurino cornua voltu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
in mare purpureum violentior effluit amnis.
postquam est in thalami pendentia pumice tecta
perventum et nati fletus cognovit inanis
Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontis
germanae tonsisque ferunt mantelia villis,
pars epulis onerant mensas et plena reponunt
pocula, Panchaeis adolescunt ignibus arae,
et mater 'cape Maeonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus' ait: simul ipsa precatur

Oceanumque patrem rerum nymphasque sorores,
centum quae silvas, centum quae flumina servant.
ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit.
omine quo firmans animum sic incipit ipsa:
'est in Carpathio Neptuni gurgite vates,
caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor
et iuncto bipedum curru metitur equorum.
hic nunc Emathiae portus patriamque revisit
Pallenen; hunc et nymphae venerantur et ipse
grandaevus Nereus; novit namque omnia vates,
quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur;
quippe ita Neptuno visum est, immania cuius
armenta et turpis pascit sub gurgite phocas:
hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
expediat morbi causam eventusque secundet.
nam sine vi non ulla dabit praecepta neque illum
orando flectes; vim duram et vincula capto
tende; doli circum haec demum frangentur inanes.
ipsa ego te, medios cum sol accenderit aestus,
cum sitiunt herbae et pecori iam gratior umbra est,
in secreta senis ducam, quo fessus ab undis
se recipit, facile ut somno adgrediare iacentem.
verum ubi correptum manibus vinclisque tenebis,
tum variae eludent species atque ora ferarum.
fiet enim subito sus horridus atraque tigris
squamosusque draco et fulva cervice leaena,
aut acrem flammae sonitum dabit atque ita vinclis
excidet, aut in aquas tenuis dilapsus abibit.
sed quanto ille magis formas se vertet in omnis
tam tu, nate, magis contende tenacia vincla,
donec talis erit mutato corpore, qualem
videris, incepto tegeret cum lumina somno.'
haec ait et liquidum ambrosiae diffundit odorem,
quo totum nati corpus perduxit; at illi
dulcis compositis spiravit crinibus aura
atque habilis membris venit vigor. est specus ingens
exesi latere in montis, quo plurima vento
cogitur inque sinus scindit sese unda reductos,

deprensis olim statio tutissima nautis;
intus se vasti Proteus tegit obice saxi.
hic iuvenem in latebris aversum a lumine nympha
collocat, ipsa procul nebulis obscura resistit.
iam rapidus torrens sitientis Sirius Indos
ardebat caelo et medium sol igneus orbem
hauserat, arebant herbae et cava flumina siccis
faucibus ad limum radii tepefacta coquebant,
cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
ibat: eum vasti circum gens umida ponti
exultans rorem late dispergit amarum.
sternunt se somno diversae in litore phocae;
ipse velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit
auditisque lupos acuunt balatibus agni,
considit scopulo medius numerumque recenset.
cuius Aristaeo quoniam est oblata facultas,
vix defessa senem passus componere membra
cum clamore ruit magno manicisque iacentem
occupat. ille suae contra non inmemor artis
omnia transformat sese in miracula rerum,
ignemque horribilemque feram fluviumque liquentem.
verum ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
in sese redit atque hominis tandem ore locutus
'nam quis te, iuvenum confidentissime, nostras
iussit adire domos, quidve hinc petis?' inquit. at ille
'scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere quicquam;
sed tu desine velle. deum praecepta secuti
venimus hinc lapsis quaesitum oracula rebus.'
tantum effatus. ad haec vates vi denique multa
ardentis oculos intorsit lumine glauco
et graviter frendens sic fatis ora resolvit.
'non te nullius exercent numinis irae:
magna luis commissa; tibi has miserabilis Orpheus
haudquaquam ob meritum poenas, ni fata resistant,
suscitat et rapta graviter pro coniuge saevit.
illa quidem, dum te fugeret per flumina praeceps,
inmanem ante pedes hydrum moritura puella
servantem ripas alta non vidit in herba.

at chorus aequalis dryadum clamore supremos
implerunt montis, flerunt Rhodopeiae arces
altaque Pangaea et Rhesi Mavortia tellus
atque Getae atque Hebrus et Actias Orithyia.
ipse cava solans aegrum testudine amorem
te, dulcis coniunx, te solo in litore secum,
te veniente die, te decedente canebat.
Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
et caligantem nigra formidine lucum
ingressus manisque adiit regemque tremendum
nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
at cantu commotae Erebi de sedibus imis
umbrae ibant tenues simulacraque luce carentum,
quam multa in foliis avium se milia condunt,
Vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber,
matres atque viri defunctaque corpora vita
magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae
impositique rogis iuvenes ante ora parentum;
quos circum limus niger et deformis harundo
Cocyti tardaque palus inamabilis unda
alligat et noviens Styx interfusa coercet.
quin ipsae stupuere domus atque intima Leti
Tartara caeruleosque implexae crinibus angues
Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
atque Ixionii vento rota constitit orbis.
iamque pedem referens casus evaserat omnis
redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
pone sequens (namque hanc dederat Proserpina legem),
cum subita incautum dementia cepit amantem,
ignoscenda quidem, scirent si ignoscere manes:
restitit Eurydicenque suam iam luce sub ipsa
immemor heu victusque animi respexit. ibi omnis
effusus labor atque immitis rupta tyranni
foedera terque fragor stagnis auditus Avernis.
illa 'quis et me' inquit 'miseram et te perdidit, Orpheu,
quis tantus furor? en iterum crudelia retro
fata vocant conditque natantia lumina somnus.
iamque vale: feror ingenti circumdata nocte
invalidasque tibi tendens, heu non tua, palmas.'

dixit et ex oculis subito, ceu fumus in auras
commixtus tenuis, fugit diversa, neque illum
prensantem nequiquam umbras et multa volentem
dicere praeterea vidit, nec portitor Orci
amplius obiectam passus transire paludem.
quid faceret? quo se rapta bis coniuge ferret?
quo fletu manis, qua numina voce moveret?
illa quidem Stygia nabat iam frigida cumba.
septem illum totos perhibent ex ordine menses
rupe sub aeria deserti ad Strymonis undam
flevisse et gelidis haec evolvisse sub antris,
mulcentem tigris et agentem carmine quercus,
qualis populea maerens philomela sub umbra
amissos queritur fetus, quos durus arator
observans nido inplumis detraxit; at illa
flet noctem ramoque sedens miserabile carmen
integrat et maestis late loca questibus implet.
nulla Venus, non ulli animum flexere hymenaei.
solus Hyperboreas glacies Tanaimque nivalem
arvaque Rhipaeis numquam viduata pruinis
lustrabat, raptam Eurydicen atque inrita Ditis
dona querens; spretae Ciconum quo munere matres
inter sacra deum nocturnique orgia Bacchi
discerptum latos iuvenem sparsere per agros.
tum quoque marmorea caput a cervice revulsum
gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus
volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua,
ah miseram Eurydicen anima fugiente vocabat,
Eurydicen toto referebant flumine ripae.'
haec Proteus, et se iactu dedit aequor in altum,
quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
At non Cyrene; namque ultro adfata timentem:
'nate, licet tristis animo deponere curas.
haec omnis morbi causa, hinc miserabile nymphae,
cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
exitium misere apibus. tu munera supplex
tende petens pacem et facilis venerare napaeas;
namque dabunt veniam votis irasque remittent.
sed modus orandi qui sit prius ordine dicam.

quattuor eximios praestanti corpore tauros,
qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycaei,
delige et intacta totidem cervice iuvencas.
quattuor his aras alta ad delubra dearum
constitue et sacrum iugulis demitte cruorem
corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
post ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
inferias Orphei Lethaea papavera mittes
et nigram mactabis ovem lucumque revisens
placatam Eurydicen vitula venerabere caesa.'
haud mora: continuo matris praecepta facessit;
ad delubra venit, monstratas excitat aras,
quattuor eximios praestanti corpore tauros
ducit et intacta totidem cervice iuvencas.
post ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
inferias Orphei mittit lucumque revisit.
hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum
aspiciunt, liquefacta boum per viscera toto
stridere apes utero et ruptis effervere costis
immensasque trahi nubes iamque arbore summa
confluere et lentis uvam demittere ramis.
  Haec super arvorum cultu pecorumque canebam
et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum
fulminat Euphraten bello victorque volentis
per populos dat iura viamque adfectat Olympo.
illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti,
carmina qui lusi pastorum audaxque iuventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBRI XII.

AENEIDOS

LIBER I.

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Lavinaque venit
litora, multum ille et terris iactatus et alto
vi superum saevae memorem Iunonis ob iram,
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.
Musa, mihi causas memora, quo numine laeso
quidve dolens regina deum tot volvere casus
insignem pietate virum, tot adire labores
inpulerit. tantaene animis caelestibus irae?
Urbs antiqua fuit (Tyrii tenuere coloni)
Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe
ostia, dives opum studiisque asperrima belli:
quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
posthabita coluisse Samo; hic illius arma,
hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse,
siqua fata sinant, iam tum tenditque fovetque.
progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
audierat, Tyrias olim quae verteret arces;
hinc populum late regem belloque superbum
venturum excidio Libyae: sic volvere parcas.
id metuens veterisque memor Saturnia belli,
prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis:
necdum etiam causae irarum saevique dolores

exciderant animo; manet alta mente repostum
iudicium Paridis spretaeque iniuria formae
et genus invisum et rapti Ganymedis honores:
his accensa super iactatos aequore toto
Troas, relliquias Danaum atque immitis Achilli,
arcebat longe Latio, multosque per annos
errabant acti fatis maria omnia circum.
tantae molis erat Romanam condere gentem.
Vix e conspectu Siculae telluris in altum
vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant,
cum Iuno, aeternum servans sub pectore vulnus,
haec secum: 'mene incepto desistere victam
nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivum atque ipsos potuit submergere ponto
unius ob noxam et furias Aiacis Oilei?
ipsa Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem
disiecitque rates evertitque aequora ventis,
illum expirantem transfixo pectore flammas
turbine corripuit scopuloque infixit acuto:
ast ego, quae divum incedo regina, Iovisque
et soror et coniunx, una cum gente tot annos
bella gero. et quisquam numen Iunonis adorat
praeterea aut supplex aris imponet honorem?'
Talia flammato secum dea corde volutans
nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Aeoliam venit. hic vasto rex Aeolus antro
luctantes ventos tempestatesque sonoras
imperio premit ac vinclis et carcere frenat.
illi indignantes magno cum murmure montis
circum claustra fremunt; celsa sedet Aeolus arce
sceptra tenens mollitque animos et temperat iras.
ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
quippe ferant rapidi secum verrantque per auras:
sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,
hoc metuens, molemque et montes insuper altos
imposuit regemque dedit, qui foedere certo
et premere et laxas sciret dare iussus habenas.
ad quem tum Iuno supplex his vocibus usa est:

'Aeole, namque tibi divum pater atque hominum rex
et mulcere dedit fluctus et tollere vento,
gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,
Ilium in Italiam portans victosque penates:
incute vim ventis submersasque obrue puppes,
aut age diversos et disice corpora ponto.
sunt mihi bis septem praestanti corpore nymphae:
quarum quae forma pulcherrima Deiopea,
conubio iungam stabili propriamque dicabo,
omnis ut tecum meritis pro talibus annos
exigat et pulchra faciat te prole parentem.'
Aeolus haec contra: 'tuus, o regina, quid optes,
explorare labor, mihi iussa capessere fas est.
tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptra Iovemque
concilias, tu das epulis accumbere divum
nimborumque facis tempestatumque potentem.'
Haec ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
impulit in latus, ac venti velut agmine facto,
qua data porta, ruunt et terras turbine perflant;
incubuere mari totumque a sedibus imis
una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus et vastos volvunt ad litora fluctus;
insequitur clamorque virum stridorque rudentum;
eripiunt subito nubes caelumque diemque
Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra,
intonuere poli et crebris micat ignibus aether
praesentemque viris intentant omnia mortem.
extemplo Aeneae solvuntur frigore membra;
ingemit et duplicis tendens ad sidera palmas
talia voce refert: 'o terque quaterque beati,
quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra?
saevus ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens
Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis
scuta virum galeasque et fortia corpora volvit.'
Talia iactanti stridens Aquilone procella
velum adversa ferit fluctusque ad sidera tollit.

franguntur remi, tum prora avertit et undis
dat latus, insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
terram inter fluctus aperit, furit aestus harenis.
tris Notus abreptas in saxa latentia torquet
(saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, Aras,
dorsum inmane mari summo), tris Eurus ab alto
in brevia et syrtis urget (miserabile visu)
inliditque vadis atque aggere cingit harenae.
unam, quae Lycios fidumque vehebat Oronten,
ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
in puppim ferit: excutitur pronusque magister
volvitur in caput, ast illam ter fluctus ibidem
torquet agens circum et rapidus vorat aequore vertex.
apparent rari nantes in gurgite vasto,
arma virum tabulaeque et Troia gaza per undas.
iam validam Ilionei navem, iam fortis Achati,
et qua vectus Abas et qua grandaevus Aletes,
vicit hiems, laxis laterum compagibus omnes
accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt.
  Interea magno misceri murmure pontum
emissamque hiemem sensit Neptunus et imis
stagna refusa vadis, graviter commotus; et alto
prospiciens summa placidum caput extulit unda.
disiectam Aeneae toto videt aequore classem,
fluctibus oppressos Troas caelique ruina.
nec latuere doli fratrem Iunonis et irae.
Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur:
'tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
iam caelum terramque meo sine numine, venti,
miscere et tantas audetis tollere moles?
quos ego —! sed motos praestat componere fluctus:
post mihi non simili poena commissa luetis.
maturate fugam regique haec dicite vestro,
non illi imperium pelagi saevumque tridentem,
sed mihi sorte datum. tenet ille inmania saxa,
vestras, Eure, domos; illa se iactet in aula
Aeolus et clauso ventorum carcere regnet.'
  Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat

collectasque fugat nubes solemque reducit.
Cymothoe simul et Triton adnixus acuto
detrudunt navis scopulo; levat ipse tridenti
et vastas aperit syrtis et temperat aequor
atque rotis summas levibus perlabitur undas.
ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
seditio saevitque animis ignobile volgus
iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat;
tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
ille regit dictis animos et pectora mulcet:
sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
prospiciens genitor caeloque invectus aperto
flectit equos curruque volans dat lora secundo.
  Defessi Aeneadae, quae proxima litora, cursu
contendunt petere et Libyae vertuntur ad oras.
est in secessu longo locus: insula portum
efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur
in caelum scopuli, quorum sub vertice late
aequora tuta silent; tum silvis scaena coruscis
desuper horrentique atrum nemus imminet umbra;
fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum,
intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,
nympharum domus. hic fessas non vincula navis
ulla tenent, unco non alligat anchora morsu.
huc septem Aeneas collectis navibus omni
ex numero subit, ac magno telluris amore
egressi optata potiuntur Troes harena
et sale tabentis artus in litore ponunt.
ac primum silici scintillam excudit Achates
succepitque ignem foliis atque arida circum
nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
expediunt fessi rerum frugesque receptas
et torrere parant flammis et frangere saxo.
  Aeneas scopulum interea conscendit et omnem
prospectum late pelago petit, Anthea siquem

iactatum vento videat Phrygiasque biremis,
aut Capyn aut celsis in puppibus arma Caici.
navem in conspectu nullam, tris litore cervos
prospicit errantis; hos tota armenta sequuntur
a tergo et longum per vallis pascitur agmen.
constitit hic arcumque manu celerisque sagittas
corripuit, fidus quae tela gerebat Achates,
ductoresque ipsos primum, capita alta ferentis
cornibus arboreis, sternit, tum volgus et omnem
miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
nec prius absistit, quam septem ingentia victor
corpora fundat humi et numerum cum navibus aequet.
hinc portum petit et socios partitur in omnis.
vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes
litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
dividit et dictis maerentia pectora mulcet.
'O socii (neque enim ignari sumus ante malorum),
o passi graviora, dabit deus his quoque finem.
vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis
accestis scopulos, vos et Cyclopia saxa
experti: revocate animos maestumque timorem
mittite; forsan et haec olim meminisse iuvabit.
per varios casus, per tot discrimina rerum
tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae.
durate et vosmet rebus servate secundis.'
Talia voce refert curisque ingentibus aeger
spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
illi se praedae accingunt dapibusque futuris:
tergora deripiunt costis et viscera nudant,
pars in frusta secant veribusque trementia figunt,
litore aena locant alii flammasque ministrant.
tum victu revocant vires fusique per herbam
inplentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.
postquam exempta fames epulis mensaeque remotae,
amissos longo socios sermone requirunt,
spemque metumque inter dubii, seu vivere credant,
sive extrema pati nec iam exaudire vocatos.
praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti,

nunc Amyci casum gemit et crudelia secum
fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
  Et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo
dispiciens mare velivolum terrasque iacentis
litoraque et latos populos, sic vertice caeli
constitit et Libyae defixit lumina regnis.
atque illum talis iactantem pectore curas
tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis
adloquitur Venus. 'o qui res hominumque deumque
aeternis regis imperiis et fulmine terres,
quid meus Aeneas in te committere tantum,
quid Troes potuere, quibus tot funera passis
cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
certe hinc Romanos olim volventibus annis,
hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,
qui mare, qui terras omni dicione tenerent,
pollicitus, quae te, genitor, sententia vertit?
hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas
solabar, fatis contraria fata rependens:
nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
insequitur. quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit mediis elapsus Achivis
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timavi,
unde per ora novem vasto cum murmure montis
it mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum et genti nomen dedit armaque fixit
Troia, nunc placida compostus pace quiescit:
nos, tua progenies, caeli quibus adnuis arcem,
navibus (infandum!) amissis unius ob iram
prodimur atque Italis longe disiungimur oris.
hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?'
  Olli subridens hominum sator atque deorum
vultu, quo caelum tempestatesque serenat,
oscula libavit natae, dehinc talia fatur:
'parce metu, Cytherea: manent inmota tuorum
fata tibi; cernes urbem et promissa Lavini
moenia sublimemque feres ad sidera caeli

magnanimum Aenean, neque me sententia vertit.
hic tibi (fabor enim, quando haec te cura remordet,
longius et volvens fatorum arcana movebo)
bellum ingens geret Italia populosque feroces
contundet moresque viris et moenia ponet,
tertia dum Latio regnantem viderit aestas
ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
at puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
additur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno),
triginta magnos volvendis mensibus orbis
imperio explebit regnumque ab sede Lavini
transferet et longam multa vi muniet Albam.
hic iam ter centum totos regnabitur annos
gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus
Romulus excipiet gentem et Mavortia condet
moenia Romanosque suo de nomine dicet.
his ego nec metas rerum nec tempora pono;
imperium sine fine dedi. quin aspera Iuno,
quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat,
consilia in melius referet mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
sic placitum. veniet lustris labentibus aetas,
cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
servitio premet ac victis dominabitur Argis.
nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Iulius, a magno demissum nomen Iulo.
hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum,
accipies secura; vocabitur hic quoque votis.
aspera tum positis mitescent saecula bellis;
cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus,
iura dabunt; dirae ferro et conpagibus artis
claudentur Belli portae; Furor impius intus
saeva sedens super arma et centum vinctus aenis
post tergum nodis fremet horridus ore cruento.'
Haec ait et Maia genitum demittit ab alto,
ut terrae utque novae pateant Karthaginis arces

hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
finibus arceret. volat ille per aera magnum
remigio alarum ac Libyae citus adstitit oris.
et iam iussa facit, ponuntque ferocia Poeni
corda volente deo; in primis regina quietum
accipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Aeneas, per noctem plurima volvens,
ut primum lux alma data est, exire locosque
explorare novos, quas vento accesserit oras,
qui teneant (nam inculta videt), hominesne feraene,
quaerere constituit sociisque exacta referre.
classem in convexo nemorum sub rupe cavata
arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
occulit; ipse uno graditur comitatus Achate,
bina manu lato crispans hastilia ferro.
cui mater media sese tulit obvia silva,
virginis os habitumque gerens et virginis arma,
Spartanae vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce volucremque fuga praevertitur Hebrum.
namque umeris de more habilem suspenderat arcum
venatrix dederatque comam diffundere ventis,
nuda genu nodoque sinus collecta fluentis.
ac prior 'heus' inquit 'iuvenes, monstrate, mearum
vidistis siquam hic errantem forte sororum,
succinctam pharetra et maculosae tegmine lyncis,
aut spumantis apri cursum clamore prementem.'
Sic Venus, et Veneris contra sic filius orsus:
'nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
o — quam te memorem, virgo? namque haud tibi vultus
mortalis, nec vox hominem sonat; o, dea certe;
an Phoebi soror? an nympharum sanguinis una?
sis felix nostrumque leves, quaecumque, laborem,
et quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
iactemur, doceas; ignari hominumque locorumque
erramus, vento huc vastis et fluctibus acti:
multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.'
Tum Venus: 'haud equidem tali me dignor honore:
virginibus Tyriis mos est gestare pharetram
purpureoque alte suras vincire cothurno.

Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem;
sed fines Libyci, genus intractabile bello.
imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
germanum fugiens. longa est iniuria, longae
ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus agri
Phoenicum, et magno miserae dilectus amore,
cui pater intactam dederat primisque iugarat
ominibus. sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnis.
quos inter medius venit furor. ille Sychaeum
impius ante aras atque auri caecus amore
clam ferro incautum superat, securus amorum
germanae; factumque diu celavit et aegram
multa malus simulans vana spe lusit amantem.
ipsa sed in somnis inhumati venit imago
coniugis; ora modis attollens pallida miris
crudelis aras traiectaque pectora ferro
nudavit caecumque domus scelus omne retexit.
tum celerare fugam patriaque excedere suadet
auxiliumque viae veteris tellure recludit
thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
his commota fugam Dido sociosque parabat.
conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni
aut metus acer erat; naves, quae forte paratae,
corripiunt onerantque auro; portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
devenere locos, ubi nunc ingentia cernis
moenia surgentemque novae Karthaginis arcem,
[mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
taurino quantum possent circumdare tergo.]
sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,
quove tenetis iter?' quaerenti talibus ille
suspirans imoque trahens a pectore vocem:
'O dea, si prima repetens ab origine pergam,
et vacet annalis nostrorum audire laborum,
ante diem clauso componet Vesper Olympo.
nos Troia antiqua, si vestras forte per auris
Troiae nomen iit, diversa per aequora vectos

forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates
classe veho mecum, fama super aethera notus.
Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo.
bis denis Phrygium conscendi navibus aequor,
matre dea monstrante viam data fata secutus;
vix septem convolsae undis euroque supersunt.
ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus.' nec plura querentem
passa Venus medio sic interfata dolore est:
'Quisquis es, haud, credo, invisus caelestibus auras
vitalis carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
perge modo atque hinc te reginae ad limina perfer.
namque tibi reduces socios classemque relatam
nuntio et in tutum versis aquilonibus actam,
ni frustra augurium vani docuere parentes.
aspice bis senos laetantis agmine cycnos,
aetheria quos lapsa plaga Iovis ales aperto
turbabat caelo; nunc terras ordine longo
aut capere aut captas iam despectare videntur:
ut reduces illi ludunt stridentibus alis
et coetu cinxere polum cantusque dedere,
haud aliter puppesque tuae pubesque tuorum
aut portum tenet aut pleno subit ostia velo.
perge modo et, qua te ducit via, dirige gressum.'
Dixit et avertens rosea cervice refulsit
ambrosiaeque comae divinum vertice odorem
spiravere, pedes vestis defluxit ad imos,
et vera incessu patuit dea. ille ubi matrem
adgnovit, tali fugientem est voce secutus:
'quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
ludis imaginibus? cur dextrae iungere dextram
non datur ac veras audire et reddere voces?'
talibus incusat gressumque ad moenia tendit.
at Venus obscuro gradientis aere saepsit
et multo nebulae circum dea fudit amictu,
cernere nequis eos neu quis contingere posset
molirive moram aut veniendi poscere causas.
ipsa Paphum sublimis abit sedesque revisit

laeta suas, ubi templum illi centumque Sabaeo
ture calent arae sertisque recentibus halant.
Corripuere viam interea, qua semita monstrat.
iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
imminet adversasque aspectat desuper arces.
miratur molem Aeneas, magalia quondam,
miratur portas strepitumque et strata viarum.
instant ardentes Tyrii: pars ducere muros
molirique arcem et manibus subvolvere saxa,
pars optare locum tecto et concludere sulco;
[iura magistratusque legunt sanctumque senatum]
hic portus alii effodiunt, hic alta theatri
fundamenta locant alii immanisque columnas
rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris.
qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent;
fervet opus redolentque thymo fragrantia mella.
'o fortunati, quorum iam moenia surgunt!'
Aeneas ait et fastigia suspicit urbis.
infert se saeptus nebula (mirabile dictu)
per medios miscetque viris neque cernitur ulli.
Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
quo primum iactati undis et turbine Poeni
effodere loco signum, quod regia Iuno
monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello
egregiam et facilem victu per saecula gentem.
hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
condebat, donis opulentum et numine divae,
aerea cui gradibus surgebant limina nexaeque
aere trabes, foribus cardo stridebat aenis.
hoc primum in luco nova res oblata timorem
leniit, hic primum Aeneas sperare salutem
ausus et adflictis melius confidere rebus.
namque sub ingenti lustrat dum singula templo,
reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,

artificumque manus intra se operumque laborem
miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas
bellaque iam fama totum volgata per orbem,
Atridas Priamumque et saevum ambobus Achillem.
constitit et lacrimans 'quis iam locus' inquit, 'Achate,
quae regio in terris nostri non plena laboris?
en Priamus. sunt hic etiam sua praemia laudi,
sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.
solve metus: feret haec aliquam tibi fama salutem.'
sic ait, atque animum pictura pascit inani,
multa gemens, largoque umectat flumine vultum.
namque videbat, uti bellantes Pergama circum
hac fugerent Grai, premeret Troiana iuventus,
hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
adgnoscit lacrimans, primo quae prodita somno
Tydides multa vastabat caede cruentus,
ardentesque avertit equos in castra, prius quam
pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
parte alia fugiens amissis Troilus armis,
infelix puer atque impar congressus Achilli,
fertur equis curruque haeret resupinus inani,
lora tenens tamen; huic cervixque comaeque trahuntur
per terram et versa pulvis inscribitur hasta.
interea ad templum non aequae Palladis ibant
crinibus Iliades passis peplumque ferebant,
suppliciter tristes et tunsae pectora palmis;
diva solo fixos oculos aversa tenebat.
ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros
exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis,
eoasque acies et nigri Memnonis arma.
ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens mediisque in milibus ardet,
aurea subnectens exertae cingula mammae,
bellatrix, audetque viris concurrere virgo.

Haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur,
dum stupet obtutuque haeret defixus in uno,
regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
incessit, magna iuvenum stipante caterva.
qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
exercet Diana choros, quam mille secutae
hinc atque hinc glomerantur oreades; illa pharetram
fert umero gradiensque deas supereminet omnis
(Latonae tacitum pertemptant gaudia pectus):
talis erat Dido, talem se laeta ferebat
per medios, instans operi regnisque futuris.
tum foribus divae, media testudine templi,
saepta armis solioque alte subnixa resedit.
iura dabat legesque viris, operumque laborem
partibus aequabat iustis aut sorte trahebat:
cum subito Aeneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum
Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
dispulerat penitusque alias avexerat oras.
obstipuit simul ipse, simul percussus Achates
laetitiaque metuque: avidi coniungere dextras
ardebant, sed res animos incognita turbat.
dissimulant et nube cava speculantur amicti,
quae fortuna viris, classem quo litore linquant,
quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant
orantes veniam et templum clamore petebant.
Postquam introgressi et coram data copia fandi,
maximus Ilioneus placido sic pectore coepit:
'o regina, novam cui condere Iuppiter urbem
iustitiaque dedit gentis frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
oramus: prohibe infandos a navibus ignes,
parce pio generi et propius res aspice nostras.
non nos aut ferro Libycos populare penates
venimus aut raptas ad litora vertere praedas;
non ea vis animo nec tanta superbia victis.
est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae;
Oenotri coluere viri, nunc fama minores

Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
hic cursus fuit:
cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion
in vada caeca tulit penitusque procacibus austris
perque undas superante salo, perque invia saxa
dispulit; huc pauci vestris adnavimus oris.
quod genus hoc hominum? quaeve hunc tam barbara morem
permittit patria? hospitio prohibemur harenae;
bella cient primaque vetant consistere terra.
si genus humanum et mortalia temnitis arma,
at sperate deos memores fandi atque nefandi.
rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter
nec pietate fuit nec bello maior et armis.
quem si fata virum servant, si vescitur aura
aetheria neque adhuc crudelibus occubat umbris,
non metus, officio nec te certasse priorem
paeniteat. sunt et Siculis regionibus urbes
armaque Troianoque a sanguine clarus Acestes.
quassatam ventis liceat subducere classem
et silvis aptare trabes et stringere remos,
si datur Italiam sociis et rege recepto
tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus;
sin absumpta salus, et te, pater optime Teucrum,
pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli,
at freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
unde huc advecti, regemque petamus Acesten.'
talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.

Tum breviter Dido, vultum demissa, profatur:
'solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
res dura et regni novitas me talia cogunt
moliri et late finis custode tueri.
quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem
virtutesque virosque aut tanti incendia belli?
non obtunsa adeo gestamus pectora Poeni,
nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva
sive Erycis finis regemque optatis Acesten,
auxilio tutos dimittam opibusque iuvabo.

vultis et his mecum pariter considere regnis,
urbem quam statuo vestra est; subducite naves;
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
atque utinam rex ipse noto compulsus eodem
adforet Aeneas! equidem per litora certos
dimittam et Libyae lustrare extrema iubebo,
si quibus eiectus silvis aut urbibus errat.'
His animum arrecti dictis et fortis Achates
et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem
ardebant. prior Aenean compellat Achates:
'nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
submersum; dictis respondent cetera matris.'
vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
restitit Aeneas claraque in luce refulsit,
os umerosque deo similis: namque ipsa decoram
caesariem nato genetrix lumenque iuventae
purpureum et laetos oculis adflarat honores;
quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
tum sic reginam adloquitur cunctisque repente
inprovisus ait: 'coram, quem quaeritis, adsum
Troius Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
o sola infandos Troiae miserata labores,
quae nos, relliquias Danaum, terraeque marisque
omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos,
urbe, domo socias, grates persolvere dignas
non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
di tibi, siqua pios respectant numina, siquid
usquam iustitia est et mens sibi conscia recti,
praemia digna ferant. quae te tam laeta tulerunt
saecula? qui tanti talem genuere parentes?
in freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt,
quae me cumque vocant terrae.' sic fatus amicum

Ilionea petit dextra laevaque Serestum,
post alios, [fortemque Gyan fortemque Cloanthum.]
Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido,
casu deinde viri tanto, et sic ore locuta est:
'quis te, nate dea, per tanta pericula casus
insequitur? quae vis inmanibus adplicat oris?
tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
atque equidem Teucrum memini Sidona venire
finibus expulsum patriis, nova regna petentem
auxilio Beli: genitor tum Belus opimam
vastabat Cyprum et victor dicione tenebat.
tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
Troianae nomenque tuum regesque Pelasgi.
ipse hostis Teucros insigni laude ferebat
seque ortum antiqua Teucrorum ab stirpe volebat.
quare agite, o tectis, iuvenes, succedite nostris.
me quoque per multos similis fortuna labores
iactatam hac demum voluit consistere terra.
non ignara mali miseris succurrere disco.'
sic memorat; simul Aenean in regia ducit
tecta, simul divum templis indicit honorem.
nec minus interea sociis ad litora mittit
viginti tauros, magnorum horrentia centum
terga suum, pinguis centum cum matribus agnos,
munera laetitiamque dii.
at domus interior regali splendida luxu
instruitur mediisque parant convivia tectis:
arte laboratae vestes ostroque superbo,
ingens argentum mensis, caelataque in auro
fortia facta patrum, series longissima rerum
per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.
Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
passus amor) rapidum ad navis praemittit Achaten,
Ascanio ferat haec ipsumque ad moenia ducat:
omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
munera praeterea, Iliacis erepta ruinis,
ferre iubet, pallam signis auroque rigentem
et circumtextum croceo velamen acantho,

ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis,
Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos,
extulerat, matris Ledae mirabile donum;
praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
maxima natarum Priami, colloque monile
bacatum et duplicem gemmis auroque coronam.
haec celerans iter ad navis tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
pro dulci Ascanio veniat donisque furentem
incendat reginam atque ossibus implicet ignem:
quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilinguis,
urit atrox Iuno et sub noctem cura recursat.
ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:
'nate, meae vires, mea magna potentia solus,
nate, patris summi qui tela Typhoëa temnis,
ad te confugio et supplex tua numina posco.
frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
litora iactetur odiis Iunonis iniquae,
nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.
nunc Phoenissa tenet Dido blandisque moratur
vocibus, et vereor, quo se Iunonia vertant
hospitia; haud tanto cessabit cardine rerum.
quocirca capere ante dolis et cingere flamma
reginam meditor, nequo se numine mutet,
sed magno Aeneae mecum teneatur amore.
qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
regius accitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
dona ferens pelago et flammis restantia Troiae:
hunc ego sopitum somno super alta Cythera
aut super Idalium sacrata sede recondam,
nequa scire dolos mediusve occurrere possit.
tu faciem illius noctem non amplius unam
falle dolo et notos pueri puer indue vultus,
ut, cum te gremio accipiet laetissima Dido
regalis inter mensas laticemque Lyaeum,
cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
occultum inspires ignem fallasque veneno.'

Paret Amor dictis carae genetricis et alas
exuit et gressu gaudens incedit Iuli.
at Venus Ascanio placidam per membra quietem
inrigat et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
floribus et dulci adspirans complectitur umbra.
iamque ibat dicto parens et dona Cupido
regia portabat Tyriis, duce laetus Achate.
cum venit, aulaeis iam se regina superbis
aurea composuit sponda mediamque locavit,
iam pater Aeneas et iam Troiana iuventus
conveniunt stratoque super discumbitur ostro.
dant manibus famuli lymphas Cereremque canistris
expediunt tonsisque ferunt mantelia villis.
quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
cura penum struere et flammis adolere penates,
centum aliae totidemque pares aetate ministri,
qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
convenere, toris iussi discumbere pictis.
mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum
flagrantisque dei vultus simulataque verba
[pallamque et pictum croceo velamen acantho.]
praecipue infelix, pesti devota futurae,
expleri mentem nequit ardescitque tuendo
Phoenissa et pariter puero donisque movetur.
ille ubi complexu Aeneae colloque pependit
et magnum falsi inplevit genitoris amorem,
reginam petit. haec oculis, haec pectore toto
haeret et interdum gremio fovet, inscia Dido,
insidat quantus miserae deus. at memor ille
matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum
incipit et vivo temptat praevertere amore
iam pridem resides animos desuetaque corda.

Postquam prima quies epulis mensaeque remotae,
crateras magnos statuunt et vina coronant.
fit strepitus tectis vocemque per ampla volutant
atria; dependent lychni laquearibus aureis
incensi et noctem flammis funalia vincunt.

hic regina gravem gemmis auroque poposcit
implevitque mero pateram, quam Belus et omnes
a Belo soliti; tum facta silentia tectis.
'Iuppiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur,
hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
esse velis nostrosque huius meminisse minores.
adsit laetitiae Bacchus dator et bona Iuno;
et vos, o, coetum, Tyrii, celebrate faventes.'
dixit et in mensam laticum libavit honorem
primaque, libato, summo tenus attigit ore;
tum Bitiae dedit increpitans; ille inpiger hausit
spumantem pateram et pleno se proluit auro;
post alii proceres. cithara crinitus Iopas
personat aurata, docuit quem maximus Atlas.
hic canit errantem lunam solisque labores,
unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes,
[arcturum pluviasque hyadas geminosque triones],
quid tantum Oceano properent se tinguere soles
hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
nec non et vario noctem sermone trahebat
infelix Dido longumque bibebat amorem,
multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
nunc quibus Aurorae venisset filius armis,
nunc quales Diomedis equi, nunc quantus Achilles.
'immo age et a prima dic, hospes, origine nobis
insidias' inquit 'Danaum casusque tuorum
erroresque tuos: nam te iam septima portat
omnibus errantem terris et fluctibus aestas.'

AENEIDOS

LIBER II.

Conticuere omnes intentique ora tenebant.
inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
'infandum, regina, iubes renovare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
eruerint Danai, quaeque ipse miserrima vidi
et quorum pars magna fui. quis talia fando
Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi
temperet a lacrimis? et iam nox umida caelo
praecipitat suadentque cadentia sidera somnos.
sed si tantus amor casus cognoscere nostros
et breviter Troiae supremum audire laborem,
quamquam animus meminisse horret luctuque refugit,
incipiam. fracti bello fatisque repulsi
ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
instar montis equum divina Palladis arte
aedificant sectaque intexunt abiete costas:
votum pro reditu simulant; ea fama vagatur.
huc delecta virum sortiti corpora furtim
includunt caeco lateri penitusque cavernas
ingentis uterumque armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos, notissima fama
insula, dives opum, Priami dum regna manebant,
nunc tantum sinus et statio male fida carinis:
huc se provecti deserto in litore condunt.
nos abiisse rati et vento petiisse Mycenas.
ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
panduntur portae, iuvat ire et Dorica castra
desertosque videre locos litusque relictum.
hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles,

classibus hic locus, hic acie certare solebant.
pars stupet innuptae donum exitiale Minervae
et molem mirantur equi; primusque Thymoetes
duci intra muros hortatur et arce locari,
sive dolo seu iam Troiae sic fata ferebant.
at Capys et quorum melior sententia menti
aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
praecipitare iubent subiectisque urere flammis,
aut terebrare cavas uteri et temptare latebras.
scinditur incertum studia in contraria volgus.
Primus ibi ante omnis, magna comitante caterva,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce
et procul 'o miseri, quae tanta insania, cives?
creditis avectos hostis aut ulla putatis
dona carere dolis Danaum? sic notus Ulixes?
aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
aut haec in nostros fabricata est machina muros
inspectura domos venturaque desuper urbi,
aut aliquis latet error: equo ne credite, Teucri.
quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis.'
sic fatus validis ingentem viribus hastam
in latus inque feri curvam conpagibus alvum
contorsit. stetit illa tremens, uteroque recusso
insonuere cavae gemitumque dedere cavernae.
et si fata deum, si mens non laeva fuisset,
impulerat ferro Argolicas foedare latebras,
Troiaque nunc stares Priamique arx alta maneres.
Ecce, manus iuvenem interea post terga revinctum
pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae, qui se ignotum venientibus ultro,
hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis,
obtulerat, fidens animi atque in utrumque paratus,
seu versare dolos seu certae occumbere morti.
undique visendi studio Troiana iuventus
circumfusa ruit certantque inludere capto.
accipe nunc Danaum insidias et crimine ab uno
disce omnis.
namque ut conspectu in medio turbatus, inermis,
constitit atque oculis Phrygia agmina circumspexit,

'heu, quae nunc tellus' inquit, 'quae me aequora possunt
accipere? aut quid iam misero mihi denique restat?
cui neque apud Danaos usquam locus, et super ipsi
Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt.'
quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
impetus. hortamur fari, quo sanguine cretus,
quidve ferat; memoret, quae sit fiducia capto.
[ille haec, deposita tandem formidine, fatur.]
'Cuncta equidem tibi, rex, fuerit quodcumque, fatebor
vera' inquit: 'neque me Argolica de gente negabo
(hoc primum), nec si miserum Fortuna Sinonem
finxit, vanum etiam mendacemque inproba finget.
fando aliquod si forte tuas pervenit ad auris
Belidae nomen Palamedis et incluta fama
gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
insontem infando indicio, quia bella vetabat,
demisere Neci, nunc cassum lumine lugent:
illi me comitem et consanguinitate propinquum
pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
dum stabat regno incolumis regumque vigebat
conciliis, et nos aliquod nomenque decusque
gessimus. invidia postquam pellacis Ulixi
(haud ignota loquor) superis concessit ab oris,
adflictus vitam in tenebris luctuque trahebam
et casum insontis mecum indignabar amici.
nec tacui demens et me, fors siqua tulisset,
si patrios umquam remeassem victor ad Argos,
promisi ultorem et verbis odia aspera movi.
hinc mihi prima mali labes, hinc semper Ulixes
criminibus terrere novis, hinc spargere voces
in vulgum ambiguas et quaerere conscius arma.
nec requievit enim, donec Calchante ministro —
sed quid ego haec autem nequiquam ingrata revolvo?
quidve moror? si omnis uno ordine habetis Achivos
idque audire sat est, iamdudum sumite poenas:
hoc Ithacus velit et magno mercentur Atridae.'
Tum vero ardemus scitari et quaerere causas,
ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.
prosequitur pavitans et ficto pectore fatur:

'Saepe fugam Danai Troia cupiere relicta
moliri et longo fessi discedere bello:
fecissentque utinam! saepe illos aspera ponti
interclusit hiems et terruit auster euntis;
praecipue cum iam hic trabibus contextus acernis
staret equus, toto sonuerunt aethere nimbi.
suspensi Eurypylum scitantem oracula Phoebi
mittimus, isque adytis haec tristia dicta reportat:
"sanguine placastis ventos et virgine caesa,
cum primum Iliacas, Danai, venistis ad oras:
sanguine quaerendi reditus animaque litandum
Argolica." vulgi quae vox ut venit ad auris,
obstipuere animi gelidusque per ima cucurrit
ossa tremor, cui fata paret, quem poscat Apollo.
hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
protrahit in medios; quae sint ea numina divum
flagitat. et mihi iam multi crudele canebant
artificis scelus et taciti ventura videbant.
bis quinos silet ille dies tectusque recusat
prodere voce sua quemquam aut opponere morti.
vix tandem, magnis Ithaci clamoribus actus,
composito rumpit vocem et me destinat arae.
adsensere omnes et, quae sibi quisque timebat,
unius in miseri exitium conversa tulere.
iamque dies infanda aderat, mihi sacra parari
et salsae fruges et circum tempora vittae.
eripui, fateor, leto me et vincula rupi
limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
delitui, dum vela, darent si forte, dedissent.
nec mihi iam patriam antiquam spes ulla videndi
nec dulcis natos exoptatumque parentem;
quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
effugia et culpam hanc miserorum morte piabunt.
quod te per superos et conscia numina veri,
per siqua est quae restet adhuc mortalibus usquam
intemerata fides, oro, miserere laborum
tantorum, miserere animi non digna ferentis.'
His lacrimis vitam damus et miserescimus ultro,
ipse viro primus manicas atque arta levari

vincla iubet Priamus dictisque ita fatur amicis:
'quisquis es, amissos hinc iam obliviscere Graios,
noster eris. mihique haec edissere vera roganti:
quo molem hanc inmanis equi statuere? quis auctor?
quidve petunt? quae relligio aut quae machina belli?'
dixerat. ille, dolis instructus et arte Pelasga,
sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
'vos, aeterni ignes, et non violabile vestrum
testor numen' ait, 'vos arae ensesque nefandi,
quos fugi, vittaeque deum, quas hostia gessi:
fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,
fas odisse viros atque omnia ferre sub auras,
siqua tegunt, teneor patriae nec legibus ullis.
tu modo promissis maneas servataque serves
Troia fidem, si vera feram, si magna rependam.
  Omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. impius ex quo
Tydides sed enim scelerumque inventor Ulixes,
fatale adgressi sacrato avellere templo
Palladium, caesis summae custodibus arcis,
corripuere sacram effigiem manibusque cruentis
virgineas ausi divae contingere vittas:
ex illo fluere ac retro sublapsa referri
spes Danaum, fractae vires, aversa deae mens.
nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
vix positum castris simulacrum, arsere coruscae
luminibus flammae arrectis salsusque per artus
sudor iit terque ipsa solo (mirabile dictu)
emicuit parmamque ferens hastamque trementem.
extemplo temptanda fuga canit aequora Calchas,
nec posse Argolicis excindi Pergama telis,
omina ni repetant Argis numenque reducant,
quod pelago et curvis secum avexere carinis.
et nunc quod patrias vento petiere Mycenas,
arma deosque parant comites, pelagoque remenso
inprovisi aderunt. ita digerit omina Calchas.
hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso
effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
hanc tamen inmensam Calchas attollere molem

roboribus textis caeloque educere iussit,
ne recipi portis aut duci in moenia posset
neu populum antiqua sub relligione tueri.
nam si vestra manus violasset dona Minervae,
tum magnum exitium (quod di prius omen in ipsum
convertant) Priami imperio Phrygibusque futurum;
sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,
ultro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
venturam, et nostros ea fata manere nepotes.'
Talibus insidiis periurique arte Sinonis
credita res, captique dolis lacrimisque coactis,
quos neque Tydides nec Larisaeus Achilles,
non anni domuere decem, non mille carinae.
Hic aliud maius miseris multoque tremendum
obicitur magis atque inprovida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
sollemnis taurum ingentem mactabat ad aras.
ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(horresco referens) inmensis orbibus angues
incumbunt pelago pariterque ad litora tendunt:
pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque
sanguineae superant undas, pars cetera pontum
pone legit sinuatque inmensa volumine terga.
fit sonitus spumante salo; iamque arva tenebant
ardentisque oculos suffecti sanguine et igni
sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
diffugimus visu exangues. illi agmine certo
Laocoonta petunt; et primum parva duorum
corpora natorum serpens amplexus uterque
implicat et miseros morsu depascitur artus;
post ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,
corripiunt spirisque ligant ingentibus: et iam
bis medium amplexi, bis collo squamea circum
terga dati, superant capite et cervicibus altis.
ille simul manibus tendit divellere nodos,
perfusus sanie vittas atroque veneno,
clamores simul horrendos ad sidera tollit,
qualis mugitus, fugit cum saucius aram
taurus et incertam excussit cervice securim.

at gemini lapsu delubra ad summa dracones
effugiunt saevaeque petunt Tritonidis arcem,
sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur.
tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
insinuat pavor, et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
laeserit et tergo sceleratam intorserit hastam.
ducendum ad sedes simulacrum orandaque divae
numina conclamant.
dividimus muros et moenia pandimus urbis.
accingunt omnes operi pedibusque rotarum
subiciunt lapsus et stuppea vincula collo
intendunt. scandit fatalis machina muros,
feta armis. pueri circum innuptaeque puellae
sacra canunt funemque manu contingere gaudent.
illa subit mediaeque minans inlabitur urbi.
o patria, o divum domus Ilium et incluta bello
moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
substitit atque utero sonitum quater arma dedere:
instamus tamen inmemores caecique furore
et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
ora, dei iussu non umquam credita Teucris.
nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
ille dies, festa velamus fronde per urbem.
Vertitur interea caelum et ruit Oceano nox,
involvens umbra magna terramque polumque
Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucri
conticuere, sopor fessos complectitur artus.
et iam Argiva phalanx instructis navibus ibat
a Tenedo, tacitae per amica silentia lunae
litora nota petens: flammas cum regia puppis
extulerat, fatisque deum defensus iniquis
inclusos utero Danaos et pinea furtim
laxat claustra Sinon. illos patefactus ad auras
reddit equus laetique cavo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces et dirus Ulixes,
demissum lapsi per funem, Acamasque Thoasque
Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon

et Menelaus et ipse doli fabricator Epeos.
invadunt urbem somno vinoque sepultam,
caeduntur vigiles, portisque patentibus omnes
accipiunt socios atque agmina conscia iungunt.
  Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
incipit et dono divum gratissima serpit.
in somnis ecce ante oculos maestissimus Hector
visus adesse mihi largosque effundere fletus,
raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
pulvere perque pedes traiectus lora tumentis.
ei mihi, qualis erat, quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli
vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis!
squalentem barbam et concretos sanguine crinis
vulneraque illa gerens, quae circum plurima muros
accepit patrios. ultro flens ipse videbar
compellare virum et maestas expromere voces:
'o lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris
expectate venis? ut te post multa tuorum
funera, post varios hominumque urbisque labores
defessi aspicimus! quae causa indigna serenos
foedavit vultus? aut cur haec vulnera cerno?'
ille nihil, nec me quaerentem vana moratur,
sed graviter gemitus imo de pectore ducens
'heu fuge, nate dea, teque his' ait 'eripe flammis.
hostis habet muros, ruit alta a culmine Troia.
sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
sacra suosque tibi commendat Troia penatis:
hos cape fatorum comites, his moenia quaere,
magna pererrato statues quae denique ponto.'
sic ait, et manibus vittas Vestamque potentem
aeternumque adytis effert penetralibus ignem.
  Diverso interea miscentur moenia luctu,
et magis atque magis, quamquam secreta parentis
Anchisae domus arboribusque obtecta recessit,
clarescunt sonitus armorumque ingruit horror.
excutior somno et summi fastigia tecti

ascensu supero atque arrectis auribus adsto:
in segetem veluti cum flamma furentibus austris
incidit, aut rapidus montano flumine torrens
sternit agros, sternit sata laeta boumque labores
praecipitesque trahit silvas, stupet inscius alto
accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
insidiae. iam Deiphobi dedit ampla ruinam
Vulcano superante domus, iam proximus ardet
Ucalegon, Sigea igni freta lata relucent.
exoritur clamorque virum clangorque tubarum.
arma amens capio; nec sat rationis in armis,
sed glomerare manum bello et concurrere in arcem
cum sociis ardent animi, furor iraque mentem
praecipitant pulchrumque mori succurrit in armis.
Ecce autem telis Panthus elapsus Achivom,
Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
sacra manu victosque deos parvumque nepotem
ipse trahit cursuque amens ad limina tendit.
'quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?'
vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
'venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniae. fuimus Troes, fuit Ilium et ingens
gloria Teucrorum; ferus omnia Iuppiter Argos
transtulit; incensa Danai dominantur in urbe.
arduus armatos mediis in moenibus adstans
fundit equus victorque Sinon incendia miscet
insultans. portis alii bipatentibus adsunt,
milia quot magnis umquam venere Mycenis;
obsedere alii telis angusta viarum
oppositi; stat ferri acies mucrone corusco
stricta, parata neci; vix primi proelia temptant
portarum vigiles et caeco Marte resistunt.'
talibus Othryadae dictis et numine divum
in flammas et in arma feror, quo tristis Erinys,
quo fremitus vocat et sublatus ad aethera clamor.
addunt se socios Rhipeus et maximus armis
Epytus, oblati per lunam, Hypanisque Dymasque,
et lateri adglomerant nostro, iuvenisque Coroebus

Mygdonides: illis ad Troiam forte diebus
venerat, insano Cassandrae incensus amore,
et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,
infelix, qui non sponsae praecepta furentis
audierit.
quos ubi confertos audere in proelia vidi,
incipio super his: 'iuvenes, fortissima frustra
pectora, si vobis audentem extrema cupido
certa sequi, quae sit rebus fortuna videtis.
excessere omnes adytis arisque relictis
di, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
incensae: moriamur et in media arma ruamus.
una salus victis nullam sperare salutem.'
sic animis iuvenum furor additus. inde, lupi ceu
raptores atra in nebula, quos inproba ventris
exegit caecos rabies catulique relicti
faucibus expectant siccis, per tela, per hostis
vadimus haud dubiam in mortem mediaeque tenemus
urbis iter; nox atra cava circumvolat umbra.
quis cladem illius noctis, quis funera fando
explicet aut possit lacrimis aequare labores?
urbs antiqua ruit, multos dominata per annos;
plurima perque vias sternuntur inertia passim
corpora perque domos et relligiosa deorum
limina. nec soli poenas dant sanguine Teucri:
quondam etiam victis redit in praecordia virtus
victoresque cadunt Danai. crudelis ubique
luctus, ubique pavor et plurima mortis imago.
Primus se Danaum magna comitante caterva
Androgeos offert nobis, socia agmina credens
inscius, atque ultro verbis compellat amicis:
'festinate, viri. nam quae tam sera moratur
segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama; vos celsis nunc primum a navibus itis?'
dixit et extemplo (neque enim responsa dabantur
fida satis) sensit medios delapsus in hostis.
obstipuit retroque pedem cum voce repressit.
inprovisum aspris veluti qui sentibus anguem
pressit humi nitens trepidusque repente refugit

attollentem iras et caerula colla tumentem,
haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
inruimus, densis et circumfundimur armis,
ignarosque loci passim et formidine captos
sternimus. adspirat primo Fortuna labori.
atque hic successu exultans animisque Coroebus
'o socii, qua prima' inquit 'fortuna salutis
monstrat iter quaque ostendit se dextra, sequamur:
mutemus clipeos Danaumque insignia nobis
aptemus. dolus an virtus, quis in hoste requirat?
arma dabunt ipsi.' sic fatus deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
induitur laterique Argivum accommodat ensem.
hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas omnisque iuventus
laeta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
vadimus inmixti Danais haud numine nostro,
multaque per caecam congressi proelia noctem
conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
diffugiunt alii ad navis et litora cursu
fida petunt, pars ingentem formidine turpi
scandunt rursus equum et nota conduntur in alvo.
  Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!
ecce trahebatur passis Priameia virgo
crinibus a templo Cassandra adytisque Minervae,
ad caelum tendens ardentia lumina frustra,
lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus,
et sese medium iniecit periturus in agmen.
consequimur cuncti et densis incurrimus armis.
hic primum ex alto delubri culmine telis
nostrorum obruimur oriturque miserrima caedes
armorum facie et Graiarum errore iubarum.
tum Danai gemitu atque ereptae virginis ira
undique collecti invadunt, acerrimus Aiax
et gemini Atridae Dolopumque exercitus omnis,
adversi rupto ceu quondam turbine venti
confligunt, Zephyrusque Notusque et laetus eois
Eurus equis; stridunt silvae saevitque tridenti
spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.

illi etiam, siquos obscura nocte per umbram
fudimus insidiis totaque agitavimus urbe,
apparent; primi clipeos mentitaque tela
adgnoscunt atque ora sono discordia signant.
ilicet obruimur numero: primusque Coroebus
Penelei dextra divae armipotentis ad aram
procumbit; cadit et Rhipeus, iustissimus unus
qui fuit in Teucris et servantissimus aequi
(dis aliter visum); pereunt Hypanisque Dymasque
confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
labentem pietas nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres et flamma extrema meorum,
testor, in occasu vestro nec tela nec ullas
vitavisse vices, Danaum et, si fata fuissent,
ut caderem meruisse manu. divellimur inde:
Iphitus et Pelias mecum (quorum Iphitus aevo
iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi)
protinus ad sedes Priami clamore vocati.
hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentis
cernimus obsessumque acta testudine limen.
haerent parietibus scalae, postisque sub ipsos
nituntur gradibus clipeosque ad tela sinistris
protecti obiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidae contra turris ac tecta domorum
culmina convellunt; his se, quando ultima cernunt,
extrema iam in morte parant defendere telis;
auratasque trabes, veterum decora illa parentum,
devolvunt: alii strictis mucronibus imas
obsedere fores; has servant agmine denso.
instaurati animi regis succurrere tectis
auxilioque levare viros vimque addere victis.
  Limen erat caecaeque fores et pervius usus
tectorum inter se Priami postesque relicti
a tergo, infelix qua se, dum regna manebant,
saepius Andromache ferre incomitata solebat
ad soceros et avo puerum Astyanacta trahebat.
evado ad summi fastigia culminis, unde

tela manu miseri iactabant inrita Teucri.
turrim in praecipiti stantem summisque sub astra
eductam tectis, unde omnis Troia videri
et Danaum solitae naves et Achaica castra,
adgressi ferro circum, qua summa labantis
iuncturas tabulata dabant, convellimus altis
sedibus inpulimusque; ea lapsa repente ruinam
cum sonitu trahit et Danaum super agmina late
incidit. ast alii subeunt, nec saxa nec ullum
telorum interea cessat genus.
  Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
exultat, telis et luce coruscus aena,
qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
nunc positis novus exuviis nitidusque iuventa
lubrica convolvit sublato pectore terga,
arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
una ingens Periphas et equorum agitator Achillis,
armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
succedunt tecto et flammas ad culmina iactant.
ipse inter primos correpta dura bipenni
limina perrumpit postisque a cardine vellit
aeratos, iamque excisa trabe firma cavavit
robora et ingentem lato dedit ore fenestram.
apparet domus intus et atria longa patescunt
apparent Priami et veterum penetralia regum
armatosque vident stantes in limine primo.
  At domus interior gemitu miseroque tumultu
miscetur penitusque cavae plangoribus aedes
femineis ululant, ferit aurea sidera clamor.
tum pavidae tectis matres ingentibus errant
amplexaeque tenent postes atque oscula figunt.
instat vi patria Pyrrhus: nec claustra nec ipsi
custodes sufferre valent; labat ariete crebro
ianua et emoti procumbunt cardine postes,
fit via vi, rumpunt aditus primosque trucidant
immissi Danai et late loca milite complent.
non sic aggeribus ruptis cum spumeus amnis
exit oppositasque evicit gurgite moles,

fertur in arva furens cumulo camposque per omnis
cum stabulis armenta trahit. vidi ipse furentem
caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas,
vidi Hecubam centumque nurus Priamumque per aras
sanguine foedantem quos ipse sacraverat ignis.
quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
barbarico postes auro spoliisque superbi,
procubuere; tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras.
urbis uti captae casum convolsaque vidit
limina tectorum et medium in penetralibus hostem,
arma diu senior desueta trementibus aevo
circumdat nequiquam umeris et inutile ferrum
cingitur ac densos fertur moriturus in hostes.
aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe
ingens ara fuit iuxtaque veterrima laurus,
incumbens arae atque umbra complexa penates.
hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum,
praecipites atra ceu tempestate columbae,
condensae et divum amplexae simulacra sedebant.
ipsum autem sumptis Priamum iuvenalibus armis
ut vidit, 'quae mens tam dira, miserrime coniunx,
impulit his cingi telis? aut quo ruis?' inquit.
'non tali auxilio nec defensoribus istis
tempus eget; non, si ipse meus nunc adforet Hector.
huc tandem concede; haec ara tuebitur omnis,
aut moriere simul.' sic ore effata recepit
ad sese et sacra longaevum in sede locavit.
Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
unus natorum Priami, per tela, per hostis,
porticibus longis fugit et vacua atria lustrat
saucius. illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
insequitur, iam iamque manu tenet et premit hasta.
ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
concidit ac multo vitam cum sanguine fudit.
hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,
non tamen abstinuit nec voci iraeque pepercit:
'at tibi pro scelere' exclamat, 'pro talibus ausis
di, siqua est caelo pietas, quae talia curet,

persolvant grates dignas et praemia reddant
debita, qui nati coram me cernere letum
fecisti et patrios foedasti funere voltus.
at non ille, satum quo te mentiris, Achilles
talis in hoste fuit Priamo, sed iura fidemque
supplicis erubuit corpusque exangue sepulchro
reddidit Hectoreum meque in mea regna remisit.'
sic fatus senior, telumque inbelle sine ictu
coniecit, rauco quod protinus aere repulsum
et summo clipei nequiquam umbone pependit.
cui Pyrrhus 'referes ergo haec et nuntius ibis
Pelidae genitori. illi mea tristia facta
degeneremque Neoptolemum narrare memento:
nunc morere.' hoc dicens altaria ad ipsa trementem
traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
inplicuitque comam laeva dextraque coruscum
extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
regnatorem Asiae. iacet ingens litore truncus
avolsumque umeris caput et sine nomine corpus.

At me tum primum saevus circumstetit horror.
obstipui; subiit cari genitoris imago,
ut regem aequaevum crudeli vulnere vidi
vitam exhalantem, subiit deserta Creusa
et direpta domus et parvi casus Iuli.
respicio et, quae sit me circum copia, lustro:
deseruere omnes defessi et corpora saltu
ad terram misere aut ignibus aegra dedere:

[Iamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem
erranti passimque oculos per cuncta ferenti.
illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros
et Danaum poenam et deserti coniugis iras
praemetuens, Troiae et patriae communis erinys,
abdiderat sese atque aris invisa sedebat.
exarsere ignes animo; subit ira cadentem

ulcisci patriam et sceleratas sumere poenas.
'scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenas
aspiciet partoque ibit regina triumpho
coniugiumque domumque patres natosque videbit,
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris;
occiderit ferro Priamus, Troia arserit igni,
Dardanium totiens sudarit sanguine litus?
non ita. namque etsi nullum memorabile nomen
feminea in poena est, habet haec victoria laudem:
extinxisse nefas tamen et sumpsisse merentis
laudabor poenas, animumque explesse iuvabit
† ultricis famam et cineres satiasse meorum.'
talia iactabam et furiata mente ferebar]
cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
obtulit et pura per noctem in luce refulsit
alma parens, confessa deam qualisque videri
caelicolis et quanta solet, dextraque prehensum
continuit roseoque haec insuper addidit ore:
'nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
quid furis aut quonam nostri tibi cura recessit?
non prius aspicies, ubi fessum aetate parentem
liqueris Anchisen, superet coniunxne Creusa,
Ascaniusque puer? quos omnis undique Graiae
circum errant acies et, ni mea cura resistat,
iam flammae tulerint inimicus et hauserit ensis.
non tibi Tyndaridis facies invisa Lacaenae
culpatusve Paris; divum inclementia, divum,
has evertit opes sternitque a culmine Troiam.
aspice (namque omnem, quae nunc obducta tuenti
mortalis hebetat visus tibi et umida circum
caligat, nubem eripiam; tu nequa parentis
iussa time neu praeceptis parere recusa):
hic, ubi disiectas moles avolsaque saxis
saxa vides mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros magnoque emota tridenti
fundamenta quatit totamque a sedibus urbem
eruit. hic Iuno Scaeas saevissima portas
prima tenet sociumque furens a navibus agmen
ferro accincta vocat.

iam summas arces Tritonia, respice, Pallas
insedit, limbo effulgens et Gorgone saeva.
ipse pater Danais animos viresque secundas
sufficit, ipse deos in Dardana suscitat arma.
eripe, nate, fugam finemque impone labori.
nusquam abero et tutum patrio te limine sistam.'
dixerat et spissis noctis se condidit umbris.
apparent dirae facies inimicaque Troiae
numina magna deum.

Tum vero omne mihi visum considere in ignes
Ilium et ex imo verti Neptunia Troia;
ac veluti summis antiquam in montibus ornum
cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
eruere agricolae certatim, illa usque minatur
et tremefacta comam concusso vertice nutat,
volneribus donec paulatim evicta supremum
congemuit traxitque iugis avolsa ruinam.
descendo ac ducente deo flammam inter et hostis
expedior; dant tela locum flammaeque recedunt.

Atque ubi iam patriae perventum ad limina sedis
antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
optabam primum montis primumque petebam,
abnegat excisa vitam producere Troia
exiliumque pati. 'vos o, quibus integer aevi
sanguis' ait 'solidaeque suo stant robore vires,
vos agitate fugam.
me si caelicolae voluissent ducere vitam,
has mihi servassent sedes. satis una superque
vidimus excidia et captae superavimus urbi.
sic o, sic positum adfati discedite corpus.
ipse manu mortem inveniam; miserebitur hostis
exuviasque petet. facilis iactura sepulchri.
iam pridem invisus divis et inutilis annos
demoror, ex quo me divom pater atque hominum rex
fulminis adflavit ventis et contigit igni.'

Talia perstabat memorans fixusque manebat.
nos contra effusi lacrimis coniunxque Creusa
Ascaniusque omnisque domus, ne vertere secum
cuncta pater fatoque urgenti incumbere vellet.

abnegat inceptoque et sedibus haeret in isdem.
rursus in arma feror mortemque miserrimus opto.
nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?
'mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
sperasti, tantumque nefas patrio excidit ore?
si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui
et sedet hoc animo perituraeque addere Troiae
teque tuosque iuvat, patet isti ianua leto
iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
gnatum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis
eripis, ut mediis hostem in penetralibus utque
Ascanium patremque meum iuxtaque Creusam
alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
arma, viri, ferte arma; vocat lux ultima victos.
reddite me Danais, sinite instaurata revisam
proelia. numquam omnes hodie moriemur inulti.'
Hinc ferro accingor rursus clipeoque sinistram
insertabam aptans meque extra tecta ferebam.
ecce autem complexa pedes in limine coniunx
haerebat parvumque patri tendebat Iulum:
'si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
hanc primum tutare domum. cui parvus Iulus,
cui pater et coniunx quondam tua dicta relinquor?'
Talia vociferans gemitu tectum omne replebat,
cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
namque manus inter maestorumque ora parentum
ecce levis summo de vertice visus Iuli
fundere lumen apex tactuque innoxia mollis
lambere flamma comas et circum tempora pasci.
nos pavidi trepidare metu crinemque flagrantem
excutere et sanctos restinguere fontibus ignes.
at pater Anchises oculos ad sidera laetus
extulit et caelo palmas cum voce tetendit:
'Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
aspice nos hoc tantum, et, si pietate meremur,
da deinde augurium, pater, atque haec omina firma.'
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore

intonuit laevum et de caelo lapsa per umbras
stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
illam, summa super labentem culmina tecti,
cernimus Idaea claram se condere silva
signantemque vias; tum longo limite sulcus
dat lucem et late circum loca sulpure fumant.
hic vero victus genitor se tollit ad auras
adfaturque deos et sanctum sidus adorat.
'iam iam nulla mora est; sequor et qua ducitis adsum:
di patrii, servate domum, servate nepotem.
vestrum hoc augurium vestroque in numine Troia est:
cedo equidem nec, nate, tibi comes ire recuso.'
dixerat ille, et iam per moenia clarior ignis
auditur propiusque aestus incendia volvunt.
'ergo age, care pater, cervici inponere nostrae;
ipse subibo umeris nec me labor iste gravabit.
quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
una salus ambobus erit. mihi parvus Iulus
sit comes et longe servet vestigia coniunx.
vos, famuli, quae dicam, animis advertite vestris.
est urbe egressis tumulus templumque vetustum
desertae Cereris iuxtaque antiqua cupressus
relligione patrum multos servata per annos:
hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
tu, genitor, cape sacra manu patriosque penatis;
me, bello e tanto digressum et caede recenti,
attrectare nefas, donec me flumine vivo
abluero.'
haec fatus latos umeros subiectaque colla
veste super fulvique insternor pelle leonis
succedoque oneri; dextrae se parvus Iulus
inplicuit sequiturque patrem non passibus aequis,
pone subit coniunx. ferimur per opaca locorum;
et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
tela neque adverso glomerati ex agmine Grai,
nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
suspensum et pariter comitique onerique timentem.
  Iamque propinquabam portis omnemque videbar
evasisse viam, subito cum creber ad aures

visus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
prospiciens 'nate' exclamat, 'fuge, nate; propinquant.
ardentis clipeos atque aera micantia cerno.'
hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
confusam eripuit mentem. namque avia cursu
dum sequor et nota excedo regione viarum,
heu misero coniunx fatone erepta Creusa
substitit, erravitne via, seu lassa resedit?
incertum: nec post oculis est reddita nostris,
nec prius amissam respexi animumve reflexi,
quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacratam
venimus; hic demum collectis omnibus una
defuit et comites natumque virumque fefellit.
quem non incusavi amens hominumque deorumque,
aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium Anchisenque patrem Teucrosque penates
commendo sociis et curva valle recondo,
ipse urbem repeto et cingor fulgentibus armis.
stat casus renovare omnis omnemque reverti
per Troiam et rursus caput obiectare periclis.
principio muros obscuraque limina portae,
qua gressum extuleram, repeto et vestigia retro
observata sequor per noctem et lumine lustro.
horror ubique animo, simul ipsa silentia terrent.
inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
me refero. inruerant Danai et tectum omne tenebant.
ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
volvitur, exuperant flammae, furit aestus ad auras.
procedo et Priami sedes arcemque reviso.
et iam porticibus vacuis Iunonis asylo
custodes lecti Phoenix et dirus Ulixes
praedam adservabant. huc undique Troia gaza
incensis erepta adytis mensaeque deorum
crateresque auro solidi captivaque vestis
congeritur. pueri et pavidae longo ordine matres
stant circum.
ausus quin etiam voces iactare per umbram
implevi clamore vias maestusque Creusam
nequiquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.

quaerenti et tectis urbis sine fine furenti
infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae
visa mihi ante oculos et nota maior imago.
obstipui, steteruntque comae et vox faucibus haesit.
tum sic adfari et curas his demere dictis:
'quid tantum insano iuvat indulgere dolori,
o dulcis coniunx? non haec sine numine divum
eveniunt; nec te comitem hinc portare Creusam
fas aut ille sinit superi regnator Olympi.
longa tibi exilia, et vastum maris aequor arandum:
et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
inter opima virum leni fluit agmine Thybris:
illic res laetae regnumque et regia coniunx
parta tibi. lacrimas dilectae pelle Creusae:
non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
aspiciam aut Grais servitum matribus ibo,
Dardanis et divae Veneris nurus;
sed me magna deum genetrix his detinet oris.
iamque vale et nati serva communis amorem.'
haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa volentem
dicere deseruit tenuisque recessit in auras.
[ter conatus ibi collo dare bracchia circum,
ter frustra comprensa manus effugit imago,
par levibus ventis volucrique simillima somno.]
sic demum socios consumpta nocte reviso.
Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum
invenio admirans numerum, matresque virosque,
collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
undique convenere, animis opibusque parati,
in quascumque velim pelago deducere terras.
iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae
ducebatque diem, Danaique obsessa tenebant
limina portarum, nec spes opis ulla dabatur:
cessi et sublato montes genitore petivi.

AENEIDOS

LIBER III.

Postquam res Asiae Priamique evertere gentem
immeritam visum superis ceciditque superbum
Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troia,
diversa exilia et desertas quaerere terras
auguriis agimur divum classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae,
incerti, quo fata ferant, ubi sistere detur,
contrahimusque viros. vix prima inceperat aestas,
et pater Anchises dare fatis vela iubebat:
litora cum patriae lacrimans portusque relinquo
et campos, ubi Troia fuit. feror exul in altum
cum sociis natoque, penatibus et magnis dis.
Terra procul vastis colitur Mavortia campis
(Thraces arant), acri quondam regnata Lycurgo,
hospitium antiquum Troiae sociique penates,
dum fortuna fuit. feror huc et litore curvo
moenia prima loco, fatis ingressus iniquis,
Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionaeae matri divisque ferebam
auspicibus coeptorum operum superoque nitentem
caelicolum regi mactabam in litore taurum.
forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
virgulta et densis hastilibus horrida myrtus:
accessi, viridemque ab humo convellere silvam
conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras,
horrendum et dictu video mirabile monstrum.
nam quae prima solo ruptis radicibus arbos
vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttae
et terram tabo maculant. mihi frigidus horror

membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
rursus et alterius lentum convellere vimen
insequor et causas penitus temptare latentis:
ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
multa movens animo nymphas venerabar agrestis
Gradivumque patrem, Geticis qui praesidet arvis,
rite secundarent visus omenque levarent.
tertia sed postquam maiore hastilia nisu
adgredior genibusque adversae obluctor harenae
(eloquar, an sileam?), gemitus lacrimabilis imo
auditur tumulo et vox reddita fertur ad auris:
'quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto,
parce pias scelerare manus. non me tibi Troia
externum tulit, aut cruor hic de stipite manat.
heu fuge crudelis terras, fuge litus avarum.
nam Polydorus ego: hic confixum ferrea texit
telorum seges et iaculis increvit acutis.'
tum vero ancipiti mentem formidine pressus
obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit.
  Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threicio regi, cum iam diffideret armis
Dardaniae cingique urbem obsidione videret.
ille, ut opes fractae Teucrum et Fortuna recessit,
res Agamemnonias victriciaque arma secutus
fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat et auro
vi potitur. quid non mortalia pectora cogis,
auri sacra fames! postquam pavor ossa reliquit,
delectos populi ad proceres primumque parentem
monstra deum refero et, quae sit sententia, posco.
omnibus idem animus, scelerata excedere terra,
linqui pollutum hospitium et dare classibus austros.
ergo instauramus Polydoro funus, et ingens
aggeritur tumulo tellus; stant manibus arae,
caeruleis maestae vittis atraque cupresso,
et circum Iliades crinem de more solutae;
inferimus tepido spumantia cymbia lacte
sanguinis et sacri pateras, animamque sepulchro
condimus et magna supremum voce ciemus.

Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
dant maria et lenis crepitans vocat auster in altum,
deducunt socii naves et litora complent.
provehimur portu terraeque urbesque recedunt.
sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,
quam pius arquitenens oras et litora circum
errantem Mycono e celsa Gyaroque revinxit
immotamque coli dedit et contemnere ventos.
huc feror, haec fessos tuto placidissima portu
accipit. egressi veneramur Apollinis urbem.
rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
vittis et sacra redimitus tempora lauro
occurrit, veterem Anchisen adgnoscit amicum;
iungimus hospitio dextras et tecta subimus.
Templa dei saxo venerabar structa vetusto:
'da propriam, Thymbraee, domum, da moenia fessis
et genus et mansuram urbem; serva altera Troiae
Pergama, relliquias Danaum atque inmitis Achilli.
quem sequimur? quove ire iubes? ubi ponere sedes?
da, pater, augurium atque animis inlabere nostris.'
Vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente,
liminaque laurusque dei, totusque moveri
mons circum et mugire adytis cortina reclusis.
submissi petimus terram, et vox fertur ad auris:
'Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum
prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto
accipiet reduces. antiquam exquirite matrem.
hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris,
et nati natorum et qui nascentur ab illis.'
haec Phoebus; mixtoque ingens exorta tumultu
laetitia et cuncti, quae sint ea moenia, quaerunt,
quo Phoebus vocet errantis iubeatque reverti.
tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
'audite, o proceres' ait 'et spes discite vestras.
Creta Iovis magni medio iacet insula ponto,
mons Idaeus ubi et gentis cunabula nostrae.
centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
maximus unde pater, si rite audita recordor,

Teucrus Rhoeteas primum est advectus ad oras
optavitque locum regno: nondum Ilium et arces
Pergameae steterant; habitabant vallibus imis.
hinc mater cultrix Cybelae Corybantiaque aera
Idaeumque nemus, hinc fida silentia sacris,
et iuncti currum dominae subiere leones.
ergo agite et divum ducunt qua iussa sequamur;
placemus ventos et Gnosia regna petamus.
nec longo distant cursu; modo Iuppiter adsit,
tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.'
sic fatus meritos aris mactavit honores,
taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
  Fama volat pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque litora Cretae,
hoste vacare domos sedesque adstare relictas.
linquimus Ortygiae portus pelagoque volamus,
bacchatamque iugis Naxon viridemque Donusam,
Olearon niveamque Paron sparsasque per aequor
Cycladas et crebris legimus freta concita terris.
nauticus exoritur vario certamine clamor;
hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
prosequitur surgens a puppi ventus euntis
et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.
ergo avidus muros optatae molior urbis
Pergameamque voco et laetam cognomine gentem
hortor amare focos arcemque attollere tectis.
iamque fere sicco subductae litore puppes;
conubis arvisque novis operata iuventus;
iura domosque dabam: subito cum tabida membris,
corrupto caeli tractu, miserandaque venit
arboribusque satisque lues et letifer annus.
linquebant dulces animas aut aegra trahebant
corpora, tum steriles exurere Sirius agros,
arebant herbae et victum seges aegra negabat.
rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso
hortatur pater ire mari veniamque precari,
quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
temptare auxilium iubeat, quo vertere cursus.

Nox erat et terris animalia somnus habebat:
effigies sacrae divum Phrygiique penates,
quos mecum a Troia mediisque ex ignibus urbis
extuleram, visi ante oculos adstare iacentis
in somnis, multo manifesti lumine, qua se
plena per insertas fundebat luna fenestras;
tum sic adfari et curas his demere dictis:
'quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
hic canit et tua nos en ultro ad limina mittit.
nos te Dardania incensa tuaque arma secuti,
nos tumidum sub te permensi classibus aequor,
idem venturos tollemus in astra nepotes
imperiumque urbi dabimus. tu moenia magnis
magna para longumque fugae ne linque laborem.
mutandae sedes. non haec tibi litora suasit
Delius aut Cretae iussit considere Apollo.
est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae;
Oenotri coluere viri, nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem:
hae nobis propriae sedes, hinc Dardanus ortus
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
surge age et haec laetus longaevo dicta parenti
haud dubitanda refer, Corythum terrasque requirat
Ausonias: Dictaea negat tibi Iuppiter arva.'
talibus attonitus visis et voce deorum
(nec sopor illud erat, sed coram adgnoscere vultus
velatasque comas praesentiaque ora videbar;
tum gelidus toto manabat corpore sudor)
corripio e stratis corpus tendoque supinas
ad caelum cum voce manus et munera libo
intemerata focis. perfecto laetus honore
Anchisen facio certum remque ordine pando.
adgnovit prolem ambiguam geminosque parentes,
seque novo veterum deceptum errore locorum.
tum memorat: 'nate, Iliacis exercite fatis,
sola mihi talis casus Cassandra canebat.
nunc repeto haec generi portendere debita nostro,
et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare.

sed quis ad Hesperiae venturos litora Teucros
crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
cedamus Phoebo et moniti meliora sequamur.'
sic ait et cuncti dicto paremus ovantes.
hanc quoque deserimus sedem paucisque relictis
vela damus vastumque cava trabe currimus aequor.

Postquam altum tenuere rates nec iam amplius ullae
apparent terrae, caelum undique et undique pontus,
tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber,
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
continuo venti volvunt mare magnaque surgunt
aequora, dispersi iactamur gurgite vasto,
involvere diem nimbi et nox umida caelum
abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes.
excutimur cursu et caecis erramus in undis.
ipse diem noctemque negat discernere caelo
nec meminisse viae media Palinurus in unda.
tris adeo incertos caeca caligine soles
erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
quarto terra die primum se attollere tandem
visa, aperire procul montis ac volvere fumum.
vela cadunt, remis insurgimus; haud mora, nautae
adnixi torquent spumas et caerula verrunt.
servatum ex undis Strophadum me litora primum
excipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae,
insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno
harpyiaeque colunt aliae, Phineia postquam
clausa domus mensasque metu liquere priores.
tristius haud illis monstrum nec saevior ulla
pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis.
virginei volucrum vultus, foedissima ventris
proluvies uncaeque manus et pallida semper
ora fame.
huc ubi delati portus intravimus, ecce
laeta boum passim campis armenta videmus
caprigenumque pecus nullo custode per herbas.
inruimus ferro et divos ipsumque vocamus
in partem praedamque Iovem; tum litore curvo
extruimusque toros dapibusque epulamur opimis.

at subitae horrifico lapsu de montibus adsunt
harpyiae et magnis quatiunt clangoribus alas
diripiuntque dapes contactuque omnia foedant
immundo; tum vox taetrum dira inter odorem.
rursum in secessu longo sub rupe cavata
[arboribus clausa circum atque horrentibus umbris]
instruimus mensas arisque reponimus ignem:
rursum ex diverso caeli caecisque latebris
turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis,
polluit ore dapes. sociis tunc, arma capessant,
edico, et dira bellum cum gente gerendum.
haud secus ac iussi faciunt tectosque per herbam
disponunt enses et scuta latentia condunt.
ergo ubi delapsae sonitum per curva dedere
litora, dat signum specula Misenus ab alta
aere cavo. invadunt socii et nova proelia temptant,
obscenas pelagi ferro foedare volucres.
sed neque vim plumis ullam nec volnera tergo
accipiunt, celerique fuga sub sidera lapsae
semesam praedam et vestigia foeda relinquunt.
una in praecelsa consedit rupe Celaeno,
infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
'bellum etiam pro caede boum stratisque iuvencis,
Laomedontiadae, bellumne inferre paratis
et patrio harpyias insontis pellere regno?
accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo
praedixit, vobis furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis ventisque vocatis:
ibitis Italiam portusque intrare licebit;
sed non ante datam cingetis moenibus urbem,
quam vos dira fames nostraeque iniuria caedis
ambesas subigat malis absumere mensas.'
dixit et in silvam pinnis ablata refugit.
at sociis subita gelidus formidine sanguis
deriguit; cecidere animi, nec iam amplius armis,
sed votis precibusque iubent exposcere pacem,
sive deae seu sint dirae obscenaeque volucres.
et pater Anchises passis de litore palmis

numina magna vocat meritosque indicit honores:
'di, prohibete minas; di, talem avertite casum
et placidi servate pios.' tum litore funem
deripere excussosque iubet laxare rudentes.
tendunt vela noti; fugimus spumantibus undis,
qua cursum ventusque gubernatorque vocabat.
iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos
Dulichiumque Sameque et Neritos ardua saxis.
effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,
et terram altricem saevi execramur Ulixi.
mox et Leucatae nimbosa cacumina montis
et formidatus nautis aperitur Apollo.
hunc petimus fessi et parvae succedimus urbi;
anchora de prora iacitur, stant litore puppes.
  Ergo insperata tandem tellure potiti
lustramurque Iovi votisque incendimus aras
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
exercent patrias oleo labente palaestras
nudati socii; iuvat evasisse tot urbes
Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostis.
interea magnum sol circumvolvitur annum
et glacialis hiems aquilonibus asperat undas:
aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
postibus adversis figo et rem carmine signo,
'Aeneas haec de Danais victoribus arma;'
linquere tum portus iubeo et considere transtris.
certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
protinus aerias Phaeacum abscondimus arces,
litoraque Epiri legimus portuque subimus
Chaonio et celsam Buthroti accedimus urbem.
  Hic incredibilis rerum fama occupat auris,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes,
coniugio Aeacidae Pyrrhi sceptrisque potitum,
et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
obstipui, miroque incensum pectus amore,
compellare virum et casus cognoscere tantos.
progredior portu, classes et litora linquens,
sollemnis cum forte dapes et tristia dona
ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam

libabat cineri Andromache manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem
et geminas, causam lacrimis, sacraverat aras.
ut me conspexit venientem et Troia circum
arma amens vidit, magnis exterrita monstris
deriguit visu in medio, calor ossa reliquit,
labitur et longo vix tandem tempore fatur:
'verane te facies, verus mihi nuntius adfers,
nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est?' dixit lacrimasque effudit et omnem
implevit clamore locum. vix pauca furenti
subicio et raris turbatus vocibus hisco:
'vivo equidem vitamque extrema per omnia duco;
ne dubita, nam vera vides.
heu quis te casus deiectam coniuge tanto
excipit, aut quae digna satis fortuna revisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin conubia servas?'
deiecit vultum et demissa voce locuta est:
'o felix una ante alias Priameia virgo,
hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos
nec victoris eri tetigit captiva cubile!
nos patria incensa diversa per aequora vectae
stirpis Achilleae fastus iuvenemque superbum,
servitio enixae, tulimus; qui deinde, secutus
Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos,
me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
ast illum ereptae magno inflammatus amore
coniugis et scelerum furiis agitatus Orestes
excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.
morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos
Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem.
sed tibi qui cursum venti, quae fata dedere?
aut quisnam ignarum nostris deus adpulit oris?
quid puer Ascanius? superatne? et vescitur aura,
quae tibi iam Troia —
ecqua tamen puero est amissae cura parentis?

ecquid in antiquam virtutem animosque virilis
et pater Aeneas et avunculus excitat Hector?'
talia fundebat lacrimans longosque ciebat
incassum fletus, cum sese a moenibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus adfert
adgnoscitque suos laetusque ad limina ducit
et multum lacrimas verba inter singula fundit.
procedo et parvam Troiam simulataque magnis
Pergama et arentem Xanthi cognomine rivum
adgnosco Scaeaeque amplector limina portae.
nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur
illos porticibus rex accipiebat in amplis;
aulai medio libabant pocula Bacchi,
impositis auro dapibus, paterasque tenebant.
  Iamque dies alterque dies processit et aurae
vela vocant tumidoque inflatur carbasus austro:
his vatem adgredior dictis ac talia quaeso:
'Troiugena, interpres divum, qui numina Phoebi,
qui tripodas, Clarii laurus, qui sidera sentis
et volucrum linguas et praepetis omina pinnae,
fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
relligio et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere et terras temptare repostas;
sola novum dictuque nefas harpyia Celaeno
prodigium canit et tristis denuntiat iras
obscenamque famem) quae prima pericula vito?
quidve sequens tantos possim superare labores?'
hic Helenus, caesis primum de more iuvencis,
exorat pacem divum vittasque resolvit
sacrati capitis meque ad tua limina, Phoebe,
ipse manu multo suspensum numine ducit,
atque haec deinde canit divino ex ore sacerdos:
  'Nate dea, nam te maioribus ire per altum
auspiciis manifesta fides (sic fata deum rex
sortitur volvitque vices, is vertitur ordo),
pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
aequora et Ausonio possis considere portu,
expediam dictis; prohibent nam cetera parcae
scire Helenum farique vetat Saturnia Iuno.

principio Italiam, quam tu iam rere propinquam
vicinosque, ignare, paras invadere portus,
longa procul longis via dividit invia terris.
ante et Trinacria lentandus remus in unda
et salis Ausonii lustrandum navibus aequor
infernique lacus Aeaeaeque insula Circae,
quam tuta possis urbem componere terra.
signa tibi dicam, tu condita mente teneto:
cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
litoreis ingens inventa sub ilicibus sus
triginta capitum fetus enixa iacebit,
alba solo recubans, albi circum ubera nati,
is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
nec tu mensarum morsus horresce futuros:
fata viam invenient aderitque vocatus Apollo.
has autem terras Italique hanc litoris oram,
proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,
effuge; cuncta malis habitantur moenia Grais.
hic et Narycii posuerunt moenia Locri
et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus, hic illa ducis Meliboei
parva Philoctetae subnixa Petelia muro.
quin ubi transmissae steterint trans aequora classes
et positis aris iam vota in litore solves,
purpureo velare comas adopertus amictu,
nequa inter sanctos ignis in honore deorum
hostilis facies occurrat et omina turbet.
hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto,
hac casti maneant in relligione nepotes.
ast ubi digressum Siculae te admoverit orae
ventus et angusti rarescent claustra Pelori,
laeva tibi tellus et longo laeva petantur
aequora circuitu; dextrum fuge litus et undas.
haec loca vi quondam et vasta convolsa ruina
(tantum aevi longinqua valet mutare vetustas)
dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
una foret; venit medio vi pontus et undis
Hesperium Siculo latus abscidit arvaque et urbes
litore diductas angusto interluit aestu.

dextrum Scylla latus, laevum inplacata Charybdis
obsidet atque imo barathri ter gurgite vastos
sorbet in abruptum fluctus rursusque sub auras
erigit alternos et sidera verberat unda.
at Scyllam caecis cohibet spelunca latebris
ora exertantem et navis in saxa trahentem.
prima hominis facies et pulchro pectore virgo
pube tenus, postrema immani corpore pistrix,
delphinum caudas utero commissa luporum.
praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
cessantem longos et circumflectere cursus,
quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa.
praeterea, siqua est Heleno prudentia, vati
siqua fides, animum si veris implet Apollo,
unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum
praedicam et repetens iterumque iterumque monebo:
Iunonis magnae primum prece numen adora,
Iunoni cane vota libens dominamque potentem
supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacria finis Italos mittere relicta.
huc ubi delatus Cymaeam accesseris urbem
divinosque lacus et Averna sonantia silvis,
insanam vatem aspicies, quae rupe sub ima
fata canit foliisque notas et nomina mandat.
quaecumque in foliis descripsit carmina virgo,
digerit in numerum atque antro seclusa relinquit.
illa manent immota locis neque ab ordine cedunt;
verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
impulit et teneras turbavit ianua frondes,
numquam deinde cavo volitantia prendere saxo
nec revocare situs aut iungere carmina curat:
inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.
hic tibi nequa morae fuerint dispendia tanti,
quamvis increpitent socii et vi cursus in altum
vela vocet possisque sinus implere secundos,
quin adeas vatem precibusque oracula poscas.
ipsa canat vocemque volens atque ora resolvat.
illa tibi Italiae populos venturaque bella

et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
expediet cursusque dabit venerata secundos.
haec sunt, quae nostra liceat te voce moneri.
vade age et ingentem factis fer ad aethera Troiam.'
  Quae postquam vates sic ore effatus amico est,
dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
imperat ad navis ferri stipatque carinis
ingens argentum Dodonaeosque lebetas,
loricam consertam hamis auroque trilicem
et conum insignis galeae cristasque comantis,
arma Neoptolemi. sunt et sua dona parenti.
addit equos additque duces;
remigium supplet; socios simul instruit armis.
  Interea classem velis aptare iubebat
Anchises, fieret vento mora nequa ferenti.
quem Phoebi interpres multo compellat honore:
'coniugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,
cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
ecce tibi Ausoniae tellus; hanc arripe velis.
et tamen hanc pelago praeterlabare necesse est;
Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
vade' ait, 'o felix nati pietate. quid ultra
provehor et fando surgentis demoror austros?'
nec minus Andromache, digressu maesta supremo,
fert picturatas auri subtemine vestes
et Phrygiam Ascanio chlamydem, nec cedit honori,
textilibusque onerat donis ac talia fatur:
'accipe et haec, manuum tibi quae monumenta mearum
sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,
coniugis Hectoreae. cape dona extrema tuorum,
o mihi sola mei super Astyanactis imago.
sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat;
et nunc aequali tecum pubesceret aevo.'
hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
'vivite felices, quibus est fortuna peracta
iam sua; nos alia ex aliis in fata vocamur.
vobis parta quies; nullum maris aequor arandum,
arva neque Ausoniae semper cedentia retro
quaerenda. effigiem Xanthi Troiamque videtis,

quam vestrae fecere manus, melioribus, opto,
auspiciis et quae fuerint minus obvia Grais.
siquando Thybrim vicinaque Thybridis arva
intraro gentique meae data moenia cernam,
cognatas urbes olim populosque propinquos,
Epiro, Hesperia, quibus idem Dardanus auctor
atque idem casus, unam faciemus utramque
Troiam animis; maneat nostros ea cura nepotes.'
  Provehimur pelago vicina Ceraunia iuxta,
unde iter Italiam cursusque brevissimus undis.
sol ruit interea et montes umbrantur opaci.
sternimur optatae gremio telluris ad undam,
sortiti remos, passimque in litore sicco
corpora curamus; fessos sopor inrigat artus.
necdum orbem medium Nox horis acta subibat:
haud segnis strato surgit Palinurus et omnis
explorat ventos atque auribus aera captat,
sidera cuncta notat tacito labentia caelo,
arcturum pluviasque hyadas geminosque triones,
armatumque auro circumspicit Oriona.
postquam cuncta videt caelo constare sereno,
dat clarum e puppi signum; nos castra movemus
temptamusque viam et velorum pandimus alas.
iamque rubescebat stellis Aurora fugatis,
cum procul obscuros collis humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
Italiam laeto socii clamore salutant.
tum pater Anchises magnum cratera corona
induit inplevitque mero divosque vocavit
stans celsa in puppi:
'di maris et terrae tempestatumque potentes,
ferte viam vento facilem et spirate secundi.'
crebrescunt optatae aurae, portusque patescit
iam propior, templumque apparet in arce Minervae.
vela legunt socii et proras ad litora torquent.
portus ab euroo fluctu curvatus in arcum;
obiectae salsa spumant adspargine cautes,
ipse latet; gemino demittunt bracchia muro
turriti scopuli refugitque ab litore templum.

quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi,
tondentes campum late, candore nivali.
et pater Anchises 'bellum, o terra hospita, portas;
bello armantur equi, bellum haec armenta minantur.
sed tamen idem olim curru succedere sueti
quadrupedes et frena iugo concordia ferre:
spes et pacis' ait. tum numina sancta precamur
Palladis armisonae, quae prima accepit ovantis,
et capita ante aras Phrygio velamur amictu,
praeceptisque Heleni, dederat quae maxima, rite
Iunoni Argivae iussos adolemus honores.
haud mora, continuo perfectis ordine votis
cornua velatarum obvertimus antemnarum
Graiugenumque domos suspectaque linquimus arva.
hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
cernitur, attollit se diva Lacinia contra
Caulonisque arces et navifragum Scylaceum.
tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna
et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
audimus longe fractasque ad litora voces
exultantque vada atque aestu miscentur harenae.
et pater Anchises 'nimirum haec illa Charybdis;
hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
eripite, o socii, pariterque insurgite remis.'
haud minus ac iussi faciunt, primusque rudentem
contorsit laevas proram Palinurus ad undas,
laevam cuncta cohors remis ventisque petivit.
tollimur in caelum curvato gurgite et idem
subducta ad manis imos desedimus unda;
ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere,
ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
interea fessos ventus cum sole reliquit
ignarique viae Cyclopum adlabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus et ingens
ipse, sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,
interdumque atram prorumpit ad aethera nubem,
turbine fumantem piceo et candente favilla,
attollitque globos flammarum et sidera lambit;
interdum scopulos avolsaque viscera montis

erigit eructans liquefactaque saxa sub auras
cum gemitu glomerat fundoque exaestuat imo.
fama est Enceladi semustum fulmine corpus
urgeri mole hac ingentemque insuper Aetnam
inpositam ruptis flammam expirare caminis,
et fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
murmure Trinacriam et caelum subtexere fumo.
noctem illam tecti silvis immania monstra
perferimus nec, quae sonitum det causa, videmus:
nam neque erant astrorum ignes nec lucidus aethra
siderea polus, obscuro sed nubila caelo,
et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
  Postera iamque dies primo surgebat Eoo
umentemque Aurora polo dimoverat umbram:
cum subito e silvis, macie confecta suprema,
ignoti nova forma viri miserandaque cultu
procedit supplexque manus ad litora tendit.
respicimus: dira inluvies inmissaque barba,
consertum tegumen spinis, at cetera Graius,
et quondam patriis ad Troiam missus in armis.
isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit
arma procul, paulum aspectu conterritus haesit
continuitque gradum; mox sese ad litora praeceps
cum fletu precibusque tulit: 'per sidera testor,
per superos atque hoc caeli spirabile lumen,
tollite me, Teucri; quascumque abducite terras:
hoc sat erit. scio me Danais e classibus unum,
et bello Iliacos fateor petiisse penates.
pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
spargite me in fluctus vastoque inmergite ponto:
si pereo, hominum manibus periisse iuvabit.'
dixerat et genua amplexus genibusque volutans
haerebat. qui sit, fari, quo sanguine cretus,
hortamur, quae deinde agitet fortuna, fateri.
ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
dat iuveni atque animum praesenti pignore firmat.
ille haec deposita tandem formidine fatur:
'sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
nomine Achaemenides, Troiam genitore Adamasto

paupere (mansissetque utinam fortuna!) profectus.
hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
inmemores socii vasto Cyclopis in antro
deseruere. domus sanie dapibusque cruentis,
intus opaca, ingens. ipse arduus, altaque pulsat
sidera (di, talem terris avertite pestem!)
nec visu facilis nec dictu affabilis ulli.
visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro
prensa manu magna medio resupinus in antro
frangeret ad saxum sanieque adspersa natarent
limina, vidi atro cum membra fluentia tabo
manderet et tepidi tremerent sub dentibus artus.
haud inpune quidem; nec talia passus Ulixes
oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
nam simul expletus dapibus vinoque sepultus
cervicem inflexam posuit iacuitque per antrum
inmensus, saniem eructans et frusta cruento
per somnum commixta mero, nos, magna precati
numina sortitique vices, una undique circum
fundimur et telo lumen terebramus acuto
ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,
et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
sed fugite, o miseri, fugite atque ab litore funem
rumpite.
nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
lanigeras claudit pecudes atque ubera pressat,
centum alii curva haec habitant ad litora vulgo
infandi Cyclopes et altis montibus errant.
tertia iam lunae se cornua lumine complent,
cum vitam in silvis inter deserta ferarum
lustra domosque traho vastosque ab rupe Cyclopas
prospicio sonitumque pedum vocemque tremesco.
victum infelicem, bacas lapidosaque corna,
dant rami et volsis pascunt radicibus herbae.
omnia conlustrans hanc primum ad litora classem
conspexi venientem; huic me, quaecumque fuisset,
addixi: satis est gentem effugisse nefandam.

vos animam hanc potius quocumque absumite leto.'
Vix ea fatus erat, summo cum monte videmus
ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
pastorem Polyphemum et litora nota petentem,
monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
trunca manu pinus regit et vestigia firmat;
lanigerae comitantur oves; ea sola voluptas
solamenque mali.
postquam altos tetigit fluctus et ad aequora venit,
luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor
iam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
supplice sic merito, tacitique incidere funem;
verrimus et proni certantibus aequora remis.
sensit et ad sonitum vocis vestigia torsit:
verum ubi nulla datur dextra affectare potestas
nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,
clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
contremuere undae penitusque exterrita tellus
Italiae curvisque inmugiit Aetna cavernis.
at genus e silvis Cyclopum et montibus altis
excitum ruit ad portus et litora complent.
cernimus adstantis nequiquam lumine torvo
Aetnaeos fratres, caelo capita alta ferentis,
concilium horrendum: quales cum vertice celso
aeriae quercus aut coniferae cyparissi
constiterunt, silva alta Iovis lucusve Dianae.
praecipites metus acer agit quocumque rudentis
excutere et ventis intendere vela secundis.
[contra iussa monent Heleni Scyllam atque Charybdim,
inter utramque viam leti discrimine parvo
ni teneant cursus: certum est dare lintea retro.]
ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
missus adest. vivo praetervehor ostia saxo
Pantagiae Megarosque sinus Thapsumque iacentem.
[talia monstrabat relegens errata retrorsus
litora Achaemenides, comes infelicis Ulixi.]
Sicanio praetenta sinu iacet insula contra

Plemyrium undosum; nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
occultas egisse vias subter mare, qui nunc
ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
iussi numina magna loci veneramur et inde
exupero praepingue solum stagnantis Helori.
hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni
radimus, et fatis numquam concessa moveri
apparet Camerina procul campique Geloi
[immanisque Gela fluvii cognomine dicta.]
arduus inde Acragas ostentat maxima longe
moenia, magnanimum quondam generator equorum;
teque datis linquo ventis, palmosa Selinus,
et vada dura lego saxis Lilybeia caecis.
hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
accipit. hic pelagi tot tempestatibus actis
heu genitorem, omnis curae casusque levamen,
amitto Anchisen; hic me, pater optime, fessum
deseris, heu tantis nequiquam erepte periclis!
nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
hic labor extremus, longarum haec meta viarum.
hinc me digressum vestris deus appulit oris.'
  Sic pater Aeneas intentis omnibus unus
fata renarrabat divum cursusque docebat.
conticuit tandem factoque hic fine quievit.

AENEIDOS

LIBER IV.

At regina gravi iamdudum saucia cura
vulnus alit venis et caeco carpitur igni.
multa viri virtus animo multusque recursat
gentis honos, haerent infixi pectore vultus
verbaque nec placidam membris dat cura quietem.
postera Phoebea lustrabat lampade terras
umentemque Aurora polo dimoverat umbram,
cum sic unanimam adloquitur male sana sororem:
'Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!
quis novus hic nostris successit sedibus hospes,
quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis!
credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.
degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
iactatus fatis! quae bella exhausta canebat!
si mihi non animo fixum immotumque sederet,
necui me vinclo vellem sociare iugali,
postquam primus amor deceptam morte fefellit;
si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,
huic uni forsan potui succumbere culpae.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei
coniugis et sparsos fraterna caede penates
solus hic inflexit sensus animumque labantem
impulit. adgnosco veteris vestigia flammae.
sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat
vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
pallentis umbras Erebi noctemque profundam,
ante, pudor, quam te violo aut tua iura resolvo.
ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
abstulit; ille habeat secum servetque sepulchro.'

sic effata sinum lacrimis implevit obortis.
Anna refert: 'o luce magis dilecta sorori,
solane perpetua maerens carpere iuventa,
nec dulcis natos, Veneris nec praemia noris?
id cinerem aut manes credis curare sepultos?
esto: aegram nulli quondam flexere mariti,
non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas
ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello,
et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis,
hinc deserta siti regio lateque furentes
Barcaei. quid bella Tyro surgentia dicam
germanique minas?
dis equidem auspicibus reor et Iunone secunda
hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna
coniugio tali! Teucrum comitantibus armis
Punica se quantis attollet gloria rebus!
tu modo posce deos veniam sacrisque litatis
indulge hospitio causasque innecte morandi,
dum pelago desaevit hiems et aquosus Orion,
quassataeque rates, dum non tractabile caelum.'
His dictis incensum animum inflammavit amore
spemque dedit dubiae menti solvitque pudorem.
principio delubra adeunt pacemque per aras
exquirunt, mactant lectas de more bidentis
legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,
Iunoni ante omnis, cui vincla iugalia curae;
ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido
candentis vaccae media inter cornua fundit
aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras
instauratque diem donis pecudumque reclusis
pectoribus inhians spirantia consulit exta.
heu vatum ignarae mentes! quid vota furentem,
quid delubra iuvant? est mollis flamma medullas
interea et tacitum vivit sub pectore vulnus.
uritur infelix Dido totaque vagatur

urbe furens, qualis coniecta cerva sagitta,
quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
pastor agens telis liquitque volatile ferrum
nescius, illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictaeos, haeret lateri letalis harundo.
nunc media Aenean secum per moenia ducit
Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam;
incipit effari, mediaque in voce resistit;
nunc eadem labente die convivia quaerit
Iliacosque iterum demens audire labores
exposcit pendetque iterum narrantis ab ore.
post, ubi digressi lumenque obscura vicissim
luna premit suadentque cadentia sidera somnos,
sola domo maeret vacua stratisque relictis
incubat. illum absens absentem auditque videtque,
aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
detinet, infandum si fallere possit amorem.
non coeptae adsurgunt turres, non arma iuventus
exercet portusve aut propugnacula bello
tuta parant; pendent opera interrupta minaeque
murorum ingentes aequataque machina caelo.
  Quam simul ac tali persensit peste teneri
cara Iovis coniunx nec famam obstare furori,
talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
'egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus; magnum et memorabile nomen,
una dolo divum si femina victa duorum est.
nec me adeo fallit veritam te moenia nostra
suspectas habuisse domos Karthaginis altae.
sed quis erit modus, aut quo nunc certamina tanta?
quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
exercemus? habes, tota quod mente petisti:
ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.
communem hunc ergo populum paribusque regamus
auspiciis; liceat Phrygio servire marito
dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.'
  Olli (sensit enim simulata mente locutam,
quo regnum Italiae Libycas averteret oras)
sic contra est ingressa Venus: 'quis talia demens

abnuat aut tecum malit contendere bello?
si modo quod memoras factum fortuna sequatur.
sed fatis incerta feror, si Iuppiter unam
esse velit Tyriis urbem Troiaque profectis
miscerive probet populos aut foedera iungi.
tu coniunx, tibi fas animum temptare precando.
perge; sequar.' tum sic excepit regia Iuno:
'mecum erit iste labor. nunc qua ratione quod instat
confieri possit, paucis, adverte, docebo.
venatum Aeneas unaque miserrima Dido
in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
extulerit Titan radiisque retexerit orbem.
his ego nigrantem commixta grandine nimbum,
dum trepidant alae saltusque indagine cingunt,
desuper infundam et tonitru caelum omne ciebo.
diffugient comites et nocte tegentur opaca;
speluncam Dido dux et Troianus eandem
devenient. adero et, tua si mihi certa voluntas,
[conubio iungam stabili propriamque dicabo]
hic hymenaeus erit.' non adversata petenti
adnuit atque dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens Aurora reliquit:
it portis iubare exorto delecta iuventus;
retia rara, plagae, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites et odora canum vis.
reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Poenorum expectant, ostroque insignis et auro
stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.
tandem progreditur magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
aurea purpuream subnectit fibula vestem.
nec non et Phrygii comites et laetus Iulus
incedunt: ipse ante alios pulcherrimus omnis
infert se socium Aeneas atque agmina iungit;
qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
deserit ac Delum maternam invisit Apollo
instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;

ipse iugis Cynthi graditur mollique fluentem
fronde premit crinem fingens atque inplicat auro,
tela sonant umeris: haud illo segnior ibat
Aeneas, tantum egregio decus enitet ore.
postquam altos ventum in montes atque invia lustra,
ecce ferae saxi deiectae vertice caprae
decurrere iugis, alia de parte patentis
transmittunt cursu campos atque agmina cervi
pulverulenta fuga glomerant montesque relinquunt.
at puer Ascanius mediis in vallibus acri
gaudet equo, iamque hos cursu, iam praeterit illos,
spumantemque dari pecora inter inertia votis
optat aprum aut fulvum descendere monte leonem.
  Interea magno misceri murmure caelum
incipit, insequitur commixta grandine nimbus,
et Tyrii comites passim et Troiana iuventus
Dardaniusque nepos Veneris diversa per agros
tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
speluncam Dido dux et Troianus eandem
deveniunt. prima et Tellus et pronuba Iuno
dant signum; fulsere ignes et conscius aether
conubiis, summoque ulularunt vertice nymphae.
ille dies primus leti primusque malorum
causa fuit. neque enim specie famave movetur
nec iam furtivum Dido meditatur amorem:
coniugium vocat, hoc praetexit nomine culpam.
  Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
Fama, malum qua non aliud velocius ullum;
mobilitate viget viresque adquirit eundo;
parva metu primo, mox sese attolit in auras
ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
illam Terra parens, ira inritata deorum,
extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
progenuit, pedibus celerem et pernicibus alis,
monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae,
tot vigiles oculi; subter (mirabile dictu)
tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
nocte volat caeli medio terraeque per umbram,
stridens, nec dulci declinat lumina somno;

luce sedet custos aut summi culmine tecti,
turribus aut altis, et magnas territat urbes,
tam ficti pravique tenax quam nuntia veri.
haec tum multiplici populos sermone replebat
gaudens et pariter facta atque infecta canebat:
venisse Aenean, Troiano sanguine cretum,
cui se pulchra viro dignetur iungere Dido;
nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere
regnorum inmemores turpique cupidine captos.
haec passim dea foeda virum diffundit in ora.
protinus ad regem cursus detorquet Iarban
incenditque animum dictis atque aggerat iras.
Hic Hammone satus, rapta Garamantide nympha,
templa Iovi centum latis immania regnis,
centum aras posuit vigilemque sacraverat ignem,
excubias divum aeternas, pecudumque cruore
pingue solum et variis florentia limina sertis.
isque amens animi et rumore accensus amaro
dicitur ante aras media inter numina divum
multa Iovem manibus supplex orasse supinis:
'Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
aspicis haec? an te, genitor, cum fulmina torques
nequiquam horremus caecique in nubibus ignes
terrificant animos et inania murmura miscent?
femina, quae nostris errans in finibus urbem
exiguam pretio posuit, cui litus arandum
cuique loci leges dedimus, conubia nostra
reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.
et nunc ille Paris cum semiviro comitatu,
Maeonia mentum mitra crinemque madentem
subnexus, rapto potitur: nos munera templis
quippe tuis ferimus famamque fovemus inanem.'
Talibus orantem dictis arasque tenentem
audiit omnipotens oculosque ad moenia torsit
regia et oblitos famae melioris amantis.
tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat:
'vade age, nate, voca zephyros et labere pinnis
Dardaniumque ducem, Tyria Karthagine qui nunc

expectat fatisque datas non respicit urbes,
adloquere et celeris defer mea dicta per auras.
non illum nobis genetrix pulcherrima talem
promisit Graiumque ideo bis vindicat armis,
sed fore qui gravidam imperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
proderet ac totum sub leges mitteret orbem.
si nulla accendit tantarum gloria rerum
nec super ipse sua molitur laude laborem,
Ascanione pater Romanas invidet arces?
quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur
nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
naviget: haec summa est, hic nostri nuntius esto.'
  Dixerat. ille patris magni parere parabat
imperio; et primum pedibus talaria nectit
aurea, quae sublimem alis sive aequora supra
seu terram rapido pariter cum flamine portant.
tum virgam capit; hac animas ille evocat Orco
pallentis, alias sub Tartara tristia mittit,
dat somnos adimitque et lumina morte resignat.
illa fretus agit ventos et turbida tranat
nubila; iamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, caelum qui vertice fulcit,
Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
piniferum caput et vento pulsatur et imbri,
nix umeros infusa tegit, tum flumina mento
praecipitant senis et glacie riget horrida barba.
hic primum paribus nitens Cyllenius alis
constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
misit, avi similis, quae circum litora, circum
piscosos scopulos humilis volat aequora iuxta.
[haud aliter terras inter caelumque volabat
litus harenosum ad Libyae ventosque secabat
materno veniens ab avo Cyllenia proles.]
ut primum alatis tetigit magalia plantis,
Aenean fundantem arces ac tecta novantem
conspicit. atque illi stellatus iaspide fulva
ensis erat Tyrioque ardebat murice laena
demissa ex umeris, dives quae munera Dido

fecerat et tenui telas discreverat auro.
continuo invadit: 'tu nunc Karthaginis altae
fundamenta locas pulchramque uxorius urbem
extruis heu regni rerumque oblite tuarum?
ipse deum tibi me claro demittit Olympo
regnator, caelum et terras qui numine torquet,
ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras.
quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
si te nulla movet tantarum gloria rerum
[nec super ipse tua moliris laude laborem,]
Ascanium surgentem et spes heredis Iuli
respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus
debentur.' tali Cyllenius ore locutus
mortalis visus medio sermone reliquit
et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Aeneas aspectu obmutuit amens,
arrectaeque horrore comae et vox faucibus haesit.
ardet abire fuga dulcisque relinquere terras,
attonitus tanto monitu imperioque deorum.
heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
audeat adfatu? quae prima exordia sumat?
[atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc
in partisque rapit varias perque omnia versat.]
haec alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum,
classem aptent taciti sociosque ad litora cogant,
arma parent et, quae rebus sit causa novandis,
dissimulent; sese interea, quando optima Dido
nesciat et tantos rumpi non speret amores,
temptaturum aditus et quae mollissima fandi
tempora, quis rebus dexter modus. ocius omnes
imperio laeti parent ac iussa facessunt.
At regina dolos (quis fallere possit amantem?)
praesensit motusque excepit prima futuros,
omnia tuta timens. eadem impia Fama furenti
detulit armari classem cursumque parari.
saevit inops animi totamque incensa per urbem
bacchatur, qualis commotis excita sacris
thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho

orgia nocturnusque vocat clamore Cithaeron.
tandem his Aenean compellat vocibus ultro:
'Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
posse nefas tacitusque mea decedere terra?
nec te noster amor nec te data dextera quondam
nec moritura tenet crudeli funere Dido?
quin etiam hiberno moliris sidere classem
et mediis properas aquilonibus ire per altum,
crudelis? quid? si non arva aliena domosque
ignotas peteres et Troia antiqua maneret,
Troia per undosum peteretur classibus aequor?
mene fugis? per ego has lacrimas dextramque tuam te
(quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui),
per conubia nostra, per inceptos hymenaeos,
si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
dulce meum, miserere domus labentis et istam,
oro, siquis adhuc precibus locus, exue mentem.
te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni
odere, infensi Tyrii; te propter eundem
extinctus pudor et, qua sola sidera adibam,
fama prior. cui me moribundam deseris, hospes?
hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater
destruat aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
saltem siqua mihi de te suscepta fuisset
ante fugam suboles, siquis mihi parvulus aula
luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
non equidem omnino capta ac deserta viderer.'
Dixerat. ille Iovis monitis immota tenebat
lumina et obnixus curam sub corde premebat.
tandem pauca refert: 'ego te, quae plurima fando
enumerare vales, numquam, regina, negabo
promeritam, nec me meminisse pigebit Elissae,
dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
pro re pauca loquar. neque ego hanc abscondere furto
speravi (ne finge) fugam, nec coniugis umquam
praetendi taedas aut haec in foedera veni.
me si fata meis paterentur ducere vitam
auspiciis et sponte mea componere curas,

urbem Troianam primum dulcisque meorum
relliquias colerem [Priami tecta alta manerent]
et recidiva manu posuissem Pergama victis.
sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciae iussere capessere sortes;
hic amor, haec patria est. si te Karthaginis arces
Phoenissam Libycaeque aspectus detinet urbis,
quae tandem Ausonia Teucros considere terra
invidia est? et nos fas extera quaerere regna.
me patris Anchisae, quotiens umentibus umbris
nox operit terras, quotiens astra ignea surgunt,
admonet in somnis et turbida terret imago,
me puer Ascanius capitisque iniuria cari,
quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis.
nunc etiam interpres divum, Iove missus ab ipso
(testor utrumque caput), celeris mandata per auras
detulit, ipse deum manifesto in lumine vidi
intrantem muros vocemque his auribus hausi.
desine meque tuis incendere teque querellis;
Italiam non sponte sequor.'
Talia dicentem iamdudum aversa tuetur,
huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
luminibus tacitis et sic accensa profatur:
'nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.
nam quid dissimulo aut quae me ad maiora reservo?
num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
num lacrimas victus dedit aut miseratus amantem est?
quae quibus anteferam? iam iam nec maxima Iuno
nec Saturnius haec oculis pater aspicit aequis.
nusquam tuta fides. eiectum litore, egentem
excepi et regni demens in parte locavi;
amissam classem, socios a morte reduxi.
heu furiis incensa feror! nunc augur Apollo,
nunc Lyciae sortes, nunc et Iove missus ab ipso
interpres divum fert horrida iussa per auras.
scilicet is superis labor est, ea cura quietos
sollicitat. neque te teneo neque dicta refello:

i, sequere Italiam, ventis pete regna per undas.
spero equidem mediis, siquid pia numina possunt,
supplicia hausurum scopulis et nomine Dido
saepe vocaturum. sequar atris ignibus absens,
et, cum frigida mors anima seduxerit artus,
omnibus umbra locis adero. dabis, inprobe, poenas.
audiam et haec manis veniet mihi fama sub imos.'
his medium dictis sermonem abrumpit et auras
aegra fugit seque ex oculis avertit et aufert,
linquens multa metu cunctantem et multa parantem
dicere. suscipiunt famulae conlapsaque membra
marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.
At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
solando cupit et dictis avertere curas,
multa gemens magnoque animum labefactus amore,
iussa tamen divum exequitur classemque revisit.
tum vero Teucri incumbunt et litore celsas
deducunt toto navis. natat uncta carina,
frondentisque ferunt remos et robora silvis
infabricata fugae studio.
migrantis cernas totaque ex urbe ruentis,
ac velut ingentem formicae farris acervum
cum populant hiemis memores tectoque reponunt;
it nigrum campis agmen praedamque per herbas
convectant calle angusto, pars grandia trudunt
obnixae frumenta umeris, pars agmina cogunt
castigantque moras, opere omnis semita fervet.
quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus!
quosve dabas gemitus, cum litora fervere late
prospiceres arce ex summa totumque videres
misceri ante oculos tantis clamoribus aequor!
improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis!
ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando
cogitur et supplex animos submittere amori,
nequid inexpertum frustra moritura relinquat.
'Anna, vides toto properari litore circum;
undique convenere, vocat iam carbasus auras,
puppibus et laeti nautae inposuere coronas.
hunc ego si potui tantum sperare dolorem,

et perferre, soror, potero. miserae hoc tamen unum
exequere, Anna, mihi: solam nam perfidus ille
te colere, arcanos etiam tibi credere sensus,
sola viri mollis aditus et tempora noras:
i, soror, atque hostem supplex adfare superbum.
non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuravi classemve ad Pergama misi,
nec patris Anchisae cineres manesve revelli:
cur mea dicta negat duras demittere in auris?
quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti,
expectet facilemque fugam ventosque ferentis.
non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,
nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat;
tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
dum mea me victam doceat fortuna dolere.
extremam hanc oro veniam (miserere sororis):
quam mihi cum dederis, cumulatam morte remittam.'
  Talibus orabat, talisque miserrima fletus
fertque refertque soror. sed nullis ille movetur
fletibus aut voces ullas tractabilis audit:
fata obstant placidasque viri deus obstruit auris.
ac velut annoso validam cum robore quercum
Alpini boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
eruere inter se certant; it stridor et altae
consternunt terram concusso stipite frondes,
ipsa haeret scopulis et quantum vertice ad auras
aetherias, tantum radice in Tartara tendit:
haud secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros
tunditur et magno persentit pectore curas;
mens inmota manet, lacrimae volvuntur inanes.
  Tum vero infelix fatis exterrita Dido
mortem orat; taedet caeli convexa tueri.
quo magis inceptum peragat lucemque relinquat,
vidit, turicremis cum dona inponeret aris,
(horrendum dictu) latices nigrescere sacros
fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
praeterea fuit in tectis de marmore templum
coniugis antiqui, miro quod honore colebat,

velleribus niveis et festa fronde revinctum:
hinc exaudiri voces et verba vocantis
visa viri, nox cum terras obscura teneret;
solaque culminibus ferali carmine bubo
saepe queri et longas in fletum ducere voces;
multaque praeterea vatum praedicta piorum
terribili monitu horrificant. agit ipse furentem
in somnis ferus Aeneas; semperque relinqui
sola sibi, semper longam incomitata videtur
ire viam et Tyrios deserta quaerere terra:
eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
et solem geminum et duplicis se ostendere Thebas;
aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes
armatam facibus matrem et serpentibus atris
cum fugit ultricesque sedent in limine Dirae.
  Ergo ubi concepit furias evicta dolore
decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
exigit et maestam dictis adgressa sororem
consilium vultu tegit ac spem fronte serenat:
'inveni, germana, viam (gratare sorori),
quae mihi reddat eum vel eo me solvat amantem.
Oceani finem iuxta solemque cadentem
ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
axem umero torquet stellis ardentibus aptum:
hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi
quae dabat et sacros servabat in arbore ramos
[spargens umida mella soporiferumque papaver.]
haec se carminibus promittit solvere mentes
quas velit, ast aliis duras inmittere curas;
sistere aquam fluviis et vertere sidera retro;
nocturnosque movet manis; mugire videbis
sub pedibus terram et descendere montibus ornos.
testor, cara, deos et te, germana, tuumque
dulce caput, magicas invitam accingier artis.
tu secreta pyram tecto interiore sub auras
erige et arma viri, thalamo quae fixa reliquit
impius, exuviasque omnis lectumque iugalem,
quo perii, superinponas: abolere nefandi

cuncta viri monumenta iuvat monstratque sacerdos.'
haec effata silet, pallor simul occupat ora.
non tamen Anna novis praetexere funera sacris
germanam credit nec tantos mente furores
concipit aut graviora timet, quam morte Sychaei.
ergo iussa parat.

At regina, pyra penetrali in sede sub auras
erecta ingenti taedis atque ilice secta,
intenditque locum sertis et fronde coronat
funerea, super exuvias ensemque relictum
effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
stant arae circum et crinis effusa sacerdos
ter centum tonat ore deos Erebumque Chaosque
tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.
sparserat et latices simulatos fontis Averni,
falcibus et messae ad lunam quaeruntur aenis
pubentes herbae nigri cum lacte veneni;
quaeritur et nascentis equi de fronte revolsus
et matri praereptus amor.
ipsa mola manibusque piis altaria iuxta,
unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,
testatur moritura deos et conscia fati
sidera; tum, siquod non aequo foedere amantis
curae numen habet iustumque memorque, precatur.

Nox erat et placidum carpebant fessa soporem
corpora per terras silvaeque et saeva quierant
aequora, cum medio volvuntur sidera lapsu,
cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque volucres,
quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
rura tenent, somno positae sub nocte silenti
[lenibant curas et corda oblita laborum.]
at non infelix animi Phoenissa, neque umquam
solvitur in somnos oculisve aut pectore noctem
accipit: ingeminant curae, rursusque resurgens
saevit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.
sic adeo insistit secumque ita corde volutat:
'en, quid ago? rursusne procos inrisa priores
experiar, Nomadumque petam conubia supplex,
quos ego sim totiens iam dedignata maritos?

Iliacas igitur classes atque ultima Teucrum
iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos
et bene apud memores veteris stat gratia facti?
quis me autem, fac velle, sinet ratibusve superbis
invisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
Laomedonteae sentis periuria gentis?
quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantis?
an Tyriis omnique manu stipata meorum
inferar et, quos Sidonia vix urbe revelli,
rursus agam pelago et ventis dare vela iubebo?
quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.
tu lacrimis evicta meis, tu prima furentem
his, germana, malis oneras atque obicis hosti.
non licuit thalami expertem sine crimine vitam
degere, more ferae, talis nec tangere curas:
non servata fides cineri promissa Sychaeo.'
tantos illa suo rumpebat pectore questus.
  Aeneas celsa in puppi, iam certus eundi,
carpebat somnos, rebus iam rite paratis.
huic se forma dei voltu redeuntis eodem
obtulit in somnis rursusque ita visa monere est,
omnia Mercurio similis, vocemque coloremque
et crinis flavos et membra decora iuventae:
'nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos,
nec quae te circum stent deinde pericula cernis,
demens, nec zephyros audis spirare secundos?
illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
certa mori, varioque irarum fluctuat aestu.
non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?
iam mare turbari trabibus saevasque videbis
conlucere faces, iam fervere litora flammis,
si te his attigerit terris Aurora morantem.
heia age, rumpe moras. varium et mutabile semper
femina.' sic fatus nocti se inmiscuit atrae.
  Tum vero Aeneas subitis exterritus umbris
corripit e somno corpus sociosque fatigat:
'praecipites vigilate, viri, et considite transtris;
solvite vela citi. deus aethere missus ab alto
festinare fugam tortosque incidere funis

ecce iterum stimulat. sequimur te, sancte deorum,
quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
adsis o placidusque iuves et sidera caelo
dextra feras.' dixit vaginaque eripit ensem
fulmineum strictoque ferit retinacula ferro.
idem omnis simul ardor habet, rapiuntque ruuntque,
litora deseruere, latet sub classibus aequor,
adnixi torquent spumas et caerula verrunt.
  Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
regina e speculis ut primum albescere lucem
vidit et aequatis classem procedere velis
litoraque et vacuos sensit sine remige portus,
terque quaterque manu pectus percussa decorum
flaventisque abscissa comas 'pro Iuppiter! ibit
hic' ait 'et nostris inluserit advena regnis?
non arma expedient totaque ex urbe sequentur
deripientque rates alii navalibus? ite,
ferte citi flammas, date tela, inpellite remos!
quid loquor? aut ubi sum? quae mentem insania mutat?
infelix Dido, nunc te facta inpia tangunt?
tum decuit, cum sceptra dabas. en dextra fidesque,
quem secum patrios aiunt portare penates,
quem subiisse umeris confectum aetate parentem!
non potui abreptum divellere corpus et undis
spargere, non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium patriisque epulandum ponere mensis?
verum anceps pugnae fuerat fortuna. fuisset:
quem metui moritura? faces in castra tulissem
implessemque foros flammis natumque patremque
cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
tuque harum interpres curarum et conscia Iuno
nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes
et dirae ultrices et di morientis Elissae,
accipite haec meritumque malis advertite numen
et nostras audite preces. si tangere portus
infandum caput ac terris adnare necesse est,
et sic fata Iovis poscunt, hic terminus haeret:

at bello audacis populi vexatus et armis,
finibus extorris, complexu avolsus Iuli,
auxilium imploret videatque indigna suorum
funera, nec, cum se sub leges pacis iniquae
tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
sed cadat ante diem mediaque inhumatus harena.
haec precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
exercete odiis cinerique haec mittite nostro
munera. nullus amor populis nec foedera sunto.
exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
litora litoribus contraria, fluctibus undas
inprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.'
  Haec ait, et partis animum versabat in omnis,
invisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
tum breviter Barcen nutricem adfata Sychaei,
namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
'Annam cara mihi nutrix huc siste sororem;
dic corpus properet fluviali spargere lympha
et pecudes secum et monstrata piacula ducat;
sic veniat tuque ipsa pia tege tempora vitta.
sacra Iovi Stygio, quae rite incepta paravi,
perficere est animus finemque inponere curis
Dardaniique rogum capitis permittere flammae.'
sic ait. illa gradum studio celerabat anilem.
at trepida et coeptis immanibus effera Dido,
sanguineam volvens aciem maculisque trementis
interfusa genas et pallida morte futura,
interiora domus inrumpit limina et altos
conscendit furibunda rogos ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
hic, postquam Iliacas vestes notumque cubile
conspexit, paulum lacrimis et mente morata
incubuitque toro dixitque novissima verba:
'dulces exuviae, dum fata deusque sinebat,
accipite hanc animam meque his exolvite curis.
vixi et quem dederat cursum Fortuna peregi,

et nunc magna mei sub terras ibit imago.
urbem praeclaram statui, mea moenia vidi,
ulta virum poenas inimico a fratre recepi,
felix, heu nimium felix, si litora tantum
numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.'
dixit et os inpressa toro 'moriemur inultae,
sed moriamur' ait. 'sic, sic iuvat ire sub umbras.
hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus et nostrae secum ferat omina mortis.'
dixerat, atque illam media inter talia ferro
conlapsam aspiciunt comites ensemque cruore
spumantem sparsasque manus. it clamor ad alta
atria, concussam bacchatur Fama per urbem,
lamentis gemituque et femineo ululatu
tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether,
non aliter quam si inmissis ruat hostibus omnis
Karthago aut antiqua Tyros flammaeque furentes
culmina perque hominum volvantur perque deorum.
audiit exanimis trepidoque exterrita cursu
unguibus ora soror foedans et pectora pugnis
per medios ruit ac morientem nomine clamat:
'hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
hoc rogus iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
quid primum deserta querar? comitemne sororem
sprevisti moriens? eadem me ad fata vocasses:
idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.
his etiam struxi manibus patriosque vocavi
voce deos, sic te ut posita crudelis abessem?
extinxti te meque, soror, populumque patresque
Sidonios urbemque tuam. date, volnera lymphis
abluam et, extremus siquis super halitus errat,
ore legam.' sic fata gradus evaserat altos
semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
cum gemitu atque atros siccabat veste cruores.
illa gravis oculos conata attollere rursus
deficit, infixum stridit sub pectore volnus.
ter sese attollens cubitoque adnixa levavit,
ter revoluta toro est oculisque errantibus alto
quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta.

Tum Iuno omnipotens, longum miserata dolorem
difficilisque obitus, Irim demisit Olympo,
quae luctantem animam nexosque resolveret artus.
nam quia nec fato, merita nec morte peribat,
sed misera ante diem subitoque accensa furore,
nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
abstulerat Stygioque caput damnaverat Orco.
ergo Iris croceis per caelum roscida pinnis,
mille trahens varios adverso sole colores,
devolat et supra caput adstitit. 'hunc ego Diti
sacrum iussa fero teque isto corpore solvo:'
sic ait et dextra crinem secat, omnis et una
dilapsus calor atque in ventos vita recessit.

AENEIDOS

LIBER V.

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
certus iter fluctusque atros aquilone secabat,
moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
conlucent flammis. quae tantum accenderit ignem
causa latet, duri magno sed amore dolores
polluto notumque, furens quid femina possit,
triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
ut pelagus tenuere rates nec iam amplius ulla
occurrit tellus, maria undique et undique caelum,
olli caeruleus supra caput adstitit imber,
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
ipse gubernator puppi Palinurus ab alta
'heu, quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
quidve, pater Neptune, paras?' sic deinde locutus
colligere arma iubet validisque incumbere remis
obliquatque sinus in ventum ac talia fatur:
'magnanime Aenea, non, si mihi Iuppiter auctor
spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.

mutati transversa fremunt et vespere ab atro
consurgunt venti atque in nubem cogitur aer.
nec nos obniti contra nec tendere tantum
sufficimus. superat quoniam Fortuna, sequamur,
quoque vocat, vertamus iter. nec litora longe
fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos,
si modo rite memor servata remetior astra.'
tum pius Aeneas 'equidem sic poscere ventos
iamdudum et frustra cerno te tendere contra.
flecte viam velis. an sit mihi gratior ulla,
quove magis fessas optem demittere navis,
quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten
et patris Anchisae gremio complectitur ossa?'
haec ubi dicta, petunt portus et vela secundi
intendunt zephyri, fertur cita gurgite classis
et tandem laeti notae advertuntur harenae.
At procul ex celso miratus vertice montis
adventum sociasque rates occurrit Acestes,
horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae,
Troia Criniso conceptum flumine mater
quem genuit. veterum non immemor ille parentum
gratatur reduces et gaza laetus agresti
excipit ac fessos opibus solatur amicis.
Postera cum primo stellas Oriente fugarat
clara dies, socios in coetum litore ab omni
advocat Aeneas tumulique ex aggere fatur:
'Dardanidae magni, genus alto a sanguine divum,
annuus exactis completur mensibus orbis,
ex quo relliquias divinique ossa parentis
condidimus terra maestasque sacravimus aras.
iamque dies, nisi fallor, adest, quem semper acerbum,
semper honoratum (sic di voluistis) habebo.
hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exul
Argolicove mari deprensus et urbe Mycenae,
annua vota tamen sollemnisque ordine pompas
exequerer strueremque suis altaria donis.
nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis
(haud equidem sine mente reor, sine numine divum)
adsumus et portus delati intramus amicos.

ergo agite et laetum cuncti celebrēmus honorem;
poscamus ventos, atque haec me sacra quotannis
urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
bina boum vobis Troia generatus Acestes
dat numero capita in navis; adhibete penates
et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
praeterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,
prima citae Teucris ponam certamina classis;
quique pedum cursu valet et qui viribus audax
aut iaculo incedit melior levibusque sagittis,
seu crudo fidit pugnam committere caestu,
cuncti adsint meritaeque expectent praemia palmae.
ore favete omnes et cingite tempora ramis.'
Sic fatus velat materna tempora myrto:
hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
ille e concilio multis cum milibus ibat
ad tumulum, magna medius comitante caterva.
hic duo rite mero libans carchesia Baccho
fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
purpureosque iacit flores ac talia fatur:
'salve, sancte parens, iterum; salvete, recepti
nequiquam cineres animaeque umbraeque paternae.
non licuit finis Italos fataliaque arva
nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim.'
dixerat haec, adytis cum lubricus anguis ab imis
septem ingens gyros, septena volumina traxit,
amplexus placide tumulum lapsusque per aras,
caeruleae cui terga notae maculosus et auro
squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
mille iacit varios adverso sole colores.
obstipuit visu Aeneas. ille agmine longo
tandem inter pateras et levia pocula serpens
libavitque dapes rursusque innoxius imo
successit tumulo et depasta altaria liquit.
hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
incertus, geniumne loci famulumne parentis
esse putet; caedit binas de more bidentis

totque sues, totidem nigrantis terga iuvencos;
vinaque fundebat pateris animamque vocabat
Anchisae magni manisque Acheronte remissos.
nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
dona ferunt, onerant aras mactantque iuvencos;
ordine aena locant alii fusique per herbam
subiciunt veribus prunas et viscera torrent.

Expectata dies aderat nonamque serena
Auroram Phaethontis equi iam luce vehebant,
famaque finitimos et clari nomen Acestae
excierat; laeto complebant litora coetu,
visuri Aeneadas, pars et certare parati.
munera principio ante oculos circoque locantur
in medio, sacri tripodes viridesque coronae
et palmae pretium victoribus, armaque et ostro
perfusae vestes, argenti aurique talenta;
et tuba commissos medio canit aggere ludos.
prima pares ineunt gravibus certamina remis
quattuor ex omni delectae classe carinae.
velocem Mnestheus agit acri remige Pristim,
mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi,
ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
impellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna, Scyllaque Cloanthus
caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.

Est procul in pelago saxum spumantia contra
litora, quod tumidis submersum tunditur olim
fluctibus, hiberni condunt ubi sidera cori;
tranquillo silet immotaque attollitur unda
campus et apricis statio gratissima mergis.
hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
constituit signum nautis pater, unde reverti
scirent et longos ubi circumflectere cursus.
tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
ductores longe effulgent ostroque decori;
cetera populea velatur fronde iuventus
nudatosque umeros oleo perfusa nitescit.

considunt transtris, intentaque bracchia remis;
intenti expectant signum exultantiaque haurit
corda pavor pulsans laudumque arrecta cupido.
inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
haud mora, prosiluere suis; ferit aethera clamor
nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
infindunt pariter sulcos totumque dehiscit
convulsum remis rostrisque tridentibus aequor.
non tam praecipites biiugo certamine campum
corripuere ruuntque effusi carcere currus,
nec sic immissis aurigae undantia lora
concussere iugis pronique in verbera pendent.
tum plausu fremituque virum studiisque faventum
consonat omne nemus vocemque inclusa volutant
litora, pulsati colles clamore resultant.
effugit ante alios primisque elabitur undis
turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
consequitur, melior remis, sed pondere pinus
tarda tenet. post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem,
et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus, nunc una ambae iunctisque feruntur
frontibus et longa sulcant vada salsa carina.
iamque propinquabant scopulo metamque tenebant,
cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
rectorem navis compellat voce Menoeten:
'quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum;
litus ama et laevas stringat sine palmula cautes;
altum alii teneant.' dixit, sed caeca Menoetes
saxa timens proram pelagi detorquet ad undas.
'quo diversus abis?' iterum 'pete saxa, Menoete!'
cum clamore Gyas revocabat, et ecce Cloanthum
respicit instantem tergo et propiora tenentem.
ille inter navemque Gyae scopulosque sonantis
radit iter laevum interior subitoque priorem
praeterit et metis tenet aequora tuta relictis.
tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens,
nec lacrimis caruere genae, segnemque Menoeten,
oblitus decorisque sui sociumque salutis,

in mare praecipitem puppi deturbat ab alta;
ipse gubernaclo rector subit, ipse magister,
hortaturque viros clavumque ad litora torquet.
at gravis ut fundo vix tandem redditus imo est,
iam senior madidaque fluens in veste, Menoetes,
summa petit scopuli siccaque in rupe resedit.
illum et labentem Teucri et risere natantem
et salsos rident revomentem pectore fluctus.
hic laeta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat,
nec tota tamen ille prior praeeunte carina;
parte prior, partem rostro premit aemula Pristis.
at media socios incedens nave per ipsos
hortatur Mnestheus: 'nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
delegi comites; nunc illas promite vires,
nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi
Ionioque mari Maleaeque sequacibus undis.
non iam prima peto Mnestheus neque vincere certo;
quamquam o — sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti:
extremos pudeat rediisse; hoc vincite, cives,
et prohibete nefas.' olli certamine summo
procumbunt; vastis tremit ictibus aerea puppis,
subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
aridaque ora quatit, sudor fluit undique rivis.
attulit ipse viris optatum casus honorem.
namque furens animi dum proram ad saxa suburget
interior spatioque subit Sergestus iniquo,
infelix saxis in procurrentibus haesit.
concussae cautes, et acuto in murice remi
obnixi crepuere inlisaque prora pependit.
consurgunt nautae et magno clamore morantur
ferratasque trudes et acuta cuspide contos
expediunt fractosque legunt in gurgite remos.
at laetus Mnestheus successuque acrior ipso
agmine remorum celeri ventisque vocatis
prona petit maria et pelago decurrit aperto.
qualis spelunca subito commota columba,

cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
fertur in arva volans plausumque exterrita pinnis
dat tecto ingentem, mox aere lapsa quieto
radit iter liquidum celeris neque commovet alas:
sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
aequora, sic illam fert impetus ipse volantem.
et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis frustraque vocantem
auxilia et fractis discentem currere remis.
inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
solus iamque ipso superest in fine Cloanthus:
quem petit et summis adnixus viribus urget.
tum vero ingeminat clamor cunctique sequentem
instigant studiis resonatque fragoribus aether.
hi proprium decus et partum indignantur honorem
ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci:
hos successus alit; possunt, quia posse videntur.
et fors aequatis cepissent praemia rostris,
ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
fudissetque preces divosque in vota vocasset.
'di, quibus imperium est pelagi, quorum aequora curro,
vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
constituam ante aras voti reus extaque salsos
porriciam in fluctus et vina liquentia fundam.'
dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus Panopeaque virgo,
et pater ipse manu magna Portunus euntem
impulit: illa noto citius volucrique sagitta
ad terram fugit et portu se condidit alto.
tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
victorem magna praeconis voce Cloanthum
declarat viridique advelat tempora lauro;
muneraque in navis ternos optare iuvencos
vinaque et argenti magnum dat ferre talentum.
ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
victori chlamydem auratam, quam plurima circum
purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit,
intextusque puer frondosa regius Ida

velocis iaculo cervos cursuque fatigat,
acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis;
longaevi palmas nequiquam ad sidera tendunt
custodes saevitque canum latratus in auras.
at qui deinde locum tenuit virtute secundum,
levibus huic hamis consertam auroque trilicem
loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
donat habere viro, decus et tutamen in armis.
vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
multiplicem, conixi umeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.
tertia dona facit geminos ex aere lebetas
cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
iamque adeo donati omnes opibusque superbi
puniceis ibant evincti tempora taenis,
cum saevo e scopulo multa vix arte revulsus,
amissis remis atque ordine debilis uno,
inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
aerea quem obliquum rota transit aut gravis ictu
seminecem liquit saxo lacerumque viator;
nequiquam longos fugiens dat corpore tortus,
parte ferox ardensque oculis et sibila colla
arduus attollens, pars volnere clauda retentat
nixantem nodis seque in sua membra plicantem:
tali remigio navis se tarda movebat;
vela facit tamen et plenis subit ostia velis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat,
servatam ob navem laetus sociosque reductos.
olli serva datur, operum haud ignara Minervae,
Cressa genus, Pholoe, geminique sub ubere nati.
Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
gramineum in campum, quem collibus undique curvis
cingebant silvae, mediaque in valle theatri
circus erat; quo se multis cum milibus heros
consessu medium tulit extructoque resedit.
hic, qui forte velint rapido contendere cursu,

invitat pretiis animos et praemia ponit.
undique conveniunt Teucri mixtique Sicani,
Nisus et Euryalus primi,
Euryalus forma insignis viridique iuventa,
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
regius egregia Priami de stirpe Diores;
hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,
alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis;
tum duo Trinacrii iuvenes, Helymus Panopesque,
adsueti silvis, comites senioris Acestae;
multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
'accipite haec animis laetasque advertite mentes.
nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnosia bina dabo levato lucida ferro
spicula caelatamque argento ferre bipennem:
omnibus hic erit unus honos; tres praemia primi
accipient flavaque caput nectentur oliva.
primus equum phaleris insignem victor habeto;
alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circum amplectitur auro
balteus et tereti subnectit fibula gemma;
tertius Argolica hac galea contentus abito.'
haec ubi dicta, locum capiunt signoque repente
corripiunt spatia audito limenque relinquunt
effusi nimbo similes, simul ultima signant.
primus abit longeque ante omnia corpora Nisus
emicat, et ventis et fulminis ocior alis;
proximus huic, longo sed proximus intervallo,
insequitur Salius; spatio post deinde relicto
tertius Euryalus;
Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
ecce volat calcemque terit iam calce Diores,
incumbens umero; spatia et si plura supersint,
transeat elapsus prior ambiguumve relinquat.
iamque fere spatio extremo fessique sub ipsam
finem adventabant, levi cum sanguine Nisus
labitur infelix, caesis ut forte iuvencis
fusus humum viridisque super madefecerat herbas.

hic iuvenis iam victor ovans vestigia presso
haud tenuit titubata solo, sed pronus in ipso
concidit inmundoque fimo sacroque cruore,
non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
nam sese opposuit Salio per lubrica surgens;
ille autem spissa iacuit revolutus harena.
emicat Euryalus et munere victor amici
prima tenet plausuque volat fremituque secundo.
post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
hic totum caveae consessum ingentis et ora
prima patrum magnis Salius clamoribus implet
ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
tutatur favor Euryalum, lacrimaeque decorae,
gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
adiuvat et magna proclamat voce Diores,
qui subiit palmae frustraque ad praemia venit
ultima, si primi Salio reddantur honores.
tum pater Aeneas 'vestra' inquit 'munera vobis
certa manent, pueri, et palmam movet ordine nemo:
me liceat casus miserari insontis amici.'
sic fatus tergum Gaetuli inmane leonis
dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
hic Nisus 'si tanta' inquit 'sunt praemia victis
et te lapsorum miseret, quae munera Niso
digna dabis? primam merui qui laude coronam,
ni me, quae Salium, Fortuna inimica tulisset.'
et simul his dictis faciem ostentabat et udo
turpia membra fimo. risit pater optimus olli
et clipeum efferri iussit, Didymaonis artis,
Neptuni sacro Danais de poste refixum;
hoc iuvenem egregium praestanti munere donat.
    Post ubi confecti cursus et dona peregit,
'nunc, sicui virtus animusque in pectore praesens,
adsit et evinctis attollat bracchia palmis.'
sic ait et geminum pugnae proponit honorem,
victori velatum auro vittisque iuvencum,
ensem atque insignem galeam solacia victo.
nec mora, continuo vastis cum viribus effert
ora Dares magnoque virum se murmure tollit,

solus qui Paridem solitus contendere contra
idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
victorem Buten inmani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
perculit et fulva moribundum extendit harena.
talis prima Dares caput altum in proelia tollit
ostenditque umeros latos alternaque iactat
bracchia protendens et verberat ictibus auras.
quaeritur huic alius, nec quisquam ex agmine tanto
audet adire virum manibusque inducere caestus.
ergo alacris cunctosque putans excedere palma
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus
tum laeva taurum cornu tenet atque ita fatur:
'nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
quae finis standi? quo me decet usque teneri?
ducere dona iube.' cuncti simul ore fremebant
Dardanidae reddique viro promissa iubebant.
hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
proximus ut viridante toro consederat herbae:
'Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
tantane tam patiens nullo certamine tolli
dona sines? ubi nunc nobis deus ille magister,
nequiquam memoratus Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam et spolia illa tuis pendentia tectis?'
ille sub haec: 'non laudis amor, nec gloria cessit
pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
sanguis hebet frigentque effetae in corpore vires.
si mihi, quae quondam fuerat quaque improbus iste
exultat fidens, si nunc foret illa iuventas,
haud equidem pretio inductus pulchroque iuvenco
venissem: nec dona moror.' sic deinde locutus
in medium geminos immani pondere caestus
proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
ferre manum duroque intendere bracchia tergo.
obstipuere animi: tantorum ingentia septem
terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
ante omnis stupet ipse Dares longeque recusat,
magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
huc illuc vinclorum inmensa volumina versat.

tum senior talis referebat pectore voces:
'quid, siquis caestus ipsius et Herculis arma
vidisset tristemque hoc ipso in litore pugnam?
haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat
(sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro),
his magnum Alciden contra stetit, his ego suetus,
dum melior viris sanguis dabat, aemula necdum
temporibus geminis canebat sparsa senectus.
sed si nostra Dares haec Troius arma recusat,
idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,
aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto
(solve metus) et tu Troianos exue caestus.'
haec fatus duplicem ex umeris reiecit amictum,
et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
exuit atque ingens media consistit harena.
tum satus Anchisa caestus pater extulit aequos
et paribus palmas amborum innexuit armis.
constitit in digitos extemplo arrectus uterque
bracchiaque ad superas interritus extulit auras.
abduxere retro longe capita ardua ab ictu
inmiscentque manus manibus pugnamque lacessunt:
ille pedum melior motu fretusque iuventa,
hic membris et mole valens, sed tarda trementi
genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus.
multa viri nequiquam inter se vulnera iactant,
multa cavo lateri ingeminant et pectora vastos
dant sonitus, erratque auris et tempora circum
crebra manus, duro crepitant sub vulnere malae.
stat gravis Entellus nisuque immotus eodem,
corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem
aut montana sedet circum castella sub armis,
nunc hos, nunc illos aditus omnemque pererrat
arte locum et variis adsultibus inritus urget.
ostendit dextram insurgens Entellus et alte
extulit: ille ictum venientem a vertice velox
praevidit celerique elapsus corpore cessit,
Entellus vires in ventum effudit et ultro
ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto

concidit, ut quondam cava concidit aut Erymantho
aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes,
it clamor caelo, primusque accurrit Acestes
aequaevumque ab humo miserans attollit amicum.
at non tardatus casu neque territus heros
acrior ad pugnam redit ac vim suscitat ira.
tum pudor incendit vires et conscia virtus,
praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra;
nec mora, nec requies: quam multa grandine nimbi
culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
tum pater Aeneas procedere longius iras
et saevire animis Entellum haud passus acerbis,
sed finem imposuit pugnae fessumque Dareta
eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
'infelix, quae tanta animum dementia cepit?
non viris alias conversaque numina sentis?
cede deo.' dixitque et proelia voce diremit.
ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem
iactantemque utroque caput crassumque cruorem
ore eiectantem mixtosque in sanguine dentes,
ducunt ad navis, galeamque ensemque vocati
accipiunt, palmam Entello taurumque relinquunt.
hic victor, superans animis tauroque superbus,
'nate dea vosque haec' inquit 'cognoscite, Teucri,
et mihi quae fuerint iuvenali in corpore vires,
et qua servetis revocatum a morte Dareta.'
dixit et adversi contra stetit ora iuvenci,
qui donum adstabat pugnae, durosque reducta
libravit dextra media inter cornua caestus,
arduus, effractoque inlisit in ossa cerebro:
sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
ille super talis effundit pectore voces:
'hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
persolvo; hic victor caestus artemque repono.'
  Protinus Aeneas celeri certare sagitta
invitat qui forte velint et praemia ponit

ingentique manu malum de nave Seresti
erigit et volucrem traiecto in fune columbam,
quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
convenere viri deiectamque aerea sortem
accepit galea et primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis.
quem modo navali Mnestheus certamine victor
consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare, qui quondam, iussus confundere foedus,
in medios telum torsisti primus Achivos.
extremus galeaque ima subsedit Acestes,
ausus et ipse manu iuvenum temptare laborem.
tum validis flexos incurvant viribus arcus
pro se quisque viri et depromunt tela pharetris.
primaque per caelum nervo stridente sagitta
Hyrtacidae iuvenis volucris diverberat auras
et venit adversique infigitur arbore mali.
intremuit malus timuitque exterrita pinnis
ales et ingenti sonuerunt omnia plausu.
post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
ast ipsam miserandus avem contingere ferro
non valuit, nodos et vincula linea rupit,
quis innexa pedem malo pendebat ab alto;
illa notos atque atra volans in nubila fugit.
tum rapidus, iamdudum arcu contenta parato
tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
iam vacuo laetam caelo speculatus, et alis
plaudentem nigra figit sub nube columbam.
decidit exanimis vitamque reliquit in astris
aetheriis fixamque refert delapsa sagittam.
amissa solus palma superabat Acestes;
qui tamen aerias telum contorsit in auras,
ostentans artemque pater arcumque sonantem.
hic oculis subitum obicitur magnoque futurum
augurio monstrum; docuit post exitus ingens
seraque terrifici cecinerunt omina vates.
namque volans liquidis in nubibus arsit harundo

signavitque viam flammis tenuisque recessit
consumpta in ventos, caelo ceu saepe refixa
transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
attonitis haesere animis, superosque precati
Trinacrii Teucrique viri; nec maximus omen
abnuit Aeneas, sed laetum amplexus Acesten
muneribus cumulat magnis ac talia fatur:
'sume, pater: nam te voluit rex magnus Olympi
talibus auspiciis exortem ducere honores.
ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,
cratera inpressum signis, quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.'
sic fatus cingit viridanti tempora lauro
et primum ante omnis victorem appellat Acesten.
nec bonus Eurytion praelato invidit honori,
quamvis solus avem caelo deiecit ab alto.
proximus ingreditur donis, qui vincula rupit,
extremus, volucri qui fixit harundine malum.
At pater Aeneas nondum certamine misso
custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
Epytiden vocat et fidam sic fatur ad aurem:
'vade age et Ascanio, si iam puerile paratum
agmen habet secum cursusque instruxit equorum,
ducat avo turmas et sese ostendat in armis,
dic' ait. ipse omnem longo decedere circo
infusum populum et campos iubet esse patentis.
incedunt pueri pariterque ante ora parentum
frenatis lucent in equis, quos omnis euntis
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus.
omnibus in morem tonsa coma pressa corona,
cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro,
pars levis umero pharetras, it pectore summo
flexilis obtorti per collum circulus auri.
tres equitum numero turmae ternique vagantur
ductores, pueri bis seni quemque secuti
agmine partito fulgent paribusque magistris.
una acies iuvenum, ducit quam parvus ovantem
nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,

progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
portat equus bicolor maculis, vestigia primi
alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
alter Atys, genus unde Atii duxere Latini,
parvus Atys pueroque puer dilectus Iulo.
extremus formaque ante omnis pulcher Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
cetera Trinacriis pubes senioris Acestae
fertur equis.
excipiunt plausu pavidos gaudentque tuentes
Dardanidae veterumque adgnoscunt ora parentum.
postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
lustravere in equis, signum clamore paratis
Epytides longe dedit insonuitque flagello.
olli discurrere pares atque agmina terni
diductis solvere choris rursusque vocati
convertere vias infestaque tela tulere.
inde alios ineunt cursus aliosque recursus
adversi spatiis, alternosque orbibus orbes
impediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis,
et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt
infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
parietibus textum caecis iter ancipitemque
mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
falleret indeprensus et inremeabilis error,
haud alio Teucrum nati vestigia cursu
impediunt texuntque fugas et proelia ludo,
delphinum similes, qui per maria umida nando
Carpathium Libycumque secant [luduntque per undas.]
hunc morem cursus atque haec certamina primus
Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
rettulit et priscos docuit celebrare Latinos,
quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes;
Albani docuere suos; hinc maxima porro
accepit Roma et patrium servavit honorem,
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
hac celebrata tenus sancto certamina patri.

Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
dum variis tumulo referunt sollemnia ludis,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad classem ventosque adspirat eunti,
multa movens necdum antiquum saturata dolorem.
illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
nulli visa cito decurrit tramite virgo.
conspicit ingentem concursum et litora lustrat
desertosque videt portus classemque relictam.
at procul in sola secretae Troades acta
amissum Anchisen flebant cunctaeque profundum
pontum aspectabant flentes. heu tot vada fessis
et tantum superesse maris, vox omnibus una;
urbem orant, taedet pelagi perferre laborem.
ergo inter medias sese haud ignara nocendi
conicit et faciemque deae vestemque reponit,
fit Beroe, Tmarii coniunx longaeva Dorycli,
cui genus et quondam nomen natique fuissent,
ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
'o miserae, quas non manus' inquit 'Achaica bello
traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
infelix, cui te exitio Fortuna reservat?
septima post Troiae excidium iam vertitur aestas,
cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa
sideraque emensae ferimur, dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem et volvimur undis.
hic Erycis fines fraterni atque hospes Acestes:
quis prohibet muros iacere et dare civibus urbem?
o patria et rapti nequiquam ex hoste penates,
nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
Hectoreos amnis, Xanthum et Simoenta, videbo?
quin agite et mecum infaustas exurite puppis.
nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
ardentis dare visa faces: "hic quaerite Troiam,
hic domus est" inquit "vobis." iam tempus agi res,
nec tantis mora prodigiis. en quattuor arae
Neptuno: deus ipse faces animumque ministrat.'
haec memorans prima infensum vi corripit ignem
sublataque procul dextra conixa coruscat

et iacit. arrectae mentes stupefactaque corda
Iliadum. hic una e multis, quae maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
'non Beroe vobis, non haec Rhoeteia, matres,
est Dorycli coniunx: divini signa decoris
ardentisque notate oculos, qui spiritus illi,
qui vultus vocisque sonus vel gressus eunti.
ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
aegram, indignantem, tali quod sola careret
munere nec meritos Anchisae inferret honores.'
haec effata.
at matres primo ancipites oculisque malignis
ambiguae spectare rates miserum inter amorem
praesentis terrae fatisque vocantia regna,
cum dea se paribus per caelum sustulit alis
ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
tum vero attonitae monstris actaeque furore
conclamant rapiuntque focis penetralibus ignem,
pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
coniciunt. furit inmissis Vulcanus habenis
transtra per et remos et pictas abiete puppis.
nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
incensas perfert navis Eumelus et ipsi
respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
ducebat, sic acer equo turbata petivit
castra, nec exanimes possunt retinere magistri.
'quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis' inquit,
'heu miserae cives? non hostem inimicaque castra
Argivum, vestras spes uritis. en ego vester
Ascanius!' galeam ante pedes proiecit inanem,
qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
adcelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum.
ast illae diversa metu per litora passim
diffugiunt silvasque et sicubi concava furtim
saxa petunt; piget incepti lucisque suosque
mutatae adgnoscunt excussaque pectore Iuno est.
sed non idcirco flammae atque incendia vires
indomitas posuere; udo sub robore vivit

stuppa vomens tardum fumum lentusque carinas
est vapor et toto descendit corpore pestis
nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
tum pius Aeneas umeris abscindere vestem
auxilioque vocare deos et tendere palmas:
'Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Troianos, siquid pietas antiqua labores
respicit humanos, da flammam evadere classi
nunc, pater, et tenuis Teucrum res eripe leto;
vel tu, quod superest, infesto fulmine Morti,
si mereor, demitte tuaque hic obrue dextra.'
vix haec ediderat, cum effusis imbribus atra
tempestas sine more furit tonitruque tremescunt
ardua terrarum et campi, ruit aethere toto
turbidus imber aqua densisque nigerrimus austris
implenturque super puppes, semusta madescunt
robora, restinctus donec vapor omnis et omnes
quattuor amissis servatae a peste carinae.
  At pater Aeneas, casu concussus acerbo,
nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas
mutabat versans, Siculisne resideret arvis,
oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
quem docuit multaque insignem reddidit arte:
haec responsa dabat, vel quae portenderet ira
magna deum vel quae fatorum posceret ordo:
isque his Aenean solatus vocibus infit:
'nate dea, quo fata trahunt retrahuntque sequamur;
quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes:
hunc cape consiliis socium et coniunge volentem,
huic trade amissis superant qui navibus et quos
pertaesum magni incepti rerumque tuarum est;
longaevosque senes ac fessas aequore matres
et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
delige et his habeant terris sine moenia fessi;
urbem appellabunt permisso nomine Acestam.'
  Talibus incensus dictis senioris amici
tum vero in curas animo diducitur omnis.

et Nox atra polum bigis subvecta tenebat:
visa dehinc caelo facies delapsa parentis
Anchisae subito talis effundere voces:
'nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
care magis, nate Iliacis exercite fatis,
imperio Iovis huc venio, qui classibus ignem
depulit et caelo tandem miseratus ab alto est.
consiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
dat senior, lectos iuvenes, fortissima corda,
defer in Italiam. gens dura atque aspera cultu
debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
infernas accede domos et Averna per alta
congressus pete, nate, meos. non me impia namque
Tartara habent tristesve umbrae, sed amoena piorum
concilia Elysiumque colo. huc casta Sibylla
nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
tum genus omne tuum et quae dentur moenia disces.
iamque vale: torquet medios Nox umida cursus
et me saevus equis Oriens adflavit anhelis.'
dixerat et tenuis fugit ceu fumus in auras.
Aeneas 'quo deinde ruis? quo proripis?' inquit,
'quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?'
haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignis
Pergameumque larem et canae penetralia Vestae
farre pio et plena supplex veneratur acerra.
  Extemplo socios primumque arcessit Acesten
et Iovis imperium et cari praecepta parentis
edocet et quae nunc animo sententia constet.
haud mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.
transcribunt urbi matres populumque volentem
deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
ipsi transtra novant flammisque ambesa reponunt
robora navigiis, aptant remosque rudentesque,
exigui numero, sed bello vivida virtus.
interea Aeneas urbem designat aratro
sortiturque domos, hoc Ilium et haec loca Troiam
esse iubet. gaudet regno Troianus Acestes
indicitque forum et patribus dat iura vocatis.
tum vicina astris Erycino in vertice sedes

fundatur Veneri Idaliae tumuloque sacerdos
ac lucus late sacer additur Anchiseo.
  Iamque dies epulata novem gens omnis et aris
factus honos: placidi straverunt aequora venti,
creber et adspirans rursus vocat auster in altum.
exoritur procurva ingens per litora fletus,
complexi inter se noctemque diemque morantur.
ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
visa maris facies et non tolerabile nomen,
ire volunt omnemque fugae perferre laborem.
quos bonus Aeneas dictis solatur amicis
et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
tris Eryci vitulos et Tempestatibus agnam
caedere deinde iubet solvique ex ordine funem.
ipse, caput tonsae foliis evinctus olivae,
stans procul in prora pateram tenet extaque salsos
porricit in fluctus ac vina liquentia fundit.
prosequitur surgens a puppi ventus euntis;
certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
  At Venus interea Neptunum exercita curis
adloquitur talisque effundit pectore questus:
'Iunonis gravis ira nec exaturabile pectus
cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis;
quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla,
nec Iovis imperio fatisque infracta quiescit.
non media de gente Phrygum exedisse nefandis
urbem odiis satis est nec poenam traxe per omnem:
relliquias Troiae, cineres atque ossa peremptae
insequitur. causas tanti sciat illa furoris.
ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis
quam molem subito excierit: maria omnia caelo
miscuit, Aeoliis nequiquam freta procellis,
in regnis hoc ausa tuis.
per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
exussit foede puppis et classe subegit
amissa socios ignotae linquere terrae.
quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
vela tibi, liceat Laurentem attingere Thybrim,
si concessa peto, si dant ea moenia parcae.'

tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
'fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
unde genus ducis. merui quoque: saepe furores
compressi et rabiem tantam caelique marisque.
nec minor in terris (Xanthum Simoentaque testor)
Aeneae mihi cura tui. cum Troia Achilles
exanimata sequens inpingeret agmina muris,
milia multa daret leto gemerentque repleti
amnes nec reperire viam atque evolvere posset
in mare se Xanthus, Pelidae tunc ego forti
congressum Aenean nec dis nec viribus aequis
nube cava rapui, cuperem cum vertere ab imo
structa meis manibus periurae moenia Troiae.
nunc quoque mens eadem perstat mihi; pelle timorem.
tutus, quos optas, portus accedet Averni.
unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeret,
unum pro multis dabitur caput.'
his ubi laeta deae permulsit pectora dictis,
iungit equos auro genitor spumantiaque addit
frena feris manibusque omnis effundit habenas.
caeruleo per summa levis volat aequora curru;
subsidunt undae tumidumque sub axe tonanti
sternitur aequor aquis, fugiunt vasto aethere nimbi.
tum variae comitum facies, inmania cete
et senior Glauci chorus Inousque Palaemon
Tritonesque citi Phorcique exercitus omnis:
laeva tenet Thetis et Melite Panopeaque virgo,
Nisaee Spioque Thaliaque Cymodoceque.
Hic patris Aeneae suspensam blanda vicissim
gaudia pertemptant mentem: iubet ocius omnis
attolli malos, intendi bracchia velis.
una omnes fecere pedem pariterque sinistros,
nunc dextros solvere sinus, una ardua torquent
cornua detorquentque, ferunt sua flamina classem.
princeps ante omnis densum Palinurus agebat
agmen, ad hunc alii cursum contendere iussi.
iamque fere mediam caeli Nox umida metam
contigerat, placida laxabant membra quiete
sub remis fusi per dura sedilia nautae:

cum levis aetheriis delapsus Somnus ab astris
aera dimovit tenebrosum et dispulit umbras,
te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
insonti, puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis, funditque has ore loquellas:
'Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem,
aequatae spirant aurae, datur hora quieti.
pone caput fessosque oculos furare labori.
ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.'
cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
'mene salis placidi vultum fluctusque quietos
ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam (quid enim?) fallacibus auris
et caelo, totiens deceptus fraude sereni?'
talia dicta dabat clavumque adfixus et haerens
nusquam amittebat oculosque sub astra tenebat.
ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
vique soporatum Stygia super utraque quassat
tempora cunctantique natantia lumina solvit.
vix primos inopina quies laxaverat artus,
et superincumbens cum puppis parte revolsa
cumque gubernaclo liquidas proiecit in undas
praecipitem ac socios nequiquam saepe vocantem;
ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
currit iter tutum non setius aequore classis
promissisque patris Neptuni interrita fertur.
iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,
difficilis quondam multorumque ossibus albos
(tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant):
cum pater amisso fluitantem errare magistro
sensit et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
multa gemens casuque animum concussus amici:
'o nimium caelo et pelago confise sereno,
nudus in ignota, Palinure, iacebis harena.'

AENEIDOS

LIBER VI.

Sic fatur lacrimans classique inmittit habenas
et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
obvertunt pelago proras, tum dente tenaci
ancora fundabat navis et litora curvae
praetexunt puppes. iuvenum manus emicat ardens
litus in Hesperium; quaerit pars semina flammae
abstrusa in venis silicis, pars densa ferarum
tecta rapit silvas inventaque flumina monstrat.
at pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,
antrum immane, petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates aperitque futura.
iam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.
Daedalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,
praepetibus pinnis ausus se credere caelo,
insuetum per iter gelidas enavit ad arctos
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
redditus his primum terris tibi, Phoebe, sacravit
remigium alarum posuitque immania templa.
in foribus letum Androgeo; tum pendere poenas
Cecropidae iussi (miserum) septena quotannis
corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
contra elata mari respondet Gnosia tellus:
hic crudelis amor tauri suppostaque furto
Pasiphae mixtumque genus prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandae;
hic labor ille domus et inextricabilis error;
magnum reginae sed enim miseratus amorem
Daedalus ipse dolos tecti ambagesque resolvit,

caeca regens filo vestigia. tu quoque magnam
partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes:
bis conatus erat casus effingere in auro,
bis patriae cecidere manus. quin protinus omnia
perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates
adforet atque una Phoebi Triviaeque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
'non hoc ista sibi tempus spectacula poscit:
nunc grege de intacto septem mactare iuvencos
praestiterit, totidem lectas de more bidentis.'
talibus adfata Aenean (nec sacra morantur
iussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
  Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
quo lati ducunt aditus centum, ostia centum,
unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
ventum erat ad limen, cum virgo 'poscere fata
tempus' ait: 'deus, ecce, deus!' cui talia fanti
ante fores subito non vultus, non color unus,
non comptae mansere comae, sed pectus anhelum,
et rabie fera corda tument, maiorque videri
nec mortale sonans, adflata est numine quando
iam propiore dei. 'cessas in vota precesque,
Tros' ait 'Aenea? cessas? neque enim ante dehiscent
attonitae magna ora domus.' et talia fata
conticuit. gelidus Teucris per dura cucurrit
ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
'Phoebe, gravis Troiae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
corpus in Aeacidae, magnas obeuntia terras
tot maria intravi duce te penitusque repostas
Massylum gentes praetentaque Syrtibus arva;
iam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta.
vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
gloria Dardaniae. tuque, o sanctissima vates,
praescia venturi, da (non indebita posco
regna meis fatis) Latio considere Teucros
errantisque deos agitataque numina Troiae.

tum Phoebo et Triviae solido de marmore templum
instituam festosque dies de nomine Phoebi.
te quoque magna manent regnis penetralia nostris.
hic ego namque tuas sortes arcanaque fata,
dicta meae genti, ponam lectosque sacrabo,
alma, viros. foliis tantum ne carmina manda,
ne turbata volent rapidis ludibria ventis;
ipsa canas oro.' finem dedit ore loquendi.
At, Phoebi nondum patiens, immanis in antro
bacchatur vates, magnum si pectore possit
excussisse deum: tanto magis ille fatigat
os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
ostia iamque domus patuere ingentia centum
sponte sua vatisque ferunt responsa per auras:
'o tandem magnis pelagi defuncte periclis
(sed terrae graviora manent), in regna Lavini
Dardanidae venient (mitte hanc de pectore curam):
sed non et venisse volent. bella, horrida bella
et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
non Simois tibi nec Xanthus nec Dorica castra
defuerint; alius Latio iam partus Achilles,
natus et ipse dea; nec Teucris addita Iuno
usquam aberit, cum tu supplex in rebus egenis
quas gentes Italum aut quas non oraveris urbes!
causa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris
externique iterum thalami.
tu ne cede malis, sed contra audentior ito,
quam tua te fortuna sinet. via prima salutis,
quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.'
Talibus ex adyto dictis Cymaea Sibylla
horrendas canit ambages antroque remugit,
obscuris vera involvens: ea frena furenti
concutit et stimulos sub pectore vertit Apollo.
ut primum cessit furor et rabida ora quierunt,
incipit Aeneas heros: 'non ulla laborum,
o virgo, nova mi facies inopinave surgit;
omnia praecepi atque animo mecum ante peregi.
unum oro: quando hic inferni ianua regis
dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso,

ire ad conspectum cari genitoris et ora
contingat; doceas iter et sacra ostia pandas.
illum ego per flammas et mille sequentia tela
eripui his umeris medioque ex hoste recepi,
ille meum comitatus iter maria omnia mecum
atque omnis pelagique minas caelique ferebat,
invalidus, vires ultra sortemque senectae.
quin, ut te supplex peterem et tua limina adirem,
idem orans mandata dabat. gnatique patrisque,
alma, precor, miserere (potes namque omnia nec te
nequiquam lucis Hecate praefecit Avernis),
si potuit manis arcessere coniugis Orpheus
Threicia fretus cithara fidibusque canoris,
si fratrem Pollux alterna morte redemit
itque reditque viam totiens. quid Thesea magnum,
quid memorem Alciden? et mi genus ab Iove summo.'
  Talibus orabat dictis arasque tenebat,
cum sic orsa loqui vates: 'sate sanguine divum
Tros Anchisiade, facilis descensus Averno;
noctes atque dies patet atri ianua Ditis:
sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
hoc opus, hic labor est. pauci, quos aequus amavit
Iuppiter aut ardens evexit ad aethera virtus,
dis geniti potuere. tenent media omnia silvae,
Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
quod si tantus amor menti, si tanta cupido
bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, et insano iuvat indulgere labori,
accipe quae peragenda prius. latet arbore opaca
aureus et foliis et lento vimine ramus,
Iunoni infernae dictus sacer: hunc tegit omnis
lucus et obscuris claudunt convallibus umbrae.
sed non ante datur telluris operta subire,
auricomos quam qui decerpserit arbore fetus.
hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
instituit. primo avulso non deficit alter
aureus et simili frondescit virga metallo.
ergo alte vestiga oculis et rite repertum
carpe manu: namque ipse volens facilisque sequetur,

si te fata vocant; aliter non viribus ullis
vincere nec duro poteris convellere ferro.
praeterea iacet exanimum tibi corpus amici
(heu nescis) totamque incestat funere classem,
dum consulta petis nostroque in limine pendes.
sedibus hunc refer ante suis et conde sepulchro.
duc nigras pecudes; ea prima piacula sunto.
sic demum lucos Stygis et regna invia vivis
aspicies.' dixit pressoque obmutuit ore.
   Aeneas maesto defixus lumina voltu
ingreditur, linquens antrum, caecosque volutat
eventus animo secum. cui fidus Achates
it comes et paribus curis vestigia figit.
multa inter sese vario sermone serebant,
quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
diceret. atque illi Misenum in litore sicco,
ut venere, vident indigna morte peremptum,
Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
aere ciere viros Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
addiderat socium, non inferiora secutus.
sed tum forte cava dum personat aequora concha,
demens, et cantu vocat in certamina divos,
aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
inter saxa virum spumosa inmerserat unda.
ergo omnes magno circum clamore fremebant,
praecipue pius Aeneas. tum iussa Sibyllae,
haud mora, festinant flentes aramque sepulchri
congerere arboribus caeloque educere certant.
itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum,
procumbunt piceae, sonat icta securibus ilex
fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
scinditur, advolvunt ingentis montibus ornos.
nec non Aeneas opera inter talia primus
hortatur socios paribusque accingitur armis.
atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,

aspectans silvam immensam, et sic forte precatur:
'si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
heu nimium de te vates, Misene, locuta est.'
vix ea fatus erat, geminae cum forte columbae
ipsa sub ora viri caelo venere volantes
et viridi sedere solo. tum maximus heros
maternas adgnoscit aves laetusque precatur:
'este duces o, siqua via est, cursumque per auras
dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
ramus humum. tuque o dubiis ne defice rebus,
diva parens.' sic effatus vestigia pressit,
observans, quae signa ferant, quo tendere pergant.
pascentes illae tantum prodire volando,
quantum acie possent oculi servare sequentum.
inde ubi venere ad fauces grave olentis Averni,
tollunt se celeres liquidumque per aera lapsae
sedibus optatis gemina super arbore sidunt,
discolor unde auri per ramos aura refulsit.
quale solet silvis brumali frigore viscum
fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
et croceo fetu teretis circumdare truncos,
talis erat species auri frondentis opaca
ilice, sic leni crepitabat brattea vento.
corripit Aeneas extemplo avidusque refringit
cunctantem et vatis portat sub tecta Sibyllae.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
flebant et cineri ingrato suprema ferebant.
principio pinguem taedis et robore secto
ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
intexunt latera et feralis ante cupressos
constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
pars calidos latices et aena undantia flammis
expediunt corpusque lavant frigentis et ungunt.
fit gemitus. tum membra toro defleta reponunt
purpureasque super vestes, velamina nota,
coniciunt. pars ingenti subiere feretro,
triste ministerium, et subiectam more parentum
aversi tenuere facem. congesta cremantur

turea dona, dapes, fuso crateres olivo.
postquam conlapsi cineres et flamma quievit,
relliquias vino et bibulam lavere favillam
ossaque lecta cado texit Corynaeus aeno.
idem ter socios pura circumtulit unda,
spargens rore levi et ramo felicis olivae,
lustravitque viros dixitque novissima verba.
at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum
imponit suaque arma viro remumque tubamque,
monte sub aerio, qui nunc Misenus ab illo
dicitur aeternumque tenet per saecula nomen.
His actis propere exequitur praecepta Sibyllae.
spelunca alta fuit vastoque immanis hiatu,
scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris,
quam super haud ullae poterant impune volantes
tendere iter pinnis: talis sese halitus atris
faucibus effundens supera ad convexa ferebat
[unde locum Grai dixerunt nomine Aornon].
quattuor hic primum nigrantis terga iuvencos
constituit frontique invergit vina sacerdos
et summas carpens media inter cornua saetas
ignibus imponit sacris, libamina prima,
voce vocans Hecaten caeloque Ereboque potentem.
supponunt alii cultros tepidumque cruorem
succipiunt pateris. ipse atri velleris agnam
Aeneas matri eumenidum magnaeque sorori
ense ferit sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
tum Stygio regi nocturnas incohat aras
et solida imponit taurorum viscera flammis,
pingue superne oleum infundens ardentibus extis.
ecce autem, primi sub lumina solis et ortus
sub pedibus mugire solum et iuga coepta moveri
silvarum visaeque canes ululare per umbram
adventante dea. 'procul o procul este, profani'
conclamat vates, 'totoque absistite luco;
tuque invade viam vaginaque eripe ferrum:
nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.'
tantum effata furens antro se immisit aperto;
ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.

Di, quibus imperium est animarum, umbraeque silentes
et Chaos et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
sit mihi fas audita loqui, sit numine vestro
pandere res alta terra et caligine mersas.

Ibant obscuri sola sub nocte per umbram
perque domos Ditis vacuas et inania regna,
quale per incertam lunam sub luce maligna
est iter in silvis, ubi caelum condidit umbra
Iuppiter et rebus nox abstulit atra colorem.
vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,
pallentesque habitant Morbi tristisque Senectus
et Metus et malesuada Fames ac turpis Egestas,
terribiles visu formae, Letumque Labosque;
tum consanguineus Leti Sopor et mala mentis
Gaudia mortiferumque adverso in limine Bellum
ferreique eumenidum thalami et Discordia demens,
vipereum crinem vittis innexa cruentis.

In medio ramos annosaque bracchia pandit
ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgo
vana tenere ferunt foliisque sub omnibus haerent.
multaque praeterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant Scyllaeque biformes
et centumgeminus Briareus ac belua Lernae,
horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones Harpyiaeque et forma tricorporis umbrae.
corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Aeneas strictamque aciem venientibus offert
et, ni docta comes tenuis sine corpore vitas
admoneat volitare cava sub imagine formae,
inruat et frustra ferro diverberet umbras.

Hinc via, Tartarei quae fert Acherontis ad undas.
turbidus hic caeno vastaque voragine gurges
aestuat atque omnem Cocyto eructat harenam.
portitor has horrendus aquas et flumina servat
terribili squalore Charon, cui plurima mento
canities inculta iacet, stant lumina flamma,
sordidus ex umeris nodo dependet amictus.
ipse ratem conto subigit velisque ministrat

et ferruginea subvectat corpora cumba,
iam senior, sed cruda deo viridisque senectus.
huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
matres atque viri, defunctaque corpora vita
magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae
impositique rogis iuvenes ante ora parentum,
quam multa in silvis autumni frigore primo
lapsa cadunt folia aut ad terram gurgite ab alto
quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
trans pontum fugat et terris inmittit apricis.
stabant orantes primi transmittere cursum
tendebantque manus ripae ulterioris amore.
navita sed tristis nunc hos nunc accipit illos,
ast alios longe submotos arcet harena.
Aeneas miratus enim motusque tumultu
'dic' ait, 'o virgo, quid volt concursus ad amnem?
quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas
hae linquunt, illae remis vada livida verrunt?'
olli sic breviter fata est longaeva sacerdos:
'Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides Stygiamque paludem,
di cuius iurare timent et fallere numen.
haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
portitor ille Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
transportare prius, quam sedibus ossa quierunt:
centum errant annos volitantque haec litora circum;
tum demum admissi stagna exoptata revisunt.'
constitit Anchisa satus et vestigia pressit,
multa putans sortemque animo miseratus iniquam.
cernit ibi maestos et mortis honore carentis
Leucaspim et Lyciae ductorem classis Oronten,
quos simul a Troia ventosa per aequora vectos
obruit auster, aqua involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
exciderat puppi mediis effusus in undis.
hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra,
sic prior adloquitur: 'quis te, Palinure, deorum

eripuit nobis medioque sub aequore mersit?
dic age. namque mihi, fallax haud ante repertus,
hoc uno responso animum delusit Apollo,
qui fore te ponto incolumem finisque canebat
venturum Ausonios. en haec promissa fides est?'
ille autem: 'neque te Phoebi cortina fefellit,
dux Anchisiade, nec me deus aequore mersit.
namque gubernaclum multa vi forte revolsum,
cui datus haerebam custos cursusque regebam,
praecipitans traxi mecum. maria aspera iuro,
non ullum pro me tantum cepisse timorem,
quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
deficeret tantis navis surgentibus undis.
tris notus hibernas immensa per aequora noctes
vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
paulatim adnabam terrae; iam tuta tenebam,
ni gens crudelis madida cum veste gravatum
prensantemque uncis manibus capita aspera montis
ferro invasisset praedamque ignara putasset.
nunc me fluctus habet versantque in litore venti.
quod te per caeli iucundum lumen et auras,
per genitorem oro, per spes surgentis Iuli,
eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
inice (namque potes) portusque require Velinos,
aut tu, siqua via est, siquam tibi diva creatrix
ostendit (neque enim, credo, sine numine divum
flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
da dextram misero et tecum me tolle per undas,
sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.'
talia fatus erat, coepit cum talia vates:
'unde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
eumenidum aspicies ripamve iniussus adibis?
desine fata deum flecti sperare precando.
sed cape dicta memor, duri solacia casus:
nam tua finitimi, longe lateque per urbes
prodigiis acti caelestibus, ossa piabunt
et statuent tumulum et tumulo sollemnia mittent

aeternumque locus Palinuri nomen habebit.'
his dictis curae emotae pulsusque parumper
corde dolor tristi; gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt fluvioque propinquant.
navita quos iam inde ut Stygia prospexit ab unda
per tacitum nemus ire pedemque advertere ripae,
sic prior adgreditur dictis atque increpat ultro:
'quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
fare age, quid venias, iam istinc, et comprime gressum.
umbrarum hic locus est, somni noctisque soporae;
corpora viva nefas Stygia vectare carina.
nec vero Alciden me sum laetatus euntem
accepisse lacu nec Thesea Pirithoumque,
dis quamquam geniti atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
ipsius a solio regis, traxitque trementem;
hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.'
quae contra breviter fata est Amphrysia vates:
'nullae hic insidiae tales (absiste moveri),
nec vim tela ferunt; licet ingens ianitor antro
aeternum latrans exanguis terreat umbras,
casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troius Aeneas, pietate insignis et armis,
ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
si te nulla movet tantae pietatis imago,
at ramum hunc' (aperit ramum, qui veste latebat)
'adgnoscas.' tumida ex ira tum corda residunt.
nec plura his. ille admirans venerabile donum
fatalis virgae, longo post tempore visum,
caeruleam advertit puppim ripaeque propinquat.
inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
deturbat laxatque foros; simul accipit alveo
ingentem Aenean. gemuit sub pondere cumba
sutilis et multam accepit rimosa paludem.
tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
informi limo glaucaque exponit in ulva.
Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
personat, adverso recubans immanis in antro.
cui vates, horrere videns iam colla colubris,

melle soporatam et medicatis frugibus offam
obicit. ille fame rabida tria guttura pandens
corripit obiectam atque immania terga resolvit
fusus humi totoque ingens extenditur antro.
occupat Aeneas aditum custode sepulto
evaditque celer ripam inremeabilis undae.
Continuo auditae voces, vagitus et ingens
infantumque animae flentes in limine primo,
quos dulcis vitae exortis et ab ubere raptos
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
hos iuxta falso damnati crimine mortis.
nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes:
quaesitor Minos urnam movet, ille silentum
conciliumque vocat vitasque et crimina discit.
proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
insontes peperere manu lucemque perosi
proiecere animas. quam vellent aethere in alto
nunc et pauperiem et duros perferre labores!
fas obstat tristique palus inamabilis unda
alligat et noviens Styx interfusa coercet.
nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
lugentes campi; sic illos nomine dicunt.
hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
secreti celant calles et myrtea circum
silva tegit; curae non ipsa in morte relinquunt.
his Phaedram Procrimque locis maestamque Eriphylen,
crudelis nati monstrantem vulnera, cernit,
Euhadnenque et Pasiphaen; his Laodamia
it comes et iuvenis quondam, nunc femina Caeneus
rursus et in veterem fato revoluta figuram.
inter quas Phoenissa recens a volnere Dido
errabat silva in magna. quam Troius heros
ut primum iuxta stetit adgnovitque per umbras
obscuram, qualem primo qui surgere mense
aut videt aut vidisse putat per nubila lunam,
demisit lacrimas dulcique adfatus amore est:
'infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
venerat extinctam ferroque extrema secutam?
funeris heu tibi causa fui? per sidera iuro,

per superos et siqua fides tellure sub ima est,
invitus, regina, tuo de litore cessi.
sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
imperiis egere suis; nec credere quivi
hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
siste gradum teque aspectu ne subtrahe nostro.
quem fugis? extremum fato, quod te adloquor, hoc est.'
talibus Aeneas ardentem et torva tuentem
lenibat dictis animum lacrimasque ciebat.
illa solo fixos oculos aversa tenebat
nec magis incepto vultum sermone movetur,
quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
tandem corripuit sese atque inimica refugit
in nemus umbriferum, coniunx ubi pristinus illi
respondet curis aequatque Sychaeus amorem.
nec minus Aeneas, casu concussus iniquo,
prosequitur lacrimans longe et miseratur euntem.
Inde datum molitur iter. iamque arva tenebant
ultima, quae bello clari secreta frequentant.
hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopaeus et Adrasti pallentis imago,
hic multum fleti ad superos belloque caduci
Dardanidae, quos ille omnis longo ordine cernens
ingemuit, Glaucumque Medontaque Thersilochumque,
tris Antenoridas Cererique sacrum Polyphoeten
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
circumstant animae dextra laevaque frequentes:
nec vidisse semel satis est; iuvat usque morari
et conferre gradum et veniendi discere causas.
at Danaum proceres Agamemnoniaeque phalanges
ut videre virum fulgentiaque arma per umbras,
ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
exiguam, inceptus clamor frustratur hiantis.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum videt et lacerum crudeliter ora,
ora manusque ambas, populataque tempora raptis
auribus et truncas inhonesto volnere naris.

vix adeo adgnovit pavitantem ac dira tegentem
supplicia, et notis compellat vocibus ultro:
'Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
quis tam crudelis optavit sumere poenas?
cui tantum de te licuit? mihi fama suprema
nocte tulit fessum vasta te caede Pelasgum
procubuisse super confusae stragis acervum.
tunc egomet tumulum Rhoeteo in litore inanem
constitui et magna manis ter voce vocavi.
nomen et arma locum servant; te, amice, nequivi
conspicere et patria decedens ponere terra.'
ad quae Priamides: 'nihil o tibi amice relictum;
omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris.
sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
his mersere malis; illa haec monumenta reliquit.
namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama et armatum peditem gravis attulit alvo,
illa, chorum simulans, euhantis orgia circum
ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
ingentem et summa Danaos ex arce vocabat.
tum me, confectum curis somnoque gravatum,
infelix habuit thalamus pressitque iacentem
dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
egregia interea coniunx arma omnia tectis
amovet (et fidum capiti subduxerat ensem);
intra tecta vocat Menelaum et limina pandit,
scilicet id magnum sperans fore munus amanti
et famam extingui veterum sic posse malorum.
quid moror? inrumpunt thalamo, comes additur una
hortator scelerum Aeolides. di, talia Grais
instaurate, pio si poenas ore reposco.
sed te qui vivum casus, age fare vicissim,
attulerint. pelagine venis erroribus actus
an monitu divum? an quae te fortuna fatigat,
ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires?'
hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
iam medium aetherio cursu traiecerat axem,

et fors omne datum traherent per talia tempus;
sed comes admonuit breviterque adfata Sibylla est:
'nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
hic locus est, partis ubi se via findit in ambas:
dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
hac iter Elysium nobis; at laeva malorum
exercet poenas et ad impia Tartara mittit.'
Deiphobus contra: 'ne saevi, magna sacerdos;
discedam, explebo numerum reddarque tenebris.
i decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.'
tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Aeneas subito et sub rupe sinistra
moenia lata videt, triplici circumdata muro,
quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis,
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
porta adversa, ingens, solidoque adamante columnae,
vis ut nulla virum, non ipsi excindere bello
caelicolae valeant; stat ferrea turris ad auras,
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
vestibulum exomnis servat noctesque diesque.
hinc exaudiri gemitus et saeva sonare
verbera, tum stridor ferri tractaeque catenae.
constitit Aeneas strepituque exterritus haesit.
'quae scelerum facies? o virgo, effare: quibusve
urgentur poenis? quis tantus plangor ad auras?'
tum vates sic orsa loqui: 'dux inclute Teucrum,
nulli fas casto sceleratum insistere limen:
sed me cum lucis Hecate praefecit Avernis,
ipsa deum poenas docuit perque omnia duxit.
Gnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna
castigatque auditque dolos subigitque fateri,
quae quis apud superos, furto laetatus inani,
distulit in seram commissa piacula mortem.
continuo sontis ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans torvosque sinistra
intentans anguis vocat agmina saeva sororum.
tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
panduntur portae. cernis custodia qualis
vestibulo sedeat, facies quae limina servet?

quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
saevior intus habet sedem. tum Tartarus ipse
bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum.
hic genus antiquum Terrae, Titania pubes,
fulmine deiecti fundo volvuntur in imo.
hic et Aloidas geminos immania vidi
corpora, qui manibus magnum rescindere caelum
adgressi superisque Iovem detrudere regnis.
vidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
dum flammas Iovis et sonitus imitatur Olympi.
quattuor hic invectus equis et lampada quassans
per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
ibat ovans divumque sibi poscebat honorem,
demens, qui nimbos et non imitabile fulmen
aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
at pater omnipotens densa inter nubila telum
contorsit, non ille faces nec fumea taedis
lumina, praecipitemque immani turbine adegit.
nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,
cernere erat, per tota novem cui iugera corpus
porrigitur rostroque immanis voltur obunco
immortale iecur tondens fecundaque poenis
viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
pectore nec fibris requies datur ulla renatis.
quid memorem Lapithas Ixiona Pirithoumque?
quos super atra silex iam iam lapsura cadentique
imminet adsimilis; lucent genialibus altis
aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
regifico luxu; furiarum maxima iuxta
accubat et manibus prohibet contingere mensas
exurgitque facem attollens atque intonat ore.
hic quibus invisi fratres, dum vita manebat,
pulsatusve parens et fraus innexa clienti,
aut qui divitiis soli incubuere repertis
nec partem posuere suis (quae maxima turba est)
quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
impia nec veriti dominorum fallere dextras,
inclusi poenam expectant. ne quaere doceri,

quam poenam, aut quae forma viros fortunave mersit.
saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum
districti pendent; sedet aeternumque sedebit
infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
admonet et magna testatur voce per umbras:
"discite iustitiam moniti et non temnere divos."
vendidit hic auro patriam dominumque potentem
imposuit, fixit leges pretio atque refixit;
hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos;
ausi omnes immane nefas ausoque potiti.
non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea vox, omnis scelerum comprendere formas,
omnia poenarum percurrere nomina possim.'
Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos,
'sed iam age, carpe viam et susceptum perfice munus.
adceleremus' ait: 'Cyclopum educta caminis
moenia conspicio atque adverso fornice portas,
haec ubi nos praecepta iubent deponere dona.'
dixerat, et pariter gressi per opaca viarum
corripiunt spatium medium foribusque propinquant.
occupat Aeneas aditum corpusque recenti
spargit aqua ramumque adverso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere divae,
devenere locos laetos et amoena virecta
fortunatorum nemorum sedesque beatas.
largior hic campos aether et lumine vestit
purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.
pars in gramineis exercent membra palaestris,
contendunt ludo et fulva luctantur harena;
pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt.
nec non Threicius longa cum veste sacerdos
obloquitur numeris septem discrimina vocum
iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.
hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor.
arma procul currusque virum miratur inanis.
stant terra defixae hastae passimque soluti
per campum pascuntur equi. quae gratia currum

armorumque fuit vivis, quae cura nitentis
pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
conspicit ecce alios dextra laevaque per herbam
vescentis laetumque choro paeana canentis
inter odoratum lauri nemus, unde superne
plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
hic manus ob patriam pugnando volnera passi,
quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
quique pii vates et Phoebo digna locuti,
inventas aut qui vitam excoluere per artis,
quique sui memores aliquos fecere merendo:
omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
quos circumfusos sic est adfata Sibylla,
Musaeum ante omnis; medium nam plurima turba
hunc habet atque umeris extantem suspicit altis:
'dicite, felices animae, tuque, optime vates,
quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
venimus et magnos Erebi tranavimus amnes.'
atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
'nulli certa domus; lucis habitamus opacis
riparumque toros et prata recentia rivis
incolimus. sed vos, si fert ita corde voluntas,
hoc superate iugum, et facili iam tramite sistam.'
dixit et ante tulit gressum camposque nitentis
desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
inclusas animas superumque ad lumen ituras
lustrabat studio recolens, omnemque suorum
forte recensebat numerum carosque nepotes
fataque fortunasque virum moresque manusque.
isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit,
effusaeque genis lacrimae, et vox excidit ore:
'venisti tandem tuaque expectata parenti
vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
nate, tua et notas audire et reddere voces?
sic equidem ducebam animo rebarque futurum,
tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
quas ego te terras et quanta per aequora vectum

accipio, quantis iactatum, nate, periclis!
quam metui, nequid Libyae tibi regna nocerent!'
ille autem 'tua me, genitor, tua tristis imago
saepius occurrens haec limina tendere adegit;
stant sale Tyrrheno classes. da iungere dextram,
da, genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.'
sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
ter conatus ibi collo dare bracchia circum,
ter frustra conprensa manus effugit imago,
par levibus ventis volucrique simillima somno.
  Interea videt Aeneas in valle reducta
seclusum nemus et virgulta sonantia silvae
Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.
hunc circum innumerae gentes populique volabant;
ac velut in pratis ubi apes aestate serena
floribus insidunt variis et candida circum
lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
horrescit visu subito causasque requirit
inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
quive viri tanto complerint agmine ripas.
tum pater Anchises 'animae, quibus altera fato
corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
securos latices et longa oblivia potant.
has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
quo magis Italia mecum laetere reperta.'
'o pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandum est
sublimis animas iterumque ad tarda reverti
corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?'
'dicam equidem nec te suspensum, nate, tenebo'
suscipit Anchises atque ordine singula pandit.
  'Principio caelum ac terras camposque liquentis
lucentemque globum lunae Titaniaque astra
spiritus intus alit, totamque infusa per artus
mens agitat molem et magno se corpore miscet.
inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum
et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
igneus est ollis vigor et caelestis origo
seminibus, quantum non noxia corpora tardant

terrenique hebetant artus moribundaque membra.
hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, neque auras
dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.
quin et supremo cum lumine vita reliquit,
non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
multa diu concreta modis inolescere miris.
ergo exercentur poenis veterumque malorum
supplicia expendunt: aliae panduntur inanes
suspensae ad ventos, aliis sub gurgite vasto
infectum eluitur scelus aut exuritur igni.
quisque suos patimur manis. exinde per amplum
mittimur Elysium et pauci laeta arva tenemus,
donec longa dies, perfecto temporis orbe,
concretam exemit labem purumque relinquit
aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.
has omnis, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno,
scilicet immemores supera ut convexa revisant
rursus et incipiant in corpora velle reverti.'

Dixerat Anchises, natumque unaque Sibyllam
conventus trahit in medios turbamque sonantem
et tumulum capit, unde omnis longo ordine posset
adversos legere et venientum discere voltus.

'Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
inlustris animas nostrumque in nomen ituras
expediam dictis et te tua fata docebo.
ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta,
proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
aetherias Italo commixtus sanguine surget,
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles,
quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
educet silvis regem regumque parentem,
unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
et Capys et Numitor et qui te nomine reddet
Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.

qui iuvenes! quantas ostentant, aspice, vires,
atque umbrata gerunt civili tempora quercu!
hi tibi Nomentum et Gabios urbemque Fidenam,
hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque.
haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
educet. viden, ut geminae stant vertice cristae
et pater ipse suo superum iam signat honore?
en huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
imperium terris, animos aequabit Olympo
septemque una sibi muro circumdabit arces,
felix prole virum: qualis Berecyntia mater
invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
laeta deum partu, centum complexa nepotes,
omnis caelicolas, omnis supera alta tenentis.
huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
Romanosque tuos. hic Caesar et omnis Iuli
progenies, magnum caeli ventura sub axem.
hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, divi genus, aurea condet
saecula qui rursus Latio regnata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
proferet imperium (iacet extra sidera tellus,
extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas
axem umero torquet stellis ardentibus aptum).
huius in adventum iam nunc et Caspia regna
responsis horrent divum et Maeotia tellus
et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
nec vero Alcides tantum telluris obivit,
fixerit aeripedem cervam licet, aut Erymanthi
pacarit nemora et Lernam tremefecerit arcu,
nec qui pampineis victor iuga flectit habenis
Liber, agens celso Nysae de vertice tigris.
et dubitamus adhuc virtutem extendere factis,
aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
quis procul ille autem ramis insignis olivae
sacra ferens? nosco crinis incanaque menta

regis Romani, primam qui legibus urbem
fundabit, Curibus parvis et paupere terra
missus in imperium magnum. cui deinde subibit
otia qui rumpet patriae residesque movebit
Tullus in arma viros et iam desueta triumphis
agmina. quem iuxta sequitur iactantior Ancus,
nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.
vis et Tarquinios reges animamque superbam
ultoris Bruti fascesque videre receptos?
consulis imperium hic primus saevasque secures
accipiet natosque pater nova bella moventis
ad poenam pulchra pro libertate vocabit,
infelix. utcumque ferent ea facta minores,
vincet amor patriae laudumque inmensa cupido.
quin Decios Drusosque procul saevumque securi
aspice Torquatum et referentem signa Camillum.
illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
concordes animae nunc et dum nocte premuntur,
heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
attigerint, quantas acies stragemque ciebunt,
aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
descendens, gener adversis instructus Eois!
ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella
neu patriae validas in viscera vertite vires;
tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
proice tela manu, sanguis meus!
ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
victor aget currum, caesis insignis Achivis.
eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas
ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
ultus avos Troiae, templa et temerata Minervae.
quis te, magne Cato, tacitum aut te, Cosse, relinquat?
quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae, parvoque potentem
Fabricium vel te sulco, Serrane, serentem?
quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
unus qui nobis cunctando restituis rem.
excudent alii spirantia mollius aera,
credo equidem, vivos ducent de marmore vultus,

orabunt causas melius, caelique meatus
describent radio et surgentia sidera dicent:
tu regere imperio populos, Romane, memento
(hae tibi erunt artes) pacisque inponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.'
Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
'aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
ingreditur victorque viros supereminet omnis.
hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
sistet, eques sternet Poenos Gallumque rebellem,
tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.'
atque hic Aeneas (una namque ire videbat
egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
sed frons laeta parum et deiecto lumina vultu)
'quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
quis strepitus circa comitum! quantum instar in ipso!
sed nox atra caput tristi circumvolat umbra.'
tum pater Anchises lacrimis ingressus obortis:
'o gnate, ingentem luctum ne quaere tuorum.
ostendent terris hunc tantum fata neque ultra
esse sinent. nimium vobis Romana propago
visa potens, superi, propria haec si dona fuissent.
quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis
funera, cum tumulum praeterlabere recentem!
nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
in tantum spe tollet avos, nec Romula quondam
ullo se tantum tellus iactabit alumno.
heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
dextera! non illi se quisquam inpune tulisset
obvius armato, seu cum pedes iret in hostem,
seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
heu miserande puer, siqua fata aspera rumpas,
tu Marcellus eris. manibus date lilia plenis,
purpureos spargam flores animamque nepotis
his saltem adcumulem donis et fungar inani
munere.' sic tota passim regione vagantur
aeris in campis latis atque omnia lustrant.

quae postquam Anchises natum per singula duxit
incenditque animum famae venientis amore,
exin bella viro memorat quae deinde gerenda,
Laurentisque docet populos urbemque Latini,
et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
  Sunt geminae Somni portae: quarum altera fertur
cornea, qua veris facilis datur exitus umbris,
altera candenti perfecta nitens elephanto,
sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes.
his ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
prosequitur dictis portaque emittit eburna,
ille viam secat ad navis sociosque revisit;
tum se ad Caietae recto fert litore portum.
anchora de prora iacitur; stant litore puppes.

AENEIDOS

LIBER VII.

  Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix,
aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
et nunc servat honos sedem tuus ossaque nomen
Hesperia in magna, siqua est ea gloria, signant.
at pius exequiis Aeneas rite solutis,
aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
aequora, tendit iter velis portumque relinquit.
adspirant aurae in noctem, nec candida cursus
luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
proxima Circaeae raduntur litora terrae,
dives inaccessos ubi Solis filia lucos
adsiduo resonat cantu tectisque superbis
urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
arguto tenuis percurrens pectine telas.
hinc exaudiri gemitus iraeque leonum,
vincla recusantum et sera sub nocte rudentum,
saetigerique sues atque in praesepibus ursi

saevire ac formae magnorum ululare luporum,
quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
quae ne monstra pii paterentur talia Troes
delati in portus neu litora dira subirent,
Neptunus ventis inplevit vela secundis
atque fugam dedit et praeter vada fervida vexit.
Iamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis,
cum venti posuere omnisque repente resedit
flatus et in lento luctantur marmore tonsae.
atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
prospicit. hunc inter fluvio Tiberinus amoeno,
verticibus rapidis et multa flavus harena,
in mare prorumpit. variae circumque supraque
adsuetae ripis volucres et fluminis alveo
aethera mulcebant cantu lucoque volabant.
flectere iter sociis terraeque advertere proras
imperat et laetus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
cum primum Ausoniis exercitus adpulit oris,
expediam et primae revocabo exordia pugnae.
tu vatem, tu, diva, mone. dicam horrida bella,
dicam acies actosque animis in funera reges
Tyrrhenamque manum totamque sub arma coactam
Hesperiam. maior rerum mihi nascitur ordo,
maius opus moveo. rex arva Latinus et urbes
iam senior longa placidas in pace regebat.
hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
accipimus; Fauno Picus pater, isque parentem
te, Saturne, refert, tu sanguinis ultimus auctor.
filius huic fato divum prolesque virilis
nulla fuit primaque oriens erepta iuventa est.
sola domum et tantas servabat filia sedes,
iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcherrimus omnis
Turnus, avis atavisque potens, quem regia coniunx

adiungi generum miro properabat amore;
sed variis portenta deum terroribus obstant.
laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
sacra comam multosque metu servata per annos,
quam pater inventam, primas cum conderet arces,
ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
huius apes summum densae (mirabile dictu),
stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
obsedere apicem et pedibus per mutua nexis
examen subitum ramo frondente pependit.
continuo vates 'externum cernimus' inquit
'adventare virum et partis petere agmen easdem
partibus ex isdem et summa dominarier arce.'
praeterea, castis adolet dum altaria taedis
et iuxta genitorem adstat Lavinia virgo,
visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem,
atque omnem ornatum flamma crepitante cremari
regalisque accensa comas, accensa coronam
insignem gemmis, tum fumida lumine fulvo
involvi ac totis Volcanum spargere tectis.
id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
namque fore inlustrem fama fatisque canebant
ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
at rex sollicitus monstris oracula Fauni,
fatidici genitoris, adit lucosque sub alta
consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
fonte sonat saevamque exhalat opaca mephitim.
hinc Italae gentes omnisque Oenotria tellus
in dubiis responsa petunt: huc dona sacerdos
cum tulit et caesarum ovium sub nocte silenti
pellibus incubuit stratis somnosque petivit,
multa modis simulacra videt volitantia miris
et varias audit voces fruiturque deorum
conloquio atque imis Acheronta adfatur Avernis.
hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
centum lanigeras mactabat rite bidentis
atque harum effultus tergo stratisque iacebat
velleribus: subita ex alto vox reddita luco est:

'ne pete conubis natam sociare Latinis,
o mea progenies, thalamis neu crede paratis:
externi venient generi, qui sanguine nostrum
nomen in astra ferant quorumque ab stirpe nepotes
omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.'
haec responsa patris Fauni monitusque silenti
nocte datos non ipse suo premit ore Latinus,
sed circum late volitans iam Fama per urbes
Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes
gramineo ripae religavit ab aggere classem.
  Aeneas primique duces et pulcher Iulus
corpora sub ramis deponunt arboris altae
instituuntque dapes et adorea liba per herbam
subiciunt epulis (sic Iuppiter ipse monebat)
et Cereale solum pomis agrestibus augent.
consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
exiguam in Cererem penuria adegit edendi
et violare manu malisque audacibus orbem
fatalis crusti patulis nec parcere quadris:
'heus! etiam mensas consumimus' inquit Iulus,
nec plura adludens. ea vox audita laborum
prima tulit finem primamque loquentis ab ore
eripuit pater ac stupefactus numine pressit.
continuo 'salve fatis mihi debita tellus
vosque' ait 'o fidi Troiae salvete penates:
hic domus, haec patria est. genitor mihi talia namque
(nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
cum te, nate, fames ignota ad litora vectum
accisis coget dapibus consumere mensas,
tum sperare domos defessus ibique memento
prima locare manu molirique aggere tecta.
haec erat illa fames, haec nos suprema manebat,
exitiis positura modum.
quare agite et primo laeti cum lumine solis,
quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
vestigemus et a portu diversa petamus.
nunc pateras libate Iovi precibusque vocate
Anchisen genitorem et vina reponite mensis.'

sic deinde effatus frondenti tempora ramo
implicat et geniumque loci primamque deorum
Tellurem nymphasque et adhuc ignota precatur
flumina, tum Noctem Noctisque orientia signa
Idaeumque Iovem Phrygiamque ex ordine Matrem
invocat et duplicis Caeloque Ereboque parentis.
hic pater omnipotens ter caelo clarus ab alto
intonuit radiisque ardentem lucis et auro
ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
diditur hic subito Troiana per agmina rumor,
advenisse diem, quo debita moenia condant.
certatim instaurant epulas atque omine magno
crateras laeti statuunt et vina coronant.
  Postera cum prima lustrabat lampade terras
orta dies, urbem et finis et litora gentis
diversi explorant, haec fontis stagna Numici,
hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.
tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
centum oratores augusta ad moenia regis
ire iubet, ramis velatos Palladis omnis,
donaque ferre viro pacemque exposcere Teucris.
haud mora, festinant iussi rapidisque feruntur
passibus. ipse humili designat moenia fossa
moliturque locum primasque in litore sedes
castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
iamque iter emensi turris ac tecta Latinorum
ardua cernebant iuvenes muroque subibant.
ante urbem pueri et primaevo flore iuventus
exercentur equis domitantque in pulvere currus
aut acris tendunt arcus aut lenta lacertis
spicula contorquent cursuque ictuque lacessunt,
cum praevectus equo longaevi regis ad auris
nuntius ingentis ignota in veste reportat
advenisse viros. ille intra tecta vocari
imperat et solio medius consedit avito.
tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
horrendum silvis et relligione parentum.
hic sceptra accipere et primos attollere fasces

regibus omen erat, hoc illis curia templum,
hae sacris sedes epulis, hic ariete caeso
perpetuis soliti patres considere mensis.
quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
antiqua e cedro, Italusque paterque Sabinus
vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex Ianique bifrontis imago,
vestibulo adstabant aliique ab origine reges
Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.
multaque praeterea sacris in postibus arma,
captivi pendent currus curvaeque secures
et cristae capitum et portarum ingentia claustra
spiculaque clipeique ereptaque rostra carinis.
ipse Quirinali lituo parvaque sedebat
succinctus trabea laevaque ancile gerebat
Picus, equum domitor; quem capta cupidine coniunx
aurea percussum virga versumque venenis
fecit avem Circe sparsitque coloribus alas.
tali intus templo divum patriaque Latinus
sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit
atque haec ingressis placido prior edidit ore:
'Dicite, Dardanidae (neque enim nescimus et urbem
et genus auditique advertitis aequore cursum),
quid petitis? quae causa rates aut cuius egentis
litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
sive errore viae seu tempestatibus acti,
qualia multa mari nautae patiuntur in alto,
fluminis intrastis ripas portuque sedetis,
ne fugite hospitium neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
sponte sua veterisque dei se more tenentem.
atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetravit ad urbes
Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
aurea nunc solio stellantis regia caeli
accipit et numerum divorum altaribus auget.'
Dixerat, et dicta Ilioneus sic voce secutus:

'rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
atra subegit hiems vestris succedere terris
nec sidus regione viae litusve fefellit:
consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
adferimur, pulsi regnis, quae maxima quondam
extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.
ab Iove principium generis, Iove Dardana pubes
gaudet avo, rex ipse Iovis de gente suprema.
Troius Aeneas tua nos ad limina misit.
quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
audiit et siquem tellus extrema refuso
summovet Oceano et siquem extenta plagarum
quattuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
innocuum et cunctis undamque auramque patentem.
non erimus regno indecores nec vestra feretur
fama levis tantique abolescet gratia facti
nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
fata per Aeneae iuro dextramque potentem,
sive fide seu quis bello est expertus et armis:
multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
praeferimus manibus vittas ac verba precantia)
et petiere sibi et voluere adiungere gentes;
sed nos fata deum vestras exquirere terras
imperiis egere suis. hinc Dardanus ortus,
huc repetit iussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.
dat tibi praeterea fortunae parva prioris
munera, relliquias Troia ex ardente receptas.
hoc pater Anchises auro libabat ad aras,
hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis
more daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
Iliadumque labor vestes.'
  Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
obtutu tenet ora soloque immobilis haeret,
intentos volvens oculos. nec purpura regem

picta movet nec sceptra movent Priameia tantum,
quantum in conubio natae thalamoque moratur.
et veteris Fauni volvit sub pectore sortem,
hunc illum fatis externa ab sede profectum
portendi generum paribusque in regna vocari
auspiciis, huic progeniem virtute futuram
egregiam et totum quae viribus occupet orbem.
tandem laetus ait: 'di nostra incepta secundent
auguriumque suum! dabitur, Troiane, quod optas.
munera nec sperno. non vobis, rege Latino,
divitis uber agri Troiaeve opulentia derit.
ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
si iungi hospitio properat sociusque vocari,
adveniat, voltus neve exhorrescat amicos:
pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
vos contra regi mea nunc mandata referte.
est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae
non patrio ex adyto sortes, non plurima caelo
monstra sinunt; generos externis adfore ab oris,
hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
nomen in astra ferant. hunc illum poscere fata
et reor et, siquid veri mens augurat, opto.'
haec effatus equos numero pater eligit omni
(stabant ter centum nitidi in praesepibus altis),
omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
instratos ostro alipedes pictisque tapetis
(aurea pectoribus demissa monilia pendent,
tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum),
absenti Aeneae currum geminosque iugalis
semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
illorum de gente, patri quos daedala Circe
supposita de matre nothos furata creavit.
talibus Aeneadae donis dictisque Latini
sublimes in equis redeunt pacemque reportant.
    Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
saeva Iovis coniunx aurasque invecta tenebat,
et laetum Aenean classemque ex aethere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
moliri iam tecta videt, iam fidere terrae,

deseruisse rates: stetit acri fixa dolore.
tum quassans caput haec effundit pectore dicta:
'heu stirpem invisam et fatis contraria nostris
fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troia viros? medias acies mediosque per ignis
invenere viam. at, credo, mea numina tandem
fessa iacent, odiis aut exaturata quievi.
quin etiam patria excussos infesta per undas
ausa sequi et profugis toto me opponere ponto.
absumptae in Teucros vires caelique marisque.
quid Syrtes aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
immanem Lapithum valuit, concessit in iras
ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae,
quod scelus aut Lapithas tantum aut Calydona merentem?
ast ego, magna Iovis coniunx, nil linquere inausum
quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
vincor ab Aenea. quod si mea numina non sunt
magna satis, dubitem haud equidem implorare quod usquam est.
flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis
atque immota manet fatis Lavinia coniunx:
at trahere atque moras tantis licet addere rebus,
at licet amborum populos excindere regum.
hac gener atque socer coeant mercede suorum.
sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo,
et Bellona manet te pronuba. nec face tantum
Cisseis praegnas ignis enixa iugalis,
quin idem Veneri partus suus et Paris alter
funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.'
Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit;
luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
infernisque ciet tenebris, cui tristia bella
iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,
tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.

quam Iuno his acuit verbis ac talia fatur:
'hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
hanc operam, ne noster honos infractave cedat
fama loco neu conubis ambire Latinum
Aeneadae possint Italosve obsidere finis.
tu potes unanimos armare in proelia fratres
atque odiis versare domos, tu verbera tectis
funereasque inferre faces, tibi nomina mille,
mille nocendi artes. fecundum concute pectus,
disice compositam pacem, sere crimina belli;
arma velit poscatque simul rapiatque iuventus.'
Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
principio Latium et Laurentis tecta tyranni
celsa petit tacitumque obsedit limen Amatae,
quam super adventu Teucrum Turnique hymenaeis
femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
conicit inque sinum praecordia ad intima subdit,
quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
ille inter vestes et levia pectora lapsus
volvitur attactu nullo fallitque furentem,
vipeream inspirans animam; fit tortile collo
aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae,
innectitque comas et membris lubricus errat.
ac dum prima lues udo sublapsa veneno
pertemptat sensus atque ossibus implicat ignem,
necdum animus toto percepit pectore flammam,
mollius et solito matrum de more locuta est,
multa super natae lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
'exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
o genitor? nec te miseret gnataeque tuique?
nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
perfidus alta petens abducta virgine praedo?
an non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor
Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad urbes?
quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum
et consanguineo totiens data dextera Turno?
si gener externa petitur de gente Latinis
idque sedet Faunique premunt te iussa parentis,

omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
dissidet, externam reor et sic dicere divos.
et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.'
His ubi nequiquam dictis experta Latinum
contra stare videt penitusque in viscera lapsum
serpentis furiale malum totamque pererrat,
tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
inmensam sine more furit lymphata per urbem.
ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
quem pueri magno in gyro vacua atria circum
intenti ludo exercent (ille actus habena
curvatis fertur spatiis, stupet inscia supra
inpubesque manus, mirata volubile buxum,
dant animos plagae), non cursu segnior illo
per medias urbes agitur populosque feroces.
quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
maius adorta nefas maioremque orsa furorem,
evolat et natam frondosis montibus abdit,
quo thalamum eripiat Teucris taedasque moretur,
euhoe Bacche fremens, solum te virgine dignum
vociferans; etenim mollis tibi sumere thyrsos,
te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
fama volat, furiisque accensas pectore matres
idem omnis simul ardor agit nova quaerere tecta.
deseruere domos, ventis dant colla comasque;
ast aliae tremulis ululatibus aethera complent
pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
sustinet ac natae Turnique canit hymenaeos,
sanguineam torquens aciem, torvumque repente
clamat 'io matres, audite, ubi quaeque, Latinae:
siqua piis animis manet infelicis Amatae
gratia, si iuris materni cura remordet,
solvite crinalis vittas, capite orgia mecum.'
talem inter silvas, inter deserta ferarum
reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores
consiliumque omnemque domum vertisse Latini,

protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
Acrisioneis Danae fundasse colonis,
praecipiti delata noto. locus Ardea quondam
dictus avis: et nunc magnum tenet Ardea nomen,
sed fortuna fuit. tectis hic Turnus in altis
iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
exuit; in vultus sese transformat aniles
et frontem obscenam rugis arat; induit albos
cum vitta crinis; tum ramum innectit olivae;
fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos
et iuveni ante oculos his se cum vocibus offert:
'Turne, tot incassum fusos patiere labores,
et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
abnegat externusque in regnum quaeritur heres.
i nunc, ingratis offer te, inrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies, tege pace Latinos.
haec adeo tibi me, placida cum nocte iaceres,
ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
quare age et armari pubem portisque moveri
laetus in arma iube et Phrygios qui flumine pulchro
consedere duces pictasque exure carinas.
caelestum vis magna iubet. rex ipse Latinus,
ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
sentiat et tandem Turnum experiatur in armis.'
Hic iuvenis, vatem inridens, sic orsa vicissim
ore refert: 'classis invectas Thybridis undam
non, ut rere, meas effugit nuntius auris.
ne tantos mihi finge metus; nec regia Iuno
inmemor est nostri.
sed te victa situ verique effeta senectus,
o mater, curis nequiquam exercet et arma
regum inter falsa vatem formidine ludit.
cura tibi divom effigies et templa tueri;
bella viri pacemque gerent, quis bella gerenda.'
Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
at iuveni oranti subitus tremor occupat artus,

deriguere oculi: tot erinys sibilat hydris
tantaque se facies aperit. tum flammea torquens
lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
reppulit et geminos erexit crinibus anguis
verberaque insonuit rabidoque haec addidit ore:
'en ego victa situ, quam veri effeta senectus
arma inter regum falsa formidine ludit.
respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum,
bella manu letumque gero.'
sic effata facem iuveni coniecit et atro
lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
olli somnum ingens rumpit pavor ossaque et artus
perfudit toto proruptus corpore sudor.
arma amens fremit, arma toro tectisque requirit,
saevit amor ferri et scelerata insania belli,
ira super: magno veluti cum flamma sonore
virgea suggeritur costis undantis aeni
exultantque aestu latices, furit intus aquai
fumidus atque alte spumis exuberat amnis,
nec iam se capit unda, volat vapor ater ad auras.
ergo iter ad regem polluta pace Latinum
indicit primis iuvenum et iubet arma parari,
tutari Italiam, detrudere finibus hostem;
se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
haec ubi dicta dedit divosque in vota vocavit,
certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
hunc decus egregium formae movet atque iuventae,
hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis.
arte nova speculata locum, quo litore pulcher
insidiis cursuque feras agitabat Iulus,
hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
obicit et noto naris contingit odore,
ut cervum ardentes agerent; quae prima laborum
causa fuit belloque animos accendit agrestis.
cervus erat forma praestanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
nutribant Tyrrhusque pater, cui regia parent

armenta et late custodia credita campi.
adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
mollibus intexens ornabat cornua sertis
pectebatque ferum puroque in fonte lavabat.
ille, manum patiens mensaeque adsuetus erili,
errabat silvis rursusque ad limina nota
ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
commovere canes, fluvio cum forte secundo
deflueret ripaque aestus viridante levaret.
ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu;
nec dextrae erranti deus afuit actaque multo
perque uterum sonitu perque ilia venit harundo.
saucius at quadrupes nota intra tecta refugit
successitque gemens stabulis questuque cruentus
atque imploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
auxilium vocat et duros conclamat agrestis.
olli (pestis enim tacitis latet aspera silvis)
inprovisi adsunt, hic torre armatus obusto,
stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
rimanti, telum ira facit. vocat agmina Tyrrhus,
quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
scindebat, rapta spirans immane securi.
at saeva e speculis tempus dea nacta nocendi
ardua tecta petit stabuli et de culmine summo
pastorale canit signum cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem, qua protinus omne
contremuit nemus et silvae insonuere profundae;
audiit et Triviae longe lacus, audiit amnis
sulpurea Nar albus aqua fontesque Velini,
et trepidae matres pressere ad pectora natos.
tum vero ad vocem celeres, qua bucina signum
dira dedit, raptis concurrunt undique telis
indomiti agricolae, nec non et Troia pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
direxere acies. non iam certamine agresti,
stipitibus duris agitur sudibusve praeustis,

sed ferro ancipiti decernunt atraque late
horrescit strictis seges ensibus aeraque fulgent
sole lacessita et lucem sub nubila iactant:
fluctus uti primo coepit cum albescere vento,
paulatim sese tollit mare et altius undas
erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
hic iuvenis primam ante aciem stridente sagitta,
natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo,
sternitur; haesit enim sub gutture vulnus et udae
vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
corpora multa virum circa seniorque Galaesus,
dum paci medium se offert, iustissimus unus
qui fuit Ausoniisque olim ditissimus arvis:
quinque greges illi balantum, quina redibant
armenta et terram centum vertebat aratris.
  Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur,
promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
imbuit et primae commisit funera pugnae,
deserit Hesperiam et caeli convexa per auras
Iunonem victrix adfatur voce superba:
'en, perfecta tibi bello discordia tristi:
dic, in amicitiam coeant et foedera iungant.
quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
finitimas in bella feram rumoribus urbes
accendamque animos insani Martis amore,
undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.'
tum contra Iuno 'terrorum et fraudis abunde est.
stant belli causae, pugnatur comminus armis,
quae fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
talia coniugia et talis celebrent hymenaeos
egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
te super aetherias errare licentius auras
haud pater ille velit, summi regnator Olympi.
cede locis. ego, siqua super fortuna laborum est,
ipsa regam.' talis dederat Saturnia voces:
illa autem attollit stridentis anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
est locus Italiae medio sub montibus altis,

nobilis et fama multis memoratus in oris,
Ampsancti valles; densis hunc frondibus atrum
urget utrimque latus nemoris medioque fragosus
dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
hic specus horrendum et saevi spiracula Ditis
monstrantur ruptoque ingens Acheronte vorago
pestiferas aperit fauces, quis condita erinys,
invisum numen, terras caelumque levabat.
  Nec minus interea extremam Saturnia bello
inponit regina manum. ruit omnis in urbem
pastorum ex acie numerus caesosque reportant
Almonem puerum foedatique ora Galaesi
implorantque deos obtestanturque Latinum.
Turnus adest medioque in crimine caedis et igni
terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari,
stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
tum, quorum attonitae Baccho nemora avia matres
insultant thiasis (neque enim leve nomen Amatae)
undique collecti coeunt Martemque fatigant.
ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
contra fata deum, perverso numine poscunt.
certatim regis circumstant tecta Latini:
ille velut pelagi rupes immota resistit,
ut pelagi rupes magno veniente fragore,
quae sese, multis circum latrantibus undis,
mole tenet; scopuli nequiquam et spumea circum
saxa fremunt laterique inlisa refunditur alga.
verum ubi nulla datur caecum exuperare potestas
consilium et saevae nutu Iunonis eunt res,
multa deos aurasque pater testatus inanis
'frangimur heu fatis' inquit 'ferimurque procella.
ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
o miseri. te, Turne, nefas, te triste manebit
supplicium votisque deos venerabere seris.
nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;
funere felici spolior.' nec plura locutus
saepsit se tectis rerumque reliquit habenas.
  Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxima rerum

Roma colit, cum prima movent in proelia Martem,
sive Getis inferre manu lacrimabile bellum
Hyrcanisve Arabisve parant seu tendere ad Indos
Auroramque sequi Parthosque reposcere signa:
sunt geminae Belli portae (sic nomine dicunt),
relligione sacrae et saevi formidine Martis;
centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri
robora, nec custos absistit limine Ianus.
has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
insignis reserat stridentia limina consul,
ipse vocat pugnas, sequitur tum cetera pubes
aereaque adsensu conspirant cornua rauco.
hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
more iubebatur tristisque recludere portas.
abstinuit tactu pater aversusque refugit
foeda ministeria et caecis se condidit umbris.
tum regina deum caelo delapsa morantis
impulit ipsa manu portas et cardine verso
Belli ferratos rumpit Saturnia postes.
ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante;
pars pedes ire parat campis, pars arduus altis
pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
pars levis clipeos et spicula lucida tergent
arvina pingui subiguntque in cote secures;
signaque ferre iuvat sonitusque audire tubarum.
quinque adeo magnae positis incudibus urbes
tela novant, Atina potens Tiburque superbum,
Ardea Crustumerique et turrigerae Antemnae.
tegmina tuta cavant capitum flectuntque salignas
umbonum cratis; alii thoracas aenos
aut levis ocreas lento ducunt argento;
vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri
cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses.
classica iamque sonant; it bello tessera signum.
hic galeam tectis trepidus rapit, ille frementis
ad iuga cogit equos clipeumque auroque trilicem
loricam induitur fidoque accingitur ense.
  Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,

qui bello exciti reges, quae quemque secutae
complerint campos acies, quibus Itala iam tum
floruerit terra alma viris, quibus arserit armis:
et meministis enim, divae, et memorare potestis;
ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
contemptor divum Mezentius agminaque armat.
filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
non fuit, excepto Laurentis corpore Turni,
Lausus, equum domitor debellatorque ferarum,
ducit Agyllina nequiquam ex urbe secutos
mille viros, dignus, patriis qui laetior esset
imperiis et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum
victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
pulcher Aventinus clipeoque insigne paternum
centum angues cinctamque gerit serpentibus hydram;
collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
furtivum partu sub luminis edidit oras,
mixta deo mulier, postquam Laurentia victor
Geryone extincto Tirynthius attigit arva
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas.
pila manu saevosque gerunt in bella dolones
et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
ipse pedes, tegimen torquens immane leonis,
terribili inpexum saeta, cum dentibus albis
indutus capiti, sic regia tecta subibat,
horridus Herculeoque umeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva iuventus,
et primam ante aciem densa inter tela feruntur,
ceu duo nubigenae cum vertice montis ab alto
descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
silva locum et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem
inventumque focis omnis quem credidit aetas,

Caeculus. hunc late legio comitatur agrestis,
quique altum Praeneste viri quique arva Gabinae
Iunonis gelidumque Anienem et roscida rivis
Hernica saxa colunt, quos dives Anagnia pascit,
quos, Amasene pater. non illis omnibus arma,
nec clipei currusve sonant; pars maxima glandes
liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
tegmen habent capiti, vestigia nuda sinistri
instituere pedis, crudus tegit altera pero.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
iam pridem resides populos desuetaque bello
agmina in arma vocat subito ferrumque retractat.
hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos,
hi Soractis habent arces Flaviniaque arva
et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
ibant aequati numero regemque canebant,
ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
cum sese e pastu referunt et longa canoros
dant per colla modos; sonat amnis et Asia longe
pulsa palus.
nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
misceri putet, aeriam sed gurgite ab alto
urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
agmen agens Clausus magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
una ingens Amiterna cohors priscique Quirites,
Ereti manus omnis oliviferaeque Mutuscae,
qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
qui Tetricae horrentis rupes montemque Severum
Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae,
qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia et Hortinae classes populique Latini,
quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
saevus ubi Orion hibernis conditur undis,

vel cum sole novo densae torrentur aristae
aut Hermi campo aut Lyciae flaventibus arvis.
scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus.
Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
curru iungit Halaesus equos Turnoque feroces
mille rapit populos, vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, et quos de collibus altis
Aurunci misere patres Sidicinaque iuxta
aequora, quique Cales linquunt, amnisque vadosi
accola Volturni, pariterque Saticulus asper
Oscorumque manus. teretes sunt aclydes illis
tela, sed haec lento mos est aptare flagello;
laevas cetra tegit, falcati comminus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret,
iam senior; patriis sed non et filius arvis
contentus late iam tum dicione tenebat
Sarrastis populos et quae rigat aequora Sarnus,
quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celemnae,
et quos maliferae despectant moenia Abellae,
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
Et te montosae misere in proelia Nersae,
Ufens, insignem fama et felicibus armis;
horrida praecipue cui gens adsuetaque multo
venatu nemorum, duris Aequicula glaebis.
armati terram exercent semperque recentis
convectare iuvat praedas et vivere rapto.
Quin et Marruvia venit de gente sacerdos,
fronde super galeam et felici comptus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro,
vipereo generi et graviter spirantibus hydris
spargere qui somnos cantuque manuque solebat
mulcebatque iras et morsus arte levabat.
sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
evaluit neque eum iuvere in volnere cantus
somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.

te nemus Angitiae, vitrea te Fucinus unda,
te liquidi flevere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
eductum Egeriae lucis umentia circum
litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae
occiderit patriasque explerit sanguine poenas
turbatis distractus equis, ad sidera rursus
aetheria et superas caeli venisse sub auras,
Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae.
tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
ipse repertorem medicinae talis et artis
fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
at Trivia Hippolytum secretis alma recondit
sedibus et nymphae Egeriae nemorique relegat,
solus ubi in silvis Italis ignobilis aevum
exigeret versoque ubi nomine Virbius esset.
unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
cornipedes arcentur equi, quod litore currum
et iuvenem monstris pavidi effudere marinis.
filius ardentis haud setius aequore campi
exercebat equos curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
vertitur arma tenens et toto vertice supra est.
cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis;
tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
at levem clipeum sublatis cornibus Io
auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos,
(argumentum ingens), et custos virginis Argus
caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
insequitur nimbus peditum clipeataque totis
agmina densentur campis, Argivaque pubes
Auruncaeque manus, Rutuli veteresque Sicani
et Sacranae acies et picti scuta Labici;
qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici

litus arant Rutulosque exercent vomere colles
Circaeumque iugum, quis Iuppiter Anxurus arvis
praesidet et viridi gaudens Feronia luco;
qua Saturae iacet atra palus gelidusque per imas
quaerit iter valles atque in mare conditur Ufens.
  Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
agmen agens equitum et florentis aere catervas,
bellatrix, non illa colo calathisve Minervae
femineas adsueta manus, sed proelia virgo
dura pati cursuque pedum praevertere ventos.
illa vel intactae segetis per summa volaret
gramina nec teneras cursu laesisset aristas,
vel mare per medium fluctu suspensa tumenti
ferret iter celeris nec tingueret aequore plantas.
illam omnis tectis agrisque effusa iuventus
turbaque miratur matrum et prospectat euntem,
attonitis inhians animis, ut regius ostro
velet honos levis umeros, ut fibula crinem
auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram
et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

AENEIDOS

LIBER VIII.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
extulit et rauco strepuerunt cornua cantu,
utque acris concussit equos utque impulit arma,
extemplo turbati animi, simul omne tumultu
coniurat trepido Latium saevitque iuventus
effera. ductores primi Messapus et Ufens
contemptorque deum Mezentius undique cogunt
auxilia et latos vastant cultoribus agros.
mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
qui petat auxilium et Latio consistere Teucros,
advectum Aenean classi victosque penatis

inferre et fatis regem se dicere posci
edoceat, multasque viro se adiungere gentis
Dardanio et late Latio increbrescere nomen.
quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,
eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
quam Turno regi aut regi apparere Latino.
  Talia per Latium. quae Laomedontius heros
cuncta videns magno curarum fluctuat aestu
atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
in partisque rapit varias perque omnia versat:
sicut aquae tremulum labris ubi lumen aenis
sole repercussum aut radiantis imagine lunae
omnia pervolitat late loca iamque sub auras
erigitur summique ferit laquearia tecti.
nox erat et terras animalia fessa per omnis
alituum pecudumque genus sopor altus habebat,
cum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
procubuit seramque dedit per membra quietem.
huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
populeas inter senior se attollere frondes
visus (eum tenuis glauco velabat amictu
carbasus et crinis umbrosa tegebat harundo),
tum sic adfari et curas his demere dictis:
  'O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
qui revehis nobis aeternaque Pergama servas,
expectate solo Laurenti arvisque Latinis,
hic tibi certa domus, certi (ne absiste) penates;
neu belli terrere minis; tumor omnis et irae
concessere deum.
iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,
litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
triginta capitum fetus enixa, iacebit,
alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
[hic locus urbis erit, requies ea certa laborum.]
ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
haud incerta cano. nunc qua ratione quod instat
expedias victor, paucis, adverte, docebo.

Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
delegere locum et posuere in montibus urbem
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina;
hos castris adhibe socios et foedera iunge.
ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
adversum remis superes subvectus ut amnem.
surge age, nate dea, primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces iramque minasque
supplicibus supera votis. mihi victor honorem
persolves. ego sum, pleno quem flumine cernis
stringentem ripas et pinguia culta secantem,
caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis.
hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.'
Dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto,
ima petens; nox Aenean somnusque reliquit.
surgit et aetherii spectans orientia solis
lumina rite cavis undam de flumine palmis
sustinet ac talis effundit ad aethera voces:
'nymphae, Laurentes nymphae, genus amnibus unde est,
tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
accipite Aenean et tandem arcete periclis.
quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra
fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
semper honore meo, semper celebrabere donis,
corniger hesperidum fluvius regnator aquarum.
adsis o tantum et propius tua numina firmes.'
sic memorat, geminasque legit de classe biremis
remigioque aptat, socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum,
candida per silvam cum fetu concolor albo
procubuit viridique in litore conspicitur sus.
quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxima Iuno,
mactat sacra ferens et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
leniit et tacita refluens ita substitit unda,
mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.

ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
labitur uncta vadis abies; mirantur et undae,
miratur nemus insuetum fulgentia longe
scuta virum fluvio pictasque innare carinas.
olli remigio noctemque diemque fatigant
et longos superant flexus variisque teguntur
arboribus viridisque secant placido aequore silvas.
sol medium caeli conscenderat igneus orbem,
cum muros arcemque procul ac rara domorum
tecta vident, quae nunc Romana potentia caelo
aequavit, tum res inopes Euandrus habebat.
ocius advertunt proras urbique propinquant.
Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno divisque ferebat
ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
una omnes iuvenum primi pauperque senatus
tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
ut celsas videre rates atque inter opacum
adlabi nemus et tacitos incumbere remis,
terrentur visu subito cunctique relictis
consurgunt mensis. audax quos rumpere Pallas
sacra vetat raptoque volat telo obvius ipse
et procul e tumulo 'iuvenes, quae causa subegit
ignotas temptare vias? quo tenditis?' inquit.
'qui genus? unde domo? pacemne huc fertis an arma?'
tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta
paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
'Troiugenas ac tela vides inimica Latinis,
quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus. ferte haec et dicite lectos
Dardaniae venisse duces, socia arma rogantes.'
obstipuit tanto percussus nomine Pallas:
'egredere o quicumque es' ait 'coramque parentem
adloquere ac nostris succede penatibus hospes;'
excepitque manu dextramque amplexus inhaesit.
progressi subeunt luco fluviumque relinquunt.
Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
'optume Graiugenum, cui me Fortuna precari
et vitta comptos voluit praetendere ramos,

non equidem extimui, Danaum quod ductor et Arcas
quodque a stirpe fores geminis coniunctus Atridis;
sed mea me virtus et sancta oracula divom,
cognatique patres, tua terris didita fama
coniunxere tibi et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Grai perhibent, Atlantide cretus,
advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
edidit, aetherios umero qui sustinet orbes.
vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
at Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
idem Atlas generat, caeli qui sidera tollit.
sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
his fretus non legatos neque prima per artem
temptamenta tui pepigi; me, me ipse meumque
obieci caput et supplex ad limina veni.
gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant
et mare, quod supra, teneant, quodque adluit infra.
accipe daque fidem. sunt nobis fortia bello
pectora, sunt animi et rebus spectata iuventus.'
Dixerat Aeneas. ille os oculosque loquentis
iamdudum et totum lustrabat lumine corpus.
tum sic pauca refert: 'ut te, fortissime Teucrum,
accipio agnoscoque libens! ut verba parentis
et vocem Anchisae magni voltumque recordor!
nam memini Hesionae visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
protinus Arcadiae gelidos invisere finis.
tum mihi prima genas vestibat flore iuventas,
mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden, sed cunctis altior ibat
Anchises. mihi mens iuvenali ardebat amore
compellare virum et dextrae coniungere dextram;
accessi et cupidus Phenei sub moenia duxi.
ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
discedens chlamydemque auro dedit intertextam

frenaque bina, meus quae nunc habet aurea Pallas.
ergo et quam petitis, iuncta est mihi foedere dextra,
et, lux cum primum terris se crastina reddet,
auxilio laetos dimittam opibusque iuvabo.
interea sacra haec, quando huc venistis amici,
annua, quae differre nefas, celebrate faventes
nobiscum et iam nunc sociorum adsuescite mensis.'
Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi
pocula gramineoque viros locat ipse sedili
praecipuumque toro et villosi pelle leonis
accipit Aenean solioque invitat acerno.
tum lecti iuvenes certatim araeque sacerdos
viscera tosta ferunt taurorum onerantque canistris
dona laboratae Cereris Bacchumque ministrant.
vescitur Aeneas simul et Troiana iuventus
perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
Postquam exempta fames et amor compressus edendi,
rex Euandrus ait: 'non haec sollemnia nobis,
has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
vana superstitio veterumque ignara deorum
inposuit: saevis, hospes Troiane, periclis
servati facimus meritosque novamus honores.
iam primum saxis suspensam hanc aspice rupem,
disiectae procul ut moles desertaque montis
stat domus et scopuli ingentem traxere ruinam.
hic spelunca fuit, vasto summota recessu,
semihominis Caci facies quam dira tenebat,
solis inaccessam radiis; semperque recenti
caede tepebat humus foribusque adfixa superbis
ora virum tristi pendebant pallida tabo.
huic monstro Volcanus erat pater: illius atros
ore vomens ignis magna se mole ferebat.
attulit et nobis aliquando optantibus aetas
auxilium adventumque dei. nam maximus ultor,
tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat taurosque hac victor agebat,
ingentis vallemque boves amnemque tenebant.
at furiis Caci mens effera, nequid inausum
aut intractatum scelerisve dolive fuisset,

quattuor a stabulis praestanti corpore tauros
avertit, totidem forma superante iuvencas,
atque hos, nequa forent pedibus vestigia rectis,
cauda in speluncam tractos versisque viarum
indiciis raptos saxo occultabat opaco.
quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.
interea, cum iam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta abitumque pararet,
discessu mugire boves atque omne querellis
impleri nemus et colles clamore relinqui.
reddidit una boum vocem vastoque sub antro
mugiit et Caci spem custodita fefellit.
hic vero Alcidae furiis exarserat atro
felle dolor: rapit arma manu nodisque gravatum
robur et aerii cursu petit ardua montis.
tum primum nostri Cacum videre timentem
turbatumque oculi: fugit ilicet ocior euro
speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
ut sese inclusit ruptisque immane catenis
deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
pendebat, fultosque emuniit obice postis,
ecce furens animis aderat Tirynthius omnemque
accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
dentibus infrendens. ter totum fervidus ira
lustrat Aventini montem, ter saxea temptat
limina nequiquam, ter fessus valle resedit.
stabat acuta silex, praecisis undique saxis
speluncae dorso insurgens, altissima visu,
dirarum nidis domus opportuna volucrum.
hanc, ut prona iugo laevum incumbebat ad amnem,
dexter in adversum nitens concussit et imis
avolsam solvit radicibus; inde repente
impulit, impulsu quo maximus intonat aether,
dissultant ripae refluitque exterritus amnis.
at specus et Caci detecta apparuit ingens
regia et umbrosae penitus patuere cavernae,
non secus ac siqua penitus vi terra dehiscens
infernas reseret sedes et regna recludat
pallida, dis invisa, superque immane barathrum

cernatur, trepident inmisso lumine manes.
ergo insperata deprensum in luce repente
inclusumque cavo saxo atque insueta rudentem
desuper Alcides telis premit omniaque arma
advocat et ramis vastisque molaribus instat.
ille autem (neque enim fuga iam super ulla pericli)
faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
evomit involvitque domum caligine caeca,
prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
non tulit Alcides animis seque ipse per ignem
praecipiti iecit saltu, qua plurimus undam
fumus agit nebulaque ingens specus aestuat atra.
hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
corripit in nodum complexus et angit inhaerens
elisos oculos et siccum sanguine guttur.
panditur extemplo foribus domus atra revolsis
abstractaeque boves abiurataeque rapinae
caelo ostenduntur pedibusque informe cadaver
protrahitur. nequeunt expleri corda tuendo
terribilis oculos, vultum villosaque saetis
pectora semiferi atque extinctos faucibus ignis.
ex illo celebratus honos laetique minores
servavere diem primusque Potitius auctor
et domus Herculei custos Pinaria sacri.
hanc aram luco statuit, quae maxima semper
dicetur nobis et erit quae maxima semper.
quare agite, o iuvenes, tantarum in munere laudum
cingite fronde comas et pocula porgite dextris
communemque vocate deum et date vina volentes.'
dixerat, Herculea bicolor cum populus umbra
velavitque comas foliisque innexa pependit
et sacer inplevit dextram scyphus. ocius omnes
in mensam laeti libant divosque precantur.
  Devexo interea propior fit Vesper Olympo,
iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
instaurant epulas et mensae grata secundae
dona ferunt cumulantque oneratis lancibus aras.

tum salii ad cantus incensa altaria circum
populeis adsunt evincti tempora ramis,
hic iuvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
monstra manu geminosque premens eliserit angues,
ut bello egregias idem disiecerit urbes,
Troiamque Oechaliamque, ut duros mille labores
rege sub Eurystheo fatis Iunonis iniquae
pertulerit. 'tu nubigenas, invicte, bimembris,
Hylaeumque Pholumque, manu, tu Cresia mactas
prodigia et vastum Nemeae sub rupe leonem.
te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
ossa super recubans antro semesa cruento;
nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus
arduus arma tenens, non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
salve, vera Iovis proles, decus addite divis,
et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.'
talia carminibus celebrant; super omnia Caci
speluncam adiciunt spirantemque ignibus ipsum.
consonat omne nemus strepitu collesque resultant.
  Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
perfectis referunt. ibat rex obsitus aevo
et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
ingrediens varioque viam sermone levabat.
miratur facilisque oculos fert omnia circum
Aeneas capiturque locis et singula laetus
exquiritque auditque virum monumenta priorum.
tum rex Euandrus, Romanae conditor arcis,
'haec nemora indigenae fauni nymphaeque tenebant
gensque virum truncis et duro robore nata,
quis neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros
aut componere opes norant aut parcere parto,
sed rami atque asper victu venatus alebat.
primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
arma Iovis fugiens et regnis exul ademptis.
is genus indocile ac dispersum montibus altis
composuit legesque dedit Latiumque vocari
maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

aurea quae perhibent, illo sub rege fuere
saecula: sic placida populos in pace regebat,
deterior donec paulatim ac decolor aetas
et belli rabies et amor successit habendi.
tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae,
saepius et nomen posuit Saturnia tellus;
tum reges asperque immani corpore Thybris,
a quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
me pulsum patria pelagique extrema sequentem
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
his posuere locis matrisque egere tremenda
Carmentis nymphae monita et deus auctor Apollo.'
vix ea dicta, dehinc progressus monstrat et aram
et Carmentalem Romani nomine portam
quam memorant, nymphae priscum Carmentis honorem,
vatis fatidicae, cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
hinc lucum ingentem, quem Romulus acer asylum
rettulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
nec non et sacri monstrat nemus Argileti
testaturque locum et letum docet hospitis Argi.
hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
iam tum relligio pavidos terrebat agrestis
dira loci, iam tum silvam saxumque tremebant.
'hoc nemus, hunc' inquit 'frondoso vertice collem,
quis deus incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
credunt se vidisse Iovem, cum saepe nigrantem
aegida concuteret dextra nimbosque cieret.
haec duo praeterea disiectis oppida muris,
relliquias veterumque vides monumenta virorum.
hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem;
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.'
talibus inter se dictis ad tecta subibant
pauperis Euandri passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
ut ventum ad sedes, 'haec' inquit 'limina victor

Alcides subiit, haec illum regia cepit.
aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
finge deo rebusque veni non asper egenis.'
dixit et angusti subter fastigia tecti
ingentem Aenean duxit stratisque locavit
effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
Nox ruit et fuscis tellurem amplectitur alis.
at Venus haud animo nequiquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Volcanum adloquitur thalamoque haec coniugis aureo
incipit et dictis divinum adspirat amorem:
'dum bello Argolici vastabant Pergama reges
debita casurasque inimicis ignibus arces,
non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
artis opisque tuae nec te, carissime coniunx,
incassumve tuos volui exercere labores,
quamvis et Priami deberem plurima natis
et durum Aeneae flevissem saepe laborem.
nunc Iovis imperiis Rutulorum constitit oris:
ergo eadem supplex venio et sanctum mihi numen
arma rogo, genetrix nato. te filia Nerei,
te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
aspice, qui coeant populi, quae moenia clausis
ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.'
dixerat et niveis hinc atque hinc diva lacertis
cunctantem amplexu molli fovet. ille repente
accepit solitam flammam notusque medullas
intravit calor et labefacta per ossa cucurrit,
non secus atque olim, tonitru cum rupta corusco
ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
sensit laeta dolis et formae conscia coniunx.
tum pater aeterno fatur devinctus amore:
'quid causas petis ex alto? fiducia cessit
quo tibi, diva, mei? similis si cura fuisset,
tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
nec pater omnipotens Troiam nec fata vetabant
stare decemque alios Priamum superesse per annos.
et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est,
quidquid in arte mea possum promittere curae,

quod fieri ferro liquidove potest electro,
quantum ignes animaeque valent, absiste precando
viribus indubitare tuis.' ea verba locutus
optatos dedit amplexus placidumque petivit
coniugis infusus gremio per membra soporem.
Inde ubi prima quies medio iam noctis abactae
curriculo expulerat somnum, cum femina primum,
cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
inpositum, cinerem et sopitos suscitat ignes,
noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
exercet penso, castum ut servare cubile
coniugis et possit parvos educere natos:
haud secus ignipotens nec tempore segnior illo
mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque
erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
antra Aetnaea tonant validique incudibus ictus
auditi referunt gemitus striduntque cavernis
stricturae Chalybum et fornacibus ignis anhelat,
Volcani domus et Volcania nomine tellus.
hoc tunc ignipotens caelo descendit ab alto.
ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque Steropesque et nudus membra Pyracmon.
his informatum manibus iam parte polita
fulmen erat, toto genitor quae plurima caelo
deicit in terras, pars inperfecta manebat.
tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
addiderant, rutili tris ignis et alitis austri.
fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
miscebant operi flammisque sequacibus iras.
parte alia Marti currumque rotasque volucris
instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes,
aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,
certatim squamis serpentum auroque polibant,
conexosque anguis ipsamque in pectore divae
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
'tollite cuncta' inquit 'coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem:

arma acri facienda viro. nunc viribus usus,
nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
praecipitate moras.' nec plura effatus; at illi
ocius incubuere omnes pariterque laborem
sortiti. fluit aes rivis aurique metallum
volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
ingentem clipeum informant, unum omnia contra
tela Latinorum, septenosque orbibus orbes
impediunt. alii ventosis follibus auras
accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
aera lacu. gemit inpositis incudibus antrum.
illi inter sese multa vi bracchia tollunt
in numerum versantque tenaci forcipe massam.
Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma
et matutini volucrum sub culmine cantus.
consurgit senior tunicaque inducitur artus
et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
tum lateri atque umeris Tegeaeum subligat ensem,
demissa ab laeva pantherae terga retorquens.
nec non et gemini custodes limine ab alto
praecedunt gressumque canes comitantur erilem.
hospitis Aeneae sedem et secreta petebat
sermonum memor et promissi muneris heros:
nec minus Aeneas se matutinus agebat:
filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
congressi iungunt dextras mediisque residunt
aedibus et licito tandem sermone fruuntur.
rex prior haec:
'maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
res equidem Troiae victas aut regna fatebor,
nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
exiguae vires: hinc Tusco claudimur amni,
hinc Rutulus premit et murum circumsonat armis.
sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
iungere castra paro, quam fors inopina salutem
ostentat. fatis huc te poscentibus adfers.
haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam

gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.
hanc multos florentem annos rex deinde superbo
imperio et saevis tenuit Mezentius armis.
quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
effera? di capiti ipsius generique reservent!
mortua quin etiam iungebat corpora vivis,
componens manibusque manus atque oribus ora,
tormenti genus, et sanie taboque fluentis
complexu in misero longa sic morte necabat.
at fessi tandem cives infanda furentem
armati circumsistunt ipsumque domumque,
obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
ille inter caedem Rutulorum elapsus in agros
confugere et Turni defendier hospitis armis.
ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis,
regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.
his ego te, Aenea, ductorem milibus addam.
toto namque fremunt condensae litore puppes,
signaque ferre iubent; retinet longaevus haruspex
fata canens "o Maeoniae delecta iuventus,
flos veterum virtusque virum, quos iustus in hostem
fert dolor et merita accendit Mezentius ira,
nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
externos optate duces." tum Etrusca resedit
hoc acies campo, monitis exterrita divom.
ipse oratores ad me regnique coronam
cum sceptro misit mandatque insignia Tarchon,
succedam castris Tyrrhenaque regna capessam.
sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
invidet imperium seraeque ad fortia vires.
natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
hinc partem patriae traheret. tu, cuius et annis
et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
hunc tibi praeterea, spes et solacia nostri,
Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro
militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
adsuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis

lecta, dabo, totidemque suo tibi nomine Pallas.'
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades et fidus Achates
multaque dura suo tristi cum corde putabant,
ni signum caelo Cytherea dedisset aperto.
namque inproviso vibratus ab aethere fulgor
cum sonitu venit et ruere omnia visa repente
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
suspiciunt: iterum atque iterum fragor increpat ingens;
arma inter nubem caeli in regione serena
per sudum rutilare vident et pulsa tonare.
obstipuere animis alii, sed Troius heros
agnovit sonitum et divae promissa parentis.
tum memorat 'ne vero, hospes, ne quaere profecto,
quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo;
hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
si bellum ingrueret, Volcaniaque arma per auras
laturam auxilio.
heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
scuta virum galeasque et fortia corpora volves,
Thybri pater! poscant acies et foedera rumpant.'
Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto
et primum Herculeis sopitas ignibus aras
excitat hesternumque larem parvosque penates
laetus adit; mactant lectas de more bidentis
Euandrus pariter, pariter Troiana iuventus.
post hinc ad navis graditur sociosque revisit:
quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
praestantis virtute legit; pars cetera prona
fertur aqua segnisque secundo defluit amni,
nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
ducunt exortem Aeneae, quem fulva leonis
pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito volgata per urbem,
ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis.
vota metu duplicant matres, propiusque periclo
it timor et maior Martis iam apparet imago.

tum pater Euandrus dextram complexus euntis
haeret, inexpletus lacrimans, ac talia fatur:
'o mihi praeteritos referat si Iuppiter annos,
qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa
stravi scutorumque incendi victor acervos
et regem hac Erulum dextra sub Tartara misi,
nascenti cui tris animas Feronia mater
(horrendum dictu) dederat, terna arma movenda
(ter Leto sternendus erat; cui tum tamen omnis
abstulit haec animas dextra et totidem exuit armis):
non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
nate, tuo, neque finitimo Mezentius umquam
huic capiti insultans tot ferro saeva dedisset
funera, tam multis viduasset civibus urbem.
at vos, o superi, et divom tu maxime rector
Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis
et patrias audite preces: si numina vestra
incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
si visurus eum vivo et venturus in unum,
vitam oro, patior quemvis durare laborem.
sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris,
nunc, nunc o liceat crudelem abrumpere vitam,
dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri,
dum te, care puer, mea sola et sera voluptas,
complexus teneo, gravior neu nuntius auris
volneret.' haec genitor digressu dicta supremo
fundebat, famuli conlapsum in tecta ferebant.
  Iamque adeo exierat portis equitatus apertis,
Aeneas inter primos et fidus Achates,
inde alii Troiae proceres, ipse agmine Pallas
in medio, chlamyde et pictis conspectus in armis,
qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
extulit os sacrum caelo tenebrasque resolvit.
stant pavidae in muris matres oculisque sequuntur
pulveream nubem et fulgentis aere catervas.
olli per dumos, qua proxima meta viarum,
armati tendunt; it clamor et agmine facto
quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.

est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
relligione patrum late sacer; undique colles
inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
qui primi finis aliquando habuere Latinos.
haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
castra locis celsoque omnis de colle videri
iam poterat legio et latis tendebat in arvis.
huc pater Aeneas et bello lecta iuventus
succedunt fessique et equos et corpora curant.
  At Venus aetherios inter dea candida nimbos
dona ferens aderat; natumque in valle reducta
ut procul egelido secretum flumine vidit,
talibus adfata est dictis seque obtulit ultro:
'en perfecta mei promissa coniugis arte
munera, ne mox aut Laurentis, nate, superbos,
aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.'
dixit et amplexus nati Cytherea petivit,
arma sub adversa posuit radiantia quercu.
ille, deae donis et tanto laetus honore,
expleri nequit atque oculos per singula volvit
miraturque interque manus et bracchia versat
terribilem cristis galeam flammasque vomentem
fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem,
sanguineam, ingentem, qualis cum caerula nubes
solis inardescit radiis longeque refulget;
tum levis ocreas electro auroque recocto
hastamque et clipei non enarrabile textum.
illic res Italas Romanorumque triumphos
haud vatum ignarus venturique inscius aevi
fecerat ignipotens, illic genus omne futurae
stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.
fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
procubuisse lupam, geminos huic ubera circum
ludere pendentis pueros et lambere matrem
inpavidos, illam tereti cervice reflexa
mulcere alternos et corpora fingere lingua.
nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas

consessu caveae, magnis circensibus actis,
addiderat subitoque novum consurgere bellum
Romulidis Tatioque seni Curibusque severis.
post idem inter se posito certamine reges
armati Iovis ante aram paterasque tenentes
stabant et caesa iungebant foedera porca.
haud procul inde citae Mettum in diversa quadrigae
distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!)
raptabatque viri mendacis viscera Tullus
per silvam et sparsi rorabant sanguine vepres.
nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
accipere ingentique urbem obsidione premebât,
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
illum indignanti similem similemque minanti
aspiceres, pontem auderet quia vellere Cocles
et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
in summo custos Tarpeiae Manlius arcis
stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
atque hic auratis volitans argenteus anser
porticibus Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant arcemque tenebant,
defensi tenebris et dono noctis opacae:
aurea caesaries ollis atque aurea vestis,
virgatis lucent sagulis, tum lactea colla
auro innectuntur, duo quisque Alpina coruscant
gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
hic exultantis salios nudosque lupercos
lanigerosque apices et lapsa ancilia caelo
extuderat, castae ducebant sacra per urbem
pilentis matres in mollibus. hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
et scelerum poenas et te, Catilina, minaci
pendentem scopulo furiarumque ora trementem;
secretosque pios, his dantem iura Catonem.
haec inter tumidi late maris ibat imago,
aurea, sed fluctu spumabant caerula cano,
et circum argento clari delphines in orbem
aequora verrebant caudis aestumque secabant.

at Caesar, triplici invectus Romana triumpho
moenia, dis Italis votum inmortale sacrabat,
maxima tercentum totam delubra per urbem.
laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
ante aras terram caesi stravere iuvenci.
ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi,
dona recognoscit populorum aptatque superbis
postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
finxerat, Euphrates ibat iam mollior undis,
extremique hominum Morini Rhenusque bicornis
indomitique Dahae et pontem indignatus Araxes.
talia per clipeum Volcani, dona parentis,
miratur rerumque ignarus imagine gaudet,
attollens umero famamque et fata nepotum.

AENEIDOS

LIBER IX.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
audacem ad Turnum. luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
'Turne, quod optanti divum promittere nemo
auderet, volvenda dies en attulit ultro.
Aeneas urbe et sociis et classe relicta
sceptra Palatini sedemque petit Euandri.
nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes
Lydorumque manum collectos armat agrestis.
quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus,
rumpe moras omnis et turbata arripe castra.'

dixit et in caelum paribus se sustulit alis
ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
adgnovit iuvenis duplicisque ad sidera palmas
sustulit ac tali fugientem est voce secutus:
'Iri, decus caeli, quis te mihi nubibus actam
detulit in terras? unde haec tam clara repente
tempestas? medium video discedere caelum
palantisque polo stellas. sequor omina tanta,
quisquis in arma vocas.' et sic effatus ad undam
processit summoque hausit de gurgite lymphas,
multa deos orans, oneravitque aethera votis.
Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,
dives equum, dives pictai vestis et auri
(Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidae iuvenes, medio dux agmine Turnus),
ceu septem surgens sedatis amnibus altus
per tacitum Ganges aut pingui flumine Nilus
cum refluit campis et iam se condidit alveo.
hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
prospiciunt Teucri ac tenebras insurgere campis.
primus ab adversa conclamat mole Caicus
'quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
ferte citi ferrum, date tela, ascendite muros,
hostis adest, heia!' ingenti clamore per omnis
condunt se Teucri portas et moenia conplent.
namque ita discedens praeceperat optimus armis
Aeneas, siqua interea fortuna fuisset,
neu struere auderent aciem neu credere campo;
castra modo et tutos servarent aggere muros.
ergo etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
obiciunt portas tamen et praecepta facessunt
armatique cavis expectant turribus hostem.
Turnus, ut ante volans tardum praecesserat agmen,
viginti lectis equitum comitatus, et urbi
inprovisus adest: maculis quem Thracius albis
portat equus cristaque tegit galea aurea rubra.
'ecquis erit, mecum, iuvenes, qui primus in hostem?
en' ait et iaculum attorquens emittit in auras,
principium pugnae, et campo sese arduus infert.

clamore excipiunt socii fremituque sequuntur
horrisono; Teucrum mirantur inertia corda,
non aequo dare se campo, non obvia ferre
arma viros, sed castra fovere. huc turbidus atque huc
lustrat equo muros aditumque per avia quaerit.
ac veluti pleno lupus insidiatus ovili
cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,
nocte super media; tuti sub matribus agni
balatum exercent; ille asper et improbus ira
saevit in absentis; collecta fatigat edendi
ex longo rabies et siccae sanguine fauces:
haud aliter Rutulo muros et castra tuenti
ignescunt irae, duris dolor ossibus ardet.
qua temptet ratione aditus et quae via clausos
excutiat Teucros vallo atque effundat in aequum?
classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis,
invadit sociosque incendia poscit ovantis
atque manum pinu flagranti fervidus implet.
tum vero incumbunt (urget praesentia Turni)
atque omnis facibus pubes accingitur atris.
diripuere focos; piceum fert fumida lumen
taeda et commixtam Volcanus ad astra favillam.
  Quis deus, o musae, tam saeva incendia Teucris
avertit? tantos ratibus quis depulit ignis?
dicite. prisca fides facto, sed fama perennis.
tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem et pelagi petere alta parabat,
ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
vocibus his adfata Iovem: 'da, nate, petenti,
quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
pinea silva mihi, multos dilecta per annos,
lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret,
laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius angit.
solve metus atque hoc precibus sine posse parentem,
neu cursu quassatae ullo neu turbine venti
vincantur; prosit nostris in montibus ortas.'

filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
'o genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
mortaline manu factae inmortale carinae
fas habeant certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
immo ubi defunctae finem portusque tenebunt
Ausonios olim, quaecumque evaserit undis
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
mortalem eripiam formam magnique iubebo
aequoris esse deas, qualis Nereia Doto
et Galatea secant spumantem pectore pontum.'
dixerat, idque ratum Stygii per flumina fratris,
per pice torrentis atraque voragine ripas
adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promissa dies et tempora parcae
debita complerant, cum Turni iniuria Matrem
admonuit ratibus sacris depellere taedas.
hic primum nova lux oculis offulsit et ingens
visus ab Aurora caelum transcurrere nimbus
Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
excidit et Troum Rutulorumque agmina complet:
'ne trepidate meas, Teucri, defendere navis,
neve armate manus: maria ante exurere Turno
quam sacras dabitur pinus. vos ite solutae,
ite deae pelagi; genetrix iubet.' et sua quaeque
continuo puppes abrumpunt vincula ripis
delphinumque modo demersis aequora rostris
ima petunt. hinc virgineae, mirabile monstrum,
reddunt se totidem facies pontoque feruntur.
Obstipuere animis Rutuli, conterritus ipse
turbatis Messapus equis, cunctatur et amnis
rauca sonans revocatque pedem Tiberinus ab alto.
at non audaci Turno fiducia cessit;
ultro animos tollit dictis atque increpat ultro:
'Troianos haec monstra petunt, his Iuppiter ipse
auxilium solitum eripuit, non tela neque ignes
exspectant Rutulos. ergo maria invia Teucris
nec spes ulla fugae: rerum pars altera adempta est,
terra autem in nostris manibus; tot milia, gentes

arma ferunt Italae. nil me fatalia terrent,
siqua Phryges prae se iactant, responsa deorum:
sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
fertilis Ausoniae Troes. sunt et mea contra
fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,
coniuge praerepta, nec solos tangit Atridas
iste dolor solisque licet capere arma Mycenis.
"sed periisse semel satis est:" peccare fuisset
ante satis, penitus modo nunc genus omne perosos
femineum. quibus haec medii fiducia valli
fossarumque morae, leti discrimina parva,
dant animos. at non viderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum
apparat et mecum invadit trepidantia castra?
non armis mihi Volcani, non mille carinis
est opus in Teucros. addant se protinus omnes
Etrusci socios. tenebras et inertia furta
[Palladii, caesis summae custodibus arcis,]
ne timeant, nec equi caeca condemur in alvo:
luce palam certum est igni circumdare muros.
haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.
nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
procurate, viri, et pugnam sperate parari.'
interea vigilum excubiis obsidere portas
cura datur Messapo et moenia cingere flammis.
bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
delecti; ast illos centeni quemque sequuntur
purpurei cristis iuvenes auroque corusci.
discurrunt variantque vices fusique per herbam
indulgent vino et vertunt crateras aenos.
conlucent ignes, noctem custodia ducit
insomnem ludo.

Haec super e vallo prospectant Troes et armis
alta tenent, nec non trepidi formidine portas
explorant pontisque et propugnacula iungunt,
tela gerunt. instant Mnestheus acerque Serestus,

quos pater Aeneas, siquando adversa vocarent,
rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros.
omnis per muros legio, sortita periclum,
excubat exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida
venatrix, iaculo celerem levibusque sagittis,
et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
non fuit Aeneadum Troiana neque induit arma,
ora puer prima signans intonsa iuventa.
his amor unus erat pariterque in bella ruebant;
tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: 'dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido?
aut pugnam aut aliquid iamdudum invadere magnum
mens agitat mihi nec placida contenta quiete est.
cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
lumina rara micant, somno vinoque soluti
procubuere, silent late loca. percipe porro,
quid dubitem et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean acciri omnes, populusque patresque,
exposcunt mittique viros, qui certa reportent.
si, tibi quae posco, promittunt (nam mihi facti
fama sat est), tumulo videor reperire sub illo
posse viam ad muros et moenia Pallantea.'
obstipuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
'mene igitur socium summis adiungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,
Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
sublatum erudiit, nec tecum talia gessi,
magnanimum Aenean et fata extrema secutus:
est hic, est animus lucis contemptor et istum
qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.'
Nisus ad haec: 'equidem de te nil tale verebar,
nec fas, non: ita me referat tibi magnus ovantem
Iuppiter aut quicumque oculis haec aspicit aequis.
sed siquis, quae multa vides discrimine tali,

siquis in adversum rapiat casusve deusve,
te superesse velim; tua vita dignior aetas.
sit, qui me raptum pugna pretiove redemptum
mandet humo, solita aut siqua id fortuna vetabit,
absenti ferat inferias decoretque sepulchro.
neu matri miserae tanti sim causa doloris,
quae te sola, puer, multis e matribus ausa
persequitur, magni nec moenia curat Acestae.'
ille autem 'causas nequiquam nectis inanis,
nec mea iam mutata loco sententia cedit.
adceleremus' ait. vigiles simul excitat: illi
succedunt servantque vices; statione relicta
ipse comes Niso graditur regemque requirunt.
  Cetera per terras omnis animalia somno
laxabant curas et corda oblita laborum:
ductores Teucrum primi et delecta iuventus
consilium summis regni de rebus habebant,
quid facerent quisve Aeneae iam nuntius esset.
stant longis adnixi hastis et scuta tenentes
castrorum et campi medio. tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant;
rem magnam, pretiumque morae fore. primus Iulus
accepit trepidos ac Nisum dicere iussit.
tum sic Hyrtacides: 'audite o mentibus aequis,
Aeneadae, neve haec nostris spectentur ab annis,
quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
qui patet in bivio portae, quae proxima ponto;
interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
erigitur; si fortuna permittitis uti,
quaesitum Aenean et moenia Pallantea,
mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
adfore cernetis. nec nos via fallet euntis:
vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
venatu adsiduo et totum cognovimus amnem.'
hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
'di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
non tamen omnino Teucros delere paratis,
cum talis animos iuvenum et tam certa tulistis

pectora' (sic memorans umeros dextrasque tenebat
amborum et voltum lacrimis atque ora rigabat).
'quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
praemia posse rear solvi? pulcherrima primum
di moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
actutum pius Aeneas atque integer aevi
Ascanius, meriti tanti non inmemor umquam.'
'immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,'
excipit Ascanius 'per magnos, Nise, penates
Assaracique Larem et canae penetralia Vestae
obtestor: quaecumque mihi fortuna fidesque est,
in vestris pono gremiis: revocate parentem,
reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
bina dabo argento perfecta atque aspera signis
pocula, devicta genitor quae cepit Arisba,
et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
si vero capere Italiam sceptrisque potiri
contigerit victori et praedae dicere sortem,
vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
aureus; ipsum illum, clipeum cristasque rubentis
excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise.
praeterea bis sex genitor lectissima matrum
corpora captivosque dabit suaque omnibus arma,
insuper his campi quod rex habet ipse Latinus.
te vero, mea quem spatiis propioribus aetas
insequitur, venerande puer, iam pectore toto
accipio et comitem casus complector in omnis.
nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;
seu pacem seu bella geram, tibi maxima rerum
verborumque fides.' contra quem talia fatur
Euryalus: 'me nulla dies tam fortibus ausis
dissimilem arguerit: tantum fortuna secunda
haud adversa cadat. sed te super omnia dona
unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
inque salutatam linquo; nox et tua testis

dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
at tu, oro, solare inopem et succurre relictae.
hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
in casus omnis.' percussa mente dedere
Dardanidae lacrimas; ante omnis pulcher Iulus,
atque animum patriae strinxit pietatis imago.
tum sic effatur:
'sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.
namque erit ista mihi genetrix nomenque Creusae
solum defuerit, nec partum gratia talem
parva manet. casus factum quicumque sequentur,
per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat:
quae tibi polliceor reduci rebusque secundis,
haec eadem matrique tuae generique manebunt.'
sic ait inlacrimans; umero simul exuit ensem,
auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna.
dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
exuvias, galeam fidus permutat Aletes.
protinus armati incedunt; quos omnis euntis
primorum manus ad portas, iuvenumque senumque,
prosequitur votis. nec non et pulcher Iulus,
ante annos animumque gerens curamque virilem,
multa patri mandata dabat portanda: sed aurae
omnia discerpunt et nubibus inrita donant.

Egressi superant fossas noctisque per umbram
castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
exitio. passim somno vinoque per herbam
corpora fusa vident, arrectos litore currus,
inter lora rotasque viros, simul arma iacere,
vina simul. prior Hyrtacides sic ore locutus:
'Euryale, audendum dextra; nunc ipsa vocat res.
hac iter est. tu, nequa manus se attollere nobis
a tergo possit, custodi et consule longe;
haec ego vasta dabo et lato te limite ducam.'
sic memorat vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
extructus toto proflabat pectore somnum,
rex idem et regi Turno gratissimus augur;

sed non augurio potuit depellere pestem.
tris iuxta famulos temere inter tela iacentis
armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis
nactus equis ferroque secat pendentia colla;
tum caput ipsi aufert domino truncumque relinquit
sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
terra torique madent. nec non Lamyrumque Lamumque
et iuvenem Serranum, illa qui plurima nocte
luserat, insignis facie, multoque iacebat
membra deo victus; felix, si protinus illum
aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.
inpastus ceu plena leo per ovilia turbans
(suadet enim vaesana fames) manditque trahitque
molle pecus mutumque metu, fremit ore cruento.
nec minor Euryali caedes; incensus et ipse
perfurit ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque,
ignaros; Rhoetum vigilantem et cuncta videntem;
sed magnum metuens se post cratera tegebat:
pectore in adverso totum cui comminus ensem
condidit adsurgenti et multa morte recepit.
purpuream vomit ille animam et cum sanguine mixta
vina refert moriens; hic furto fervidus instat.
iamque ad Messapi socios tendebat; ibi ignem
deficere extremum et religatos rite videbat
carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus
(sensit enim nimia caede atque cupidine ferri).
'absistamus' ait; 'nam lux inimica propinquat.
poenarum exhaustum satis est, via facta per hostes.'
multa virum solido argento perfecta relinquunt
armaque craterasque simul pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
quae mittit dona, hospitio cum iungeret absens,
Caedicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
post mortem bello Rutuli pugnaque potiti:
haec rapit atque umeris nequiquam fortibus aptat.
tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
induit. excedunt castris et tuta capessunt.

Interea praemissi equites ex urbe Latina,
cetera dum legio campis instructa moratur,
ibant et Turno regis responsa ferebant,
tercentum, scutati omnes, Volcente magistro.
iamque propinquabant castris muroque subibant,
cum procul hos laevo flectentis limite cernunt
et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
prodidit inmemorem radiisque adversa refulsit.
haud temere est visum: conclamat ab agmine Volcens
'state, viri. quae causa viae? quive estis in armis?
quove tenetis iter? nihil illi tendere contra,
sed celerare fugam in silvas et fidere nocti.
obiciunt equites sese ad divortia nota
hinc atque hinc omnemque abitum custode coronant.
silva fuit late dumis atque ilice nigra
horrida, quam densi complerant undique sentes;
rara per occultos lucebat semita calles.
Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
inpediunt fallitque timor regione viarum.
Nisus abit. iamque inprudens evaserat hostis
atque locos, qui post Albae de nomine dicti
Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat:
ut stetit et frustra absentem respexit amicum.
'Euryale infelix, qua te regione reliqui?
quave sequar, rursus perplexum iter omne revolvens
fallacis silvae?' simul et vestigia retro
observata legit dumisque silentibus errat.
audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
nec longum in medio tempus, cum clamor ad auris
pervenit ac videt Euryalum, quem iam manus omnis
fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
oppressum rapit et conantem plurima frustra.
quid faciat? qua vi iuvenem, quibus audeat armis
eripere? an sese medios moriturus in hostes
inferat et pulchram properet per volnera mortem?
ocius adducto torquens hastile lacerto,
suspiciens altum, Lunam sic voce precatur:
'tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
astrorum decus et nemorum Latonia custos.

siqua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
dona tulit, siqua ipse meis venatibus auxi
suspendive tholo aut sacra ad fastigia fixi,
hunc sine me turbare globum et rege tela per auras.'
dixerat et toto conixus corpore ferrum
conicit: hasta volans noctis diverberat umbras
et venit aversi in tergum Sulmonis ibique
frangitur ac fisso transit praecordia ligno;
volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
frigidus et longis singultibus ilia pulsat.
diversi circumspiciunt. hoc acrior idem
ecce aliud summa telum librabat ab aure.
dum trepidant, it hasta Tago per tempus utrumque,
stridens, traiectoque haesit tepefacta cerebro.
saevit atrox Volcens nec teli conspicit usquam
auctorem nec quo se ardens inmittere possit.
'tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
persolves amborum' inquit; simul ense recluso
ibat in Euryalum. tum vero exterritus, amens,
conclamat Nisus, nec se celare tenebris
amplius aut tantum potuit perferre dolorem:
'me, me, adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
o Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus
nec potuit; caelum hoc et conscia sidera testor;
tantum infelicem nimium dilexit amicum.'
talia dicta dabat, sed viribus ensis adactus
transabiit costas et candida pectora rumpit.
volvitur Euryalus leto pulchrosque per artus
it cruor inque umeros cervix conlapsa recumbit:
purpureus veluti cum flos succisus aratro
languescit moriens, lassove papavera collo
demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
at Nisus ruit in medios, solumque per omnis
Volcentem petit, in solo Volcente moratur.
quem circum glomerati hostes hinc comminus atque hinc
proturbant. instat non setius ac rotat ensem
fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
condidit adverso et moriens animam abstulit hosti.
tum super exanimum sese proiecit amicum

confossus placidaque ibi demum morte quievit.
  Fortunati ambo! siquid mea carmina possunt,
nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
dum domus Aeneae Capitoli inmobile saxum
accolet imperiumque pater Romanus habebit.
  Victores praeda Rutuli spoliisque potiti
Volcentem exanimum flentes in castra ferebant.
nec minor in castris luctus Rhamnete reperto
exangui et primis una tot caede peremptis,
Serranoque Numaque. ingens concursus ad ipsa
corpora seminecisque viros tepidaque recentem
caede locum et plenos spumanti sanguine rivos.
adgnoscunt spolia inter se galeamque nitentem
Messapi et multo phaleras sudore receptas.
  Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
iam sole infuso, iam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
suscitat, aeratasque acies in proelia cogit
quisque suas variisque acuunt rumoribus iras.
quin ipsa arrectis (visu miserabile) in hastis
praefigunt capita et multo clamore sequuntur
Euryali et Nisi.
Aeneadae duri murorum in parte sinistra
opposuere aciem (nam dextera cingitur amni)
ingentisque tenent fossas et turribus altis
stant maesti; simul ora virum praefixa movebant,
nota nimis miseris atroque fluentia tabo.
  Interea pavidam volitans pinnata per urbem
nuntia Fama ruit matrisque adlabitur auris
Euryali. at subitus miserae calor ossa reliquit;
excussi manibus radii revolutaque pensa.
evolat infelix et femineo ululatu,
scissa comam, muros amens atque agmina cursu
prima petit, non illa virum, non illa pericli
telorumque memor; caelum dehinc questibus implet:
'hunc ego te, Euryale, aspicio? tune ille senectae
sera meae requies, potuisti linquere solam,
crudelis? nec te sub tanta pericula missum

adfari extremum miserae data copia matri?
heu, terra ignota canibus data praeda Latinis
alitibusque iaces, nec te tua funere mater
produxi pressive oculos aut volnera lavi,
veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
urgebam et tela curas solabar anilis.
quo sequar? aut quae nunc artus avolsaque membra
et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
figite me, siqua est pietas, in me omnia tela
conicite, o Rutuli, me primam absumite ferro;
aut tu, magne pater divom, miserere, tuoque
invisum hoc detrude caput sub Tartara telo,
quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.'
hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
it gemitus, torpent infractae ad proelia vires.
illam incendentem luctus Idaeus et Actor
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli
corripiunt interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
increpuit; sequitur clamor caelumque remugit.
adcelerant acta pariter testudine Volsci
et fossas implere parant ac vellere vallum.
quaerunt pars aditum et scalis ascendere muros,
qua rara est acies interlucetque corona
non tam spissa viris. telorum effundere contra
omne genus Teucri ac duris detrudere contis,
adsueti longo muros defendere bello.
saxa quoque infesto volvebant pondere, siqua
possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnis
ferre iuvat subter densa testudine casus.
nec iam sufficiunt. nam qua globus imminet ingens,
inmanem Teucri molem volvuntque ruuntque,
quae stravit Rutulos late armorumque resolvit
tegmina. nec curant caeco contendere Marte
amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
missilibus certant.
parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
pinum et fumiferos infert Mezentius ignis;

at Messapus equum domitor, Neptunia proles,
rescindit vallum et scalas in moenia poscit.
Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti,
quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
ediderit, quem quisque virum demiserit Orco,
et mecum ingentis oras evolvite belli.
Turris erat vasto suspectu et pontibus altis,
opportuna loco, summis quam viribus omnes
expugnare Itali summaque evertere opum vi
certabant, Troes contra defendere saxis
perque cavas densi tela intorquere fenestras.
princeps ardentem coniecit lampada Turnus
et flammam adfixit lateri, quae plurima vento
corripuit tabulas et postibus haesit adesi
turbati trepidare intus frustraque mal
velle fugam. dum se glomerant qua residunt
in partem, quae peste caret, pondere turris
procubuit subito et ca
semineces ad te caelum tonat omne fragore.
confixique terram, immani mole secuta,
transfossis telis et pectora duro
et Lasi ligno veniunt. vix unus Helenor
Mycus elapsi: quorum primaevus Helenor,
aeonio regi quem serva Licymnia furtim
ustulerat vetitisque ad Troiam miserat armis,
ense levis nudo parmaque inglorius alba.
isque ubi se Turni media inter milia vidit,
hinc acies atque hinc acies adstare Latinas,
ut fera, quae densa venantum saepta corona
contra tela furit seseque haud nescia morti
inicit et saltu supra venabula fertur,
haud aliter iuvenis medios moriturus in hostis
inruit et qua tela videt densissima tendit.
at pedibus longe melior Lycus inter et hostis
inter et arma fuga muros tenet altaque certat
prendere tecta manu sociumque attingere dextras.
quem Turnus pariter cursu teloque secutus
increpat his victor: 'nostrasne evadere, demens,
sperasti te posse manus?' simul arripit ipsum
pendentem et magna muri cum parte revellit,

qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cycnum
sustulit alta petens pedibus Iovis armiger uncis,
quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. undique clamor
tollitur: invadunt et fossas aggere complent;
ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium portae subeuntem ignisque ferentem,
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas,
hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta,
O[illegible] Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus,
Turnu[illegible] [illegible]s Ityn Cloniumque, Dioxippum Promolumque
et Sagari[illegible] [illegible] et summis stantem pro turribus Idan,
Privernum Cap[illegible] hunc primo levis hasta Themillae
strinxerat: ille ma[illegible] infrac[illegible] proiecto tegmine demens
ad volnus tulit; ergo [illegible] Ida[illegible] [illegible]lis adlapsa sagitta
et laevo infixa est lateri [illegible] [illegible]anus abditaque intus
spiramenta animae letali volnere [illegible] repo[illegible]nit.
stabat in egregiis Arcentis filius armis, [illegible] canoro
pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hi[illegible] [illegible]it. [illegible]bera,
insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
eductum Matris luco Symaethia circum
flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici:
stridentem fundam positis Mezentius hastis
ipse ter adducta circum caput egit habena
et media adversi liquefacto tempora plumbo
diffidit ac multa porrectum extendit harena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius fortemque manu fudisse Numanum,
cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
germanam nuper thalamo sociatus habebat.
is primam ante aciem digna atque indigna relatu
vociferans tumidusque novo praecordia regno
ibat et ingentem sese clamore ferebat:
'non pudet obsidione iterum valloque teneri,
bis capti Phryges, et morti praetendere muros?
en qui nostra sibi bello conubia poscunt!
quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?

non hic Atridae nec fandi fictor Ulixes:
durum ab stirpe genus natos ad flumina primum
deferimus saevoque gelu duramus et undis;
venatu invigilant pueri silvasque fatigant,
flectere ludus equos et spicula tendere cornu;
at patiens operum parvoque adsueta iuventus
aut rastris terram domat aut quatit oppida bello;
omne aevum ferro teritur versaque iuvencum
terga fatigamus hasta, nec tarda senectus
debilitat vires animi mutatque vigorem,
canitiem galea premimus, semperque recentis
comportare iuvat praedas et vivere rapto.
vobis picta croco et fulgenti murice vestis,
desidiae cordi, iuvat indulgere choreis,
et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.
o vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma, ubi adsuetis biforem dat tibia cantum;
tympana vos buxusque vocat Berecyntia matris
Idaeae: sinite arma viris et cedite ferro.'

Talia iactantem dictis ac dira canentem
non tulit Ascanius, nervoque obversus equino
contendit telum diversaque bracchia ducens
constitit, ante Iovem supplex per vota precatus:
'Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.
ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona
et statuam ante aras aurata fronte iuvencum,
candentem pariterque caput cum matre ferentem,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.'
audiit et caeli genitor de parte serena
intonuit laevum, sonat una fatifer arcus.
effugit horrendum stridens adducta sagitta
perque caput Remuli venit et cava tempora ferro
traicit. 'i, verbis virtutem inlude superbis!
bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt.'
hoc tantum Ascanius: Teucri clamore sequuntur
laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.
aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
desuper Ausonias acies urbemque videbat,
nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum:

'macte nova virtute, puer: sic itur ad astra,
dis genite et geniture deos. iure omnia bella
gente sub Assaraci fato ventura resident;
nec te Troia capit.' simul haec effatus ab alto
aethere se mittit, spirantis dimovet auras
Ascaniumque petit. formam tum vertitur oris
antiquum in Buten. hic Dardanio Anchisae
armiger ante fuit fidusque ad limina custos;
tum comitem Ascanio pater addidit. ibat Apollo
omnia longaevo similis, vocemque coloremque
et crinis albos et saeva sonoribus arma,
atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
'sit satis, Aenide, telis inpune Numanum
oppetiisse tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
concedit laudem et paribus non invidet armis:
cetera parce, puer, bello.' sic orsus Apollo
mortalis medio aspectus sermone reliquit
et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
adgnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidae pharetramque fuga sensere sonantem.
ergo avidum pugnae dictis ac numine Phoebi
Ascanium prohibent, ipsi in certamina rursus
succedunt animasque in aperta pericula mittunt.
it clamor totis per propugnacula muris,
intendunt acris arcus ammentaque torquent.
sternitur omne solum telis, tum scuta cavaeque
dant sonitum flictu galeae, pugna aspera surgit,
quantus ab occasu veniens pluvialibus haedis
verberat imber humum, quam multa grandine nimbi
in vada praecipitant, cum Iuppiter horridus austris
torquet aquosam hiemem et caelo cava nubila rumpit.
  Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
quos Iovis eduxit luco silvestris Iaera,
abietibus iuvenes patriis et montibus aequos,
portam, quae ducis imperio commissa, recludunt,
freti animis, ultroque invitant moenibus hostem.
ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant,
armati ferro et cristis capita alta corusci:
ıales aeriae liquentia flumina circum,

sive Padi ripis, Athesim seu propter amoenum,
consurgunt geminae quercus intonsaque caelo
attollunt capita et sublimi vertice nutant.
inrumpunt aditus Rutuli ut videre patentis.
continuo Quercens et pulcher Aquiculus armis
et praeceps animi Marus et Mavortius Haemon
agminibus totis aut versi terga dedere
aut ipso portae posuere in limine vitam.
tum magis increscunt animis discordibus irae
et iam collecti Troes glomerantur eodem
et conferre manum et procurrere longius audent.
  Ductori Turno, diversa in parte furenti
turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
fervere caede nova et portas praebere patentis.
deserit inceptum atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos.
et primum Antiphaten (is enim se primus agebat),
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
coniecto sternit iaculo; volat Itala cornus
aera per tenerum stomachoque infixa sub altum
pectus abit, reddit specus atri vulneris undam
spumantem et fixo ferrum in pulmone tepescit.
tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;
tum Bitian ardentem oculis animisque frementem,
non iaculo, neque enim iaculo vitam ille dedisset,
sed magnum stridens contorta phalarica venit,
fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga
nec duplici squama lorica fidelis et auro
sustinuit: conlapsa ruunt inmania membra,
dat tellus gemitum et clipeum super intonat ingens.
talis in Euboico Baiarum litore quondam
saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
constructam ponto iaciunt, sic illa ruinam
prona trahit penitusque vadis inlisa recumbit;
miscent se maria et nigrae attolluntur harenae;
tum sonitu Prochyta alta tremit durumque cubile
Inarime Iovis imperiis inposta Typhoeo.
  Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
addidit et stimulos acris sub pectore vertit

inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
undique conveniunt, quoniam data copia pugnae,
bellatorque animo deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
portam vi magna converso cardine torquet,
obnixus latis umeris, multosque suorum
moenibus exclusos duro in certamine linquit,
ast alios secum includit recipitque ruentis,
demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
viderit inrumpentem ultroque incluserit urbi,
inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.
continuo nova lux oculis effulsit et arma
horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae
sanguineae clipeoque micantia fulmina mittit.
adgnoscunt faciem invisam atque immania membra
turbati subito Aeneadae. tum Pandarus ingens
emicat et mortis fraternae fervidus ira
effatur 'non haec dotalis regia Amatae,
nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum:
castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.'
olli subridens sedato pectore Turnus
'incipe, siqua animo virtus, et consere dextram:
hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.'
dixerat. ille rudem nodis et cortice crudo
intorquet summis adnixus viribus hastam:
excepere aurae; vulnus Saturnia Iuno
detorsit veniens portaeque infigitur hasta.
'at non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
effugies; neque enim is teli nec vulneris auctor.'
sic ait et sublatum alte consurgit in ensem
et mediam ferro gemina inter tempora frontem
dividit inpubesque immani vulnere malas.
fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus,
conlapsos artus atque arma cruenta cerebro
sternit humi moriens atque illi partibus aequis
huc caput atque illuc umero ex utroque pependit.
diffugiunt versi trepida formidine Troes,
et, si continuo victorem ea cura subisset,

rumpere claustra manu sociosque inmittere portis,
ultimus ille dies bello gentique fuisset:
sed furor ardentem caedisque insana cupido
egit in adversos.
principio Phalerim et succiso poplite Gygen
excipit: hinc raptas fugientibus ingerit hastas
in tergus; Iuno vires animumque ministrat.
addit Halym comitem et confixa Phegea parma,
ignaros deinde in muris Martemque cientis
Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque.
Lyncea tendentem contra sociosque vocantem
vibranti gladio conixus ab aggere dexter
occupat (huic uno deiectum comminus ictu
cum galea longe iacuit caput), inde ferarum
vastatorem Amycum, quo non felicior alter
ungere tela manu ferrumque armare veneno,
et Clytium Aeoliden et amicum Crethea musis,
Crethea musarum comitem, cui carmina semper
et citharae cordi numerosque intendere nervis;
semper equos atque arma virum pugnasque canebat.
  Tandem ductores audita caede suorum
conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus,
palantisque vident socios hostemque receptum.
et Mnestheus 'quo deinde fugam, quo tenditis?' inquit.
'quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
unus homo et vestris, o cives, undique saeptus
aggeribus tantas strages inpune per urbem
ediderit? iuvenum primos tot miserit Orco?
non infelicis patriae veterumque deorum
et magni Aeneae, segnes, miseretque pudetque?'
talibus accensi firmantur et agmine denso
consistunt. Turnus paulatim excedere pugna
et fluvium petere ac partem, quae cingitur unda.
acrius hoc Teucri clamore incumbere magno
et glomerare manum, ceu saevum turba leonem
cum telis premit infensis, at territus ille,
asper, acerba tuens, retro redit et neque terga
ira dare aut virtus patitur nec tendere contra
ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosque:

haud aliter retro dubius vestigia Turnus
inproperata refert et mens exaestuat ira.
quin etiam bis tum medios invaserat hostis,
bis confusa fuga per muros agmina vertit:
sed manus e castris propere coit omnis in unum,
nec contra vires audet Saturnia Iuno
sufficere: aeriam caelo nam Iuppiter Irim
demisit, germanae haud mollia iussa ferentem,
ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum
nec dextra valet: iniectis sic undique telis
obruitur. strepit adsiduo cava tempora circum
tinnitu galea et saxis solida aera fatiscunt,
discussaeque iubae capiti, nec sufficit umbo
ictibus, ingeminant hastis et Troes et ipse
fulmineus Mnestheus. tum toto corpore sudor
liquitur et piceum (nec respirare potestas)
flumen agit, fessos quatit aeger anhelitus artus.
tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
in fluvium dedit; ille suo cum gurgite flavo
accepit venientem ac mollibus extulit undis
et laetum sociis abluta caede remisit.

AENEIDOS

LIBER X.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi
conciliumque vocat divum pater atque hominum rex
sideream in sedem, terras unde arduus omnes
castraque Dardanidum adspectat populosque Latinos.
considunt tectis bipatentibus, incipit ipse:
'caelicolae magni, quianam sententia vobis
versa retro tantumque animis certatis iniquis?
abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos
aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
adveniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
cum fera Karthago Romanis arcibus olim
exitium magnum atque Alpes inmittet apertas:
tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
nunc sinite et placitum laeti componite foedus.'
Iuppiter haec paucis, at non Venus aurea contra
pauca refert:
'o pater, o hominum rerumque aeterna potestas
(namque aliud quid sit, quod iam inplorare queamus?)
cernis, ut insultent Rutuli Turnusque feratur
per medios insignis equis tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt iam moenia Teucros:
quin intra portas atque ipsis proelia miscent
aggeribus moerorum et inundant sanguine fossas.
Aeneas ignarus abest. numquamne levari
obsidione sines? muris iterum imminet hostis
nascentis Troiae nec non exercitus alter,
atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides. equidem credo, mea volnera restant

et tua progenies mortalia demoror arma.
si sine pace tua atque invito numine Troes
Italiam petiere, luant peccata neque illos
iuveris auxilio: sin tot responsa secuti,
quae superi manesque dabant, cur nunc tua quisquam
vertere iussa potest aut cur nova condere fata?
quid repetam exustas Erycino in litore classes,
quid tempestatum regem ventosque furentis
Aeolia excitos aut actam nubibus Irim?
nunc etiam manes (haec intemptata manebat
sors rerum) movet et superis inmissa repente
Allecto, medias Italum bacchata per urbes.
nil super imperio moveor: speravimus ista,
dum fortuna fuit; vincant quos vincere mavis.
si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
dura, per eversae, genitor, fumantia Troiae
excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Aeneas sane ignotis iactetur in undis
et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
hunc tegere et dirae valeam subducere pugnae.
est Amathus, est celsa mihi Paphus atque Cythera
Idaliaeque domus: positis inglorius armis
exigat hic aevum. magna dicione iubeto
Karthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
obstabit Tyriis. quid pestem evadere belli
iuvit et Argolicos medium fugisse per ignes,
totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
dum Latium Teucri recidivaque Pergama quaerunt?
non satius, cineres patriae insedisse supremos
atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoenta
redde, oro, miseris iterumque revolvere casus
da, pater, Iliacos Teucris.' tum regia Iuno
acta furore gravi 'quid me alta silentia cogis
rumpere et obductum verbis vulgare dolorem?
Aenean hominum quisquam divumque subegit
bella sequi aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus: esto:
Cassandrae inpulsus furiis: num linquere castra

hortati sumus aut vitam committere ventis?
num puero summam belli, num credere muros,
Tyrrhenamque fidem aut gentis agitare quietas?
quis deus in fraudem, quae dura potentia nostra
egit? ubi hic Iuno demissave nubibus Iris?
indignum est Italos Troiam circumdare flammis
nascentem et patria Turnum consistere terra,
cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater:
quid, face Troianos atra vim ferre Latinis,
arva aliena iugo premere atque avertere praedas?
quid, soceros legere et gremiis abducere pactas,
pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
tu potes Aenean manibus subducere Graium
proque viro nebulam et ventos obtendere inanis
et potes in totidem classem convertere nymphas:
nos aliquid Rutulos contra iuvisse nefandum est?
Aeneas ignarus abest: ignarus et absit.
est Paphus Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
quid gravidam bellis urbem et corda aspera temptas?
nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
obiecit? quae causa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque et foedera solvere furto?
me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter
aut ego tela dedi fovive Cupidine bella?
tum decuit metuisse tuis: nunc sera querellis
haud iustis adsurgis et inrita iurgia iactas.'

Talibus orabat Iuno, cunctique fremebant
caelicolae adsensu vario, ceu flamina prima
cum deprensa fremunt silvis et caeca volutant
murmura, venturos nautis prodentia ventos.
tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas,
infit: eo dicente deum domus alta silescit
et tremefacta solo tellus, silet arduus aether,
tum zephyri posuere, premit placida aequora pontus.
'accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
haud licitum nec vestra capit discordia finem:
quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,

Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo,
seu fatis Italum castra obsidione tenentur
sive errore malo Troiae monitisque sinistris.
nec Rutulos solvo. sua cuique exorsa laborem
fortunamque ferent. rex Iuppiter omnibus idem.
fata viam invenient.' Stygii per flumina fratris,
per pice torrentis atraque voragine ripas
adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
hic finis fandi. solio tum Iuppiter aureo
surgit, caelicolae medium quem ad limina ducunt.
 Interea Rutuli portis circum omnibus instant
sternere caede viros et moenia cingere flammis.
at legio Aeneadum vallis obsessa tenetur,
nec spes ulla fugae. miseri stant turribus altis
nequiquam et rara muros cinxere corona.
Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes
Assaracique duo et senior cum Castore Thymbris
prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,
et Clarus et Thaemon, Lycia comitantur ab alta.
fert ingens toto conixus corpore saxum,
haud partem exiguam montis, Lyrnesius Acmon,
nec Clytio genitore minor nec fratre Menestheo.
hi iaculis, illi certant defendere saxis
molirique ignem nervoque aptare sagittas.
ipse inter medios, Veneris iustissima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
qualis gemma micat, fulvum quae dividit aurum,
aut collo decus aut capiti, vel quale per artem
inclusum buxo aut Oricia terebintho
lucet ebur; fusos cervix cui lactea crinis
accipit et molli subnectit circulus auro.
te quoque magnanimae viderunt, Ismare gentes,
vulnera dirigere et calamos armare veneno,
Maeonia generose domo, ubi pinguia culta
exercentque viri Pactolusque inrigat auro.
adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
aggere murorum sublimem gloria tollit,
et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi.
 Illi inter sese duri certamina belli

contulerant: media Aeneas freta nocte secabat.
namque ut ab Euandro castris ingressus Etruscis
regem adit et regi memorat nomenque genusque,
quidve petat quidve ipse ferat, Mezentius arma
quae sibi conciliet, violentaque pectora Turni
edocet, humanis quae sit fiducia rebus
admonet inmiscetque preces: haud fit mora, Tarchon
iungit opes foedusque ferit; tum libera fati
classem conscendit iussis gens Lydia divum,
externo commissa duci. Aeneia puppis
prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones;
imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
hic magnus sedet Aeneas secumque volutat
eventus belli varios, Pallasque sinistro
adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
noctis iter, iam quae passus terraque marique.
  Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,
quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean armetque rates pelagoque vehatur.
  Massicus aerata princeps secat aequora tigri:
sub quo mille manus iuvenum, qui moenia Clusi
quique urbem liquere Cosas; quis tela sagittae
gorytique leves umeris et letifer arcus.
una torvus Abas: huic totum insignibus armis
agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.
sescentos illi dederat Populonia mater
expertos belli iuvenes, ast Ilva trecentos
insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
tertius ille hominum divumque interpres Asilas,
cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent
et linguae volucrum et praesagi fulminis ignes,
mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
hos parere iubent Alpheae ab origine Pisae,
urbs Etrusca solo. sequitur pulcherrimus Astyr,
Astyr equo fidens et versicoloribus armis.
ter centum adiciunt (mens omnibus una sequendi),
qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis,
et Pyrgi veteres intempestaeque Graviscae.
  Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,

transierim, Cinyre, et paucis comitate Cupavo,
cuius olorinae surgunt de vertice pinnae
(crimen amor vestrum) formaeque insigne paternae.
namque ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati,
populeas inter frondes umbramque sororum
dum canit et maestum musa solatur amorem,
canentem molli pluma duxisse senectam,
linquentem terras et sidera voce sequentem.
filius, aequalis comitatus classe catervas,
ingentem remis Centaurum promovet: ille
instat aquae saxumque undis immane minatur
arduus et longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen,
Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum:
gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires.
hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
quos patre Benaco velatus harundine glauca
Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
it gravis Aulestes centenaque arbore fluctum
verberat adsurgens; spumant vada marmore verso.
hunc vehit immanis Triton et caerula concha
exterrens freta, cui laterum tenus hispida nanti
frons hominem praefert, in pristim desinit alvus;
spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
subsidio Troiae et campos salis aere secabant.
Iamque dies caelo concesserat almaque curru
noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum:
Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
occurrit comitum: nymphae, quas alma Cybebe
numen habere maris nymphasque e navibus esse
iusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
adgnoscunt longe regem lustrantque choreis.

quarum quae fandi doctissima Cymodocea
pone sequens dextra puppim tenet ipsaque dorso
eminet ac laeva tacitis subremigat undis.
tum sic ignarum adloquitur: 'vigilasne, deum gens,
Aenea? vigila et velis inmitte rudentis.
nos sumus, Idaeae sacro de vertice pinus,
nunc pelagi nymphae, classis tua. perfidus ut nos
praecipites ferro Rutulus flammaque premebat,
rupimus invitae tua vincula teque per aequor
quaerimus. hanc genetrix faciem miserata refecit
et dedit esse deas aevumque agitare sub undis.
at puer Ascanius muro fossisque tenetur
tela inter media atque ardentis Marte Latinos.
iam loca iussa tenet forti permixtus Etrusco
Arcas eques; medias illis opponere turmas,
ne castris iungant, certa est sententia Turno.
surge age et Aurora socios veniente vocari
primus in arma iube et clipeum cape, quem dedit ipse
invictum ignipotens atque oras ambiit auro.
crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
ingentis Rutulae spectabit caedis acervos.'
dixerat, et dextra discedens inpulit altam,
haud ignara modi, puppim: fugit illa per undas
ocior et iaculo et ventos aequante sagitta.
inde aliae celerant cursus. stupet inscius ipse
Tros Anchisiades, animos tamen omine tollit.
tum breviter supera aspectans convexa precatur:
'alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi
turrigeraeque urbes biiugique ad frena leones,
tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
augurium Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.'
tantum effatus. et interea revoluta ruebat
matura iam luce dies noctemque fugarat:
principio sociis edicit, signa sequantur
atque animos aptent armis pugnaeque parent se.
iamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
stans celsa in puppi, clipeum cum deinde sinistra
extulit ardentem. clamorem ad sidera tollunt
Dardanidae e muris, spes addita suscitat iras,

tela manu iaciunt, quales sub nubibus atris
Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant
cum sonitu fugiuntque notos clamore secundo.
at Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis, donec versas ad litora puppes
respiciunt totumque adlabi classibus aequor.
ardet apex capiti cristisque a vertice flamma
funditur et vastos umbo vomit aureus ignis,
non secus ac liquida siquando nocte cometae
sanguinei lugubre rubent aut Sirius ardor,
ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
nascitur et laevo contristat lumine caelum.
 Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
litora praecipere et venientis pellere terra.
'quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
in manibus Mars ipse, viri. nunc coniugis esto
quisque suae tectique memor, nunc magna referto
facta, patrum laudes. ultro occurramus ad undam,
dum trepidi egressisque labant vestigia prima.
audentis Fortuna iuvat.'
haec ait et secum versat, quos ducere contra
vel quibus obsessos possit concredere muros.
 Interea Aeneas socios de puppibus altis
pontibus exponit. multi servare recursus
languentis pelagi et brevibus se credere saltu,
per remos alii. speculatus litora Tarchon,
qua vada non spirant nec fracta remurmurat unda,
sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu,
advertit subito proram sociosque precatur:
'nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
frangere nec tali puppim statione recuso,
arrepta tellure semel.' quae talia postquam
effatus Tarchon, socii consurgere tonsis
spumantisque rates arvis inferre Latinis,
donec rostra tenent siccum et sedere carinae
omnes innocuae. sed non puppis tua, Tarchon.
namque inflicta vadi dorso dum pendet iniquo,

anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
solvitur atque viros mediis exponit in undis;
fragmina remorum quos et fluitantia transtra
impediunt retrahitque pedem simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
totam aciem in Teucros et contra in litore sistit.
signa canunt. primus turmas invasit agrestis
Aeneas, omen pugnae, stravitque Latinos,
occiso Therone, virum qui maximus ultro
Aenean petit. huic gladio perque aerea suta,
per tunicam squalentem auro latus haurit apertum.
inde Lichan ferit, exectum iam matre perempta
et tibi, Phoebe, sacrum, casus evadere ferri
quod licuit parvo. nec longe, Cissea durum
immanemque Gyan, sternentis agmina clava,
deiecit Leto: nihil illos Herculis arma
nec validae iuvere manus genitorque Melampus,
Alcidae comes, usque gravis dum terra labores
praebuit. ecce Pharo, voces dum iactat inertis,
intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
tu quoque, flaventem prima lanugine malas
dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardania stratus dextra, securus amorum,
qui iuvenum tibi semper erant, miserande iaceres,
ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
progenies, septem numero; septenaque tela
coniciunt: partim galea clipeoque resultant
inrita, deflexit partim stringentia corpus
alma Venus. fidum Aeneas adfatur Achaten:
'suggere tela mihi: non ullum dextera frustra
torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
Iliacis campis.' tum magnam corripit hastam
et iacit: illa volans clipei transverberat aera
Maeonis et thoraca simul cum pectore rumpit.
huic frater subit Alcanor fratremque ruentem
sustentat dextra: traiecto missa lacerto
protinus hasta fugit servatque cruenta tenorem,
dexteraque ex umero nervis moribunda pependit.
tum Numitor iaculo fratris de corpore rapto

Aenean petiit; sed non et figere contra
est licitum magnique femur perstrinxit Achatae.
hic Curibus, fidens primaevo corpore, Clausus
advenit et rigida Dryopem ferit eminus hasta
sub mentum graviter pressa pariterque loquentis
vocem animamque rapit traiecto gutture: at ille
fronte ferit terram et crassum vomit ore cruorem.
tris quoque Threicios Boreae de gente suprema
et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
per varios sternit casus. accurrit Halaesus
Auruncaeque manus, subit et Neptunia proles,
insignis Messapus equis. expellere tendunt
nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniae. magno discordes aethere venti
proelia ceu tollunt animis et viribus aequis;
non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit;
anceps pugna diu, stant obnixa omnia contra:
haud aliter Troianae acies aciesque Latinae
concurrunt, haeret pede pes densusque viro vir.

At parte ex alia, qua saxa rotantia late
inpulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestris,
ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci
(aspera quis natura loci dimittere quando
suasit equos), unum quod rebus restat egenis,
nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
'quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
per ducis Euandri nomen devictaque bella
spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
fidite ne pedibus. ferro rumpenda per hostis
est via. qua globus ille virum densissimus urget,
hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
numina nulla premunt, mortali urgemur ab hoste
mortales; totidem nobis animaeque manusque.
ecce, maris magna claudit nos obice pontus,
dest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus?'
haec ait et medius densos prorumpit in hostis.
obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
fit Lagus. hunc, magno vellit dum pondere saxum,

intorto figit telo, discrimina costis
per medium qua spina dabat, hastamque receptat
ossibus haerentem. quem non super occupat Hisbo,
ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
dum furit, incautum crudeli morte sodalis
excipit atque ensem tumido in pulmone recondit.
hinc Sthenium petit et Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
vos etiam, gemini, Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
indiscreta suis gratusque parentibus error;
at nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis,
te decisa suum, Laride, dextera quaerit
semianimesque micant digiti ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu et praeclara tuentis
facta viri mixtus dolor et pudor armat in hostis.
tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter
traicit. hoc spatium tantumque morae fuit Ilo.
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
te fugiens fratremque Tyren; curruque volutus
caedit semianimis Rutulorum calcibus arva.
ac velut optato ventis aestate coortis
dispersa inmittit silvis incendia pastor;
correptis subito mediis extenditur una
horrida per latos acies Vulcania campos;
ille sedens victor flammas despectat ovantis:
non aliter socium virtus coit omnis in unum
teque iuvat, Palla. sed bellis acer Halaesus
tendit in adversos seque in sua colligit arma.
hic mactat Ladona Pheretaque Demodocumque,
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
elatam in iugulum, saxo ferit ora Thoantis
ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
fata cavens silvis genitor celarat Halaesum:
ut senior leto canentia lumina solvit,
iniecere manum parcae telisque sacrarunt
Euandri. quem sic Pallas petit ante precatus:

'da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
fortunam atque viam duri per pectus Halaesi.
haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.'
audiit illa deus; dum texit Imaona Halaesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
at non caede viri tanta perterrita Lausus,
pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci,
et vos, o Grais inperdita corpora, Teucri.
agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
extremi addensent acies nec turba moveri
tela manusque sinit. hinc Pallas instat et urget,
hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas,
egregii forma, sed quis Fortuna negarat
in patriam reditus. ipsos concurrere passus
haud tamen inter se magni regnator Olympi;
mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
Interea soror alma monet succedere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
ut vidit socios, 'tempus desistere pugnae;
solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.'
haec ait, et socii cesserunt aequore iusso.
at Rutulum abscessu iuvenis tum, iussa superba
miratus, stupet in Turno corpusque per ingens
lumina volvit obitque truci procul omnia visu,
talibus et dictis it contra dicta tyranni:
'aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis
aut leto insigni; sorti pater aequus utrique est.
tolle minas.' fatus medium procedit in aequor.
frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
desiluit Turnus biiugis, pedes apparat ire
comminus; utque leo, specula cum vidit ab alta
stare procul campis meditantem in proelia taurum,
advolat, haud alia est Turni venientis imago.
hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
ire prior Pallas, siqua fors adiuvet ausum
viribus inparibus, magnumque ita ad aethera fatur:

'per patris hospitium et mensas, quas advena adisti,
te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis.
cernat semineci sibi me rapere arma cruenta
victoremque ferant morientia lumina Turni.'
audiit Alcides iuvenem magnumque sub imo
corde premit gemitum lacrimasque effundit inanis.
tum genitor natum dictis adfatur amicis:
'stat sua cuique dies, breve et inreparabile tempus
omnibus est vitae; sed famam extendere factis,
hoc virtutis opus. Troiae sub moenibus altis
tot gnati cecidere deum, quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. etiam sua Turnum
fata vocant metasque dati pervenit ad aevi.'
sic ait atque oculos Rutulorum reicit arvis.
at Pallas magnis emittit viribus hastam
vaginaque cava fulgentem deripit ensem.
illa volans, umeri surgunt qua tegmina summa,
incidit atque viam clipei molita per oras
tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
hic Turnus ferrō praefixum robur acuto
in Pallanta diu librans iacit atque ita fatur:
'aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.'
dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris,
quem pellis totiens obeat circumdata tauri,
vibranti cuspis medium transverberat ictu
loricaeque moras et pectus perforat ingens.
ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
una eademque via sanguis animusque sequuntur.
corruit in vulnus (sonitum super arma dedere)
et terram hostilem moriens petit ore cruento.
quem Turnus super adsistens
'Arcades, haec' inquit 'memores mea dicta referte
Euandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
largior. haud illi stabunt Aeneia parvo
hospitia.' et laevo pressit pede talia fatus
exanimem, rapiens inmania pondera baltei
inpressumque nefas: una sub nocte iugali
caesa manus iuvenum foede thalamique cruenti,

quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro;
quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
nescia mens hominum fati sortisque futurae
et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
intactum Pallanta et cum spolia ista diemque
oderit. at socii multo gemitu lacrimisque
inpositum scuto referunt Pallanta frequentes.
o dolor atque decus magnum rediture parenti!
haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
cum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos.
  Nec iam fama mali tanti, sed certior auctor
advolat Aeneae, tenui discrimine leti
esse suos, tempus versis succurrere Teucris.
proxima quaeque metit gladio latumque per agmen
ardens limitem agit ferro, te, Turne, superbum
caede nova quaerens. Pallas, Euander, in ipsis
omnia sunt oculis, mensae, quas advena primas
tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
quattuor hic iuvenes, totidem, quos educat Ufens,
viventis rapit, inferias quos immolet umbris
captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
inde Mago procul infensam contenderat hastam.
ille astu subit (at tremibunda supervolat hasta)
et genua amplectens effatur talia supplex:
'per patrios manes et spes surgentis Iuli
te precor, hanc animam serves gnatoque patrique.
est domus alta, iacent penitus defossa talenta
caelati argenti, sunt auri pondera facti
infectique mihi. non hic victoria Teucrum
vertitur aut anima una dabit discrimina tanta.'
dixerat. Aeneas contra cui talia reddit:
'argenti atque auri memoras quae multa talenta,
gnatis parce tuis. belli commercia Turnus
sustulit ista prior iam tum Pallante perempto.
hoc patris Anchisae manes, hoc sentit Iulus.'
sic fatus galeam laeva tenet atque reflexa
cervice orantis capulo tenus adplicat ensem.
nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,

infula cui sacra redimibat tempora vitta,
totus conlucens veste atque insignibus armis:
quem congressus agit campo lapsumque superstans
immolat ingentique umbra tegit; arma Serestus
lecta refert umeris, tibi, rex Gradive, tropaeum.
instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Caeculus et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
et totum clipei ferro deiecerat orbem
(dixerat ille aliquid magnum vimque adfore verbo
crediderat caeloque animum fortasse ferebat
canitiemque sibi et longos promiserat annos):
Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,
silvicolae Fauno Dryope quem nympha crearat,
obvius ardenti sese obtulit. ille reducta
loricam clipeique ingens onus impedit hasta;
tum caput orantis nequiquam et multa parantis
dicere deturbat terrae truncumque tepentem
provolvens super haec inimico pectore fatur:
'istic nunc, metuende, iace. non te optima mater
condet humo patrioque onerabit membra sepulchro:
alitibus linquere feris aut gurgite mersum
unda feret piscesque inpasti vulnera lambent.'
protinus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
persequitur fortemque Numam fulvumque Camertem,
magnanimo Volcente satum, ditissimus agri
qui fuit Ausonidum et tacitis regnavit Amyclis.
Aegaeon qualis, centum cui bracchia dicunt
centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
pectoribusque arsisse, Iovis cum fulmina contra
tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses:
sic toto Aeneas desaevit in aequore victor,
ut semel intepuit mucro. quin ecce Niphaei
quadriiugis in equos adversaque pectora tendit.
atque illi longe gradientem et dira frementem
ut videre, metu versi retroque ruentes
effunduntque ducem rapiuntque ad litora currus.
interea biiugis infert se Lucagus albis
in medios fraterque Liger; sed frater habenis

flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
haud tulit Aeneas tanto fervore furentis:
inruit adversaque ingens apparuit hasta.
cui Liger:
'non Diomedis equos nec currum cernis Achilli
aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aevi
his dabitur terris.' vaesano talia late
dicta volant Ligeri. sed non et Troius heros
dicta parat contra; iaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
admonuit biiugos, proiecto dum pede laevo
aptat se pugnae, subit oras hasta per imas
fulgentis clipei, tum laevum perforat inguen;
excussus curru moribundus volvitur arvis.
quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
'Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
prodidit aut vanae vertere ex hostibus umbrae;
ipse rotis saliens iuga deseris.' haec ita fatus
arripuit biiugos; frater tendebat inertis
infelix palmas, curru delapsus eodem:
'per te, per qui te talem genuere parentes,
vir Troiane, sine hanc animam et miserere precantis.'
pluribus oranti Aeneas: 'haud talia dudum
dicta dabas. morere et fratrem ne desere frater.'
tum, latebras animae, pectus mucrone recludit.
talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
more furens. tandem erumpunt et castra relinquunt
Ascanius puer et nequiquam obsessa iuventus.
Iunonem interea compellat Iuppiter ultro:
'o germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Troianas sustentat opes, non vivida bello
dextra viris animusque ferox patiensque pericli.'
cui Iuno submissa: 'quid, o pulcherrime coniunx,
sollicitas aegram et tua tristia iussa timentem?
si mihi, quae quondam fuerat quamque esse decebat,
vis in amore foret, non hoc mihi namque negares,
omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum

et Dauno possem incolumem servare parenti.
nunc pereat Teucrisque pio det sanguine poenas.
ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater, et tua larga
saepe manu multisque oneravit limina donis.'
cui rex aetherii breviter sic fatus Olympi:
'si mora praesentis leti tempusque caduco
oratur iuveni meque hoc ita ponere sentis,
tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fatis.
hactenus indulsisse vacat. sin altior istis
sub precibus venia ulla latet totumque moveri
mutarive putas bellum, spes pascis inanis.'
et Iuno adlacrimans: 'quid, si, quae voce gravaris,
mente dares atque haec Turno rata vita maneret?
nunc manet insontem gravis exitus, aut ego veri
vana feror. quod ut o potius formidine falsa
ludar et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!'
haec ubi dicta dedit, caelo se protinus alto
misit, agens hiemem nimbo succincta per auras,
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
in faciem Aeneae (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis clipeumque iubasque
divini adsimulat capitis, dat inania verba,
dat sine mente sonum gressusque effingit euntis,
morte obita qualis fama est volitare figuras
aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
at primas laeta ante acies exultat imago
inritatque virum telis et voce lacessit.
instat cui Turnus stridentemque eminus hastam
conicit; illa dato vertit vestigia tergo.
tum vero Aenean aversum ut cedere Turnus
credidit atque animo spem turbidus hausit inanem,
'quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
hac dabitur dextra tellus quaesita per undas.'
talia vociferans sequitur strictumque coruscat
mucronem, nec ferre videt sua gaudia ventos.
forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
expositis stabat scalis et ponte parato,

qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
huc sese trepida Aeneae fugientis imago
conicit in latebras, nec Turnus segnior instat
exuperatque moras et pontis transilit altos.
vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem
avulsamque rapit revoluta per aequora navem.
662 tum levis haud ultra latebras iam quaerit imago,
663 sed sublime volans nubi se inmiscuit atrae.
660 illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
obvia multa virum demittit corpora Morti,
cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
respicit ignarus rerum ingratusque salutis
et duplicis cum voce manus ad sidera tendit:
'omnipotens genitor, tanton me crimine dignum
duxisti et talis voluisti expendere poenas?
quo feror? unde abii? quae me fuga quemve reducit?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
quosne (nefas) omnis infanda in morte reliqui
et nunc palantis video gemitumque cadentum
accipio? quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat
terra mihi? vos o potius miserescite, venti;
in rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
ferte ratem saevisque vadis inmittite syrtis,
quo neque me Rutuli nec conscia fama sequatur.'
haec memorans animo nunc huc, nunc fluctuat illuc,
an sese mucrone ob tantum dedecus amens
induat et crudum per costas exigat ensem,
fluctibus an iaciat mediis et litora nando
curva petat Teucrumque iterum se reddat in arma.
ter conatus utramque viam, ter maxima Iuno
continuit iuvenemque animi miserata repressit.
labitur alta secans fluctuque aestuque secundo
et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Iovis interea monitis Mezentius ardens
succedit pugnae Teucrosque invadit ovantis.
concurrunt Tyrrhenae acies atque omnibus uni,
uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
ille velut rupes, vastum quae prodit in aequor,

obvia ventorum furiis expostaque ponto,
vim cunctam atque minas perfert caelique marisque,
ipsa immota manens, prolem Dolichaonis Hebrum
sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem,
sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
occupat os faciemque adversam, poplite Palmum
succiso volvi segnem sinit, armaque Lauso
donat habere umeris et vertice figere cristas.
nec non Euanthen Phrygium Paridisque Mimanta
aequalem comitemque, una quem nocte Theano
in lucem genitori Amyco dedit et face praegnas
Cisseis regina Parim: Paris urbe paterna
occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
ac velut ille canum morsu de montibus altis
actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
defendit multosque palus Laurentia, silva
pastus harundinea, postquam inter retia ventum est,
substitit infremuitque ferox et inhorruit armos,
nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus,
sed iaculis tutisque procul clamoribus instant,
ille autem inpavidus partis cunctatur in omnis, 716
dentibus infrendens, et tergo decutit hastas: 717
haud aliter, iustae quibus est Mezentius irae, 713
non ulli est animus stricto concurrere ferro;
missilibus longe et vasto clamore lacessunt. 715
venerat antiquis Corythi de finibus Acron, 718
Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos:
hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
purpureum pinnis et pactae coniugis ostro,
inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans,
(suadet enim vaesana fames) si forte fugacem
conspexit capream aut surgentem in cornua cervum,
gaudet, hians immane, comasque arrexit et haeret
visceribus super incumbens, lavit inproba taeter
ora cruor:
sic ruit in densos alacer Mezentius hostis.
sternitur infelix Acron et calcibus atram
tundit humum expirans infractaque tela cruentat.
atque idem fugientem haud est dignatus Oroden

sternere nec iacta caecum dare cuspide vulnus;
obvius adversoque occurrit seque viro vir
contulit, haud furto melior sed fortibus armis.
tum super abiectum posito pede nixus et hasta
'pars belli haud temnenda, viri, iacet altus Orodes.'
conclamant socii laetum paeana secuti.
ille autem expirans 'non me, quicumque es, inulto,
victor, nec longum laetabere; te quoque fata
prospectant paria atque eadem mox arva tenebis.'
ad quem subridens mixta Mezentius ira
'nunc morere. ast de me divum pater atque hominum rex
viderit.' hoc dicens eduxit corpore telum.
olli dura quies oculos et ferreus urget
somnus, in aeternam clauduntur lumina noctem.
Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen,
Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen,
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten,
illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
hunc peditem. pedes et Lycius processerat Agis;
quem tamen haud expers Valerus virtutis avitae
deicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces
insidiis, iaculo et longe fallente sagitta.
Iam gravis aequabat luctus et mutua Mavors
funera; caedebant pariter pariterque ruebant
victores victique, neque his fuga nota neque illis.
di Iovis in tectis iram miserantur inanem
amborum et tantos mortalibus esse labores:
hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno,
pallida Tisiphone media inter milia saevit.
at vero ingentem quatiens Mezentius hastam
turbidus ingreditur campo. quam magnus Orion,
cum pedes incedit medii per maxima Nerei
stagna viam scindens, umero supereminet undas
aut, summis referens annosam montibus ornum,
ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
talis se vastis infert Mezentius armis.
huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
obvius ire parat. manet inperterritus ille,
hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;

atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae,
'dextra mihi deus et telum, quod missile libro,
nunc adsint! voveo praedonis corpore raptis
indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum
Aeneae.' dixit stridentemque eminus hastam
iecit; at illa volans clipeo est excussa proculque
egregium Antoren latus inter et ilia figit,
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
haeserat Euandro atque Itala consederat urbe.
sternitur infelix alieno vulnere caelumque
aspicit et dulcis moriens reminiscitur Argos.
tum pius Aeneas hastam iacit: illa per orbem
aere cavum triplici, per linea terga tribusque
transit intextum tauris opus imaque sedit
inguine; sed viris haud pertulit. ocius ensem
Aeneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
eripit a femine et trepidanti fervidus instat.
ingemuit cari graviter genitoris amore,
ut vidit, Lausus, lacrimaeque per ora volutae.
hic mortis durae casum tuaque optima facta,
siqua fidem tanto est operi latura vetustas,
non equidem nec te, iuvenis memorande, silebo.
ille pedem referens et inutilis inque ligatus
cedebat clipeoque inimicum hastile trahebat.
proripuit iuvenis seseque inmiscuit armis
iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem ipsumque morando
sustinuit; socii magno clamore sequuntur,
dum genitor nati parma protectus abiret,
telaque coniciunt proturbantque eminus hostem
missilibus. furit Aeneas tectusque tenet se.
ac velut, effusa siquando grandine nimbi
praecipitant, omnis campis diffugit arator,
omnis et agricola et tuta latet arce viator,
aut amnis ripis aut alti fornice saxi,
dum pluit in terris, ut possint sole reducto
exercere diem: sic obrutus undique telis
Aeneas nubem belli, dum detonet omnis,
sustinet et Lausum increpitat Lausoque minatur:

'quo moriture ruis maioraque viribus audes?
fallit te incautum pietas tua.' nec minus ille
exultat demens, saevae iamque altius irae
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
parcae fila legunt: validum namque exigit ensem
per medium Aeneas iuvenem totumque recondit.
transit et parmam mucro, levia arma minacis,
et tunicam, molli mater quam neverat auro,
implevitque sinum sanguis; tum vita per auras
concessit maesta ad manis corpusque reliquit.
at vero ut vultum vidit morientis et ora,
ora modis Anchisiades pallentia miris,
ingemuit miserans graviter dextramque tetendit
et mentem patriae strinxit pietatis imago.
'quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
arma, quibus laetatus, habe tua, teque parentum
manibus et cineri, siqua est ea cura, remitto.
hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextra cadis.' increpat ultro
cunctantis socios et terra sublevat ipsum,
sanguine turpantem comptos de morte capillos.
  Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
vulnera siccabat lymphis corpusque levabat
arboris adclinis trunco. procul aerea ramis
dependet galea et prato gravia arma quiescunt.
stant lecti circum iuvenes: ipse aeger, anhelans
colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
multa super Lauso rogitat multumque remittit,
qui revocent maestique ferant mandata parentis.
at Lausum socii exanimem super arma ferebant
flentes, ingentem atque ingenti vulnere victum.
adgnovit longe gemitum praesaga mali mens:
canitiem multo deformat pulvere et ambas
ad caelum tendit palmas et corpore inhaeret.
'tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
ut pro me hostili paterer succedere dextrae,
quem genui? tuane haec genitor per vulnera servor,
morte tua vivens? heu, nunc misero mihi demum

exitium infelix, nunc alte vulnus adactum!
idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
debueram patriae poenas odiisque meorum:
omnis per mortis animam sontem ipse dedissem!
nunc vivo neque adhuc homines lucemque relinquo.
sed linquam.' simul hoc dicens attollit in aegrum
se femur et, quamquam vis alto vulnere tardat,
haud deiectus equum duci iubet. hoc decus illi,
hoc solamen erat, bellis hoc victor abibat
omnibus. adloquitur maerentem et talibus infit:
'Rhaebe, diu, res siqua diu mortalibus ulla est,
viximus. aut hodie victor spolia illa cruenta
et caput Aeneae referes Lausique dolorum
ultor eris mecum, aut, aperit si nulla viam vis,
occumbes pariter: neque enim, fortissime, credo,
iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.'
dixit et exceptus tergo consueta locavit
membra manusque ambas iaculis oneravit acutis,
aere caput fulgens cristaque hirsutus equina.
sic cursum in medios rapidus dedit. aestuat ingens
uno in corde pudor mixtoque insania luctu.
atque hic Aenean magna ter voce vocavit.
Aeneas agnovit enim laetusque precatur:
'sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo!
incipias conferre manum.'
tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
ille autem 'quid me erepto, saevissime, nato
terres? haec via sola fuit, qua perdere posses.
nec mortem horremus nec divum parcimus ulli.
desine: nam venio moriturus et haec tibi porto
dona prius.' dixit telumque intorsit in hostem.
inde aliud super atque aliud figitque volatque
ingenti gyro, sed sustinet aureus umbo.
ter circum adstantem laevos equitavit in orbes,
tela manu iaciens, ter secum Troius heros
inmanem aerato circumfert tegmine silvam.
inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
vellere et urgetur pugna congressus iniqua,

multa movens animo iam tandem erumpit et inter
bellatoris equi cava tempora conicit hastam.
tollit se arrectum quadrupes et calcibus auras
verberat effusumque equitem super ipse secutus
implicat eiectoque incumbit cernuus armo.
clamore incendunt caelum Troesque Latinique.
advolat Aeneas vaginaque eripit ensem
et super haec 'ubi nunc Mezentius acer et illa
effera vis animi?' contra Tyrrhenus, ut auras
suspiciens hausit caelum mentemque recepit:
'hostis amare, quid increpitas mortemque minaris?
nullum in caede nefas, nec sic ad proelia veni,
nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
unum hoc per siqua est victis venia hostibus oro:
corpus humo patiare tegi. scio acerba meorum
circumstare odia: hunc, oro, defende furorem
et me consortem nati concede sepulchro.'
haec loquitur iuguloque haud inscius accipit ensem
undantique animam diffundit in arma cruore.

AENEIDOS

LIBER XI.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit:
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
praecipitant curae turbataque funere mens est,
vota deum primo victor solvebat Eoo.
ingentem quercum decisis undique ramis
constituit tumulo fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias, tibi, magne, tropaeum,
bellipotens; aptat rorantis sanguine cristas
telaque trunca viri et bis sex thoraca petitum
perfossumque locis, clipeumque ex aere sinistrae
subligat atque ensem collo suspendit eburnum.
tum socios (namque omnis eum stipata tegebat

turba ducum) sic incipiens hortatur ovantis:
'maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
quod superest; haec sunt spolia et de rege superbo
primitiae manibusque meis Mezentius hic est.
nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
arma parate animis et spe praesumite bellum,
nequa mora ignaros, ubi primum vellere signa
adnuerint superi pubemque educere castris,
inpediat segnisve metu sententia tardet.
interea socios inhumataque corpora terrae
mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est.
ite,' ait, 'egregias animas, quae sanguine nobis
hanc patriam peperere suo, decorate supremis
muneribus maestamque Euandri primus ad urbem
mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.'
Sic ait inlacrimans recipitque ad limina gressum,
corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes
servabat senior, qui Parrhasio Euandro
armiger ante fuit, sed non felicibus aeque
tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
circum omnis famulumque manus Troianaque turba
et maestum Iliades crinem de more solutae.
ut vero Aeneas foribus sese intulit altis,
ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
pectoribus maestoque inmugit regia luctu.
ipse caput nivei fultum Pallantis et ora
ut vidit levique patens in pectore vulnus
cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis:
'tene' inquit, 'miserande puer, cum laeta veniret,
invidit Fortuna mihi, ne regna videres
nostra neque ad sedes victor veherere paternas?
non haec Euandro de te promissa parenti
discedens dederam, cum me complexus euntem
mitteret in magnum imperium metuensque moneret
acris esse viros, cum dura proelia gente.
et nunc ille quidem spe multum captus inani
fors et vota facit cumulatque altaria donis;
nos iuvenem exanimum et nil iam caelestibus ullis

debentem vano maesti comitamur honore.
infelix, nati funus crudele videbis!
hi nostri reditus expectatique triumphi?
haec mea magna fides? at non, Euandre, pudendis
vulneribus pulsum aspicies nec sospite dirum
optabis nato funus pater. ei mihi, quantum
praesidium Ausonia et quantum tu perdis, Iule!'
  Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
imperat et toto lectos ex agmine mittit
mille viros, qui supremum comitentur honorem
intersintque patris lacrimis, solacia luctus
exigua ingentis, misero sed debita patri.
haud segnes alii crates et molle feretrum
arbuteis texunt virgis et vimine querno
extructosque toros obtentu frondis inumbrant.
hic iuvenem agresti sublimem stramine ponunt,
qualem virgineo demessum pollice florem
seu mollis violae seu languentis hyacinthi,
cui neque fulgor adhuc nec dum sua forma recessit;
non iam mater alit tellus virisque ministrat.
tum geminas vestes auroque ostroque rigentis
extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
fecerat et tenui telas discreverat auro.
harum unam iuveni supremum maestus honorem
induit arsurasque comas obnubit amictu,
multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
aggerat et longo praedam iubet ordine duci.
addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem.
vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
inferias, caeso sparsurus sanguine flammas,
indutosque iubet truncos hostilibus armis
ipsos ferre duces inimicaque nomina figi.
ducitur infelix aevo confectus Acoetes,
pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora,
sternitur et toto proiectus corpore terrae.
ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
post bellator equus positis insignibus Aethon
it lacrimans guttisque umectat grandibus ora.

hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
victor habet. tum maesta phalanx Teucrique sequuntur
Tyrrhenique omnes et versis Arcades armis.
postquam omnis longe comitum processerat ordo,
substitit Aeneas gemituque haec addidit alto:
'nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
fata vocant: salve aeternum mihi, maxime Palla,
aeternumque vale.' nec plura effatus ad altos
tendebat muros gressumque in castra ferebat.
Iamque oratores aderant ex urbe Latina,
velati ramis oleae veniamque rogantes:
corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
redderet ac tumulo sineret succedere terrae;
nullum cum victis certamen et aethere cassis;
parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
quos bonus Aeneas haud aspernanda precantis
prosequitur venia et verbis haec insuper addit:
'quaenam vos tanto fortuna indigna, Latini,
implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
pacem me exanimis et Martis sorte peremptis
oratis? equidem et vivis concedere vellem.
nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent;
nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
hospitia et Turni potius se credidit armis.
aequius huic Turnum fuerat se opponere morti.
si bellum finire manu, si pellere Teucros
apparat, his mecum decuit concurrere telis;
vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
nunc ite et miseris supponite civibus ignem.'
dixerat Aeneas. illi obstipuere silentes
conversique oculos inter se atque ora tenebant.
tum senior semperque odiis et crimine Drances
infensus iuveni Turno sic ore vicissim
orsa refert: 'o fama ingens, ingentior armis
vir Troiane, quibus caelo te laudibus aequem?
iustitiaene prius mirer belline laborum?
nos vero haec patriam grati referemus ad urbem
et te, siqua viam dederit fortuna, Latino
iungemus regi. quaerat sibi foedera Turnus.

quin et fatalis murorum attollere moles
saxaque subvectare umeris Troiana iuvabit.'
dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
bis senos pepigere dies et pace sequestra
per silvas Teucri mixtique inpune Latini
erravere iugis. ferro sonat alta bipenni
fraxinus, evertunt actas ad sidera pinos,
robora nec cuneis et olentem scindere cedrum
nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Euandrum Euandrique domos et moenia replet,
quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere et de more vetusto
funereas rapuere faces; lucet via longo
ordine flammarum et late discriminat agros.
contra turba Phrygum veniens plangentia iungit
agmina. quae postquam matres succedere tectis
viderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
at non Euandrum potis est vis ulla tenere,
sed venit in medios. feretro Pallanta reposto
procubuit super atque haeret lacrimansque gemensque,
et via vix tandem voci laxata dolore est:
'non haec, o Palla, dederas promissa parenti.
cautius ut saevo velles te credere Marti!
haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis
et praedulce decus primo certamine posset.
primitiae iuvenis miserae bellique propinqui
dura rudimenta et nulli exaudita deorum
vota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
felix morte tua neque in hunc servata dolorem!
contra ego vivendo vici mea fata, superstes
restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem
atque haec pompa domum me, non Pallanta referret!
nec vos arguerim, Teucri, nec foedera nec quas
iunximus hospitio dextras: sors ista senectae
debita erat nostrae. quod si inmatura manebat
mors gnatum, caesis Volscorum milibus ante
ducentem in Latium Teucros cecidisse iuvabit.

quin ego non alio digner te funere, Palla,
quam pius Aeneas et quam magni Phryges et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera Leto;
tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis,
esset par aetas et idem si robur ab annis,
Turne. sed infelix Teucros quid demoror armis?
vadite et haec memores regi mandata referte:
quod vitam moror invisam, Pallante perempto,
dextera causa tua est, Turnum gnatoque patrique
quam debere vides. meritis vacat hic tibi solus
fortunaeque locus. non vitae gaudia quaero
(nec fas), sed gnato manis perferre sub imos.'
  Aurora interea miseris mortalibus almam
extulerat lucem, referens opera atque labores:
iam pater Aeneas, iam curvo in litore Tarchon
constituere pyras. huc corpora quisque suorum
more tulere patrum, subiectisque ignibus atris
conditur in tenebras altum caligine caelum.
ter circum accensos cincti fulgentibus armis
decurrere rogos, ter maestum funeris ignem
lustravere in equis ululatusque ore dedere.
spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
it caelo clamorque virum clangorque tubarum.
hic alii spolia occisis derepta Latinis
coniciunt igni, galeas ensesque decoros
frenaque ferventisque rotas, pars munera nota,
ipsorum clipeos et non felicia tela.
multa boum circa mactantur corpora Morti,
saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
in flammam iugulant pecudes. tum litore toto
ardentis spectant socios semustaque servant
busta neque avelli possunt, nox umida donec
invertit caelum stellis ardentibus aptum.
  Nec minus et miseri diversa in parte Latini
innumeras struxere pyras et corpora partim
multa virum terrae infodiunt avectaque partim
finitimos tollunt in agros urbique remittunt,
cetera confusaeque ingentem caedis acervum

nec numero nec honore cremant; tunc undique vasti
certatim crebris conlucent ignibus agri.
tertia lux gelidam caelo dimoverat umbram:
maerentes altum cinerem et confusa ruebant
ossa focis tepidoque onerabant aggere terrae.
iam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
praecipuus fragor et longi pars maxima luctus.
hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum
pectora maerentum puerique parentibus orbi
dirum execrantur bellum Turnique hymenaeos;
ipsum armis ipsumque iubent decernere ferro,
qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
ingravat haec saevus Drances solumque vocari
testatur, solum posci in certamina Turnum.
multa simul contra variis sententia dictis
pro Turno, et magnum reginae nomen obumbrat,
multa virum meritis sustentat fama tropaeis.
Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
ecce super maesti magna Diomedis ab urbe
legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
tantorum inpensis operum, nil dona neque aurum
nec magnas valuisse preces, alia arma Latinis
quaerenda aut pacem Troiano ab rege petendum.
deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
fatalem Aenean manifesto numine ferri
admonet ira deum tumulique ante ora recentes.
ergo concilium magnûm primosque suorum
imperio accitos alta intra limina cogit.
olli convenere fluuntque ad regia plenis
tecta viis. sedet in mediis et maximus aevo
et primus sceptris haud laeta fronte Latinus.
atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
quae referant, fari iubet et responsa reposcit
ordine cuncta suo. tum facta silentia linguis,
et Venulus dicto parens ita farier infit:
'Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra
atque iter emensi casus superavimus omnis
contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis

victor Gargani condebat Iapygis arvis.
postquam introgressi et coram data copia fandi,
munera praeferimus, nomen patriamque docemus,
qui bellum intulerint, quae causa attraxerit Arpos.
auditis ille haec placido sic reddidit ore:
"o fortunatae gentes, Saturnia regna,
antiqui Ausonii, quae vos fortuna quietos
sollicitat suadetque ignota lacessere bella?
quicumque Iliacos ferro violavimus agros
(mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
quos Simois premat ille viros), infanda per orbem
supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervae
sidus et Euboicae cautes ultorque Caphereus.
militia ex illa diversum ad litus abacti
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
exulat, Aetnaeos vidit Cyclopas Ulixes.
ipse Mycenaeus magnorum ductor Achivom 266
coniugis infandae prima intra limina dextra 267
oppetiit, devictam Asiam subsedit adulter. 268
regna Neoptolemi referam versosque penates 264
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros? 265
invidisse deos, patriis ut redditus aris 269
coniugium optatum et pulchram Calydona viderem?
nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
et socii amissi petierunt aethera pinnis
fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus implent.
haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
tempore, cum ferro caelestia corpora demens
adpetii et Veneris violavi volnere dextram.
ne vero, ne me ad talis inpellite pugnas.
nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama, nec veterum memini laetorve malorum.
munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
vertite ad Aenean. stetimus tela aspera contra
contulimusque manus: experto credite, quantus
in clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
si duo praeterea talis Idaea tulisset

terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus et versis lugeret Graecia fatis.
quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
haesit et in decimum vestigia rettulit annum.
ambo animis, ambo insignes praestantibus armis;
hic pietate prior. coeant in foedera dextrae,
qua datur; ast armis concurrant arma cavete."
et responsa simul quae sint, rex optime, regis
audisti et quae sit magno sententia bello.'

Vix ea legati, variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur
cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur
vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
ut primum placati animi et trepida ora quierunt,
praefatus divos solio rex infit ab alto:

'Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
et vellem et fuerat melius, non tempore tali
cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
bellum inportunum, cives, cum gente deorum
invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
proelia, nec victi possunt absistere ferro.
spem siquam adscitis Aetolum habuistis in armis,
ponite. spes sibi quisque; sed haec quam angusta, videtis.
cetera qua rerum iaceant perculsa ruina,
ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
nec quemquam incuso: potuit quae plurima virtus
esse, fuit; toto certatum est corpore regni.
nunc adeo, quae sit dubiae sententia menti,
expediam et paucis (animos adhibete) docebo.
est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
longus in occasum, finis super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt et vomere duros
exercent colles atque horum asperrima pascunt.
haec omnis regio et celsi plaga pinea montis
cedat amicitiae Teucrorum, et foederis aequas
dicamus leges sociosque in regna vocemus;
considant, si tantus amor, et moenia condant.
sin alios finis aliamque capessere gentem

est animus possuntque solo decedere nostro,
bis denas Italo texamus robore navis,
seu pluris complere valent: iacet omnis ad undam
materies; ipsi numerumque modumque carinis
praecipiant, nos aera, manus, navalia demus.
praeterea, qui dicta ferant et foedera firment,
centum oratores prima de gente Latinos
ire placet pacisque manu praetendere ramos,
munera portantis aurique eborisque talenta
et sellam regni trabeamque insignia nostri.
consulite in medium et rebus succurrite fessis.'
Tum Drances, idem infensus, quem gloria Turni
obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
(largus opum et lingua melior, sed frigida bello
dextera, consiliis habitus non futtilis auctor,
seditione potens; genus huic materna superbum
nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;)
surgit et his onerat dictis atque aggerat iras:
'rem nulli obscuram nostrae nec vocis egentem
consulis, o bone rex: cuncti se scire fatentur,
quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
det libertatem fandi flatusque remittat,
cuius ob auspicium infaustum moresque sinistros
(dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
lumina tot cecidisse ducum totamque videmus
consedisse urbem luctu, dum Troia temptat
castra, fugae fidens, et caelum territat armis.
unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, unum, optime regum,
adicias, nec te ullius violentia vincat,
quin natam egregio genero dignisque hymenaeis
des, pater, et pacem hanc aeterno foedere firmes.
quod si tantus habet mentes et pectora terror,
ipsum obtestemur veniamque oremus ab ipso:
cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
quid miseros totiens in aperta pericula cives
proicis, o Latio caput horum et causa malorum?
nulla salus bello; pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.

primus ego, invisum quem tu tibi fingis (et esse
nil moror), en supplex venio. miserere tuorum,
pone animos et pulsus abi. sat funera fusi
vidimus, ingentis et desolavimus agros.
aut si fama movet, si tantum pectore robur
concipis et si adeo dotalis regia cordi est,
aude atque adversum fidens fer pectus in hostem.
scilicet ut Turno contingat regia coniunx,
nos, animae viles, inhumata infletaque turba,
sternamur campis. etiam tu, siqua tibi vis,
si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
qui vocat.'

Talibus exarsit dictis violentia Turni;
dat gemitum rumpitque has imo pectore voces:
'larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
tum, cum bella manus poscunt, patribusque vocatis
primus ades. sed non replenda est curia verbis,
quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
agger moerorum nec inundant sanguine fossae.
proinde tona eloquio (solitum tibi) meque timoris
argue tu, Drance, quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit passimque tropaeis
insignis agros. possit quid vivida virtus,
experiare licet: nec longe scilicet hostes
quaerendi nobis; circumstant undique muros.
imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
semper erit?
pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
sanguine et Euandri totam cum stirpe videbit
procubuisse domum atque exutos Arcadas armis?
haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens
et quos mille die victor sub Tartara misi,
inclusus muris hostilique aggere saeptus.
"nulla salus bello." capiti cane talia, demens,
Dardanio rebusque tuis. proinde omnia magno
ne cessa turbare metu atque extollere vires
gentis bis victae, contra premere arma Latini.

nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremescunt,
[nunc et Tydides et Larisaeus Achilles,]
amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
vel cum se pavidum contra mea iurgia fingit
artificis scelus et formidine crimen acerbat.
numquam animam talem dextra hac (absiste moveri)
amittes: habitet tecum et sit pectore in isto.
nunc ad te et tua magna, pater, consulta revertor.
si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
si tam deserti sumus et semel agmine verso
funditus occidimus neque habet Fortuna regressum,
oremus pacem et dextras tendamus inertis.
quamquam o si solitae quicquam virtutis adesset!
ille mihi ante alios fortunatusque laborum
egregiusque animi, qui, nequid tale videret,
procubuit moriens et humum semel ore momordit.
sin et opes nobis et adhuc intacta iuventus
auxilioque urbes Italae populique supersunt,
sin et Troianis cum multo gloria venit
sanguine (sunt illis sua funera, parque per omnis
tempestas) cur indecores in limine primo
deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
multa dies variique labor mutabilis aevi
rettulit in melius, multos alterna revisens
lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
at Messapus erit felixque Tolumnius et quos
tot populi misere duces, nec parva sequetur
gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
est et Volscorum egregia de gente Camilla,
agmen agens equitum et florentis aere catervas.
quod si me solum Teucri in certamina poscunt
idque placet tantumque bonis communibus obsto,
non adeo has exosa manus Victoria fugit,
ut tanta quicquam pro spe temptare recusem.
ibo animis contra, vel magnum praestet Achillem
factaque Volcani manibus paria induat arma
ille licet. vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,

devovi. solum Aeneas vocat. et vocet oro,
nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
morte luat, sive est virtus et gloria, tollat.'
Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
certantes: castra Aeneas aciemque movebat.
nuntius ingenti per regia tecta tumultu
ecce ruit magnisque urbem terroribus implet,
instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
extemplo turbati animi concussaque volgi
pectora et arrectae stimulis haud mollibus irae.
arma manu trepidi poscunt, fremit arma iuventus,
flent maesti mussantque patres. hic undique clamor
dissensu vario magnus se tollit ad auras,
haud secus atque alto in luco cum forte catervae
consedere avium piscosove amne Padusae
dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
'immo' ait 'o cives' arrepto tempore Turnus,
'cogite concilium et pacem laudate sedentes;
illi armis in regna ruunt.' nec plura locutus
corripuit sese et tectis citus extulit altis.
'tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis,
duc' ait 'et Rutulos. equitem, Messapus, in armis,
et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
pars aditus urbis firmet turrisque capessat;
cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.'
ilicet in muros tota discurritur urbe.
concilium ipse pater et magna incepta Latinus
deserit ac tristi turbatus tempore differt
multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Aenean generumque adsciverit urbi.
praefodiunt alii portas aut saxa sudesque
subvectant. bello dat signum rauca cruentum
bucina. tum muros varia cinxere corona
matronae puerique; vocat labor ultimus omnis.
nec non ad templum summasque ad Palladis arces
subvehitur magna matrum regina caterva,
dona ferens, iuxtaque comes Lavinia virgo,
causa mali tanti, oculos deiecta decoros.

succedunt matres et templum ture vaporant
et maestas alto fundunt de limine voces:
'armipotens, praeses belli, Tritonia virgo,
frange manu telum Phrygii praedonis et ipsum
pronum sterne solo portisque effunde sub altis.'
cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.
iamque adeo rutilum thoraca indutus aenis
horrebat squamis surasque incluserat auro,
tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensem
fulgebatque alta decurrens aureus arce
exultatque animis et spe iam praecipit hostem:
qualis ubi abruptis fugit praesepia vinclis
tandem liber equus campoque potitus aperto
aut ille in pastus armentaque tendit equarum
aut adsuetus aquae perfundi flumine noto
emicat arrectisque fremit cervicibus alte
luxurians, luduntque iubae per colla, per armos.
obvia cui Volscorum acie comitante Camilla
occurrit portisque ab equo regina sub ipsis
desiluit, quam tota cohors imitata relictis
ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
'Turne, sui merito siqua est fiducia forti,
audeo et Aeneadum promitto occurrere turmae
solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
me sine prima manu temptare pericula belli,
tu pedes ad muros subsiste et moenia serva.'
Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
'o decus Italiae virgo, quas dicere grates
quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
iste animus supra, mecum partire laborem.
Aeneas, ut fama fidem missique reportant
exploratores, equitum levia inprobus arma
praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
per deserta iugo superans adventat ad urbem.
furta paro belli convexo in tramite silvae,
ut bivias armato obsidam milite fauces.
tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis;
tecum acer Messapus erit turmaeque Latinae
Tiburtique manus; ducis et tu concipe curam.'

sic ait et paribus Messapum in proelia dictis
hortatur sociosque duces et pergit in hostem.
est curvo anfractu valles, adcommoda fraudi
armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
urget utrimque latus, tenuis quo semita ducit
angustaeque ferunt fauces aditusque maligni.
hanc super in speculis summoque in vertice montis
planities ignota iacet tutique receptus,
seu dextra laevaque velis occurrere pugnae,
sive instare iugis et grandia volvere saxa.
huc iuvenis nota fertur regione viarum
arripuitque locum et silvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
compellabat et has tristis Latonia voces
ore dabat: 'graditur bellum ad crudele Camilla,
o virgo, et nostris nequiquam cingitur armis,
cara mihi ante alias. neque enim novus iste Dianae
venit amor subitaque animum dulcedine movit.
pulsus ob invidiam regno viresque superbas
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
infantem fugiens media inter proelia belli
sustulit exilio comitem matrisque vocavit
nomine Casmillae, mutata parte, Camillam.
ipse sinu prae se portans iuga longa petebat
solorum nemorum; tela undique saeva premebant
et circumfuso volitabant milite Volsci.
ecce fugae medio summis Amasenus abundans
spumabat ripis; tantus se nubibus imber
ruperat. ille, innare parans, infantis amore
tardatur caroque oneri timet. omnia secum
versanti subito vix haec sententia sedit:
telum inmane manu valida quod forte gerebat
bellator, solidum nodis et robore cocto,
huic natam, libro et silvestri subere clausam,
implicat atque habilem mediae circumligat hastae;
quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
"alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
ipse pater famulam voveo; tua prima per auras

tela tenens supplex hostem fugit. accipe, testor,
diva tuam, quae nunc dubiis committitur auris."
dixit et adducto contortum hastile lacerto
inmittit: sonuere undae, rapidum super amnem
infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
at Metabus, magna propius iam urgente caterva,
dat sese fluvio atque hastam cum virgine victor
gramineo, donum Triviae, de caespite vellit.
non illum tectis ullae, non moenibus urbes
accepere neque ipse manus feritate dedisset:
pastorum et solis exegit montibus aevum.
hic natam in dumis interque horrentia lustra
armentalis equae mammis et lacte ferino
nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
utque pedum primis infans vestigia plantis
institerat, iaculo palmas armavit acuto
spiculaque ex umero parvae suspendit et arcum.
pro crinali auro, pro longae tegmine pallae
tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
tela manu iam tum tenera puerilia torsit
et fundam tereti circum caput egit habena
Strymoniamque gruem aut album deiecit olorem.
multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
optavere nurum; sola contenta Diana
aeternum telorum et virginitatis amorem
intemerata colit. vellem haud correpta fuisset
militia tali, conata lacessere Teucros:
cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
labere, nympha, polo finisque invise Latinos,
tristis ubi infausto committitur omine pugna.
haec cape et ultricem pharetra deprome sagittam:
hac, quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine poenas.
post ego nube cava miserandae corpus et arma
inspoliata feram tumulo patriaeque reponam.'
dixit: at illa levis caeli delapsa per auras
insonuit, nigro circumdata turbine corpus.

At manus interea muris Troiana propinquat

Etruscique duces equitumque exercitus omnis,
conpositi numero in turmas. fremit aequore toto
insultans sonipes et pressis pugnat habenis
huc conversus et huc; tum late ferreus hastis
horret ager campique armis sublimibus ardent.
nec non Messapus contra celeresque Latini
et cum fratre Coras et virginis ala Camillae
adversi campo adparent hastasque reductis
protendunt longe dextris et spicula vibrant,
adventusque virum fremitusque ardescit equorum.
iamque intra iactum teli progressus uterque
substiterat: subito erumpunt clamore furentisque
exhortantur equos, fundunt simul undique tela,
crebra, nivis ritu, caelumque obtexitur umbra.
continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
conixi incurrunt hastis primique ruinam
dant sonitu ingenti perfractaque quadrupedantum
pectora pectoribus rumpunt: excussus Aconteus
fulminis in morem aut tormento ponderis acti
praecipitat longe et vitam dispergit in auras.
extemplo turbatae acies, versique Latini
reiciunt parmas et equos ad moenia vertunt:
Troes agunt, princeps turmas inducit Asilas.
iamque propinquabant portis, rursusque Latini
clamorem tollunt et mollia colla reflectunt;
hi fugiunt penitusque datis referuntur habenis:
qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
nunc ruit ad terram scopulosque superiacit unda
spumeus extremamque sinu perfundit harenam,
nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens
saxa fugit litusque vado labente relinquit,
bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos,
bis reiecti armis respectant terga tegentes.
tertia sed postquam congressi in proelia, totas
inplicuere inter se acies legitque virum vir:
tum vero et gemitus morientum et sanguine in alto
armaque corporaque et permixti caede virorum
semianimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,

hastam intorsit equo ferrumque sub aure reliquit.
quo sonipes ictu furit arduus altaque iactat
vulneris inpatiens arrecto pectore crura.
volvitur ille excussus humi. Catillus Iollan
ingentemque animis, ingentem corpore et armis,
deicit Herminium, nudo cui vertice fulva
caesaries nudique umeri; nec vulnera terrent;
tantus in arma patet. latos huic hasta per armos
acta tremit duplicatque virum transfixa dolore.
funditur ater ubique cruor, dant funera ferro
certantes pulchramque petunt per vulnera mortem.
  At medias inter caedes exultat Amazon,
unum exerta latus pugnae, pharetrata Camilla,
et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
nunc validam dextra rapit indefessa bipennem;
aureus ex umero sonat arcus et arma Dianae.
illa etiam, siquando in tergum pulsa recessit,
spicula converso fugientia dirigit arcu.
at circum lectae comites, Larinaque virgo
Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securim,
Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
delegit pacisque bonas bellique ministras,
quales Threiciae cum flumina Thermodontis
pulsant et pictis bellantur Amazones armis,
seu circum Hippolyten seu cum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
feminea exultant lunatis agmina peltis.
quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
deicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Euneum Clytio primum patre: cuius apertum
adversi longa transverberat abiete pectus;
sanguinis ille vomens rivos cadit atque cruentam
mandit humum moriensque suo se in vulnere versat.
tum Lirim Pagasumque super: quorum alter habenas
suffuso revolutus equo dum colligit, alter
dum subit ac dextram labenti tendit inermem,
praecipites pariterque ruunt. his addit Amastrum
Hippotaden sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque Harpalycumque et Demophoonta Chromimque;

quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
tot Phrygii cecidere viri. procul Ornytus armis
ignotis et equo venator Iapyge fertur,
cui pellis latos umeros erepta iuvenco
pugnatori operit, caput ingens oris hiatus
et malae texere lupi cum dentibus albis,
agrestisque manus armat sparus; ipse catervis
vertitur in mediis et toto vertice supra est.
hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
traicit et super haec inimico pectore fatur:
'silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
advenit qui vestra dies muliebribus armis
verba redargueerit. nomen tamen haud leve patrum
manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.'
protinus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum
corpora: sed Buten aversum cuspide fixit
loricam galeamque inter, qua colla sedentis
lucent et laevo dependet parma lacerto;
Orsilochum fugiens magnumque agitata per orbem
eludit gyro interior sequiturque sequentem,
tum validam perque arma viro perque ossa securim,
altior exurgens, oranti et multa precanti
congeminat; vulnus calido rigat ora cerebro.
incidit huic subitoque aspectu territus haesit
Appenninicolae bellator filius Auni,
haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
isque ubi se nullo iam cursu evadere pugnae
posse neque instantem reginam avertere cernit,
consilio versare dolos ingressus et astu
incipit haec: 'quid tam egregium, si femina forti
fidis equo? dimitte fugam et te comminus aequo
mecum crede solo pugnaeque accinge pedestri:
iam nosces, ventosa ferat cui gloria fraudem.'
dixit, at illa furens acrique accensa dolore
tradit equum comiti paribusque resistit in armis,
ense pedes nudo puraque interrita parma.
at iuvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse
(haud mora) conversisque fugax aufertur habenis
quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.

'vane Ligus frustraque animis elate superbis,
nequiquam patrias temptasti lubricus artis,
nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.'
haec fatur virgo et pernicibus ignea plantis
transit equum cursu frenisque adversa prehensis
congreditur poenasque inimico ex sanguine sumit,
quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
consequitur pinnis sublimem in nube columbam
conprensamque tenet pedibusque eviscerat uncis;
tum cruor et vulsae labuntur ab aethere plumae.

At non haec nullis hominum sator atque deorum
observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia saeva
suscitat et stimulis haud mollibus inicit iras.
ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
fertur equo variisque instigat vocibus alas,
nomine quemque vocans, reficitque in proelia pulsos.
'quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quae tanta animis ignavia venit?
femina palantis agit atque haec agmina vertit?
quo ferrum quidve haec gerimus tela inrita dextris?
at non in Venerem segnes nocturnaque bella
aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
expectare dapes et plenae pocula mensae
(hic amor, hoc studium), dum sacra secundus haruspex
nuntiet ac lucos vocet hostia pinguis in altos.'
haec effatus equum in medios, moriturus et ipse,
concitat et Venulo adversum se turbidus infert
dereptumque ab equo dextra complectitur hostem
et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
tollitur in caelum clamor cunctique Latini
convertere oculos. volat igneus aequore Tarchon,
arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
defringit ferrum et partis rimatur apertas,
qua vulnus letale ferat; contra ille repugnans
sustinet a iugulo dextram et vim viribus exit.
utque volans alte raptum cum fulva draconem
fert aquila inplicuitque pedes atque unguibus haesit;
saucius at serpens sinuosa volumina versat

arrectisque horret squamis et sibilat ore,
arduus insurgens; illa haud minus urget obunco
luctantem rostro, simul aethera verberat alis:
haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
portat ovans. ducis exemplum eventumque secuti
Maeonidae incurrunt. tum fatis debitus Arruns
velocem iaculo et multa prior arte Camillam
circuit et, quae sit fortuna facillima, temptat.
qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
hac Arruns subit et tacitus vestigia lustrat;
qua victrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
hac iuvenis furtim celeris detorquet habenas.
hos aditus iamque hos aditus omnemque pererrat
undique circuitum et certam quatit improbus hastam.
forte sacer Cybelae Chloreus olimque sacerdos
insignis longe Phrygiis fulgebat in armis
spumantemque agitabat equum, quem pellis aenis
in plumam squamis auro conserta tegebat.
ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
aureus ex umeris erat arcus et aurea vati
cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma
Troia, captivo sive ut se ferret in auro,
venatrix unum ex omni certamine pugnae
caeca sequebatur totumque incauta per agmen
femineo praedae et spoliorum ardebat amore,
telum ex insidiis cum tandem tempore capto
concitat et superos Arruns sic voce precatur:
'summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
pascitur et medium freti pietate per ignem
cultores multa premimus vestigia pruna,
da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
omnipotens. non exuvias pulsaeve tropaeum
virginis aut spolia ulla peto: mihi cetera laudem
facta ferent; haec dira meo dum volnere pestis

pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.'
audiit et voti Phoebus succedere partem
mente dedit, partem volucris dispersit in auras:
sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
adnuit oranti; reducem ut patria alta videret,
non dedit, inque notos vocem vertere procellae.
ergo, ubi missa manu sonitum dedit hasta per auras,
convertere animos acris oculosque tulere
cuncti ad reginam Volsci. nihil ipsa nec aurae
nec sonitus memor aut venientis ab aethere teli,
hasta sub exertam donec perlata papillam
haesit virgineumque alte bibit acta cruorem.
concurrunt trepidae comites dominamque ruentem
suscipiunt. fugit ante omnis exterritus Arruns,
laetitia mixtoque metu, nec iam amplius hastae
credere nec telis occurrere virginis audet.
ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
continuo in montis sese avius abdidit altos
occiso pastore lupus magnove iuvenco,
conscius audacis facti, caudamque remulcens
subiecit pavitantem utero silvasque petivit,
haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns
contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
ferreus ad costas alto stat volnere mucro.
labitur exanguis, labuntur frigida leto
lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
tum sic expirans Accam, ex aequalibus unam,
adloquitur, fida ante alias quae sola Camillae,
quicum partiri curas, atque haec ita fatur:
'hactenus, Acca soror, potui; nunc vulnus acerbum
conficit et tenebris nigrescunt omnia circum.
effuge et haec Turno mandata novissima perfer:
succedat pugnae Troianosque arceat urbe.
iamque vale.' simul his dictis linquebat habenas,
ad terram non sponte fluens. tum frigida toto
paulatim exolvit se corpore lentaque colla
et captum leto posuit caput, arma relinquens,
vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

tum vero inmensus surgens ferit aurea clamor
sidera; deiecta crudescit pugna Camilla,
incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae.
At Triviae custos iamdudum in montibus Opis
alta sedet summis spectatque interrita pugnas;
utque procul medio iuvenum in clamore furentum
prospexit tristi multatam morte Camillam,
ingemuitque deditque has imo pectore voces:
'heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
supplicium, Teucros conata lacessere bello!
nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
profuit aut nostras umero gessisse sagittas.
non tamen indecorem tua te regina reliquit
extrema iam in morte, neque hoc sine nomine letum
per gentis erit aut famam patieris inultae.
nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
morte luet merita.' fuit ingens monte sub alto
regis Dercenni terreno ex aggere bustum
antiqui Laurentis opacaque ilice tectum;
hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
ut vidit fulgentem armis ac vana tumentem,
'cur' inquit 'diversus abis? huc dirige gressum,
huc periture veni, capias ut digna Camillae
praemia. tune etiam telis moriere Dianae?'
dixit et aurata volucrem Threissa sagittam
deprompsit pharetra cornuque infensa tetendit
et duxit longe, donec curvata coirent
inter se capita et manibus iam tangeret aequis,
laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
extemplo teli stridorem aurasque sonantis
audiit una Arruns haesitque in corpore ferrum.
illum expirantem socii atque extrema gementem
obliti ignoto camporum in pulvere linquunt;
Opis ad aetherium pinnis aufertur Olympum.
Prima fugit domina amissa levis ala Camillae,
turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas,
disiectique duces desolatique manipli

tuta petunt et equis aversi ad moenia tendunt.
nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
sustentare valet telis aut sistere contra,
sed laxos referunt umeris languentibus arcus
quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
volvitur ad muros caligine turbidus atra
pulvis et e speculis percussae pectora matres
femineum clamorem ad caeli sidera tollunt.
qui cursu portas primi inrupere patentis,
hos inimica super mixto premit agmine turba,
nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
moenibus in patriis atque intra tuta domorum
confixi expirant animas. pars claudere portas,
nec sociis aperire viam nec moenibus audent
accipere orantis, oriturque miserrima caedes
defendentum armis aditus inque arma ruentum.
exclusi ante oculos lacrimantumque ora parentum
pars in praecipitis fossas urgente ruina
volvitur, inmissis pars caeca et concita frenis
arietat in portas et duros obice postis.
ipsae de muris summo certamine matres
(monstrat amor verus patriae), ut videre Camillam,
tela manu trepidae iaciunt ac robore duro
stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
praecipites primaeque mori pro moenibus ardent.
Interea Turnum in silvis saevissimus implet
nuntius et iuveni ingentem fert Acca tumultum:
deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
ingruere infensos hostis et Marte secundo
omnia corripuisse, metum iam ad moenia ferri.
ille furens (et saeva Iovis sic numina poscunt)
deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
vix e conspectu exierat campumque tenebat,
cum pater Aeneas, saltus ingressus apertos,
exuperatque iugum silvaque evadit opaca.
sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
agmine nec longis inter se passibus absunt;
ac simul Aeneas fumantis pulvere campos
prospexit longe Laurentiaque agmina vidit,

et saevum Aenean agnovit Turnus in armis
adventumque pedum flatusque audivit equorum.
continuoque ineant pugnas et proelia temptent,
ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hibero
tinguat equos noctemque die labente reducat.
considunt castris ante urbem et moenia vallant.

AENEIDOS

LIBER XII.

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
se signari oculis, ultro inplacabilis ardet
attollitque animos. Poenorum qualis in arvis,
saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
tum demum movet arma leo gaudetque comantis
excutiens cervice toros fixumque latronis
inpavidus frangit telum et fremit ore cruento:
haud secus accenso gliscit violentia Turno.
tum sic adfatur regem atque ita turbidus infit:
'nulla mora in Turno; nihil est, quod dicta retractent
ignavi Aeneadae, nec quae pepigere recusent:
congredior. fer sacra, pater, et concipe foedus.
aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
desertorem Asiae, (sedeant spectentque Latini)
et solus ferro crimen commune refellam,
aut habeat victos, cedat Lavinia coniunx.'
Olli sedato respondit corde Latinus:
'o praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
virtute exuperas, tanto me inpensius aequum est
consulere atque omnis metuentem expendere casus.
sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
multa manu, nec non aurumque animusque Latino est.
sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus arvis,
nec genus indecores. sine me haec haud mollia fatu

sublatis aperire dolis, simul hoc animo hauri:
me natam nulli veterum sociare procorum
fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
victus amore tui, cognato sanguine victus,
coniugis et maestae lacrimis, vincla omnia rupi:
promissam eripui genero, arma impia sumpsi.
ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
bella vides, quantos primus patiare labores.
bis magna victi pugna vix urbe tuemur
spes Italas, recalent nostro Tiberina fluenta
sanguine adhuc campique ingentes ossibus albent.
quo referor totiens? quae mentem insania mutat?
si Turno extincto socios sum adscire paratus,
cur non incolumi potius certamina tollo?
quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet!)
prodiderim, natam et conubia nostra petentem?
respice res bello varias; miserere parentis
longaevi, quem nunc maestum patria Ardea longe
dividit.' haudquaquam dictis violentia Turni
flectitur; exuperat magis aegrescitque medendo.
ut primum fari potuit, sic institit ore:
'quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
deponas letumque sinas pro laude pacisci.
et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
spargimus, et nostro sequitur de vulnere sanguis.
longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
feminea tegat et vanis sese occulat umbris.'
  At regina, nova pugnae conterrita sorte,
flebat et ardentem generum moritura tenebat:
'Turne, per has ego te lacrimas, per siquis Amatae
tangit honos animum (spes tu nunc una, senectae
tu requies miserae, decus imperiumque Latini
te penes, in te omnis domus inclinata recumbit)
unum oro: desiste manum committere Teucris.
qui te cumque manent isto certamine casus,
et me, Turne, manent: simul haec invisa relinquam
lumina nec generum Aenean captiva videbo.'
accepit vocem lacrimis Lavinia matris

flagrantis perfusa genas, cui plurimus ignem
subiecit rubor et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
siquis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
alba rosa, talis virgo dabat ore colores.
illum turbat amor, figitque in virgine vultus.
ardet in arma magis paucisque adfatur Amatam:
'ne, quaeso, ne me lacrimis neve omine tanto
prosequere in duri certamina Martis euntem,
o mater; neque enim Turno mora libera mortis.
nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
haud placitura refer: cum primum crastina caelo
puniceis invecta rotis Aurora rubebit,
non Teucros agat in Rutulos; Teucrum arma quiescant
et Rutuli; nostro dirimamus sanguine bellum;
illo quaeratur coniunx Lavinia campo.'
Haec ubi dicta dedit rapidusque in tecta recessit,
poscit equos gaudetque tuens ante ora frementis,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
qui candore nives anteirent, cursibus auras.
circumstant properi aurigae manibusque lacessunt
pectora plausa cavis et colla comantia pectunt.
ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
circumdat loricam umeris, simul aptat habendo
ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae,
ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.
exin, quae mediis ingenti adnixa columnae
aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
vociferans: 'nunc, o numquam frustrata vocatus
hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
te Turni nunc dextra gerit. da sternere corpus
loricamque manu valida lacerare revulsam
semiviri Phrygis et foedare in pulvere crinis
vibratos calido ferro murraque madentis.'
his agitur furiis, totoque ardentis ab ore
scintillae absistunt, oculis micat acribus ignis;
mugitus veluti cum prima in proelia taurus

terrificos ciet atque irasci in cornua temptat,
arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
ictibus aut sparsa ad pugnam proludit harena.
  Nec minus interea maternis saevus in armis
Aeneas acuit Martem et se suscitat ira,
oblato gaudens componi foedere bellum.
tum socios maestique metum solatur Iuli,
fata docens, regique iubet responsa Latino
certa referre viros et pacis dicere leges.
  Postera vix summos spargebat lumine montis
orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi lucemque elatis naribus efflant:
campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
dimensi Rutulique viri Teucrique parabant
in medioque focos et dis communibus aras
gramineas. alii fontemque ignemque ferebant,
velati limo et verbena tempora vincti.
procedit legio Ausonidum pilataque plenis
agmina se fundunt portis. hinc Troius omnis
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis,
haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
pugna vocet; nec non mediis in milibus ipsi
ductores auro volitant ostroque superbi,
et genus Assaraci Mnestheus et fortis Asilas
et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
defigunt telluri hastas et scuta reclinant.
tum studio effusae matres et volgus inermum
invalidique senes turris et tecta domorum
obsedere, alii portis sublimibus adstant.
  At Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur
(tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti),
prospiciens tumulo campum aspectabat et ambas
Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
extemplo Turni sic est adfata sororem,
diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
praesidet; hunc illi rex aetheris altus honorem
Iuppiter erepta pro virginitate sacravit:
'nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,

scis, ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
magnanimi Iovis ingratum ascendere cubile,
praetulerim caelique libens in parte locarim:
disce tuum, ne me incuses, Iuturna, dolorem.
qua visa est Fortuna pati parcaeque sinebant
cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
nunc iuvenem inparibus video concurrere fatis,
parcarumque dies et vis inimica propinquat.
non pugnam aspicere hanc oculis, non foedera possum.
tu pro germano siquid praesentius audes,
perge; decet. forsan miseros meliora sequentur.'
vix ea, cum lacrimas oculis Iuturna profudit
terque quaterque manu pectus percussit honestum.
'non lacrimis hoc tempus' ait Saturnia Iuno:
'adcelera et fratrem, siquis modus, eripe morti;
aut tu bella cie conceptumque excute foedus.
auctor ego audendi.' sic exhortata reliquit
incertam et tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum
aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis,
bina manu lato crispans hastilia ferro;
hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
sidereo flagrans clipeo et caelestibus armis,
et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
procedunt castris, puraque in veste sacerdos
saetigeri fetum suis intonsamque bidentem
attulit admovitque pecus flagrantibus aris.
illi ad surgentem conversi lumina solem
dant fruges manibus salsas et tempora ferro
summa notant pecudum paterisque altaria libant.
tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
'esto nunc Sol testis et haec mihi Terra vocanti,
quam propter tantos potui perferre labores,
et pater omnipotens et tu Saturnia coniunx,
iam melior, iam, diva, precor; tuque inclute Mavors,
cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
fontisque fluviosque voco, quaeque aetheris alti

relligio et quae caeruleo sunt numina ponto:
cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
convenit Euandri victos discedere ad urbem,
cedet Iulus agris, nec post arma ulla rebelles
Aeneadae referent ferrove haec regna lacessent.
sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem
(ut potius reor et potius di numine firment),
non ego nec Teucris Italos parere iubebo
nec mihi regna peto: paribus se legibus ambae
invictae gentes aeterna in foedera mittant.
sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto,
imperium sollemne socer; mihi moenia Teucri
constituent urbique dabit Lavinia nomen.'
sic prior Aeneas; sequitur sic deinde Latinus,
suspiciens caelum, tenditque ad sidera dextram:
'haec eadem, Aenea, terram, mare, sidera iuro,
Latonaeque genus duplex Ianumque bifrontem
vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
audiat haec genitor, qui foedera fulmine sancit.
tango aras, medios ignis et numina testor:
nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,
quo res cumque cadent, nec me vis ulla volentem
avertet, non, si tellurem effundat in undas,
diluvio miscens, caelumque in Tartara solvat;
ut sceptrum hoc' (dextra sceptrum nam forte gerebat)
'numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras,
cum semel in silvis imo de stirpe recisum
matre caret posuitque comas et bracchia ferro;
olim arbos, nunc artificis manus aere decoro
inclusit patribusque dedit gestare Latinis.'
talibus inter se firmabant foedera dictis
conspectu in medio procerum. tum rite sacratas
in flammam iugulant pecudes et viscera vivis
eripiunt cumulantque oneratis lancibus aras.

At vero Rutulis inpar ea pugna videri
iamdudum et vario misceri pectora motu;
tum magis, ut propius cernunt non viribus aequis.
adiuvat incessu tacito progressus et aram
suppliciter venerans demisso lumine Turnus

tabentesque genae et iuvenali in corpore pallor.
quem simul ac Iuturna soror crebrescere vidit
sermonem et vulgi variare labantia corda,
in medias acies, formam adsimulata Camerti
(cui genus a proavis ingens clarumque paternae
nomen erat virtutis et ipse acerrimus armis),
in medias dat sese acies, haud nescia rerum,
rumoresque serit varios ac talia fatur:
'non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
obiectare animam? numerone an viribus aequi
non sumus? en, omnes et Troes et Arcades hi sunt,
fatalisque manus, infensa Etruria Turno.
vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
succedet fama vivusque per ora feretur;
nos patria amissa dominis parere superbis
cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.'
talibus incensa est iuvenum sententia dictis
iam magis atque magis serpitque per agmina murmur;
ipsi Laurentes mutati ipsique Latini.
qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
sperabant, nunc arma volunt foedusque precantur
infectum et Turni sortem miserantur iniquam.
his aliud maius Iuturna adiungit et alto
dat signum caelo, quo non praesentius ullum
turbavit mentes Italas monstroque fefellit.
namque volans rubra fulvus Iovis ales in aethra
litoreas agitabat aves turbamque sonantem
agminis aligeri, subito cum lapsus ad undas
cycnum excellentem pedibus rapit inprobus uncis.
arrexere animos Itali cunctaeque volucres
convertunt clamore fugam (mirabile visu)
aetheraque obscurant pinnis hostemque per auras
facta nube premunt, donec vi victus et ipso
pondere defecit praedamque ex unguibus ales
proiecit fluvio penitusque in nubila fugit.
tum vero augurium Rutuli clamore salutant
expediuntque manus, primusque Tolumnius augur
'hoc erat, hoc, votis' inquit 'quod saepe petivi.

accipio, adgnoscoque deos; me, me duce ferrum
corripite, o miseri, quos inprobus advena bello
territat, invalidas ut aves, et litora vestra
vi populat. petet ille fugam penitusque profundo
vela dabit. vos unanimi densate catervas
et regem vobis pugna defendite raptum.'
dixit et adversos telum contorsit in hostis
procurrens; sonitum dat stridula cornus et auras
certa secat. simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
turbati cunei calefactaque corda tumultu.
hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
corpora constiterant contra, quos fida crearat
una tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo,
horum unum ad medium, teritur qua sutilis alvo
balteus et laterum iuncturas fibula mordet,
egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
transadigit costas fulvaque effundit harena.
at fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
corripiunt caecique ruunt. quos agmina contra
procurrunt Laurentum; hinc densi rursus inundant
Troes Agyllinique et pictis Arcades armis:
sic omnis amor unus habet decernere ferro.
diripuere aras (it toto turbida caelo
tempestas telorum ac ferreus ingruit imber)
craterasque focosque ferunt. fugit ipse Latinus
pulsatos referens infecto foedere divos.
infrenant alii currus aut corpora saltu
subiciunt in equos et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus,
adverso proterret equo: ruit ille recedens
et miser oppositis a tergo involvitur aris
in caput inque umeros. at fervidus advolat hasta
Messapus teloque orantem multa trabali
desuper altus equo graviter ferit atque ita fatur:
'hoc habet, haec melior magnis data victima divis.'
concurrunt Itali spoliantque calentia membra.
obvius ambustum torrem Corynaeus ab ara

corripit et venienti Ebuso plagamque ferenti
occupat os flammis: olli ingens barba reluxit
nidoremque ambusta dedit; super ipse secutus
caesariem laeva turbati corripit hostis
inpressoque genu nitens terrae applicat ipsum;
sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum,
pastorem primaque acie per tela ruentem,
ense sequens nudo superimminet: ille securi
adversi frontem mediam mentumque reducta
disicit et sparso late rigat arma cruore.
olli dura quies oculos et ferreus urget
somnus, in aeternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem
nudato capite atque suos clamore vocabat:
'quo ruitis? quaeve ista repens discordia surgit?
o cohibete iras! ictum iam foedus et omnes
compositae leges; mihi ius concurrere soli;
me sinite atque auferte metus; ego foedera faxo
firma manu; Turnum debent haec iam mihi sacra.'
has inter voces, media inter talia verba,
ecce viro stridens alis adlapsa sagitta est,
incertum qua pulsa manu, quo turbine adacta,
quis tantam Rutulis laudem, casusne deusne,
attulerit: pressa est insignis gloria facti
nec sese Aeneae iactavit vulnere quisquam.
Turnus, ut Aenean cedentem ex agmine vidit
turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
poscit equos atque arma simul saltuque superbus
emicat in currum et manibus molitur habenas.
multa virum volitans dat fortia corpora Leto,
semineces volvit multos aut agmina curru
proterit aut raptas fugientibus ingerit hastas.
qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
sanguineus Mavors clipeo increpat atque furentis
bella movens inmittit equos; illi aequore aperto
ante notos zephyrumque volant, gemit ultima pulsu
Thraca pedum circumque atrae Formidinis ora
Iraeque Insidiaeque, dei comitatus, aguntur:
talis equos alacer media inter proelia Turnus

fumantis sudore quatit, miserabile caesis
hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
sanguineos mixtaque cruor calcatur harena.
iamque Neci Sthenelumque dedit Thamyrumque Pholumque,
hunc congressus et hunc, illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
nutrierat Lycia paribusque ornaverat armis,
vel conferre manum vel equo praevertere ventos.
parte alia media Eumedes in proelia fertur,
antiqui proles bello praeclara Dolonis,
nomine avum referens, animo manibusque parentem,
qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
ausus Pelidae pretium sibi poscere currus;
illum Tydides alio pro talibus ausis
adfecit pretio, nec equis adspirat Achillis.
hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
ante levi iaculo longum per inane secutus,
sistit equos biiugis et curru desilit atque
semianimi lapsoque supervenit et pede collo
inpresso dextrae mucronem extorquet et alto
fulgentem tinguit iugulo atque haec insuper addit:
'en, agros et quam bello, Troiane, petisti,
Hesperiam metire iacens: haec praemia, qui me
ferro ausi temptare, ferunt, sic moenia condunt.'
huic comitem Asbyten coniecta cuspide mittit
Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto
insonat Aegaeo sequiturque ad litora fluctus;
qua venti incubuere, fugam dant nubila caelo:
sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt
conversaeque ruunt acies; fert impetus ipsum
et cristam adverso curru quatit aura volantem.
non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
obiecit sese ad currum et spumantia frenis
ora citatorum dextra detorsit equorum.
dum trahitur pendetque iugis, hunc lata retectum
lancea consequitur rumpitque infixa bilicem
loricam et summum degustat vulnere corpus.

ille tamen clipeo obiecto conversus in hostem
ibat et auxilium ducto mucrone petebat,
cum rota praecipitem et procursu concitus axis
impulit effunditque solo Turnusque secutus
imam inter galeam summi thoracis et oras
abstulit ense caput truncumque reliquit harenae.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
interea Aenean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
alternos longa nitentem cuspide gressus.
saevit et infracta luctatur harundine telum
eripere auxilioque viam, quae proxima, poscit;
ense secent lato vulnus telique latebras
rescindant penitus seseque in bella remittant.
iamque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapyx
Iasides, acri quondam cui captus amore
ipse suas artes, sua munera, laetus Apollo
augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
ille, ut depositi proferret fata parentis,
scire potestates herbarum usumque medendi
maluit et mutas agitare inglorius artes.
stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Aeneas, magno iuvenum et maerentis Iuli
concursu, lacrimis inmobilis. ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu
multa manu medica Phoebique potentibus herbis
nequiquam trepidat, nequiquam spicula dextra
sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.
nulla viam Fortuna regit, nihil auctor Apollo
subvenit, et saevus campis magis ac magis horror
crebrescit propiusque malum est. iam pulvere caelum
stare vident, subeuntque equites et spicula castris
densa cadunt mediis. it tristis ad aethera clamor
bellantum iuvenum et duro sub Marte cadentum.
hic Venus, indigno nati concussa dolore,
dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
puberibus caulem foliis et flore comantem
purpureo; non illa feris incognita capris
gramina, cum tergo volucres haesere sagittae.

hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
detulit, hoc fusum labris splendentibus amnem
inficit, occulte medicans, spargitque salubris
ambrosiae sucos et odoriferam panaceam.
fovit ea volnus lympha longaevus Iapyx
ignorans, subitoque omnis de corpore fugit
quippe dolor, omnis stetit imo volnere sanguis.
iamque secuta manum nullo cogente sagitta
excidit, atque novae rediere in pristina vires.
'arma citi properate viro! quid statis?' Iapyx
conclamat primusque animos accendit in hostem.
'non haec humanis opibus, non arte magistra
proveniunt neque te, Aenea, mea dextera servat:
maior agit deus atque opera ad maiora remittit.'
ille avidus pugnae suras incluserat auro
hinc atque hinc oditque moras hastamque coruscat.
postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis
summaque per galeam delibans oscula fatur:
'disce, puer, virtutem ex me verumque laborem,
fortunam ex aliis. nunc te mea dextera bello
defensum dabit et magna inter praemia ducet.
tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
sis memor et te animo repetentem exempla tuorum
et pater Aeneas et avunculus excitet Hector.'
Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
telum immane manu quatiens; simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt omnisque relictis
turba fluit castris. tum caeco pulvere campus
miscetur pulsuque pedum tremit excita tellus.
vidit ab adverso venientis aggere Turnus,
videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
ossa tremor; prima ante omnis Iuturna Latinos
audiit adgnovitque sonum et tremefacta refugit.
ille volat campoque atrum rapit agmen aperto.
qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
it mare per medium; miseris, heu, praescia longe
horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
arboribus stragemque satis, ruet omnia late;

ante volant sonitumque ferunt ad litora venti:
talis in adversos ductor Rhoeteius hostis
agmen agit, densi cuneis se quisque coacti
adglomerant. ferit ense gravem Thymbraeus Osinim,
Tarchetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
primus in adversos telum qui torserat hostis.
tollitur in caelum clamor versique vicissim
pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
ipse neque aversos dignatur sternere Morti
nec pede congressos aequo nec tela ferentis
insequitur; solum densa in caligine Turnum
vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
hoc concussa metu mentem Iuturna virago
aurigam Turni media inter lora Metiscum
excutit et longe lapsum temone relinquit;
ipsa subit manibusque undantis flectit habenas,
cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metisci.
nigra velut magnas domini cum divitis aedes
pervolat et pinnis alta atria lustrat hirundo,
pabula parva legens nidisque loquacibus escas,
et nunc porticibus vacuis, nunc umida circum
stagna sonat: similis medios Iuturna per hostis
fertur equis rapidoque volans obit omnia curru,
iamque hic germanum iamque hic ostentat ovantem,
nec conferre manum patitur, volat avia longe.
haud minus Aeneas tortos legit obvius orbes
vestigatque virum et disiecta per agmina magna
voce vocat. quotiens oculos coniecit in hostem
alipedumque fugam cursu temptavit equorum,
aversos totiens currus Iuturna retorsit.
heu, quid agat? vario nequiquam fluctuat aestu
diversaeque vocant animum in contraria curae.
huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
lenta, levis cursu, praefixa hastilia ferro,
horum unum certo contorquens dirigit ictu.
substitit Aeneas et se collegit in arma,
poplite subsidens; apicem tamen incita summum
hasta tulit summasque excussit vertice cristas.

tum vero adsurgunt irae, insidiisque subactus,
diversos ubi sentit equos currumque referri,
multa Iovem et laesi testatus foederis aras
iam tandem invadit medios et Marte secundo
terribilis saevam nullo discrimine caedem
suscitat irarumque omnis effundit habenas.

Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
diversas obitumque ducum, quos aequore toto
inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
expediat? tanton placuit concurrere motu,
Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras?
Aeneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentis
pugna loco statuit Teucros), haud multa morantem,
excipit in latus et, qua fata celerrima, crudum
transadigit costas et cratis pectoris ensem.
Turnus equo deiectum Amycum fratremque Diorem,
congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum
suspendit capita et rorantia sanguine portat.
ille Talon Tanaimque Neci fortemque Cethegum,
tris uno congressu, et maestum mittit Oniten,
nomen Echionium matrisque genus Peridiae;
hic fratres Lycia missos et Apollinis agris
et iuvenem exosum nequiquam bella Menoeten,
Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
ars fuerat pauperque domus nec nota potentum
limina conductaque pater tellure serebat.
ac velut inmissi diversis partibus ignes
arentem in silvam et virgulta sonantia lauro,
aut ubi decursu rapido de montibus altis
dant sonitum spumosi amnes et in aequora currunt
quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc, nunc
fluctuat ira intus, rumpuntur nescia vinci
pectora, nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
nomina per regesque actum genus omne Latinos,
praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
excutit effunditque solo: hunc lora et iuga subter

provolvere rotae, crebro super ungula pulsu
incita nec domini memorum proculcat equorum.
ille ruenti Hyllo animisque immane frementi
occurrit telumque aurata ad tempora torquet:
olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
dextera nec tua te, Graium fortissime Cretheu,
eripuit Turno, nec di texere Cupencum,
Aenea veniente, sui; dedit obvia ferro
pectora nec misero clipei mora profuit aerei.
te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
oppetere et late terram consternere tergo:
occidis, Argivae quem non potuere phalanges
sternere nec Priami regnorum eversor Achilles;
hic tibi mortis erant metae, domus alta sub Ida,
Lyrnesi domus alta, solo Laurente sepulchrum.
totae adeo conversae acies omnesque Latini,
omnes Dardanidae, Mnestheus acerque Serestus
et Messapus equum domitor et fortis Asilas
Tuscorumque phalanx Euandrique Arcades alae,
pro se quisque viri summa nituntur opum vi;
nec mora nec requies, vasto certamine tendunt.
Hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima misit,
iret ut ad muros urbique adverteret agmen
ocius et subita turbaret clade Latinos.
ille ut vestigans diversa per agmina Turnum
huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
immunem tanti belli atque impune quietam.
continuo pugnae accendit maioris imago;
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum
ductores tumulumque capit, quo cetera Teucrum
concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
deponunt. celso medius stans aggere fatur:
'nequa meis esto dictis mora; Iuppiter hac stat;
neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
ni frenum accipere et victi parere fatentur,
eruam et aequa solo fumantia culmina ponam.
scilicet expectem, libeat dum proelia Turno
nostra pati rursusque velit concurrere victus?

hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi.
ferte faces propere foedusque reposcite flammis.'
dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
dant cuneum densaque ad muros mole feruntur.
scalae inproviso subitusque apparuit ignis.
discurrunt alii ad portas primosque trucidant,
ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas magnaque incusat voce Latinum
testaturque deos, iterum se ad proelia cogi,
bis iam Italos hostis, haec altera foedera rumpi.
exoritur trepidos inter discordia civis:
urbem alii reserare iubent et pandere portas
Dardanidis ipsumque trahunt in moenia regem;
arma ferunt alii et pergunt defendere muros:
inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
vestigavit apes fumoque implevit amaro,
illae intus trepidae rerum per cerea castra
discurrunt magnisque acuunt stridoribus iras,
volvitur ater odor tectis, tum murmure caeco
intus saxa sonant, vacuas it fumus ad auras.

Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
quae totam luctu concussit funditus urbem.
regina ut tectis venientem prospicit hostem,
incessi muros, ignis ad tecta volare,
nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni,
infelix pugnae iuvenem in certamine credit
extinctum et, subito mentem turbata dolore,
se causam clamat crimenque caputque malorum,
multaque per maestum demens effata furorem,
purpureos moritura manu discindit amictus
et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
filia prima manu floros Lavinia crinis
et roseas laniata genas, tum cetera circum
turba furit; resonant late plangoribus aedes.
hinc totam infelix volgatur fama per urbem.
demittunt mentes, it scissa veste Latinus,
coniugis attonitus fatis urbisque ruina,

canitiem inmundo perfusam pulvere turpans
[multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Aenean generumque adsciverit ultro].
  Interea extremo bellator in aequore Turnus
palantis sequitur paucos iam segnior atque
iam minus atque minus successu laetus equorum.
attulit huc illi caecis terroribus aura
commixtum clamorem arrectasque impulit auris
confusae sonus urbis et inlaetabile murmur.
'ei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu?
quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?'
sic ait adductisque amens subsistit habenis.
atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
aurigae currumque et equos et lora regebat,
talibus occurrit dictis: 'hac, Turne, sequamur
Troiugenas, qua prima viam victoria pandit:
sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
ingruit Aeneas Italis et proelia miscet:
et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.'
Turnus ad haec:
'o soror, et dudum adgnovi, cum prima per artem
foedera turbasti teque haec in bella dedisti,
et nunc nequiquam fallis dea. sed quis Olympo
demissam tantos voluit te ferre labores?
an fratris miseri letum ut crudele videres?
nam quid ago? aut quae iam spondet Fortuna salutem?
vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
oppetere ingentem atque ingenti volnere victum.
occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
aspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
excindine domos (id rebus defuit unum),
perpetiar, dextra nec Drancis dicta refellam?
terga dabo et Turnum fugientem haec terra videbit?
usque adeone mori miserum est? vos o mihi manes
este boni, quoniam superis adversa voluntas.
sancta ad vos anima atque istius inscia culpae
descendam, magnorum haud umquam indignus avorum.'

Vix ea fatus erat, medios volat ecce per hostis
vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
'Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
fulminat Aeneas armis summasque minatur
deiecturum arces Italum excidioque daturum,
iamque faces ad tecta volant. in te ora Latini,
in te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
quos generos vocet aut quae sese ad foedera flectat.
praeterea regina, tui fidissima, dextra
occidit ipsa sua lucemque exterrita fugit.
soli pro portis Messapus et acer Atinas
sustentant acies. circum hos utrimque phalanges
stant densae strictisque seges mucronibus horret
ferrea: tu currum deserto in gramine versas.'
obstipuit varia confusus imagine rerum
Turnus et obtutu tacito stetit; aestuat ingens
uno in corde pudor mixtoque insania luctu
et furiis agitatus amor et conscia virtus.
ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,
ardentis oculorum orbis ad moenia torsit
turbidus eque rotis magnam respexit ad urbem.
ecce autem flammis inter tabulata volutus
ad caelum undabat vertex turrimque tenebat,
turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse
subdideratque rotas pontisque instraverat altos.
'iam iam fata, soror, superant: absiste morari;
quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
stat conferre manum Aeneae, stat, quidquid acerbi est,
morte pati; neque me indecorem, germana, videbis
amplius. hunc, oro, sine me furere ante furorem.'
dixit et e curru saltum dedit ocius arvis
perque hostis, per tela ruit maestamque sororem
deserit ac rapido cursu media agmina rumpit.
ac veluti montis saxum de vertice praeceps
cum ruit, avolsum vento, seu turbidus imber
proluit aut annis solvit sublapsa vetustas;
fertur in abruptum magno mons improbus actu
exultatque solo, silvas, armenta virosque

involvens secum: disiecta per agmina Turnus
sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
sanguine terra madet striduntque hastilibus aurae,
significatque manu et magno simul incipit ore:
'parcite iam, Rutuli, et vos tela inhibete, Latini:
quaecumque est Fortuna, mea est; me verius unum
pro vobis foedus luere et decernere ferro.'
discessere omnes medii spatiumque dedere.

At pater Aeneas audito nomine Turni
deserit et muros et summas deserit arces
praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit,
laetitia exultans, horrendumque intonat armis,
quantus Athos aut quantus Eryx aut ipse, coruscis
cum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
vertice se attollens pater Appenninus ad auras.
iam vero et Rutuli certatim et Troes et omnes
convertere oculos Itali, quique alta tenebant
moenia quique imos pulsabant ariete muros,
armaque deposuere umeris. stupet ipse Latinus
ingentis, genitos diversis partibus orbis,
inter se coiisse viros et cernere ferro.
atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
procursu rapido, coniectis eminus hastis,
invadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
congeminant; fors et virtus miscentur in unum.
ac velut ingenti Sila summove Taburno
cum duo conversis inimica in proelia tauri
frontibus incurrunt; pavidi cessere magistri;
stat pecus omne metu mutum mussantque iuvencae,
quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
illi inter sese multa vi vulnera miscent
cornuaque obnixi infigunt et sanguine largo
colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
non aliter Tros Aeneas et Daunius heros
concurrunt clipeis; ingens fragor aethera complet.
Iuppiter ipse duas aequato examine lances
sustinet et fata inponit diversa duorum,
quem damnet labor et quo vergat pondere letum.

emicat hic, impune putans, et corpore toto
alte sublatum consurgit Turnus in ensem
et ferit: exclamant Troes trepidique Latini,
arrectaeque amborum acies: at perfidus ensis
frangitur in medioque ardentem deserit ictu,
ni fuga subsidio subeat. fugit ocior euro,
ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
fama est, praecipitem, cum prima in proelia iunctos
conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci:
idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
suffecit; postquam arma dei ad Volcania ventum est,
mortalis mucro, glacies ceu futtilis, ictu
dissiluit, fulva resplendent fragmina harena.
ergo amens diversa fuga petit aequora Turnus
et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes;
undique enim densa Teucri inclusere corona
atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
  Nec minus Aeneas, quamquam tardante sagitta
interdum genua impediunt cursumque recusant,
insequitur trepidique pedem pede fervidus urget,
inclusum veluti siquando flumine nactus
cervum aut puniceae saeptum formidine pinnae
venator cursu canis et latratibus instat;
ille autem, insidiis et ripa territus alta,
mille fugit refugitque vias; at vividus Umber
haeret hians, iam iamque tenet similisque tenenti
increpuit malis morsuque elusus inani est.
tum vero exoritur clamor, ripaeque lacusque
responsant circa et caelum tonat omne tumultu.
ille simul fugiens Rutulos simul increpat omnis,
nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Aeneas mortem contra praesensque minatur
exitium, si quisquam adeat, terretque trementis,
excisurum urbem minitans, et saucius instat.
quinque orbis explent cursu totidemque retexunt
huc illuc; neque enim levia aut ludicra petuntur
praemia, sed Turni de vita et sanguine certant.
forte sacer Fauno foliis oleaster amaris

hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo et votas suspendere vestes;
sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
hic hasta Aeneae stabat, huc impetus illam
detulerat, fixam et lenta radice tenebat.
incubuit voluitque manu convellere ferrum
Dardanides teloque sequi, quem prendere cursu
non poterat. tum vero amens formidine Turnus
'Faune, precor, miserere' inquit, 'tuque optima ferrum
Terra tene, colui vestros si semper honores,
quos contra Aeneadae bello fecere profanos.'
dixit opemque dei non cassa in vota vocavit.
namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
viribus haud ullis valuit discludere morsus
roboris Aeneas. dum nititur acer et instat,
rursus in aurigae faciem mutata Metisci
procurrit fratrique ensem dea Daunia reddit.
quod Venus audaci nymphae indignata licere
accessit telumque alta ab radice revellit.
olli sublimes, armis animisque refecti,
hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
adsistunt contra certamina Martis anheli.
Iunonem interea rex omnipotentis Olympi
adloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
'quae iam finis erit, coniunx? quid denique restat?
indigetem Aenean scis ipsa et scire fateris
deberi caelo fatisque ad sidera tolli.
quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
mortalin decuit violari vulnere divum?
aut ensem (quid enim sine te Iuturna valeret?)
ereptum reddi Turno et vim crescere victis?
desine iam tandem precibusque inflectere nostris,
nec te tantus edat tacitam dolor et mihi curae
saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.
ventum ad supremum est. terris agitare vel undis
Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
deformare domum et luctu miscere hymenaeos:

ulterius temptare veto.' sic Iuppiter orsus;
sic dea submisso contra Saturnia vultu:
'ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Iuppiter, et Turnum et terras invita reliqui:
nec tu me aeria solam nunc sede videres
digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
starem acie traheremque inimica in proelia Teucros.
Iuturnam misero (fateor) succurrere fratri
suasi et pro vita maiora audere probavi,
non ut tela tamen, non ut contenderet arcum;
adiuro Stygii caput inplacabile fontis,
una superstitio superis quae reddita divis.
et nunc cedo equidem pugnasque exosa relinquo.
illud te, nulla fati quod lege tenetur,
pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
cum iam conubis pacem felicibus, esto,
component, cum iam leges et foedera iungent,
ne vetus indigenas nomen mutare Latinos
neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari
aut vocem mutare viros aut vertere vestem.
sit Latium, sint Albani per saecula reges,
sit Romana potens Itala virtute propago;
occidit occideritque sinas cum nomine Troia.'
olli subridens hominum rerumque repertor:
'es germana Iovis Saturnique altera proles:
irarum tantos volvis sub pectore fluctus.
verum age et inceptum frustra submitte furorem:
do, quod vis, et me victusque volensque remitto.
sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,
utque est, nomen erit; commixti corpore tantum
subsident Teucri. morem ritusque sacrorum
adiciam faciamque omnis uno ore Latinos.
hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
supra homines, supra ire deos pietate videbis
nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.'
adnuit his Iuno et mentem laetata retorsit;
interea excedit caelo nubemque relinquit.
His actis aliud genitor secum ipse volutat
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.

dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
uno eodemque tulit partu paribusque revinxit
serpentum spiris ventosasque addidit alas.
hae Iovis ad solium saevique in limine regis
apparent acuuntque metum mortalibus aegris,
siquando letum horrificum morbosque deum rex
molitur meritas aut bello territat urbes.
harum unam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter inque omen Iuturnae occurrere iussit.
illa volat celerique ad terram turbine fertur:
non secus ac nervo per nubem inpulsa sagitta,
armatam saevi Parthus quam felle veneni,
Parthus sive Cydon, telum inmedicabile, torsit,
stridens et celeris incognita transilit umbras;
talis se sata Nocte tulit terrasque petivit.
postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
alitis in parvae subitam collecta figuram,
quae quondam in bustis aut culminibus desertis
nocte sedens serum canit inportuna per umbras,
hanc versa in faciem Turni se pestis ob ora
fertque refertque sonans clipeumque everberat alis.
illi membra novus solvit formidine torpor,
arrectaeque horrore comae et vox faucibus haesit.
at, procul ut Dirae stridorem agnovit et alas,
infelix crinis scindit Iuturna solutos,
unguibus ora soror foedans et pectora pugnis:
'quid nunc te tua, Turne, potest germana iuvare?
aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
arte morer? talin possum me opponere monstro?
iam iam linquo acies. ne me terrete timentem,
obscenae volucres: alarum verbera nosco
letalemque sonum, nec fallunt iussa superba
magnanimi Iovis. haec pro virginitate reponit?
quo vitam dedit aeternam? cur mortis adempta est
condicio? possem tantos finire dolores
nunc certe et misero fratri comes ire per umbras!
inmortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum
te sine, frater, erit? o quae satis alta dehiscat

terra mihi manisque deam demittat ad imos?'
tantum effata caput glauco contexit amictu,
multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
  Aeneas instat contra telumque coruscat
ingens arboreum et saevo sic pectore fatur:
'quae nunc deinde mora est? aut quid iam, Turne, retractas?
non cursu, saevis certandum est comminus armis.
verte omnis tete in facies et contrahe, quidquid
sive animis sive arte vales; opta ardua pinnis
astra sequi clausumque cava te condere terra.'
ille caput quassans 'non me tua fervida terrent
dicta, ferox: di me terrent et Iuppiter hostis.'
nec plura effatus saxum circumspicit ingens,
saxum antiquum, ingens, campo quod forte iacebat,
limes agro positus, litem ut discerneret arvis;
vix illud lecti bis sex cervice subirent,
qualia nunc hominum producit corpora tellus:
ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
altior insurgens et cursu concitus heros.
sed neque currentem se nec cognoscit euntem
tollentemve manu saxumque immane moventem;
genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
nec spatium evasit totum neque pertulit ictum.
ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
nocte quies, nequiquam avidos extendere cursus
velle videmur et in mediis conatibus aegri
succidimus (non lingua valet, non corpore notae
sufficiunt vires nec vox aut verba sequuntur),
sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
successum dea dira negat. tum pectore sensus
vertuntur varii: Rutulos aspectat et urbem
cunctaturque metu telumque instare tremescit
nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,
nec currus usquam videt aurigamque sororem.
cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
sortitus fortunam oculis, et corpore toto
eminus intorquet. murali concita numquam
tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti

dissultant crepitus. volat atri turbinis instar
exitium dirum hasta ferens orasque recludit
loricae et clipei extremos septemplicis orbes.
per medium stridens transit femur. incidit ictus
ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
consurgunt gemitu Rutuli totusque remugit
mons circum et vocem late nemora alta remittunt.
ille humilis supplexque oculos dextramque precantem
protendens 'equidem merui, nec deprecor' inquit:
'utere sorte tua. miseri te siqua parentis
tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis
Anchises genitor), Dauni miserere senectae
et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
redde meis. vicisti et victum tendere palmas
Ausonii videre; tua est Lavinia coniunx:
ulterius ne tende odiis.' stetit acer in armis
Aeneas, volvens oculos, dextramque repressit;
et iam iamque magis cunctantem flectere sermo
coeperat, infelix umero cum apparuit alto
balteus et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, victum quem vulnere Turnus
straverat atque umeris inimicum insigne gerebat.
ille, oculis postquam saevi monumenta doloris
exuviasque hausit, furiis accensus et ira
terribilis 'tune hinc spoliis indute meorum
eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
immolat et poenam scelerato ex sanguine sumit.'
hoc dicens ferrum adverso sub pectore condit
fervidus. ast illi solvuntur frigore membra
vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

CATALEPTON. CVLEX. CIRIS.
COPA. MORETVM.

CATALEPTON.

I.

Delia saepe tibi venit. sed, Tucca, videre
non licet: occulitur limine clausa viri.
Delia saepe tibi, non venit adhuc mihi: namque
si occulitur, longe est tangere quod nequeas.
venerit: audivi. sed iam mihi nuntius iste
quid prodest? illi dicite, quoi rediit.

II.

Corinthiorum amator iste verborum,
iste iste rhetor, iamque quatenus totus
Thucydides, tyrannus Atticae febris —
tau Gallicum, min et sphin et male illi sit:
ita omnia ista verba miscuit fratri.

III (XII.)

Aspice, quem valido subnixum gloria regno
altius et caeli sedibus extulerat:
terrarum hic bello magnum concusserat orbem,
hic reges Asiae fregerat, hic populos;
hic grave servitium tibi iam, Romane, ferebat
(cetera namque viri cuspide conciderant):
cum subito in medio rerum certamine praeceps
corruit, e patria pulsus in exilium.
tale deae numen, tali mortalia nutu
fallax momento temporis hora dedit.

IV (XIII.)

Quocumque ire ferunt variae nos tempora vitae,
tangere quas terras quosque videre homines,
dispeream, si te fuerit mihi carior alter.
alter enim quis te dulcior esse potest,

cui iuveni ante alios divi divumque sorores
cuncta, neque indigno, Musa, dedere bona,
cuncta, quibus gaudet Phoebi chorus ipseque Phoebus?
doctior o quis te, Musa, fuisse potest?
o quis te in terris loquitur iucundior uno?
Clio tam certe candida non loquitur.
quare illud satis est, si te permittis amari;
nam causa, ut sit amor mutuus, unde mihi?

V (VII.)

Ite hinc, inanes, ite, rhetorum ampullae,
inflata rhoso non Achaico verba,
et vos, Selique Tarquitique Varroque,
scolasticorum natio madens pingui,
ite hinc, inane cymbalon iuventutis.
tuque, o mearum cura, Sexte, curarum
vale, Sabine; iam valete, formosi.
nos ad beatos vela mittimus portus,
magni petentes docta dicta Sironis,
vitamque ab omni vindicabimus cura.
ite hinc, Camenae, vos quoque ite iam sane,
dulces Camenae (nam fatebimur verum,
dulces fuistis); et tamen meas chartas
revisitote, sed pudenter et raro.

VI (III.)

Socer, beate nec tibi nec alteri,
generque Noctuine, putidum caput,
tuone nunc puella talis et tuo
stupore pressa rus abibit? ei mihi,
ut ille versus usquequaque pertinet:
'gener socerque, perdidistis omnia.'

VII (IX.)

Scilicet hoc sine fraude, Vari dulcissime, dicam:
dispeream, nisi me perdidit iste putus.
sin autem praecepta vetant me dicere, sane
non dicam, sed me perdidit iste puer.

VIII (X.)

Villula, quae Sironis eras, et pauper agelle,
verum illi domino tu quoque divitiae,
me tibi et hos una mecum, quos semper amavi,
siquid de patria tristius audiero,
commendo, in primisque patrem. tu nunc eris illi,
Mantua quod fuerat quodque Cremona prius.

IX (XI.)

Pauca mihi, niveo sed non incognita Phoebo,
pauca mihi doctae dicite Pegasides.
victor adest, magni magnum decus ecce triumphi,
victor, qua terrae quaque patent maria,
horrida barbaricae portans insignia pugnae,
magnus ut Oenides utque superbus Eryx;
nec minus idcirco vestros expromere cantus
maximus et sanctos dignus inire choros.
hoc itaque insuetis iactor magis, optime, curis,
quid de te possim scribere quidve tibi.
namque (fatebor enim) quae maxima deterrendi
debuit, hortandi maxima causa fuit.
pauca tua in nostras venerunt carmina chartas,
carmina cum lingua, tum sale Cecropio,
carmina, quae Phrygium, saeclis accepta futuris,
carmina, quae Pylium vincere digna senem.
molliter hic viridi patulae sub tegmine quercus
Moeris pastores et Meliboeus erant,
dulcia iactantes alterno carmina versu,
qualia Trinacriae doctus amat iuvenis.
certatim ornabant omnes heroida divi,
certatim divae munere quoque suo.
felicem ante alias o te scriptore puellam!
altera non fama dixerit esse prior:
non illa, Hesperidum ni munere capta fuisset,
quae volucrem cursu vicerat Hippomenen;
candida cycneo non edita Tyndaris ovo,
non supero fulgens Cassiopea polo,
non defensa diu volucrum certamine equorum,

optabant Graiae quam sibi quaeque manus,
saepe animam generi pro qua pater inpius hausit,
saepe rubro similis sanguine fluxit humus;
regia non Semele, non Inachis Acrisione,
inmitti expertae fulmine et imbre Iovem;
non cuius ob raptum pulsi liquere penates
Tarquinii patrios, filius atque pater,
illo quo primum dominatus Roma superbos
mutavit placidis tempore consulibus.
multa, neque inmeritis, donavit praemia alumnis,
praemia Messallis maxima Publicolis.
nam quid ego inmensi memorem studia ista laboris?
horrida quid durae tempora militiae?
castra foro, te castra urbi praeponere, castra
tam procul hoc gnato, tam procul hac patria?
inmoderata pati iam frigora, iamque calores?
sternere vel dura posse super silice?
saepe trucem adverso perlabi sidere pontum?
saepe mare audendo vincere, saepe hiemem?
saepe etiam densos inmittere corpus in hostes,
communem belli nec timuisse deum?
nunc celeres Afros, periurae milia gentis,
aurea nunc rapidi flumina adire Tagi?
nunc aliam ex alia bellando quaerere gentem
vincere et Oceani finibus ulterius?
non nostrum est tantas, non, inquam, attingere laudes,
quin ausim hoc etiam dicere, vix hominum est.
ipsa haec, ipsa ferent rerum monumenta per orbem,
ipsa sibi egregium facta decus parient:
nos ea, quae tecum finxerunt carmina divi,
Cynthius et musae, Bacchus et Aglaie,
si laudem adspirare humilis, si adire Cyrenas,
si patrio Graios carmine adire sales
possumus, optatis plus iam procedimus ipsis.
hoc satis est; pingui nil mihi cum populo.

X (VIII.)

Sabinus ille, quem videtis, hospites,
ait fuisse mulio celerrimus

neque ullius volantis inpetum cisi
nequisse praeterire, sive Mantuam
opus foret volare sive Brixiam.
et hoc negat Tryphonis aemuli domum
negare nobilem insulamve Caeruli,
ubi iste post Sabinus ante Quinctio
bidente dicit attodisse forfice
comata colla, nequód horridum iugo
premente dura vulnus ederet iuba.
Cremona frigida et lutosa Gallia,
tibi haec fuisse et esse cognitissima
ait Sabinus: ultima ex origine
tua stetisse dicit in voragine,
tua in palude deposisse sarcinas,
et inde tot per orbitosa milia
iugum tulisse, laeva sive dextera
strigare mula sive utrumque coeperat
. . . .
neque ulla vota semitalibus deis
sibi esse facta, praeter hoc novissimum,
paterna lora proximumque pectinem.
sed haec prius fuere: nunc eburnea
sedetque sede seque dedicat tibi,
gemelle Castor et gemelle Castoris.

XI (XIV.)

Quis deus, Octavi, te nobis abstulit? an quae
dicunt, a, nimio pocula ducta mero?
'vobiscum, si est culpa, bibi. sua quemque sequuntur
fata: quid inmeriti crimen habent cyathi?'
scripta quidem tua nos multum mirabimur et te
raptum et Romanam flebimus historiam,
sed tu nullus eris. perversi dicite manes,
hunc superesse patri quae fuit invidia?

XII (IV.)

Superbe Noctuine, putidum caput,
datur tibi puella, quam petis, datur;
datur, superbe Noctuine, quam petis.

sed, o superbe Noctuine, non vides
duas habere filias Atilium,
duas, et hanc et alteram, tibi dari.
adeste nunc, adeste: ducit, ut decet,
superbus ecce Noctuinus hirneam.
Talasio, Talasio, Talasio!

XIII (V.)

Iacere me, quod alta non possim, putas,
  ut ante, vectari freta
nec ferre durum frigus aut aestum pati
  neque arma victoris sequi.
valent, valent mihi ira et antiquus furor
  et lingua, qua adsignem tibi
et prostitutae turpe contubernium
  sororis — o quid me incitas?
quid, inpudice et inprobande Caesari,
  seu furta dicantur tua
et helluato sera patrimonio
  in fratre parsimonia
vel acta puero cum viris convivia
  udaeque per somnum nates
et inscio repente clamatum insuper
  Talasio, Talasio.
quid palluisti, femina? an ioci dolent?
  an facta cognoscis tua?
non me vocabis pulchra per Cotyttia
  ad feriatos fascinos,
nec deinde te movere lumbos in stola
  prensis videbo altaribus
flavumque propter Thybrim olentes nauticum
  vocare, ubi adpulsae rates
stant in vadis caeno retentae sordido
  macraque luctantes aqua;
neque in culinam et uncta compitalia
  dapesque duces sordidas,
quibus repletus et salivosis labris,
  obesam ad uxorem redis
et aestuantes dote solvis pantices,

osusque lambis saviis.
nunc laede, nunc lacesse, si quicquam vales!
et nomen adscribo tuum.
cinaede Luciene, liquerunt opes
fameque genuini crepant.
videbo habentem praeter ignavos nihil
fratres et iratum Iovem
scissumque ventrem et hirneosi patrui
pedes inedia turgidos.

XIV (VI.)

Si mihi susceptum fuerit decurrere munus,
o Paphon, o sedes quae colis Idalias,
Troius Aeneas Romana per oppida digno
iam tandem ut tecum carmine vectus eat:
non ego ture modo aut picta tua templa tabella
ornabo et puris serta feram manibus;
corniger — haud aries humilis, sed maxima taurus
victima sacratos sparget honore focos,
marmoreusque tibi aut mille coloribus ales
in morem picta stabit Amor pharetra.
adsis, o Cytherea: tuus te Caesar Olympo
et Surrentini litoris ara vocat.

CVLEX.

Lusimus, Octavi, gracili modulante Thalia
atque ut araneoli tenuem formavimus orsum.
lusimus: haec propter culicis sint carmina dicta,
omnis et historiae per ludum consonet ordo
notitiae; ducam voces, licet invidus adsit.
quisquis erit culpare iocos musamque paratus,
pondere vel culicis levior famaque feratur.
posterius graviore sono tibi musa loquetur
nostra, dabunt cum maturos mihi tempora fructus,
ut tibi digna tuo poliantur carmina sensu.
Latonae magnique Iovis decus, aurea proles,
Phoebus erit nostri princeps et carminis auctor

et recinente lyra fautor, sive educat illum
Arna Chimaereo Xanthi perfusa liquore
seu decus Asteriae seu qua Parnasia rupes
hinc atque hinc patula praepandit cornua fronte
Castaliaeque sonans liquido pede labitur unda.
quare, Pierii laticis decus, ite, sorores
naides, et celebrate deum ludente chorea.
et tu, sancta Pales, ad quam bona turba recurrit
agrestum voti secura, tuere canentem
aerios nemorum tractus silvasque virentes:
te tutrice vagus saltus feror inter et antra.
 Et tu, cui meritis oritur fiducia chartis,
Octavi venerande, meis adlabere coeptis,
sancte puer: tibi namque . . . .
triste Iovis Rhoetique canit non pagina bellum,
Phlegra Giganteo sparsa est quo sanguine tellus,
nec Centaureos Lapithas conpellit in enses,
urit Erichthonias Oriens non ignibus arces,
nec perfossus Athos nec magno vincula ponto
iacta meo quaerent iam sera volumine famam,
non Hellespontus pedibus pulsatus equorum,
Graecia cum timuit venientes undique Persas:
mollia sed tenui pede currens carmina versus
viribus apta suis Phoebo duce ludere gaudet.
hoc tu, sancte puer, memoraberis: et tibi crescet
gloria perpetuum lucens, mansura per aevum,
et tibi sede pia maneat locus et tibi sospes
debita felices numeretur vita per annos,
grata, bonis lucens. sed nos ad coepta feramur.
 Igneus aetherias iam sol penetrarat in arces,
candidaque aurato quatiebat lumina curru,
crinibus et roseis tenebras Aurora fugarat:
propulit e stabulis ad pabula nota capellas
pastor et excelsi montis iuga summa petivit,
rorida qua patulos velabant gramina colles.
iam silvis dumisque vagae, iam vallibus abdunt
corpora, iamque omni celeres e parte vagantes
51 scrupea desertae perrepunt ad cava rupis.
50 tondentur tenero viridantia gramina morsu,

pendula proiectis carpuntur et arbuta ramis,
densaque virgultis avide labrusca petuntur;
haec suspensa rapit carpente cacumina morsu
vel salicis lentae vel quae nova nascitur alnus,
haec teneras fruticum sentes rimatur, at illa
inminet inrigui praestanti marginis ulvae.
O bona pastoris (siquis non pauperis usum
mente prius docta fastidiat et probet illis
somnia luxuriae spretis), incognita curis,
quae lacerant avidas inimico pectore mentes!
si non Assyrio fulgent bis lauta colore
Attalicis opibus data vellera, si nitor auri
sub laqueare domus animum non angit avarum
picturaeque decus, lapidum nec fulgor in ulla
cognitus utilitate movet, nec pocula Graium
Alconis referunt Rhoecique toreuma, nec Indi
conchea baca maris pretio est: at pectore puro
saepe super tenero prosternit gramine corpus,
florida cum tellus gemmantes picta per herbas
vere notat dulci distincta coloribus arva,
atque illum, calamo laetum recinente palustri
otiaque invidia degentem ac fraude remota
pollentemque sibi, viridi iam palmite lucens
Tmolia pampineo subter coma velat amictu.
illi sunt gratae rorantes lacte capellae
et nemus et fecunda Pales et vallibus intus
semper opaca novis manantia fontibus antra.
quis magis optato queat esse beatior aevo,
quam qui mente lucro pura censuque probato
non avidas adposcit opes nec tristia bella
nec funesta timet validae certamina classis,
nec, spoliis dum sancta deum fulgentibus ornet
templa vel evectus finem transcendat habendi,
adversum saevis ultro caput hostibus offert?
illi falce deus colitur, non arte politus,
ille colit lucos, illi Panchaia tura
floribus agrestes herbae variantibus adflant,
illi dulcis adest requies et pura voluptas,
libera, simplicibus curis; huc inminet, omnes

dirigit huc sensus, haec cura est subdita cordi,
quolibet ut requie victu contentus abundet,
iucundoque levet languentia corpora somno.
o pecudes, o panes et o gratissima tempe
frondis hamadryadum, quarum non divite cultu
aemulus Ascraeo pastor sibi quisque poetae
securam placido traducit pectore vitam!
Talibus in studiis baculo dum nixus apricas
pastor agit curas et dum non arte canora
compacta solitum modulatur harundine carmen,
tendit inevectus radios Hyperionis ardor
lucidaque aetherio ponit discrimina mundo,
dum iacit Oceanum flammas in utrumque rapaces.
et iam compellente vagae pastore capellae
ima susurrantis repetebant ad vada lymphae,
quae subter viridem residebant caerula muscum.
iam medias operum partes evectus erat sol,
cum densas pastor pecudes cogebat in umbras
et procul adspexit luco residere virenti,
Delia diva, tuo, quo quondam victa furore
venit Nyctelium fugiens Cadmeis Agaue,
infandas scelerata manus e caede cruenta:
quae gelidis bacchata iugis requievit in antro,
posterius poenam nati de morte datura.
hic etiam viridi ludentes panes in herba
et satyri dryadesque choros egere puellae
naiadum coetu: tantum non Orpheus Hebrum
restantem tenuit ripis silvasque canendo,
quantum te, pernix, remorantur, diva, chorea
multa tuo laetae fundentes gaudia vultu,
ipsa loci natura domum, resonante susurro,
quis dabat et dulci fessas refovebat in umbra.
nam primum prona surgebant valle patentes
aeriae platani, inter quas impia lotos,
impia, quae socios Ithaci maerentis abegit,
hospita dum nimia tenuit dulcedine captos.
at quibus insigni curru proiectus equorum
ambustus Phaethon luctu mutaverat artus,
Heliades, teneris inplexae bracchia truncis,

candida fundebant tentis velamina ramis.
posterius, cui Demophoon aeterna reliquit
perfidia lamenta, doli male provida Phyllis
(perfide Demophoon et non deflende puellis).
quam comitabantur fatalia carmina quercus,
quercus ante datae, Cereris quam semina, vitae:
illas Triptolemi mutavit sulcus aristis.
hic magnum Argoae navi decus addita pinus
proceros decorat silvas hirsuta per artus
ác petit aeriis contingere montibus astra.
ilicis et nigrae species nec laeta cupressus
umbrosaeque monent fagus hederaeque ligantes
bracchia, fraternos plangat ne populus ictus,
ipsaeque excedunt ad summa cacumina lentae
pinguntque aureolos viridi pallore corymbos;
quis aderat veteris myrtus non nescia fati.
his suberat gelidis manans e fontibus unda,
quae levibus placidum rivis sonat acta liquorum.
at volucres patulis residentes dulcia ramis
carmina per varios edunt resonantia cantus,
et quaqua geminas avium vox obstrepit aures,
hac querulas referunt voces, quis nantia limo
corpora lympha fovet, sonitus alit aeris echo,
argutis et cuncta fremunt arbusta cicadis.
at circa passim fessae cubuere capellae
excelsis subter dumis, quos leniter adflans
aura susurrantis poscit confundere venti.
  Pastor, ut ad fontem densa requievit in umbra,
mitem concepit proiectus membra soporem,
anxius insidiis nullis, sed lentus in herbis
securo pressos somno mandaverat artus;
stratus humi dulcem capiebat corde quietem,
ni fors incertos iussisset ducere casus.
nam solitum volvens ad tempus tractibus isdem
inmanis vario maculatus corpore serpens,
mersus ut in limo magno subsideret aestu,
obvia vibranti carpens gravis ore trilingui,
squamosos late torquebat motibus orbes:
tendebant acres venientis ad omnia visus.

iam magis atque magis corpus revolubile volvens
attollit nitidis pectus fulgoribus, effert
sublimi cervice caput, cui crista superne
edita purpureo lucens maculatur amictu,
adspectuque micant flammarum lumina torvo.
metatur late circum loca, cum videt ingens
adversum recubare ducem gregis. acrior instat
lumina diffundens intendere et obvia torvus
spiris arripiens infringere, quod sua quisquam
ad vada venisset. naturae comparat arma:
ardet mente, furit stridoribus, intonat ore,
flexibus eversis torquetur corporis orbis,
manant sanguineae per tractus undique guttae,
spiritus erumpit fauces. quo cuncta parante
parvulus hunc prior umoris conterret alumnus
et mortem vitare monet per acumina. namque
†qua diducta genas pandebant lumina gemmis,
†hac senioris erat naturae pupula telo
icta levi, cum prosiluit furibundus et illum
obtritum Morti misit: cui dissitus omnis
spiritus excessit sensus. tum torva tenentem
lumina respexit serpentem comminus; inde
inpiger, exanimis, vix compos mente refugit
et validum dextra truncum detraxit ob orno
(quam casus sociarit opem numenve deorum,
prodere sit dubium, valuit sed vincere talis
horrida squamosi volventia membra draconis)
atque reluctantis crebris foedeque petentis
ictibus ossa ferit, cingunt qua tempora cristae;
et quod erat tardo somni languore renatus,
nec prius aspiciens timor occaecaverat artus,
hoc minus inplicuit dira formidine mentem.
quem postquam vidit caesum languescere, sedit.
 Iam quatit et biiugis oriens Erebeis equos Nox
et piger aurata procedit Vesper ab Oeta,
cum grege compulso pastor, duplicantibus umbris,
vadit et in fessos requiem dare comparat artus.
cuius ut intravit levior per corpora somnus
languidaque effuso requierunt membra sopore,

effigies ad eum culicis devenit et illi
tristis ab eventu cecinit convicia mortis.
'en quid' ait 'meritus ad quae delatus acerbas
cogor adire vices! tua dum mihi carior ipsa
vita fuit vita, rapior per inania Averni.
tu lentus refoves iucunda membra quiete,
ereptus taetris e cladibus; at mea manes
viscera Lethaeas cogunt transnare per undas:
praeda Charonis agor. viden ut flagrantia taedis
limina conlucent infernis omnia templis.
obvia Tisiphone, serpentibus undique compta,
et flammas et saeva quatit mihi verbera. pone
Cerberus et diris latrantia rictibus ora,
anguibus hinc atque hinc horrent cui colla reflexis,
sanguineumque micant ardorem luminis orbes.
heu, quid ab officio digressa est gratia, cum te
restitui superis leti iam limine ab ipso?
praemia sunt pietatis ubi, pietatis honores?
in vanas abiere vices et rure recessit
iustitia et prior illa fides. instantia vici
alterius, sine respectu mea fata relinquens
ad pariles agor eventus; fit poena merenti.
poena sit exitium: modo sit tum grata voluntas,
existat par officium. feror avia carpens,
avia Cimmerios inter distantia lucos.
quam circa tristes densentur in agmina poenae!
nam vinctus sedet inmanis serpentibus Otos,
devinctum maestus procul aspiciens Ephialten,
conati quondam cum sint rescindere mundum;
et Tityos, Latona, tuae memor anxius irae
(inplacabilis ira nimis) iacet alitis esca.
terreor, a, tantis insistere, terreor, umbris!
ad Stygias revocatus aquas vix ultimus amni
extat, nectareas divum qui prodidit escas,
gutturis arenti revolutus in omnia sensu.
quid, saxum procul adverso qui monte revolvit,
contempsisse dolor quem numina vincit acerbus?
otia quaerentes frustra situlae, ite puellae,
ite, quibus taedas accendens tristis erinys

sicut Hymen (pro fata!) dedit conubia mortis.
atque alias alio densas supero agmine turmas,
impietate fera vecordem Colchida matrem,
anxia sollicitis meditantem vulnera natis;
iam Pandionias miserandas prole puellas,
quarum vox Ityn edit Ityn, quo Bistonius rex
orbus epops maeret volucris evectus in auras.
at discordantes Cadmeo semine fratres
iam truculenta ferunt infestaque lumina corpus
alter in alterius, iamque aversatur uterque,
impia germani manat quod sanguine dextra.
eheu, mutandus numquam labor! auferor ultra
in diversa magis, distantia flumina cerno,
Eridanus tranandus, agor delatus ad undam.
obvia Persephone comites heroidas urget
adversas perferre faces. Alcestis ab omni
inviolata vacat cura, quod saeva mariti
in Chalcodoniis Admeti fata morata est.
ecce, Ithaci coniunx semper decus Icariotis,
femineum incorrupta decus manet, et procul illa
turba ferox iuvenum telis confixa procorum.
quid, misera Eurydice, tanto maerore recesti?
poenane respectus et nunc manet Orpheos in te?
audax ille quidem, qui mitem Cerberon umquam
credidit aut ulli Ditis placabile numen
nec timuit Phlegethonta furentem ardentibus undis
nec maesta obtenta Ditis ferrugine regna
defossasque domos ac Tartara nocte cruenta
obsita nec faciles Dictaeo iudice sedes,
iudice, qui vitae post mortem vindicat acta.
sed Fortuna valens audacem fecerat ante.
iam rapidi steterant amnes et turba ferarum
blanda voce sequax regionem insederat Orphei,
iamque imam viridi radicem moverat alte
quercus humo . . . . . . silvaeque sonoros
sponte sua cantus rapiebant cortice avara.
labentes biiuges etiam per sidera Lunae
pressit equos, et tu currentes, menstrua virgo,
auditura lyram, tenuisti nocte relicta.

haec eadem potuit Ditis te vincere coniunx,
Eurydicenque viro ducendam reddere? non fas,
non erat invictae divae exorabile numen.
illa quidem, nimium manes experta severos,
praeceptum signabat iter, nec rettulit intus
lumina nec divae corrupit munera lingua;
sed tu crudelis, crudelis tu magis, Orpheu,
(peccatum meminisse tuum grave sede piorum)
oscula cara petens rupisti iussa deorum:
dignus amor venia, veniam si Tartara nossent.
Has manet heroum contra manus. hic et uterque
Aeacides: Peleus namque et Telamonia virtus
per secura patris laetantur numina, quorum
conubis Venus et Virtus iniunxit honorem:
hunc rapuit Periboea, illum Nereis amavit.
adsidet hac iuvenis, sociatae gloria sortis,
acer, inexcussus, referens a navibus ignes
Argolicis Phrygios torva feritate repulsos.
o quis non referat talis divortia belli,
quae Troiae videre viri videreque Grai,
Teucria cum magno manaret sanguine tellus
et Simois Xanthique liquor, Sigeaque propter
litora cum Troas saevi ducis Hectoris ira
videre in classes inimica mente Pelasgas
vulnera, tela, neces, ignes inferre paratos.
ipsa iugis namque Ida patens frondentibus, ipsa
Ida faces altrix cupidis praebebat alumnis,
omnis ut in cineres Rhoetei litoris ora
classibus ambustis flamma flagrante daretur.
hinc erat oppositus conto Telamonius heros
obiectoque dabat clipeo certamina, et illinc
Hector erat, Troiae summum decus, acer uterque,
fluminibus veluti fragor est . . . . . .
ignibus hic telisque asper, [si classibus Argos]
eriperet reditus, alter Vulcania ferro
vulnera protectus depellere navibus instat.
hos erat Aeacides vultu laetatus honores,
Dardaniaeque alter fuso quod sanguine campis
Hectoreo victor lustravit corpore Troiam.

rursus acerba fremunt, Paris hunc quod letat, et huius
alma dolis Ithaci virtus quod concidit icta.
huic gerit aversos proles Laertia vultus,
et iam Strymonii Rhesi victorque Dolonis,
Pallade iam laetatur ovans, rursusque tremescit
iam Ciconas iamque horret atrox Laestrygonas ipse.
illum Scylla rapax canibus succincta Molossis
Aetnaeusque Cyclops, illum Zanclaea Charybdis
pallentesque lacus et squalida Tartara terrent.
hic et Tantaleae generamen prolis Atrides
adsidet, Argivum lumen, quo flamma regente
Doris Erichthonias prostravit funditus arces.
reddidit, heu, Graius poenas tibi, Troia, ruenti,
Hellespontiacis obiturus reddidit undis.
illa vices hominum testata est copia quondam,
ne quisquam propriae fortunae munere dives
iret inevectus caelum super: omne propinquo
frangitur invidiae telo decus. ibat in altum
vis Argea petens patriam ditataque praeda
arcis Erichthoniae; comes huic erat aura secunda
per placidum cursu pelagus; Nereis ab unda
signa dabat, pars inflexis super acta carinis:
cum seu caelesti fato seu sideris ortu
undique mutatur caeli nitor, omnia ventis,
omnia turbinibus sunt anxia. iam maris unda
sideribus certat consurgere, iamque superne
corripere et soles et sidera cuncta minatur
ac ruere in terras caeli fragor. hic modo laeta
copia nunc miseris circumdatur anxia fatis,
inmoriturque super fluctus et saxa Capherei,
Euboicas aut per cautes Aegaeaque late
litora, cum Phrygiae passim vaga praeda peremptae
omnis in aequoreo fluitat iam naufraga fluctu.
hic alii sidunt pariles virtutis honore
heroes mediisque siti sunt sedibus omnes,
omnes Roma decus magni quos suspicit orbis.
hic Fabii Deciique, hic est et Horatia virtus,
hic et fama vetus numquam moritura Camilli,
Curtius et, mediis quem quondam sedibus urbis

devotum tellus consumpsit gurgitis unda,
Mucius et, prudens ardorem corpore passus,
limitibus cessit cui fracta potentia regis;
hic Curius clarae socius virtutis et ille
Caecilius, devota dedit qui corpora flammis,
Scipiadaeque duces, quorum devota triumphis
moenia vepretis Libycae Karthaginis horrent. 371
iure igitur tales sedes pietatis honores. 369
illi laude sua vigeant; ego Ditis opacos 372
cogor adire lacus, viduos, a, lumine Phoebi,
et vastum Phlegethonta pati, quo, maxime Minos,
conscelerata pia discernis saecula sede.
ergo iam causam mortis, iam dicere vitae
verberibus saevae cogunt sub iudice Poenae,
cum mihi tu sis causa mali, nec conscius adsis:
sed tolerabilibus curis haec inmemor audis
et lamenta vagis dimittes omnia ventis
et mea diffusas rapientur dicta per auras.
digredior numquam rediturus. tu cole fontes
et virides nemorum silvas et pascua laetus.'
dixit et extrema tristis cum voce recessit.
  Hunc ubi sollicitum dimisit inertia vitae,
interius graviter regementem, nec tulit ultra
sensibus infusum culicis de morte dolorem,
quantumcumque sibi vires tribuere seniles
(quis tamen infestum pugnans devicerat hostem),
rivum propter aquae viridi sub fronde latentem
conformare locum capit inpiger. hunc et in orbem
destinat ac ferri capulum repetivit in usum,
gramineam ut viridi foderet de caespite terram.
iam memor inceptum peragens sibi cura laborem
congestum cumulavit opus atque aggere multo
telluris tumulus formatum crevit in orbem;
quem circum lapidem levi de marmore formans
conserit, adsiduae curae memor. hic et acanthus
et rosa purpureo crescit pudibunda rubore
et violae omne genus, hic est et Parthica myrtus
atque hyacinthus et hic Cilici crocus editus arvo,
laurus item Phoebi surgens decus, hic rhododaphne

liliaque et roris non avia cura marini
herbaque turis opes priscis imitata Sabinis
chrysanthesque hederaeque nitor pallente corymbo
et bocchus Libyae regis memor, hic amaranthus
bumastusque virens et semper florida tinus;
non illinc narcissus abest, cui gloria formae
igne Cupidineo proprios exarsit in artus;
et quoscumque novant vernantia tempora flores,
his tumulus super inseritur. tum fronte locatur
elogium, tacita format quod littera voce:
'parve culex, pecudum custos tibi tale merenti
funeris officium vitae pro munere reddit.'

CIRIS.

Etsi me, vario iactatum laudis amore
irritaque expertum fallacis praemia vulgi,
Cecropius suaves expirans hortulus auras
florentis viridi sophiae complectitur umbra,
ut mens curet eo dignum sibi quaerere carmen
(longe aliud studium atque alios accincta labores
altius ad magni suspexit sidera mundi
et placitum paucis ausa est ascendere collem):
non tamen absistam coeptum detexere munus,
in quo iure meas utinam requiescere musas
et leviter blandum liceat deponere morem.
†quod si mirificum . . . . . . genus omnes
mirificum saecli modo sit tibi velle libido†
si me iam summa sapientia pangeret arce,
quattuor antiquis quae heredibus est data consors,
unde hominum errores longe lateque per orbem
dispicere atque humiles possem contemnere curas,
non ego te talem venerarer munere tali,
non equidem, quamvis interdum ludere nobis
et gracilem molli libeat pede claudere versum;
sed magno intexens, si fas est dicere, peplo,
qualis Erechtheis olim portatur Athenis,

debita cum castae solvuntur vota Minervae
tardaque confecto redeunt quinquennia lustro,
cum levis alterno zephyrus concrebruit euro
et prono gravidum provexit pondere currum.
felix illa dies, felix et dicitur annus,
felices, qui talem annum videre diemque.
ergo Palladiae texuntur in ordine pugnae,
magna giganteis ornantur pepla tropaeis,
horrida sanguineo pinguntur proelia cocco,
additur aurata deiectus cuspide Typhon,
qui prius, Ossaeis consternens aethera saxis,
Emathio celsum duplicabat vertice Olympum.
tale deae velum sollemni tempore portant;
tali te vellem, iuvenum doctissime, ritu
purpureos inter soles et candida lunae
sidera, caeruleis orbem pulsantia bigis,
naturae rerum magnis intexere chartis;
aeternum sophiae coniunctum carmine nomen
nostra tuum senibus loqueretur pagina saeclis.
sed quoniam ad tantas nunc primum nascimur artes,
nunc primum teneros firmamus robore nervos,
haec tamen interea, quae possumus, in quibus aevi
prima rudimenta et iuvenes exegimus annos,
accipe dona meo multum vigilata labore
promissa atque diu iam tandem . . . . . .
impia prodigiis ut qondam exterrita amoris
Scylla novos avium sublimis in aere coetus
viderit et tenui conscendens aethera pinna
caeruleis sua tecta supervolitaverit alis,
hanc pro purpureo poenam scelerata capillo,
pro patria solvens, excisa et funditus urbe.
complures illam et magni, Messalla, poetae
(nam verum fateamur: amat Polyhymnia verum)
longe alia perhibent mutatam membra figura
Scyllaeum monstro saxum infestare voraci;
illam esse, aerumnis quam saepe legamus Ulixi,
candida succinctam latrantibus inguina monstris,
Dulichias vexasse rates et gurgite in alto
deprensos nautas canibus lacerasse marinis.

sed neque Maeoniae haec patiuntur credere chartae
nec malus istorum dubiis erroribus auctor.
namque alias alii vulgo finxere puellas,
quae Colophoniaco Scyllae dicantur Homero.
ipse Crataein ait matrem; sed sive Crataeis,
sive illam monstrum genuit grave Echidna biformis,
sive est neutra parens atque hoc in carmine toto
inguinis est vitium et Veneris descripta libido,
sive etiam iactis speciem mutata venenis
infelix virgo (quid enim commiserat illa?
ipse pater timidam vacua complexus harena
coniugium castae violaverat Amphitrites;
attamen exegit longo post tempore poenas,
ut, cum cura sui veheretur coniugis alto,
ipsa trucem multo misceret sanguine pontum),
seu vero, ut perhibent, forma cum vinceret omnes
et cupidos quaestu passim popularet amantes,
horribiles circum vidit se sistere formas
piscibus et canibusque malis vallata repente est
(heu quotiens mirata novos expalluit artus,
ipsa suos quotiens heu pertimuit latratus!),
ausa quod est mulier numen fraudare deorum
et dictam Veneri lucrorum avertere partem;
quam, mala multiplici iuvenum quod saepta caterva
vixit eratque animo meretrix iactata ferarum,
infamem tali merito rumore fuisse,
docta Palaephatia testatur voce papyrus:
quidquid et ut quisque est tali de clade locutus,
somnia sunt: potius liceat notescere cirin
atque unam ex multis Scyllam non esse puellis.
quare, quae cantus meditanti mittere certos
magna mihi cupido tribuistis praemia, divae
Pierides, quarum castos alabastria postes
munere saepe meo inficiunt foribusque hyacinthi
dependent flores aut suave rubens narcissus
aut crocus alterna coniungens lilia caltha
sparsaque liminibus floret rosa, nunc age, divae,
praecipue nostro nunc adspirate labori
atque novum aeterno praetexite honore volumen.

Sunt Pandioniis vicinae sedibus urbes
Actaeos inter colles et candida Thesei
purpureis late ridentia litora conchis,
quarum non ulli fama concedere digna
stat Megara, Alcathoi quondam munita labore,
Alcathoi Phoebique: deus namque adfuit illi;
unde etiam citharae voces imitatus acutas
saepe lapis recrepat Cyllenia murmura pulsus
et veterem sonitu Phoebi testatur amorem.
hanc urbem, ante alios qui tum florebat in armis,
fecerat infestam populator remige Minos,
hospitio quod se Nisi Polyidos avito
Carpathium fugiens et flumina Caeratea
texerat. hunc bello repetens Gortynius heros
Attica Cretaea sternebat rura sagitta.
sed neque tum cives neque tum rex ipse veretur
infesto ad muros volitantes agmine turmas
reicere et indomitas virtute retundere mentes,
responsum quoniam satis est meminisse deorum.
nam capite a summo regis (mirabile dictu)
candida caesaries (florebant tempora lauro),
at roseus medio surgebat vertice crinis:
cuius quam servata diu natura fuisset,
tam patriam incolumem Nisi regnumque futurum
concordes stabili firmarant numine parcae.
ergo omnis caro residebat cura capillo,
aurea sollemni comptum quem fibula ritu
Cecropiae tereti nectebat dente cicadae.
Nec vero haec urbis custodia vana fuisset
(nec fuerat), ni Scylla novo correpta furore,
Scylla, patris miseri patriaeque inventa sepulchrum,
o nimium cupidis Minoa inhiasset ocellis.
sed malus ille puer, quem nec sua flectere mater
iratum potuit, quem nec pater atque avus idem
Iuppiter (ille etiam Poenos domitare leones
et rabidae novit vires mansuescere tigris,
ille etiam divos, homines — sed dicere magnum est),
idem tum tristes acuebat parvulus iras.
Iunonis magnae, cuius fera iurgia divae

olim ipsae metuere, eheu peritura puella
non ulli licitam violaverat inscia sedem,
dum sacris operata deae lascivit et extra
procedit longe matrum comitumque catervam,
suspensam gaudens in corpore ludere vestem
et tumidos agitante sinus aquilone relaxans.
necdum etiam castos gustaverat ignis honores,
necdum sollemni lympha perfusa sacerdos
pallentis foliis caput exornarat olivae:
cum lapsa e manibus fugit pila, quoque ea lapsa est,
procurrit virgo. quod uti ne prodita ludo
auratam gracili solvisset corpore pallam!
omnia, quae retinere gradum cursusque morari
possent, o tecum vellem tu semper haberes:
non umquam violata manu sacraria divae
iurando, infelix, nequiquam iure piasses.
et si quis nocuisse tibi periuria credat,
causa pia est: timuit fratri te ostendere Iuno.
at levis ille deus, cui semper ad ulciscendum
quaeritur ex omni verbo atque iniuria facto,
aurea fulgenti depromens tela pharetra,
heu nimium taetro nimium torrentia viro,
virginis in tenera defixit acumina mente.
Quae simul ac venis hausit sitientibus ignem
et validum penitus concepit in ossa furorem,
saeva velut gelidis Edonum Bistonis oris
ictave barbarico Cybeles antistita buxo,
infelix virgo tota bacchatur in urbe,
non storace Idaeo fragrantes tincta capillos,
cognita non teneris pedibus Sicyonia servans,
non niveo retinens bacata monilia collo.
multum illi incerto trepidant vestigia cursu:
saepe redit patrios adscendere perdita muros,
aeriasque facit causam sibi visere turres;
saepe etiam tristes volvens in nocte querellas
sedibus ex aulae celsis speculatur amorem
castraque prospectat crebris lucentia flammis.
nulla colum novit, carum non respicit aurum,
non arguta sonant tenui psalteria chorda,

non Libyco molles plauduntur pectine telae.
nullus in ore rubor: ubi enim rubor, obstat amori.
atque ubi nulla malis reperit solacia tantis
tabidulamque videt labi per viscera mortem,
quo vocat ire dolor, subigunt quo tendere fata,
fertur et horribili praeceps inpellitur oestro,
ut patris, a demens, crinem de vertice sectum
furtimque arguto detonsum mitteret hosti
(namque haec condicio miserae proponitur una),
sive illa ignorans (quis non bonus omnia malit
credere, quam tanti sceleris damnare puellam?),
heu tamen infelix: quid enim inprudentia prodest?
Nise pater, cui direpta crudeliter urbe
vix erit una super sedes in turribus altis,
fessus ubi extructo possis considere nido,
tu quoque avis metuere: dabit tibi filia poenas.
gaudete, o celeres, subnixae nubibus altis,
quae mare, quae virides silvas lucosque sonantes
incolitis, gaudete, vagae blandaeque volucres,
vosque adeo, humani mutatae corporis artus,
vos o crudeli fatorum lege, puellae
Dauliades, gaudete: venit carissima vobis,
cognatos augens reges numerumque suorum,
ciris et ipse pater. vos, o pulcherrima quondam
corpora, caeruleas praevertite in aethera nubes,
qua novus ad superum sedes haliaeetos et qua
candida concessos adscendet ciris honores.
 Iamque adeo dulci devinctus lumina somno
Nisus erat vigilumque procul custodia primis
excubias foribus studio iactabat inani,
cum furtim tacito descendens Scylla cubili
auribus arrectis nocturna silentia temptat
et pressis tenuem singultibus aera captat.
tum suspensa levans digitis vestigia primis
egreditur ferroque manus armata bidenti
evolat; at demptae subita in formidine vires.
caeruleas sua furta prius testatur ad umbras.
nam, qua se ad patrium tendebat semita limen,
vestibulo in thalami paullum remoratur et alte

suspicit ad celsi nictantia sidera mundi,
non accepta piis promittens munera divis.
Quam simul Ogygii Phoenicis filia Carme
surgere sensit anus (sonitum nam fecerat illi
marmoreo aeratus stridens in limine cardo),
corripit extemplo fessam languore puellam
et simul 'o nobis sacrum caput' inquit 'alumna,
non tibi nequiquam viridis per viscera pallor
aegrotas tenui suffudit sanguine venas,
nec levis hanc faciem (neque enim pote) cura subedit.
haud fallor (quod ut o potius, Rhamnusia, fallar):
nam qua te causa nec dulcis pocula Bacchi
nec gravidos Cereris dicam contingere fetus,
qua causa ad patrium solam vigilare cubile,
tempore quo fessas mortalia pectora curas,
quo rapidos etiam requiescunt flumina cursus?
dic age nunc miserae saltem, quod saepe petenti
iurabas nihil esse mihi, cur maesta parentis
formosos circum virgo remorere capillos?
ei mihi, ne furor ille tuos invaserit artus,
ille, Arabae Myrrhae quondam qui cepit ocellos,
ut scelere infando (quod ne sinat Adrastea)
laedere utrumque uno studeas errore parentem!
quod si alio quovis animi iactaris amore
(nam te iactari, non est Amathusia nostri
tam rudis, ut nullo possim cognoscere signo),
si concessus amor noto te macerat igne,
per tibi Dictynnae praesentia numina iuro,
prima decus quae dulce mihi te donat alumnam,
omnia me potius digna atque indigna laborum
milia visuram, quam te tam tristibus istis
sordibus et senio patiar tabescere tali.'
Haec loquitur, mollique ut se velavit amictu,
frigidulam iniecta circumdat veste puellam,
quae prius in tenui steterat succincta crocota.
dulcia deinde genis rorantibus oscula figens
persequitur miserae causas exquirere tabis,
nec tamen ante ullas patitur sibi reddere voces,
marmoreum tremebunda pedem quam rettulit intra.

illa autem 'quid me,' inquit, 'io nutricula, torques?
quid tantum properas nostros novisse furores?
non ego consueto mortalibus uror amore
nec mihi notorum deflectunt lumina vultus
nec genitor cordi est: ultro namque odimus omnes.
nil amat hic animus, nutrix, quod oportet amari,
in quo falsa tamen lateat pietatis imago,
sed media ex acie mediisque ex hostibus. heu heu,
quid dicam quove ausa malum hoc exordiar ore?
dicam equidem, quoniam tu me non dicere, nutrix,
non sinis: extremum hoc munus morientis habeto.
ille (vides), nostris qui moenibus adsidet hostis,
quem pater ipse deum sceptri donavit honore,
cui parcae tribuere nec ullo vulnere laedi
(dicendum est, frustra circumvehor omnia verbis),
ille mea, ille idem oppugnat praecordia Minos.
quod per te divum crebros testamur amores
perque tuum memori sanctum mihi pectus alumnae,
ut me, si servare potes, ne perdere malis;
sin autem optatae spes est incisa salutis,
ne mihi, quam merui, invideas, nutricula, mortem.
nam nisi te nobis malus, o malus, optima Carme,
ante in conspectum casusve deusve tulisset,
aut ferro hoc' (aperit ferrum quod veste latebat)
'purpureum patris dempsissem vertice crinem,
aut mihi praesenti peperissem vulnere letum.'
  Vix haec ediderat, cum clade exterrita tristi
incanos multo deturpat pulvere crines
et graviter questu Carme conplorat anili:
'o mihi nunc iterum crudelis reddite Minos,
o iterum nostrae Minos inimice senectae,
semper ut aut olim natae te propter eundem
aut amor insanae luctum portaret alumnae!
tene ego tam longe capta atque avecta nequivi,
tam grave servitium, tam duros passa labores,
effugere, ut sistam exitium crudele meorum?
iam iam nec nobis aequo senioribus ullum
vivere uti cupiam vivit genus. a! quid ego amens
te erepta, o Britomarti, mei spes una sepulchri,

te, Britomarti, diem potui producere vitae?
atque utinam celeri ne tantum grata Dianae
venatus esses virgo sectata virorum,
Gnosia nec Partho contendens spicula cornu
Dictaeas ageres ad gramina nota capellas:
numquam tam obnixe fugiens Minois amores
praeceps aerii specula de montis iisses,
unde alii fugisse ferunt et numen Aphaeae
virginis adsignant; alii, quo notior esses,
Dictynnam dixere tuo de nomine lunam.
sint haec vera velim; mihi certe, nata, peristi.
numquam ego te summo volitantem in vertice montis
Hyrcanos inter comites agmenque ferarum
conspiciam, nec te redeuntem amplexa tenebo.
verum haec tum non sic gravia atque indigna fuere,
tum, mea alumna, tui cum spes integra maneret
et vox ista meas nondum violaverat aures.
tene etiam Fortuna mihi crudelis ademit,
tene, o sola meae vivendi causa senectae?
saepe tuo dulci nequiquam capta sopore,
cum premeret natura, mori me velle negavi,
ut tibi Corycio glomerarem flammea luto.
quo nunc me, infelix, aut quae me fata reservant?
an nescis, qua lege patris de vertice summo
edita candentes praetexat purpura canos,
quae tenuis patrio spes sit suspensa capillo?
si nescis, aliquam possum sperare salutem,
inscia quandoquidem scelus es conata nefandum:
sin est, quod metuo, per te, mea alumna, tuumque
expertum multis miserae mihi rebus amorem,
per te sacra precor per luminaque Ilithyiae,
ne tantum in facinus tam nulla mente feraris.
non ego te incepto (fieri quod non pote) conor
flectere amore neque est cum dis contendere nostrum;
sed patris incolumi potius denubere regno
atque aliquos tamen esse velis tibi, alumna, penates.
hoc unum exilio docta atque experta monebo.
quod si non alia poteris ratione parentem
flectere (sed poteris; quid enim non unica possis?),

tum potius tamen ista, pio cum iure licebit,
cum facti causam tempusque doloris habebis,
tum potius conata tua atque incepta referto;
meque deosque tibi comites, mea alumna, futuros
polliceor: nihil est, quod texas ordine, longum.'
His ubi sollicitos animi relevaverat aestus
vocibus et blanda pectus spe vicerat aegrum,
paullatim tremebunda genis obducere vestem
virginis et placidam tenebris captare quietem,
inverso bibulum restinguens lumen olivo,
incipit ad crebrosque insani pectoris ictus
ferre manum, adsiduis mulcens praecordia palmis.
noctem illam sic maesta super morientis alumnae
frigidulos cubito subnixa pependit ocellos.
postera lux ubi laeta diem mortalibus almum
et gelida venientem ignem quatiebat ab Oeta,
quem pavidae alternis fugitant optantque puellae
(Hesperium vitant, optant ardescere Eoum),
praeceptis paret virgo nutricis et omnes
undique conquirit nubendi sedula causas.
temptantur patriae submissis vocibus aures,
laudanturque bonae pacis bona; multus ineptae
virginis insolito sermo novus errat in ore.
nunc tremere instantis belli certamina dicit
communemque timere deum, nunc regis amicis,
iamque ipsi verita est, orbum flet maesta parentem,
cum Iove communes quem par sit habere nepotes;
nunc etiam conficta dolo mendacia turpi
invenit et divum terret formidine cives;
nunc alia ex aliis (nec desunt) omina quaerit.
quin etiam castos ausa est corrumpere vates,
ut, cum caesa pio cecidisset victima ferro,
essent, qui generum Minoa auctoribus extis
iungere et ancipites suaderent tollere pugnas.
At nutrix, patula conponens sulfura testa,
narcissum casiamque herbas contundit olentes
terque novena ligans triplici diversa colore
fila 'ter in gremium mecum' inquit 'despue virgo,
despue ter, virgo: numero deus inpare gaudet.'

inde magi venerata Iovis Stygialia sacra,
sacra nec Aeaeis anibus nec cognita Grais,
pergit, Amyclaeo spargens altaria thallo,
regis Iolciacis animum defigere votis.
verum ubi nulla movet stabilem fallacia Nisum,
nec possunt homines nec possunt flectere divi
(tanta est in parvo fiducia crine cavendi),
rursus ad inceptum sociam se iungit alumnae
purpureumque parat rursus tondere capillum,
tam longo quod iam captat succurrere amori,
non minus illa tamen, revehi quod moenia Cressa
gaudeat: et cineri patria est iucunda sepulto.
Ergo iterum capiti Scylla est inimica paterno.
tum coma Sidonio florens deciditur ostro,
tum capitur Megara et divum responsa probantur,
tum suspensa novo ritu de navibus altis
per mare caeruleum trahitur Niseia virgo.
conplures illam nymphae mirantur in undis,
miratur pater Oceanus et candida Tethys
et cupidas secum rapiens Galatea sorores,
illam etiam, iunctis magnum quae piscibus aequor
et glauco bipedum curru metitur equorum,
Leucothea parvusque dea cum matre Palaemon,
illam etiam, alternas sortiti vivere luces,
cara Iovis suboles, magnum Iovis incrementum,
Tyndaridae niveos mirantur virginis artus.
has adeo voces atque haec lamenta per auras
fluctibus in mediis questu volvebat inani,
ad caelum infelix ardentia lumina tendens,
lumina: nam teneras arcebant vincula palmas:
'supprimite o paullum turbati flamina venti,
dum queror et divos (quamquam nil testibus illis
profeci) extrema moriens tamen adloquor hora.
vos ego, vos adeo, venti, testabor, et aurae,
vos, Pandionia siqui de gente venitis:
cernitis, illa ego sum cognato sanguine vobis
Scylla (quod o salva liceat te dicere Procne),
illa ego sum Nisi pollentis filia quondam,
certatim ex omni petiit quam Graecia regno,

qua curvus terras amplectitur Hellespontus,
illa ego sum, Minos, sacrato foedere coniunx
dicta tibi: tamen haec, etsi non aspicis, audis.
vinctane tam magni tranabo gurgitis undas?
vincta tot adsiduas pendebo ex ordine luces?
non equidem me alio possum contendere dignam
supplicio, quod sic patriam carosque penates
hostibus inmitique addixi ignara tyranno.
verum istaec, Minos, illos scelerata putavi,
si nostra ante aliquis nudasset foedera casus,
facturos, quorum direptis moenibus urbis,
o ego crudelis, flamma delubra petivi;
te vero victore prius vel sidera cursus
mutatura suos, quam te mihi talia captae
facturum metui. iam iam scelus omnia vincit.
tene ego plus patrio dilexi perdita regno?
tene ego? nec mirum, vultu decepta puella
ut vidi, ut perii! ut me malus abstulit error!
non equidem ex isto speravi corpore posse
tale malum nasci; forma vel sidera fallas.
me non deliciis commovit regia dives,
curalio fragili aut electro lacrimoso,
me non florentes aequali corpore nymphae,
non metus incensam potuit retinere deorum.
omnia vincit amor: quid enim non vinceret ille?
non mihi iam pingui sudabunt tempora myrrha,
pronuba nec castos accendet pinus honores,
nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.
vana queror: me ne illa quidem communis alumnam
omnibus iniecta tellus tumulabit harena.
mene inter matres ancillaresque maritas,
mene alias inter famularum munere fungi
coniugis atque tuae, quaecumque erit illa, beatae
non licuit gravidos penso devolvere fusos?
at belli saltem captivam lege necasses!
iam fesso tandem fugiunt de corpore vires,
et caput inflexa lentum cervice recumbit,
marmorea adductis tabescunt bracchia nodis.
aequoreae pristes, inmania corpora ponti,

undique conveniunt et glauco in gurgite circum
verbere caudarum atque oris minitantur hiatu.
iam tandem casus hominum, iam respice, Minos!
sit satis hoc, tantum Scyllam vidisse malorum,
vel fato fuerit nobis haec debita pestis,
vel casu incerto, merita vel denique culpa:
omnia nam potius quam te fecisse putabo.'
Labitur interea resoluta ab litore classis,
magna repentino sinuantur lintea coro,
flectitur in viridi remus sale, languida fessae
virginis in cursu moritur querimonia longo.
deserit angustis inclusum faucibus Isthmon,
Cypselidae magni florentia regna Corinthi;
praeterit abruptas Scironis protinus arces
infestumque suis dirae testudinis exit
spelaeum multoque cruentas hospite cautes.
iamque adeo tutum longe Piraeea cernit,
et notas eheu frustra respectat Athenas.
iam procul e fluctu Salaminia suspicit arva
florentesque videt iam Cycladas; hinc sinus illi
Sunius, hinc statio contra patet Hermionea.
linquitur ante alias longe gratissima Delos
Nereidum matri et Neptuno Aegaeo.
prospicit incinctam spumanti litore Cythnon
marmoreamque Paron viridemque adlapsa Donysam
Aeginamque simul sementiferamque Seriphum.
fertur et incertis iactatur ad omnia ventis,
cumba velut, magnas sequitur cum parvula classes
Afer et hiberno bacchatur in aequore turbo,
donec tale decus formae vexarier ultra
non tulit ac miseros mutavit virginis artus
caeruleo pollens coniunx Neptunia regno.
sed tamen aeternam squamis vestire puellam,
infidosque inter teneram committere pisces
non statuit (nimium est avidum pecus Amphitrites);
aeriis potius sublimem sustulit alis,
esset ut in terris facti de nomine ciris,
ciris Amyclaeo formosior ansere Ledae.
hic velut in niveo, tenera est cum primitus, ovo

effigies animantis et internodia membris
inperfecta novo fluitant concreta calore,
sic liquido Scyllae circumfusum aequore corpus
semiferi incertis etiam nunc partibus artus
undique mutabant atque undique mutabantur.
oris honos primum et multis optata labella
et patulae frontis species concrescere in unum
coepere et gracili mentum producere rostro;
tum, qua se medium capitis discrimen agebat,
ecce repente, velut patrios imitatus honores,
puniceam concussit apex in vertice cristam;
at mollis varios intexens pluma colores
marmoreum volucri vestivit tegmine corpus
lentaque perpetuas fuderunt bracchia pinnas.
inde alias partes minioque infecta rubenti
crura nova macies obduxit squalida pelli
et pedibus teneris ungues adfixit acutos.
et tamen hoc demum miserae succurrere pacto
vix fuerat placida Neptuni coniuge dignum.
numquam illam post haec oculi videre suorum
purpureas flavo retinentem vertice vittas,
non thalamus Tyrio fragrans accepit amomo,
nullae illam sedes: quid enim cum sedibus illi?
quae simul ut sese cano de gurgite velox
cum sonitu ad caelum stridentibus extulit alis
et multum late dispersit in aequora rorem,
infelix virgo nequiquam a morte recepta
incultum solis in rupibus exigit aevum,
rupibus et scopulis et litoribus desertis.
nec tamen hoc ipsum poena sine: namque deum rex,
omnia qui imperio terrarum milia versat,
commotus talem ad superos volitare puellam,
dum pater extinctus caeca sub nocte lateret,
illi pro pietate sua (nam saepe nitentum
sanguine taurorum supplex resperserat aras,
saepe deum largo decorarat munere sedes)
reddidit optatam mutato corpore vitam
fecitque in terris haliaeetos ales ut esset:
quippe aquilis semper gaudet deus ille coruscis.

huic vero miserae, quoniam damnata deorum
iudicio, natique et coniugis, ante fuisset,
infesti adposuit odium crudele parentis.
namque ut in aetherio signorum lumine praestans,
unum quem duplici stellarum sidere vidi,
Scorpios alternis clarum fugat Oriona,
sic inter sese tristes haliaeetos iras
et ciris memori servant ad saecula fato.
quacumque illa levem fugiens secat aera pinnis,
ecce inimicus, atrox, magno stridore per auras
insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
illa levem fugiens raptim secat aera pinnis.

COPA.

Copa Syrisca, caput Graia redimita mitella,
crispum sub crotalo docta movere latus,
ebria fumosa saltat lasciva taberna,
ad cubitum raucos excutiens calamos:
'quid iuvat aestivo defessum pulvere abisse?
quam potius bibulo decubuisse toro!
sunt obbae calices cyathi, rosa, tibia, chordae,
et trichila umbrosis frigida harundinibus.
est et Maenalio quae garrit dulce sub antro
rustica pastoris fistula more sonans.
est et vappa, cado nuper defusa picato,
est crepitans rauco murmure rivus aquae.
sunt et Cecropio violae de flore corollae
sertaque purpurea lutea mixta rosa
et quae virgineo libata Achelois ab amne
lilia vimineis attulit in calathis.
sunt et caseoli, quos sirpea fiscina siccat,
sunt autumnalis cerea pruna deae
19 castaneaeque nuces et suave rubentia mala
22 et pendens iunco caeruleus cucumis;
21 sunt et mora cruenta et lentis uva racemis,
20 est hic munda Ceres, est Amor, est Bromius.

est tuguri custos, armatus falce saligna,
sed vasto non est inguine terribilis.
huc, calybita, veni: lassus iam sudat asellus;
parce illi: Vestae delicium est asinus.
nunc cantu crebro rumpunt arbusta cicadae,
nunc viridis gelida saepe lacerta latet.
si sapis, aestivo recubans te prolue vitro,
seu vis crystallo ferre novos calices.
eia age pampinea fessus requiesce sub umbra,
et gravidum roseo necte caput strophio,
formosus tenerae decerpens ora puellae.
a pereat, cui sunt prisca supercilia!
quid cineri ingrato servas bene olentia serta?
anne coronato vis lapide ossa tegi?
pone merum et talos. pereat, qui crastina curat!
Mors aurem vellens 'vivite' ait, 'venio.''

MORETVM.

Iam nox hibernas bis quinque peregerat horas
excubitorque diem cantu praedixerat ales,
Simylus exigui cultor cum rusticus agri,
tristia venturae metuens ieiunia lucis,
membra levat vili sensim demissa grabato
sollicitaque manu tenebras explorat inertes
vestigatque focum, laesus quem denique sentit.
parvulus exusto remanebat stipite fomes
et cinis obductae celabat lumina prunae.
admovet his pronam submissa fronte lucernam
et producit acu stuppas umore carentes,
excitat et crebris languentem flatibus ignem.
tandem concepto se lux fulgore recepit,
oppositaque manu lumen defendit ab aura
et reserat clausae quae pervidet ostia cellae.
fusus erat terra frumenti pauper acervus:
hinc sibi depromit, quantum mensura patebat,
quae bis in octonas excurrit pondere libras.

Inde abit adsistitque molae parvaque tabella,
quam fixam paries illos servabat in usus,
lumina fida locat. geminos tum veste lacertos
liberat et cinctus villosae tegmine caprae
praeverrit cauda silices gremiumque molarum.
advocat inde manus operi, partitus utrimque:
laeva ministerio, dextra est intenta labori,
haec rotat adsiduum gyris et concitat orbem
(tunsa Ceres silicum rapido decurrit ab ictu),
interdum fessae succedit laeva sorori
alternatque vices. modo rustica carmina cantat
agrestique suum solatur voce laborem,
interdum clamat Scybalen. erat unica custos,
Afra genus, tota patriam testante figura,
torta comam labroque tumens et fusca colore,
pectore lata, iacens mammis, compressior alvo,
cruribus exilis, spatiosa prodiga planta.
[continuis rimis calcanea scissa rigebant.]
hanc vocat atque focis arsura inponere ligna
imperat et flamma gelidos adolere liquores.
Postquam inplevit opus iustum versatile finem,
transfert inde manu tusas in cribra farinas
et quatit, ac remanent summo purgamina dorso,
subsidit sincera foraminibusque liquatur
emundata Ceres. levi tum protinus illam
componit tabula, tepidas super ingerit undas,
contrahit admixtos tum fontes atque farinas,
transversat durata manu liquidoque coacto
interdum grumos spargit sale, iamque subactum
levat opus palmisque suum dilatat in orbem
et notat inpressis aequo discrimine quadris.
infert inde foco (Scybale mundaverat aptum
ante locum) testisque tegit, super aggerat ignes.
dumque suas peragit Vulcanus Vestaque partes,
Simylus interea vacua non cessat in hora,
verum aliam sibi quaerit opem, neu sola palato
sit non grata Ceres, quas iungat comparat escas.
non illi suspensa focum carnaria iuxta,
durati sale terga suis truncique, vacabant,

traiectus medium sparto sed caseus orbem
et vetus adstricti fascis pendebat anethi.
ergo aliam molitur opem sibi providus heros.
  Hortus erat iunctus casulae, quem vimina pauca
et calamo rediviva levi munibat harundo,
exiguus spatio, variis sed fertilis herbis.
nil illi derat, quod pauperis exigit usus;
interdum locuples a paupere plura petebat.
nec sumptus erat illud opus, sed recula curae:
si quando vacuum casula pluviaeve tenebant
festave lux, si forte labor cessabat aratri,
horti opus illud erat. varias disponere plantas
norat et occultae committere semina terrae
vicinosque apta cura submittere rivos.
hic olus, hic late fundentes bracchia betae
fecundusque rumex malvaeque inulaeque virebant,
hic siser et nomen capiti debentia porra,
[hic etiam nocuum capiti gelidumque papaver,]
grataque nobilium requies lactuca ciborum,
. . . . crescitque in acumina radix
et gravis in latum dimissa cucurbita ventrem.
verum hic non domini (quis enim contractior illo?),
sed populi proventus erat, nonisque diebus
venales umero fasces portabat in urbem:
inde domum cervice levis, gravis aere redibat,
vix umquam urbani comitatus merce macelli.
cepa rubens sectique famem domat area porri,
quaeque trahunt acri vultus nasturtia morsu,
intibaque et Venerem revocans eruca morantem.
  Tum quoque tale aliquid meditans intraverat hortum.
ac primum leviter digitis tellure refossa
quattuor educit cum spissis allia fibris;
inde comas apii graciles rutamque rigentem
vellit et exiguo coriandra trementia filo.
haec ubi collegit, laetum consedit ad ignem
et clara famulam poscit mortaria voce.
singula tum capitum nodoso cortice nudat
et summis spoliat coriis contemptaque passim
spargit humi atque abicit. servatum in germine bulbum

tinguit aqua lapidisque cavum dimittit in orbem.
his salis inspergit micas, sale durus adeso
caseus adicitur, dictas super ingerit herbas,
et laeva vestem saetosa sub inguina fulcit,
dextera pistillo primum fragrantia mollit
allia, tum pariter mixto terit omnia suco.
it manus in gyrum: paullatim singula vires
deperdunt proprias, color est e pluribus unus,
nec totus viridis, quia lactea frusta repugnant,
nec de lacte nitens, quia tot variatur ab herbis.
saepe viri nares acer iaculatur apertas
spiritus et simo damnat sua prandia vultu,
saepe manu summa lacrimantia lumina tergit
immeritoque furens dicit convicia fumo.
procedebat opus: non iam salebrosus, ut ante,
sed gravior lentos ibat pistillus in orbes.
ergo Palladii guttas instillat olivi
exiguique super vires infundit aceti
atque iterum commiscet opus mixtumque retractat.
tum demum digitis mortaria tota duobus
circuit inque globum distantia contrahit unum,
constet ut effecti species nomenque moreti.
eruit interea Scybale quoque sedula panem:
quem laetus recipit manibus pulsoque timore
iam famis inque diem securus Simylus illam
ambit crura ocreis paribus tectusque galero
sub iuga parentes cogit lorata iuvencos
atque agit in segetes et terrae condit aratrum.

INDEX NOMINVM ET RERVM.